

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 25

TUOMO LAHDELMA

VAPAHTAJAA ETSIMÄSSÄ

EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN
SUBTEKSTINÄ VUOTEEN 1908

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1986

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 25

TUOMO LAHDELMA

VAPAHTAJAA ETSIMÄSSÄ

EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN
SUBTEKSTINÄ VUOTEEN 1908

ESITETÄÄN JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON
HUMANISTISEN TIEDEKUNNAN SUOSTUMUKSELLA
JULKISESTI TARKASTETTAVAKSI YLIOPISTON
VANHASSA JUHLASALISSA, S 212, TOUKOKUUN
10. PÄIVÄNÄ 1986 KLO 12.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1986

TUOMO LAHDELMA

VAPAHTAJAA ETSIMÄSSÄ

EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN
SUBTEKSTINÄ VUOTEEN 1908

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS 25

TUOMO LAHDELMA

VAPAHTAJAA ETSIMÄSSÄ

EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN
SUBTEKSTINÄ VUOTEEN 1908

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1986

URN:ISDBN:978-951-39-8127-3
ISBN 978-951-39-8127-3 (PDF)
ISSN 0075-4633

ISBN 951-679-534-X ISSN
0075-4633

Copyright © 1986 by University
of Jyväskylä

ENDRE ADY ÚJ VERSEK -KOKOELMAN ILMESTYMISEN AIKIOIHIN

ABSTRACT

AUF DER SUCHE NACH DEM ERLÖSER

Die Evangelien als Subtexte in der Lyrik Endre Adys (bis zum Jahr 1908)

Tuomo Lahdelma
Universität Jyväskylä
Finnland

Das Ziel dieser Arbeit ist zu klären, wie die Evangelien in der Lyrik Endre Adys auftreten. Endre Ady zählt zu den bedeutendsten Lyrikern der ungarischen Literatur des frühen zwanzigsten Jahrhunderts. Die Werkanalyse beschränkt sich auf das frühe lyrische Schaffen Adys sowie auf die erste Phase seines Hauptwerks. Damit ist rund die Hälfte von Adys umfangreiche lyrischen Werk erfasst. Unbeachtet bleiben die Gedichte, die zwischen 1908 und 1919 entstanden sind.

Im Mittelpunkt der Analyse steht der Begriff "Subtext", der mit K. Taranovsky als "bereits bestehender Text oder Texte, die im neuen Text zum Vorschein kommen" definiert wird. Die Subtexte werden ferner in durchsichtige und undurchsichtige Subtexte unterteilt. Jene erwecken die Aufmerksamkeit des Lesers -d.h. der Leser muss sich gleichzeitig mit zwei verschiedenen Texten beschäftigen, während sich dagegen die undurchsichtigen Subtexte quasi vor dem Leser verbergen.

Die vier Kapitel, die auf die Einführung des Subtext-Begriffes folgen, stellen ebenfalls eine Vorstufe der Analyse dar. Im zweiten Kapitel werden die Evangelien selbst behandelt und ihre Stellung bezüglich ihrer potentiellen Funktion als Subtext wird erörtert. Im dritten, vierten und fünften Kapitel werden Grundlagen und Vergleichsmomente für die Beobachtungen, die sich aus Adyn Lyrik ergeben, geschaffen. Gegenstand des dritten Kapitels ist der Stellenwert der Bibel in Adys Leben. Im vierten Kapitel wird ein Überblick über die Subtexte in Adys Werk geboten, und im fünften Kapitel wird das Vorkommen der Evangelien in der Literatur des 19. Jahrhunderts und der Wende zum 20. Jahrhundert

beleuchtet. Der Anregung früherer Ady-Forschung folgend wird dabei der französischen Lyrik des 19. Jahrhunderts sowie dem deutschen Expressionismus zu Beginn des 20. Jahrhunderts besondere Beachtung geschenkt.

Aus der Analyse geht hervor, dass die Evangelien in Adys Lyrik vor 1908 auf verschiedenste Weise ununterbrochen verbreitet vorkommen. Sie treten sowohl als durchsichtliche als auch als undurchsichtliche Subtexte in Erscheinung. Beim Vergleich des Frühwerks mit dem Anfang des Hauptwerks fällt auf, dass die Evangelien in Adys Lyrik anfänglich eher ein Stilmittel darstellen, während ihre Stellung in den ersten Jahren des Hauptwerks einen Wandel durchläuft: dann bringt Adys Lyrik ihre umfassende Beeinflussung durch die Evangelien zum Ausdruck. Entsprechend grundlegend ändert sich auch die Bedeutung, die den Evangelien in Adys Lyrik zukommt. Anfangs treten die Evangelien bruchstückartig über mehrere eigenständige Teilbereiche verteilt auf, während sie mit dem einsetzenden Hauptwerk vor allem die Erlösung des Einzelnen und der Gemeinschaft versinnbildlichen.

Die Evangelien treten häufiger in den Gedichtsammlungen zugehörigen Gedichten als in Texten ausserhalb der Sammlungen auf. Dies ist besonders im Frühwerk der Fall. Der Vergleich der verschiedenen Fassungen einzelner Gedichte zeigt, dass der Bezug zu den Evangelien nicht zu den Stoffen gehört, die dem Entwicklungsprozess des Gedichtes zum Opfer fallen, sondern dass die Evangelien dort, wo sie in früheren Fassungen auftreten, auch in den späteren Varianten noch vorhanden sind. Oft werden die Evangelien erst in der Endphase der Entstehung in das Gedicht eingeflochten.

Endre Ady / Hungarian poetry / Bible and poetry / Comparatism / Subtextuality

Aus dem Finnischen von Christoph Parry

ESIPUHE

Tämä tutkimus sai alkunsa vuonna 1977, jolloin opiskelin Unkarissa puolen vuoden ajan Unkarin Opetusministeriön stipendin turvin. Tällöin Debrecenin yliopiston, nyttemmin jo edesmennyt, kirjallisuuden professori Kálmán Kovács rohkaisi minua valitsemaan tutkimusaiheekseni Endre Adyn lyriikan ja Raamatun välisen yhteyden. Myös seuraavina vuosina sain nauttia professori Kovácsin isällisestä ohjauksesta, sillä Unkarin valtio on tukenut stipendimatkoin auliisti työtäni.

Paitsi professori Kovácsia on minun kiittäminen hyödyllisistä neuvoista myös monia muita. Jyväskylän yliopiston kulloisetkin unkarin kielen lehtorit ovat aina tarjonneet tukensa niitten monien pulmien ratkaisemiseksi, joita vieraskielisen runouden lähestymiseen liittyy. FL Imre Szenteä kiitän unkarin kielen alkeiden opettamisesta ja johdattelusta unkarilaiseen runouteen, FT Antal Kissiä ja FT László Keresztesiä taas lukemattomista vastauksista Adyn tekstejä koskeviin kysymyksiini. Unkarilainen kirjallisuudentutkija FT Lajos Szopori Nagy on tutustunut tutkimukseeni sen käsikirjoitusvaiheessa ja esittänyt useita varteenotettavia huomautuksia. Tutkimuksen metodisiin kysymyksiin olen saanut jatkuvasti tukea työtovereiltani Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitoksella; erityisen kiitollisena muistelen prof. Aatos Ojalalta, apulaisprofessori Hannu Riikosta sekä apulaisprofessori Jenny Liljalta saamaani ohjausta.

Ja kiitokset lopuksi myös Nyyssösen säätiölle ja Suomen Kulttuurirahastolle, jotka ovat apurahoin tukeneet työtäni.

Budapestissa 21. helmikuuta 1986

Tuomo Lahdelma

SISÄLLYS

JOHDANTO	13
I. SUBTEKSTISYYS	20
1. Subtekstisyyden käsite	20
2. Subtekstisyyden lajit	23
2.1. Alluusio ja transfiguraatiivinen yhteys	23
2.1.1. Allusiivisuuden luonnehdintaa	23
2.1.2. Allusiivisen viittauksen toteutuminen	27
2.1.3. Alluusioiden luokittelusta	28
2.1.4. Alluusio - osa tekstiä	35
2.1.5. Reseptioesteettinen näkökulma	36
2.1.6. Allusiivisen suhteen rajaus allegoriseen, symboliseen ja embleemiseen suhteeseen	37
2.2. Vaikutus	38
2.2.1. Vaikutuksen käsite	38
2.2.2. Lähde ja laina	39
2.2.3. Varsinainen vaikutus	40
2.2.4. Vaikutuksen ehdot	41
2.3. Allusiivisuuden suhteesta vaikutukseen	42
2.4. Paralleelisuus	46
2.5. Läpinäkyvä subtekstisyys - läpinäkymätön subtekstisyys ..	46
II. EVANKELIUMIT	48
1. Evankeliumien synty	48
2. Jeesuksen historiallinen hahmo ja elämä - Evankeliumien esitys	49
3. Kaanonin synty ja sen seuraukset subtekstisyyden kannalta ...	50
4. Evankeliumien erityispiirteitä	53

III. RAAMATTU ADYN ELÄMÄSSÄ	56
1. Ady ja kirkko	56
2. Adyn Raamattu	59
IV. ADYN LYRIIKAN SUBTEKSTEJÄ	61
1. Aiemman tutkimuksen havaintoja ja näkemyksiä Raamatusta Adyn lyriikan subtekstinä	61
2. Muita subtekstejä	65
V. EVANKELIUMIEN ESIINTYMISESTÄ 1800-LUVUN JA VUOSISADAN VAIHTTEEN KIRJALLISUUDESSA.....	70
1. Raamatun tulo profaanin kirjallisuuden subtekstiksi	70
2. Romantiikka	70
3. Johannes Kastajan kuolema 1800-luvun loppupuolen kirjallisuuden subtekstinä.....	72
4. Vuosisadan vaihde.....	74
4.1. Jeesus yhteisön puolesta kärsivänä yksilönä	74
4.2. Jeesus "uutena ihmisenä"	76
4.3. Jeesus sorrettujen ystävänä ja sosiaalisena uudistajana ...	77
4.4. Jeesus kielteisenä hahmona	78
5. Tiivistelmä	79
VI. EVANKELIUMIT ENDRE ADYN VARHAISEN LYRIIKAN SUBTEKSTINÄ	80
1. Esiintymien määrästä ja ryhmittelystä	80
2. Evankeliumit kokonaisuutena	81
3. Jeesus vapahtajana	84
3.1. Vapahduksen kaipuun motiivi Adyn varhaisessa publisistiikassa	84
3.2. Yhteisön vapahtajat	85
3.2.1. Unkarin historian hahmot	85
3.2.2. Runoilijat ja runoilijantyö	88
3.2.3. Vapahduksen keskeneräisyys	90

3.3. Yksilön vapahtajat	91
3.3.1. Kuolema	91
3.3.2. Elämä ja rakastettu nainen	92
4. Jouluevankeliumi	100
5. Vuorisaarna	105
5.1. Vuorisaarnasta ja sen asemasta Adyn varhais- tuotannossa	105
5.2. Jeesuksen moraalinen vaateliaisuus	105
5.3. Jeesuksen väkivallattomuus ja perinteen kunnioitus	113
5.4. Jeesus runoilijana	119
6. Jeesuksen kärsimystie	122
6.1. Runoilijoiden kärsimys	122
6.2. Rakkautta vailla olevien kärsimys	127
7. Neitsyt Maria	132
7.1. Aineksen asemasta	132
7.2. Simeonin ennustus ja Neitsytäidin kärsimys	134
7.3. Enkelin käynti	141
8. Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat	145
9. Muita subtekstejä	155
9.1. Sanan inkarnoituminen	155
9.2. Kylväjä-vertaus	156
9.3. Jeesuksen saapuminen Jerusalemiin	157
9.4. Johanneksen evankeliumin alku	158
9.5. Evankeliumien köyhät	163
10. Määrällisten tulosten tulkintaa ja tiivistelmä	166

VII. EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN SUBTEKSTINÄ MEG

EGYSZER -KOKOELMASTA VER ES ARANY -KOKOELMAAN	168
1. Esiintymien määrästä ja ryhmittelystä	168
2. Jeesus vapahtajana	170
2.1. Lyyrisen minän muutos evankelistasta vapahtajaksi	170
2.2. Yksilön vapahdus	171

2.2.1. Lédan vapahdus	171
2.2.2. Kuvitellun rakastetun vapahdus	177
2.3. Yhteisön vapahdus	180
2.3.1. Yksilö yhteisön vapahtajana	180
2.3.1.1. Minän ja rakastetun lapsi	180
2.3.1.2. Minä	184
2.3.1.3. Voltairen teos	191
2.3.2. Ryhmä yhteisön vapahtajana	194
2.3.2.1. Miehet	194
2.3.2.2. Proletaarit	195
2.3.2.3. "Unkarin messiaat"	197
3. Messiaanisuuden kuvaamista tukevat subtekstit	201
3.1. Jouluevankeliumi	201
3.2. Neitsyt Maria	205
3.3. Jeesuksen kärsimystie	211
4. Vuorisaarna	215
4.1. Autuaaksijulistamiset	215
4.2. Opetus aviorikoksesta	227
4.3. Opetus maallisesta omaisuudesta	229
4.4. Jeesus runoilijana	243
5. Muita subtekstejä	249
5.1. Jeesuksen suhde opetuslapsiin	249
5.2. Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat	253
5.3. Rikas mies ja Lasarus	256
5.4. Jeesus kiroaa viikunapuun	261
5.5. Tuhlaajapoika	262
5.6. Simeon-vanhus	265
5.7. Johannes Kastaja	266
VIII. TULOSTEN TULKINTAA, TIIVISTELMÄ JA VERTAILUA	270
KÄYTETTY KIRJALLISUUS	275
ADYN RUNOJEN HAKEMISTO	285

HENKILÖHAKEMISTO	289
LIITE 1: ENDRE ADYN ELÄMÄNVAIHEITA VER ES ARANY -KOKOELMAN ILMESTYMISEEN SAAKKA	294
LIITE 2: A DISSZERTACIO RÖVID MAGYARNYELVU ISMERTETÉSE	296

JOHDANTO

Endre Ady (1877–1919) oli unkarilainen kirjailija ja lehtimies. Adyn kaunokirjallinen tuotanto koostuu lyyrisistä runoista ja novelleista; edelliset ovat tehneet hänestä maailmankuulun, jälkimmäisiä ei juurikaan arvosteta.

Adyn lyyrinen tuotanto on varsin laaja: runsaasti yli tuhat runoa. Adylta on ilmestynyt kolmelta kokoelmalla, mutta ne eivät sisällä läheskään kaikkea Adyn julkaisuttamaa lyriikkaa; monet hänen runoistaan ilmestyivät vain lehdissä. Adyn kokoelmien nimet ja ilmestymisvuodet:

- Versek ("Runoja"), 1899
- Még egyszer ("Vielä kerran"), 1903
- Űj versek ("Uusia runoja"), 1906
- Vér és arany ("Verta ja kultaa"), 1907
- Az Illés szekerén ("Eliaan vaunuissa"), 1908
- Szeretném, ha szeretnék ("Haluaisin tulla rakastetuksi"), 1909
- A minden-Titkok versei ("Kaikkien salaisuuksien runot"), 1911
- A menekülő élet ("Pakeneva elämä"), 1912
- A magunk szerelme ("Rakkaus meitä itseämme kohtaan"), 1913
- Ki látott engem ("Kuka on nähnyt minut"), 1914
- A halottak élén ("Kuolleitten kärjessä"), 1918
- Margita élni akar ("Margita haluaa elää"), 1921
- Az utolsó hajók ("Viimeiset laivat"), 1923

Adyn lyyrinen tuotanto tavataan jakaa toisaalta liikkeellelähdön ja toisaalta päätuotannon kauteen. Versek- ja Még egyszer -kokoelmat edustavat edellistä. Jälkimmäisen aloittavat Űj versek -kokoelmassa ilmestyneet runot, ja se jatkuu Adyn tuotannon loppuun saakka. Päätuotanto jaetaan edelleen kolmeen kauteen, joista varhaisvaihe päättyy noin vuonna 1908, keskivaihe taas noin vuonna 1914. Margita élni akar -kokoelma kuuluu myöhäisestä ilmestymisajankohdastaan huolimatta keskikauteen, sillä teos ilmestyi alun perin Nyugat-aikakauslehdessä vuonna 1912. Kausiinjakautumisen perusteita on runon ympäristöön kohdistuva asenteen muuttuminen: varhaisvaiheessa runon minä on uhmakas, keskivaiheessa taas väsynyt. Myöhäisvaiheen runon minä on - Antal Szerbiä siteeratakseni - miltonmaisen synkkä ja ylhäinen (Szerb 1978, 495).

Adyn lukuisat lehtikirjoitukset koskettelevat ennen muuta politiikkaa ja kulttuuria. Niihin sisältyy glossia, pääkirjoituksia, poliittisia kommentteja, teoriointia yhteiskunnasta ja kirjallisuudesta sekä taidearvosteluja, ennen muuta teatterikritiikkejä (Klaniczay 1982, 278).

Adyn runouden merkitystä Unkarin kirjallisuuden historiassa on pidetty erittäin suurena. Eikä yhteiskunnallisen järjestelmän muuttuminen ole muuttanut muuta kuin vain argumentteja: Adyn lyriikka arvostettiin korkealle porvarillisessa Unkarissa ja korkealle sitä arvostetaan myös sosialistisessa Unkarissa.

Antal Szerb katsoo alun perin vuonna 1934 ilmestyneessä teoksessaan *Magyar irodalomtörténet*, että Unkarin vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa (Szerbin konseptiossa "porvarillisessa kirjallisuudessa") Ady oli "se, jossa aika tuli täyteen" ja "se, joka sanoi sen, mitä sanottava oli". Szerbin mukaan aikakauden muut kirjailijat saavat Adyssa selityksensä, sillä ilman Adya he eivät olisi pystyneet mittaansa kasvamaan (Szerb 1978, 487). Vuonna 1964 ilmestyneessä *Magyar irodalom lexikon* -teoksessa luonnehditaan Adya "Unkarin lyriikan 1900-luvun vallankumouksellisen uudistumisen käynnistäjäksi ja johtohahmoksi" sekä "yhdeksi 1900-luvun ja koko Unkarin kirjallisuuden suurimmista runoilijoista". Vuonna 1982 ilmestynyt, arvostettujen tekijöiden laatima *A magyar irodalom története* -niminen teos toteaa Adyn tuotannosta, että "se on ollut enimmin vaikuttaneita elämäntöitä Unkarin lyriikan historiassa ja kenties kaikkein kompleksisin" (Klaniczay 1982, 269).

Adyn tuotantoa kohtaan osoitetun mielenkiinnon määrästä kertoo vuonna 1972 ilmestynyt László Vitályosin ja László Oroszin toimittama *Ady-bibliográfia 1896-1970*. Teos sisältää yhteensä 4764 nimikettä, joista 71 on Adyn omien teosten ja 3337 Adyn elämää ja tuotantoa koskevan kirjallisuuden nimikkeitä. Bibliografian loput 1356 nimikettä luettelevat Adyn runojen käännöksiä, Adyn runouden ulkomaista vaikutusta käsitteleviä kirjoituksia, Ady-kultin ilmenemismuotoja, Adysta otettuja tai tehtyjä kuvia sekä sävellyksiä Adyn ruhoihin.

Viimeisten kymmenen vuoden aikana Ady-kirjallisuus on kasvanut entisestäänkin suuresti. Tämän syynä on ennen muuta se, että vuonna 1977 Adyn syntymästä tuli täyteen sata vuotta. Merkkipäivä kohotti Adyn monenlaisen huomion kohteeksi. Suomalaisen Ady-tuntemuksen tasoa juhlavuosi lisäsi suorastaan ratkaisevasti, sillä silloin ilmestyi Anna-Maija Raittilan kääntämä *Eliaan vaunuissa* -niminen Adyn runojen valikoima ja

silloin toteutettiin Adyn runojen suomentamiskilpailu, jonka tuloksena ilmestyi seuraavana vuonna Lensi riikinkukko -niminen valikoima. (Ks. Adyn lyriikan asemasta Suomessa Lahdelma 1980, 11-13.)

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Evankeliumeja Endre Adyn lyriikan subtekstinä eli sitä, millä tavoin Evankeliumit tulevat Adyn lyriikassa esille. Tässä vaiheessa - tutkimuksen esittämissyhteyden takia - ei ole ollut tarkoituksenmukaista ulottaa tutkimusta koskemaan Adyn koko lyriikkaa, vaan työssä on rajoitettu Adyn varhaiseen lyriikkaan sekä päätuotannon ensimmäiseen kauteen. Rajakohdaksi olen asettanut VÉR és arany -kokoelman ilmestymisen vuoden 1907 viimeisinä päivinä; näin ollen tutkimuksen piiriin kuuluu, hieman karkeistaen sanottuna, Adyn lyyrinen tuotanto vuoteen 1908 saakka.

Tutkittava aineisto muodostuu Adyn neljästä ensimmäisestä kokoelmasta sekä kokoelmien ulkopuolisista, ennen VÉR és arany kokoelman ilmestymistä julkaistuista runoista. Yhteensä tutkimuksen piirissä on 508 runoa. Niistä 284 on ilmestynyt Adyn neljässä ensimmäisessä kokoelmassa; kokoelmien ulkopuolisten runojen osuus on 224.

Olen jakanut aineiston tarkastelun kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastelen Adyn varhaista lyriikkaa: niitä Adyn runoja, jotka on julkaistu MÉG egyszér -kokoelmassa tai sitä ennen. Täten toisessa osassa tarkasteltava lyriikka on aikaisintaan MÉG egyszér -kokoelman julkaisemista seuraavalta hiljaiselon kaudelta ja viimeistään VÉR és arany -kokoelmasta. Useilla Adyn runoilla on monia eri versioita. Olen pyrkinyt ottamaan tutkimuksessa huomioon kunkin runon kaikki eri variantit.

Adyn varhaisten kokoelmien merkitystä ei ole pidetty kovin suurena, etenkin, jos niitä on verrattu Adyn myöhempisiin runoteoksiin.

Erityisesti Versek-kokoelmaa ovat kriitikot kohdelleet tylästi. Aikalaisarvostelija Aladár Schöpflin mukaan siitä ei voi tavata jälkeäkään Adyn myöhemmästä runoudesta, ja siitäkin, että tekijä olisi edes runoilija, näyttöä on vain hyvin vähän (Schöpflin 1945, 23). Erzsébet Vezér pitää Schöpflinin arviota kohtuuttomana ja antaa sen sijaan tukensa Emil Abrányille, kun tämä Versek-kokoelman esipuheessa väittää löytäneensä Adyn runoista todellisuutta ja sisäisyyttä (Vezér 1969, 45). Perinpohjaisimmin on Versek-kokoelman runojen asemaa ja merkitystä selvitetty György Rónay. Teoksessaan Petőfi és Ady között (1849-1899) Rónay suhteuttaa Adyn varhaisen lyriikan koko 1800-luvun loppupuolen unkarilaiseen lyriikkaan ja toteaa, että Versek-kokoelmassa Ady on vielä koko-

naan vuosisadan lopun runoilija. Hänen lyriikkansa aiheet ja asenteet ovat tavanomaisia. (Rónay 1981, 331.)

Ady on sisällyttänyt *Még egyszer* -kokoelmasta kuusi runoa *Uj versek* -teokseen, päätuotantonsa aloittavaan kokoelmaan. Mutta niinpä Adyn toista kokoelmaa arvostetaan huomattavasti enemmän kuin esikoista. Aladár Schöpflin on kiinnittänyt myönteistä huomiota siihen, että *Még egyszer* -kokoelmaan sisältyy jo Adyn myöhemmän tuotannon luonteenomaisia piirteitä (Schöpflin 1945, 32-37). Erzébet Vezér tarkastelee kokoelman valossa sen - luultavasti runoilijan itsensä laatimaa - ennakkoilmoitusta, jonka mukaan "nuori runoilija ei käsittele toisessa kokoelmassaan vanhaa luuttua vaan on uusi ja rohkea". Tutkija päätyy katsomaan väitteen olevan oikeutettu. (Vezér 1969, 78-80.) György Rónay tähdentää, että samalla, kun kokoelma aloittaa uutta, niin sitä toisaalta sitovat sovinnaisuudet: myös *Még egyszer* -kokoelma edustaa vahvasti sen ilmestymistä edeltäneiden viiden vuosikymmenen lyriikan yleisilmettä. (Rónay 1981, 332.)

Unkarilaisissa sanomalehdissä tavattiin vuosisadan vaihteessa julkaista runomuotoisia, leikillisiä esityksiä ajankohtaisista aiheista. Näiden kirjoitusten tehtävä oli samantapainen kuin pakinan meikäläisissä lehdissä; ne siis ovat runomuotoisuudestaan huolimatta melko kaukana lyriikasta, joka tyypillisesti käsittelee ulkoisen sijasta sisäistä ja hauskuttamisen sijasta vetoa tunteisiin. (Ks. Vezér 1969, 44.)

Nuorena lehtimiehenä Ady kirjoitti, ja hänen tuli kirjoittaa, jatkuvasti ajankohtaisrunoutta. Ja vaikka runoilija Ady ujutti usein mukaan ylimääräistä lyyristä ainesta, jopa kokonaisia lyyrisiä runoja, niin suuresta osasta Adyn varhaisia runoja tuli kuitenkin sellaista, että niitä ei voinut sisällyttää kokoelmiin. (Vezér 1969, 44 ja 65.)

Uj versek eroaa Adyn kahdesta ensimmäisestä kokoelmasta jo siinä suhteessa, että siinä runot on jaettu sarjoihin. Sikermien nimistä ilmenevät kokoelman keskeiset aiheet: "Léda-rouvan psalmeja", "Unkarin kesänolla", "Laulava Pariisi" ja "Neitseellisten huippujen vaeltaja". *Vér és arany* -kokoelma kasvattaa vielä pari muuta aihetta Adyn päätuotannon ensimmäisen vaiheen keskeisiksi aiheiksi: kuoleman ja rahan.

Jo aikalaisten silmissä *Uj versek* ja *Vér és arany* -kokoelmien ilmestymiset olivat merkittäviä tapahtumia. Erityisesti *Uj versek* -kokoelman ilmestyminen herätti suuren huomion. Siitä ilmestyi yli kaksikymmentä kritiikkiä ja teoksen katsottiin tuovan olennaisesti uutta unkarilaiseen kirjalli-

suuteen. Useat kriitikot puhuivat Adyn runojen epätavallisesta rytmittymisestä, sykkeestä, josta ei tuntunut perinteellisin keinoin saavan otetta. (Ks. Varga 1977, 178 ja Vezér 1969, 175.) Kokoelmien herättämä reaktio ei ollut kuitenkaan pelkästään myönteinen, vaan ne myös vihastuttivat ja herättivät paheksuntaa: Adyn runouteen liitettiin sellaisia attribuutteja kuin "epäisänmaallinen", "sairaalloinen" ja "käsittämätön". (Ks. esim. Klaniczay 1982, 269.)

Adyn päätuotannon ensimmäisten kokoelmien herättämä suuri huomio on ainakin osaksi hukuttanut alleen Adyn myöhemmän tuotannon: suuren yleisön silmissä *Új versek* ja *Vér és arany* -kokoelma ovat edustaneet Adyn koko runoutta. Näin oli asianlaita etenkin maailmansotien välisenä aikana (ks. Kovalovszky 1980, 252), mutta myös tällä hetkellä näyttävät päätuotannon ensimmäiset teokset olevan Adyn tuotannon tunnetuinta osaa. Tämän kuvan saa tarkastelemalla István Békésin teosta *Napjaink szállóigéi*, jossa esitellään nykyunkarin lentäviä lauseita. Adyn teosten joukosta nimenomaan *Új versek* ja *Vér és arany* ovat antaneet unkarin kielelle erityisen paljon yleisesti tunnetuksi tullutta ainesta. (Ks. Békés 1977, 855-875.)

Adyn teosten joukossa *Vér és arany* -kokoelmaa arvostetaan vielä korkeammalle kuin *Új versek* -kokoelmaa (ks. esim. Vezér 1969, 203), mutta kirjallisuushistorialliselta kannalta *Új versek* on näistä kahdesta merkittävämpi, ja mahdollisesti koko Adyn tuotannon merkittävin teos. Syynä tähän on se, että *Új versek* -kokoelma aloitti koko unkarilaisessa kirjallisuudessa uuden vaiheen, kuten kirjallisuushistorioissa varsin yksimielisesti katsotaan (esim. Szerb 1978, 492). Koko eurooppalaisen kirjallisuuden kannalta katsoen tässä "uudessa vaiheessa" on kysymys siitä, että *Új versek* -kokoelman myötä unkarilainen kirjallisuus, monien vuosikymmenien tauon jälkeen, tavoitti taas muun eurooppalaisen kirjallisuuden, alkoi taas ilmaista samankaltaisin keinoin ja asentein kuin senhetkinen keskeinen eurooppalainen kirjallisuus. (ks. Klaniczay 1982, 269.)

Työni otsikosta "Evankeliumit Endre Adyn lyriikan subtekstinä" ilmenee, että tutkimukseni rajautuu tiukasti ja melko kapealle alueelle: siinä pyritään valaisemaan, miten tietty konkreetti teksti tulee esiin toisessa konkreettissa tekstissä. Tutkimuksen metodista tällainen rajaus ei sen sijaan kerro vielä mitään: se paljastaa vasta kohteen. Tämän takia haluan johdattelun päätteeksi luonnehtia sitä näkemistä, jota olen toteuttanut subtekstisyyden teoriaa muodostaessani ja, edelleen, lähestyessäni tutkimukseni kohdetta.

Aiheeni suhteellisen suppeuden ja tiukkarajaisuuden vastapainoksi tutkimukseni näkökulma on liikkuva: siinä on pyritty tekemään oikeutta kulloinkin esiintulleelle subtekstisyyden ilmiölle, yritetty valaista sitä mahdollisimman antoisasta näkökulmasta.

Soveltamassani otteessa on ennen muuta aineksia strukturalistisesta näkemistavasta. Tämä ilmenee siinä, että työssäni runotekstiin suhtaudutaan kirjallisena rakenteena, minkä mukaista on, että tutkimuksessani pyritään suhteuttamaan toisiinsa lyyrisen tekstin ilmauksen ja sisällön tasot ja minkä seurausta on, että työssäni vallitsee kontekstuaalinen näkemistapa. Kontekstuaalinen näkemistapa toteutuu työssäni monella tasolla: olen pyrkinyt suhteuttamaan yksittäisen elementin tekstikokonaisuuteen, yksittäisen runon ilmestymisyhteenteensä (sikermään, kokoelmaan tai - jos kyseinen runo tai runoversio on julkaistu sanomalehdessä - yhdessä sen kansa julkaistuihin muihin ruhoihin) ja edelleen kirjailijan koko tuotantoon. Adyn kohdalla viimeksi mainittu konteksti on varsin rikas, sillä Adylla on laajan lyyrisen tuotannon ohella myös muuta kaunokirjallista tuotantoa, nimittäin novelleja, sekä ylenmäärin lehtiartikkeleita.

Laajimpana kontekstina olen pyrkinyt asettamaan Adyn lyriikan, ja nimenomaan sen subtekstisyyden, taustaksi muun kirjallisuuden. Olen suhteuttanut Adyn lyriikkaa sekä muuhun unkarilaiseen lyriikkaan että 1800-luvun ja vuosisadan vaihteen eurooppalaiseen lyriikkaan. Erityisesti olen pyrkinyt valaisemaan Adyn lyriikan suhdetta ranskalaiseen lyriikkaan sekä ekspressionismiin. Edellinen on tuntunut sen takia huomionarvoiselta, että Adyn päätuotannon alun suhde 1800-luvun lopun ranskalaiseen ja vuosisadan vaihteen ranskalaiseen lyriikkaan on ollut Adyn tutkimuksessa toistuvasti esiinotettuja, ja varsin monella tavalla ratkaistuja, kysymyksiä (ks. Király 1972 I, 257-258). Tavanomaisesta käytännöstä poiketen olen ottanut huomioon myös Ranskan romantiikan. Adyn lyriikan ja ekspressionismin suhteen selvittämistä olen pitänyt tarpeellisena taas sen takia, että tätä kysymystä ei ole Adyn tutkimuksessa tätä ennen ratkottu kuin korkeintaan sivumennen.

Tutkimuksellani on yhteyksiä myös perinteiseen komparatismiin. Tämä ilmenee siinä, että havaittuani tekstien välillä yhtäläisyyttä olen edennyt pohtimaan vaikutuksen mahdollisuutta, aprikoimaan kirjailijan asemaa hänen tekstissään esiintulleeseen toiseen tekstiin nähden. Semiotiikalta olen omaksunut käyttööni ilmauksen ja sisällön käsitteet ja soveltanut niitä allusiivisuuden analysoimiseen. Näin menetellen olen tavallaan luonut työni

sisälle vastaäänen perinteisen komparatistisen mukaiselle näkemistavalle: ottanut toisaalla huomioon kirjailijan, toisaalla taas lukijan osuuden. Re-septioesteettistäkin tarkastelutapaa olen paikoitellen soveltanut. Lukijan kulloisenkin ajallisen ja paikallisen aseman huomioonottaminen on tuntunut erittäin motivoitulta tässä tutkimuksessa, joka on suunnattu 1980-luvun suomalaisille lukijoille mutta jonka aiheena on vierasmaalainen, toisen aikakauden runous, jonka monet tekstit ovat lisäksi ilmestyneet sangen erilaisissa yhteyksissä. Tuorein tutkimukseni soveltavaan osaan saakka ehtineistä teoreettisista virikkeistä on Harold Bloomin psykoanalyttinen näkemys kirjallisesta vaikutuksesta. Bloomin käsityksiin olen tukeutunut hakiessani otetta Vuorisaarnan esiintymiseen Adyn lyriikassa.

I. SUBTEKSTISYYS

1. Subtekstisyyden käsitteestä

Venäjänkielisessä kirjallisuudentutkimuksessa tunnetaan termi "podtekst". Englanninkielisessä tutkimuksessa se on korvattu suoraviivaisesti vastineella "subtext". Termiä suomalaisessa tutkimuksessa ensimmäisenä esitellyt ja soveltanut Pekka Tammi (artikkelissaan Haavikon tekstit ja subtekstit, ilm. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjassa 33, 1980) on käyttänyt siitä analogisesti nimitystä "subteksti". Tässä työssä mukaudutaan Tammen valintaan. Luontevammalta tosin tuntuisi esim. nimitys "taustateksti", mutta toisaalta: "subteksti" kuulostanee suomalaisen korvaan entuudestaan sopivan sisällyksettömältä ja samastuu mutkattomasti käsitteen muunkielisiin nimityksiin.

Kiril Taranovsky määrittelee "subtekstin" käsitteen artikkelissaan *The Problem of Context and Subtext in the Poetry of Osip Mandel'stam* (ilm. antologiassa *Slavic Forum*, 1974) seuraavasti:

... an already existing text (or texts) reflected in a new one (mt. 168)

Subtekstisyyttä tutkittaessa ollaan siis kiinnostuneita siitä, miten jokin teksti tai jotkin tekstit tulevat esille uudessa tekstissä.

Taranovsky luokittelee mainitussa artikkelissaan subtekstisyyden esiintymisen neljään lajiin:

1. Subteksti palvelee yksinkertaisena impulssina kuvan luomiselle
2. Subtekstiltä on lainattu rytmisen figuuri ja sen sisältämää äännteistöä
3. Subteksti tukee tai paljastaa myöhemmän tekstin poeettista viestiä
4. Runoilija käsittelee subtekstiä poleemisesti
(Taranovsky 1974, 168)

Subtekstisyydessä on siis läsnä kaksi eri komponenttia: jo entuudestaan olemassa ollut teksti ja uusi teksti, jossa entuudestaan olemassa ol-

leella tekstillä on jonkinlainen asema. Taranovskyn luettelemista tapauksista ilmenee, että uuden tekstin "pohjalla" olevan vanhan tekstin asema voi olla kahtalainen. Kahdessa ensimmäisessä tapauksessa subteksti jää tekijän yksityiseksi asiaksi, sillä on ollut merkityksensä uutta tekstiä tuotettaessa, mutta lukija saa tekstistä kaiken irti, vaikka ei taustalla olevaa tekstiä tuntuksikaan. Kahdessa jälkimmäisessä ryhmässä taas on tärkeää, että myös lukija on selvillä siitä, mikä ja millainen teksti on uuden tekstin subtekstinä.

Subteksti - siis teksti, joka tulee esiin uudessa tekstissä - voi olla monenlainen. Hyvin mielenkiintoinen ja antoisa subtekstien laji ovat kaunokirjalliset tekstit, mutta subtekstisyyden tutkija joutuu ottamaan huomioon myös muunlaisia tekstejä. Subtekstinä saattaa esiintyä esim. historiallinen henkilö tai historiallinen tapahtuma, ylimalkaan monenlainen ulkokirjallinen ilmiö. Se, mikä tätä moninaisuutta yhdistää, on konkreettisuus. Niinpä esim. sellainen asia kuin "Jumalan rakkaus" ei voi esiintyä subtekstinä, koska se on abstraktio. Sen sijaan Raamattuun sisältyvä kuvaus Jumalan rakkauden ilmenemisestä voi esiintyä subtekstinä.

Yhden kirjailijan, ja jopa yhden ainoan teoksen, tutkija voi joutua tekemisiin hyvinkin monien ja monenlaisten subtekstien kanssa. Kiril Taranovsky luettelee artikkelissaan "Concert at the Railway Station" kolmattakymmentä kirjallista tekstiä esimerkkinä niistä subteksteistä, jotka tulevat Mandel'shtamin runoudessa esiin (ks. Taranovsky 1976, 3). Weldon Thornton puolestaan on joutunut Joycen Ulysses-romaanin alluusioita tutkiessaan selvittämään teoksen yhteyksiä muun muassa seuraavien alueiden subteksteihin: kirjallisuus, filosofia, teologia, historia, maalaustaide sekä populaari- ja kansanmusiikki (ks. Thornton 1968, 4).

Se, että subtekstisyyttä tutkittaessa ollaan kiinnostuneita kaunokirjallisuuden suhteista myös muuhun kuin kaunokirjallisiin teoksiin, tukee kirjallisuudentutkimuksen nykyistä suuntautumista. Komparatismi - jonka tutkimusvälineeksi subtekstisyys-termi ensisijaisesti tarjoutuu - on viime vuosikymmeninä kehittynyt siten, että perinteellisen kaunokirjallisuuden sisäisten suhteiden tutkimisen ohella on ryhdytty selvittämään kaunokirjallisuuden suhteita muuhun inhimilliseen ilmaisuun (ks. esim. Remak 1971, 1 ja 3-4). Semioottisessa kirjallisuudentutkimuksessa pyrkimys laajentumiseen, rajojen murtamiseen, ilmenee siten, että merkkijärjestelmän sisäisten suhteiden selvittelyn ohella on ryhdytty kuvaamaan eri merkkijärjestelmien välisiä suhteita.

Subteksitsyyden käsite on aiheellista rajata semioottisen tutkimuksen tuottamaan intertekstuaalisuuden käsitteeseen. "Intertekstuaalisuutta" tosin saatetaan käyttää subtekstisyiden merkityksessä. Näin on laita esim. Per Nykrogin Comparative Literature -lehdessä äskettäin ilmestyneessä artikkelissa Beckettin tuotannon subteksteistä (ks. Nykrog 1984, 290). Mutta varsinaisesti "intertekstuaalisuus" tarkoittaa muuta kuin subtekstisyys.

Varsin suosituksi tulleen "intertekstuaalisuus"-termin on ottanut käyttöön Julia Kristeva (Roudiez 1980, 5), joka teoksessaan *La révolution du langage poétique* määrittelee intertekstuaalisuuden ("inter-textualité") yhden tai useamman merkkisysteemin siirtymiseksi toiseen - tai toisiin - merkkisysteemeihin. Heti määritelmän annettuaan Kristeva rientää lisäämään, että määritelmässä on erityinen huomio kiinnitettävä termiin siirtyminen ("transposition"), jotta intertekstuaalisuudelle ei erehdyttäisi antamaan "lähteidentutkimisen banaalia merkitystä". (Kristeva 1974, 59-60.)¹

Päinvastoin kuin subtekstisyys intertekstuaalisuus ei liity niinkään yksittäisten tekstien väliseen yhteyteen, vaan pikemminkin intertekstuaalisuus luonnehtii kirjallisuutta totaalisesti, kirjallisuuden tapaa rakentua ja olla olemassa. Kun yksittäisen teoksen sanotaan olevan "intertekstuaalinen", se ei suinkaan tarkoita sitä, että kyseinen teos liitettäisiin konkreettien jälkien perusteella johonkin tiettyyn toiseen teokseen, vaan se tähdentää sitä, että yksittäisen teoksen ainekset ovat aina peräisin muusta kirjallisuudesta, siirtymää. Ja yhteyksien perustaksi ei intertekstuaalisuus-termin tuottanut semioottinen näkemistapa näe tietenkään - toisin kuin perinteellinen komparatismi - kirjailijaa vaan aikaisemmin huomiotta jätetyn tekijän: lukijan. Kirjallisuuden luonnehtiminen "intertekstuaaliseksi" sopii ymmärtää huomautukseksi siitä, että yksittäisten teosten välillä vallitsee silloinkin vuoropuhelusuhde, kun niiden välillä ei ole vaikutussuhdetta. (Eagleton 1983, 138 ja Culler 1983, 32-33.)

Ottaessaan huomioon subtekstisyiden tutkija pyrkii saamaan lisävalaistusta sekä "miksi" että "millaista" -kysymyksiinsä. Taustalle jäävän subtekstin huomioonottamisella voidaan saada selvyttä sanataiteen synty-

¹ Huomautuksen jälkeen Kristeva antaa intertekstuaalisuudelle uuden määritelmän, joka jo sinällään varoittaa lukijaa tehokkaasti antamasta termille perinteellisestä, kirjailijakeskisestä komparatismista tuttuja sisältöjä: "... passage d'un système signifiant à un autre exige une nouvelle articulation du thétique - de la positionnalité énonciative et denotative" (Kristeva 1974, 60).

misen ja riippuvuuden mielenkiintoisiin ongelmiin, joita tosin ei ole viime aikoina järin innokkaasti harrastettu. Lukijan huomiota vaativan subtekstin tarkastelemisen kautta saadaan taas edistettyä sanataideteoksen tulkintaa, päästään yhä paremmin perille teoksen merkityksestä.

2. Subtekstisyyden lajit

2.1. Alluusio ja transfiguraatiivinen yhteys

2.1.1. Allusiivisuuden luonnehdintaa

Alluusio on välittömin tapa, jolla eri tekstit voivat tulla keskinäiseen yhteyteen. Havainnollisen käsityksen tästä tilanteesta tarjoaa alluusion valaiseminen merkkiteoreettiselta kannalta.

Kielen kommunikaatioyksikköinä toimivat merkit, esim. sanat, muodostuvat merkityksen ja merkityksenkantajan suhteesta. Edellisestä osatekiestä käytetään suomalaisessa kirjallisuudessa nykyään useimmiten nimitystä "sisältö", jälkimmäisestä taas "ilmaus". Osat edellyttävät toisiaan: merkin ilmaisupuoli merkin sisältöpuolta ja päinvastoin. Jotta siis jonkin havaittavan, materiaalisen objektin esiintymisessä olisi kysymys merkin esiintymisestä, edellyttää se, että ilmaukseen korreloituu sisältö eli että ilmaus viittaa sisältöön. Kaavana asia voidaan ilmaista näin:

Sanataiteessa tämä asiantila merkitsee, että runouden ilmaukset viittaavat teoksen todellisuuteen, joka ei ole suinkaan sama kuin varsinainen todellisuus vaan ainoastaan sille rakentuvaa, sanataideteoksen omaa, kuviteltua todellisuutta.

Alluusion tapauksessa vallitsee ensinnäkin tietenkin välttämättä merkin jäsenten välinen perussuhde. Mutta sen ohella, että alluusion ilmaus viittaa siihen korreloituvaan sisältöön, se viittaa myös toisen tekstin ilmaukseen. Kaavana asia voidaan ilmaista seuraavasti:

(Johnson 1976, 578.)

Alluusiassa on kysymys eri teksteihin kuuluvien kahden ilmauksen, kahden materiaalisen objektin välisestä suhteesta. Siinä ollaan tekemisissä "fyysisen" asian, teoksen substantsin, kanssa. Alluusio on kahtaalle viittaava ilmaus: epäallusiivisesti se viittaa sisältöön ja allusiivisesti ilmaukseen toisessa tekstissä. Edelleen se tavoittaa - allusiivisen viittauksen kohteena olevan ilmauksen kautta - myös toisen teoksen ilmaukseen korreloituvaa sisältöä. (Johnson 1976, s. 579.)

Kaunokirjallisuudessa ovat erityisasemassa ne alluusiot, jotka kohdistuvat toiseen kaunokirjalliseen teokseen, koska tällöin alluusion kytkemät tekstit ovat keskenään vertailukelpoisia. Tällainen alluusio sisältyy esim. T.S. Eliotin kuuluisan runon *The Love Song of J. Alfred Prufrock* seuraavaan säkeeseen: "I am not Prince Hamlet nor was meant to be". Säe kytkee Eliotin tekstiin William Shakespearen näytelmän *Hamlet*.

Allusiivinen viittaus voi kohdistua myös kaunokirjallisuuden ulkopuolelle ja jopa kirjallisuuden ulkopuolelle. Esim. Eliotin mainitun runon seuraavissa säkeissä viitataan renessanssin taidemaalariin: "In the room the women come and go / Talking of Michelangelo".

Allusiiviselle viittaukselle on tunnusomaista spesifisyys. Se ikään kuin valitsee kohteena olevan tekstin kaikkien ominaisuuksien joukosta tietyt ominaisuudet ja aktuaalistaa ne ja ainoastaan ne. Sen, mitkä seikat kohteesta aktuaalistuvat, osoittaa viittaavan ilmauksen konteksti.

Allusiivisen viittauksen spesifisyys tulee mainiosti esille, kun tarkastellaan tapausta, jossa tietyn tekstin eri alluusiot aktuaalistavat eri ominaisuuksia, vaikka ne suuntautuvat samaan kohteeseen. Tästä käyvät esimerkiksi seuraavat Danten *Divina Comedian* kaksi alluusiota Danielin kirjassa kuvattuun Danielin hahmoon. "Kiirastulessa" kuvataan houkuttelevaa hedelmäpuuta, jonka luo tuleva ei saa maistaa puusta vaan joutuu kuuntelemaan - Elina Vaaran käännöksessä - mm. sellaisen kehotuksen kuin (22. laulu: 146-147): "... herkkupöytää ylenkatsoi / myös Daniel ja viisauden voitti." (" -- Daniello / dispregiò cibo ed acquistò sapere.")

Tässä aktuaalistuu Danielin piirteistä kohtuullinen viisaus (ks. Danielin kirjan 1. luku). Paratiisin neljännessä laulussa (säkeet 13-16) Dante havainnollistaa seuraavalla alluusiolla Beatricen kykyä tuntea runoilija: "Beatrice käyttäytyi kuin Daniel, kun hän / Nebukadnessarilta poisti vihan, / julmuuteen väärään tämän johdattaneen". ("Fe' si Beatrice qual fe' Daniello, / Nabuccodonosor levande d'ira / che l'avea fatto inguistamente fello.") Alluusiosta viitataan siihen, että Daniel ei pystynyt ainoastaan tulkitsemaan Nebukadnessarin unta vaan myös kertomaan itse unen, eli siis Daniel aktuaalistuu ylivertaisena unienselittäjänä. - Käsitellyt kaksi alluusiota aktuaalistavat siis eri ominaisuuksia Danielin hahmosta - ja varastoon jää edelleen potentiaalia: esim. Daniel ylhäisen juutalaisen suvun vesana.

Alluusio ei liitä aktuaalistamaansa ilmaukseen välttämättä samaa sisältöä kuin sillä on subtekstissä. Allusiivinen viittaus saattaa erottaa subtekstin ilmauksen ja sisällön toisistaan, painostaa lukijaa liittämään subtekstin ilmaukseen toisen sisällön kuin mikä sillä subtekstissä on. Tällöin alluusio ikään kuin kirjoittaa subtekstiä uudelleen tai suorastaan vääristelee sitä. "Vääristelevä alluusio" esiintyy esim. Alfred de Mussetin näytelmässä "La Coupe et les Lèvres", jossa viitataan Evankeliumeihin, Jeesuksen kävelyyn vetten päällä, mutta liitetään tähän kävelyyn - Evankeliumeista poikkeavasti - sisältö "pinnallinen kontakti elämän kanssa" (ks. Consolata 1947, 81):

Quel hideux océan est-ce donc que la vie,
 Pour qu'il faille y marcher à la superficie,
 Et glisser au soleil en effleurant les eaux,
 Comme ce fils de Dieu qui marchait sur les flots

Vastaavanlaisen tuoreen esimerkin tarjoaa Umberto Econ romaani Ruusun nimi. Siinä kuvataan sokeutunutta kirjastonhoitajaa Jorge Burgosia. Hahmo tuo lukijan mieleen argentiinalaisen kirjailijan Jorge Luís Borgesin, joka on varsinaiselta ammatiltaan kirjastomies, mutta joka joutui luopumaan urastaan näön heikkenemisen takia. Econ romaanissa Jorge Burgos tuomitaan: hän on teoksessa ahdaskatseinen kiihkoilija, joka asettuu teoksen sankarin vastahahmoksi. Mikäli lukija ei tiedä Borgesista kuin vain sen verran, että huomaa kytkennän, taipuu hän pitämään Jorge Luís Borgesia oman todellisuutemme Jorge Burgosina, taantumuksellisena, ympäristöilleen vaarallisena kiihkoilijana. Borgesia lähemmin tunteva lukija

taas katsonee, että Econ teos painostaa lukijaa liittämään Borgesiin, subtekstin ilmaisuun, väärän sisällön, ts. johdattaa lukijaa pitämään Borgesia toisenlaisena henkilönä kuin hän on.

Väliin kirjallisuudessa tapaa myös näennäisiä alluusioita. Tällaisen esiintyessä teoksessa tunnutaan viittaavan toiseen tekstiin, mutta jos lukija lähtee peräämään viittauksen kohdetta, hän joutuu toteamaan johtuneensa harhaan. Tilanteen perustana saattaa olla yksinkertaisesti se, että kirjailija muistaa väärin. Näennäinen alluusio esiintyy esim. Paul Claudelin runossa *L'Esprit et l'Eau*. Runon lukija on pannut merkille jo useita viittauksia Raamattuun, ja niin hän olettaa, että myös seuraavassa säkeessä allusoidaan Pyhään Kirjaan:

Comme le moissonneur Habacuc que l'Ange apporta
à Daniel sans qu'il eut lache l'anse de son panier,

Säkeen subtekstiä Raamatusta etsivä lukija tekee kuitenkin turhaa työtä (ks. Petit 1967, 1069).

Alluusiotutkimuksen ongelmia on, kuinka määritellä kahden tekstin välinen suhde silloin, kun uusi teksti etenee subtekstin mukaisesti. Tällöin uuden tekstin kytkeytyminen subtekstiin toistuu yhä uudelleen ja muuttuu vähitellen odotuksenmukaiseksi. On ehdotettu, että tällaisia kytkentöjä ei nimitettäisi alluusioiksi vaan että alluusion esiintymisestä edellytettäisiin ennaltamääräämättömyyttä (ks. Ben-Porat 1976, 108).

Nimitän jatkossa tekstin välistä suhdetta "allusiiviseksi" sekä siinä tapauksessa, kun niiden välillä on tilapäinen allusiivinen kytkentä että siinä tapauksessa, kun niiden välillä on systemaattinen allusiivinen kytkentä. Mutta termin "alluusio" käytön rajoitan tarkoittamaan tilapäisiä, ennaltamääräämättömiä kytkentöjä.

Niitä tekstejä, joilla on systemaattinen allusiivinen suhde toiseen tekstiin, nimitän "transfiguraatioiksi". Lainaan termin Theodore Ziolkowskilta, teoksesta *Fictional Transfigurations of Jesus*, mutta annan sille laveamman sisällön kuin Ziolkowski. Ziolkowski nimittäin tarkoittaa transfiguraatiolla sitä, että uusi eepinen teos etenee jo olemassa olevan eepisen teoksen mukaisesti (ks. Ziolkowski 1972, 6). Oman tutkimukseni tarpeen mukaisesti laajennan transfiguraatio-termin koskemaan myös lyyrisiä tekstejä. Täten transfiguraatiivisuus ei, tämän työn käytännössä, edellytä juonen odotuksenmukaista etenemistä vaan yksinkertaisesti vain kuvaston etenemisen odotuksenmukaisuutta.

2.1.2. Allusiivisen viittauksen toteutuminen

Alluusio on osa sanataiteen rikkautta, josta nauttiminen edellyttää lukijalta kirjallista sivistystä ja oivaltamiskykyä. On oireellista, että alluusio-sana perustuu latinan verbille *alludore*, joka tarkoittaa pilailemista, leikinlaskemista, sillä alluusion ja pilailemisen tekniikat ovat samantapaiset: molemmissa on tärkeällä sijalla uuden ja tutun yhdistäminen, ja kummastakin nauttiminen edellyttää, että vastaanottaja muistaa sen vanhan, johon viitataan ja oivaltaa sen aseman uudessa kombinaatiossa. (Ks. Perri 1978, 299-300.)

Alluusin toteutumisessa erottuvat ainakin seuraavat vaiheet:

1. Lukija käsittää alluusion literaalien, varsinaisen merkityksen
2. Lukija havaitsee ja tunnistaa alluusion viittaavuuden toiseen tekstiin ja oivaltaa, mitkä subtekstin ominaisuudet aktuaalisuudet
3. Lukija kytkee viittaavan tekstin ja subtekstin toisiinsa
(Vrt. Perri 1978, 301.)

Ensimmäisellä tasolla liikutaan vielä intratekstuaalisesti, teoksen sisällä. Tässä vaiheessa ei allusiivisuutta vielä hyödynnetä vaan ilmaukseen suhtaudutaan teoksen sisäisen merkin osana. Toisessa vaiheessa subteksiä tarkastellaan viittaavan tekstin läpi. Kolmannessa vaiheessa tehdään päinvastoin: subtekstistä käsin tarkastellaan viittaavaa tekstiä ja saadaan, yhtä lailla kuin toisessakin vaiheessa, uutta tietoa tarkasteltavan merkityksestä.

Seuraavassa valaisen alluusion toteutumista esittelemällä Carmela Perriin (Perri 1978, 296-297) analyysia T.S. Eliotin runon *The Love Song of J. Alfred Prufrock* allusiivisesta viittauksesta Hamlettiin.

Eliotin runossa lyyrinen minä kieltää: "I am not Prince Hamlet nor was meant to be". Mikäli lukija ei oivalla säkeen viittaavan Shakespearen näytelmään, kohta "Prince Hamlet" merkitsee hänelle vain, epäallusiivisesti, "jonkun kuninkaallisen nimeä". Ja vastaavasti säkeen loppuosallaan ei ole tällaiselle lukijalle tarjottavana enempää kuin vain literaalinen merkityksensä eli merkitys vailla kytkentää Hamletin kuuluisiin sanoihin "To be or not to be". Allusiivista viittaussuhdetta hyödyntämätön, mutta koko runotekstin tunteva lukija saisi säkeestä kokonaisuudessaan sentapaisen epäallusiivisen merkityksen kuin: "En ole joku kuninkaallinen hen-

kilö, enkä ole edes tarkoitettu sellaiseksi".

Alluusion havaitseva ja tunnistava lukija kiinnittää huomionsa nimihenkilöön Shakespearen näytelmässä Hamlet, tarkastelee häntä Eliotin tekstin läpi. Eliotin runo on esittänyt Prufrockin ongelmaksi hänen kykenemättömyytensä toimintaan, ja niin alluusio aktuaalistaa Hamlet-hahmon piirteistä sellaisia kuin "kuninkaallinen henkilö ja traaginen sankari, joka - pohdiskeltuaan elämän suuria kysymyksiä - uskalsi päättää ja uskalsi toimia". Lukija tuntee introverttisen Prufrockin pohdiskelunaiheet, kuten hänen tarpeensa pitää puoliaan sosiaalisissa ja seksuaalisissa tilanteissa ja sen, kuinka hän kärsii äärimmäisestä, estävästä epävarmuudestaan. Kun lukija näiden ominaisuuksien läpi tarkastelee Hamletia, aktuaalistuvat hänelle Hamletin tuskan lähteet: pohdiskelut itsemurhasta, kostosta ja kuoleman merkityksestä.

Suoritettaessa kytkentä eli katseltaessa taas Eliotin tekstiä, nyt Shakespearen tekstin aktuaalistuneiden ominaisuuksien läpi, tähdentyy, että Prufrock ei ole mikään sankarillinen hahmo ja toisaalta se, että hän on kipeästi tietoinen omien ongelmiansa vähäpätöisyydestä.

2.1.3. Alluusioiden luokittelusta

Alluusioiden luokittelua on perustettu joko allusoimistapaan tai sitten siihen, miten viittaava teksti tuntuu asennoituvan viitattuun tekstiin.

Silmiinpistävä ero eri allusoimistapojen välillä on se, että joskus alluusio töröttää tektissä, kuuluu selvästi, kun taas toisinaan se on niin piilossa, että se jää herkästi huomiotta. Tähän perustuu alluusioiden jakaminen "avoimiin" ja kätkeytyihin". Tämän erottelun saattaa tavata jo sanataiteen keinojen yleisesittelyssäkin (ks. esim. Graham 1968, 119), mutta soveltavaa tutkimusta se ei vie pitkällekkään.

Carmela Perri on erotellut viittaamisen laadun perusteella seuraavat tapaukset (Perri 1978, 303-305):

1. Tapaukset, joissa viitataan erisnimellä tai sitaatilla. Edellisestä sopii esimerkiksi vaikkapa Eliotin Hamlet-viittaus, jälkimmäisestä Doris Lessingin *The Grass Is Singing* -teoksen aloittava sitaatti Eliotin *The Waste Land* -teoksesta.
2. Tarkka kuvaus. Tästä käy esimerkiksi Miltonin mehiläisvertaus *The Paradise Lost* -teoksen lopussa. Siinä langenneita enkeleitä verrataan mehiläisiin ja lukijan mieleen palautetaan Homeroksen ja Vergiliuksen teosten vastaavat vertaukset.

Tällainen viittaus voi sisältyä joko semanttiseen sisältöön tai tuttujen formaalisten kuvioiden toistamiseen. Jälkimmäisestä tapauksesta voisi mainita esimerkkinä päätösrunon Kullervo Satu Marttilan runokokoelmassa Teitä minä rakastan (ilm. 1977), joka formaalisella aineksellaan viittaa Leinon runoon Lemminkäisen äiti (kokoelmassa Yökehrääjä, 1897).

3. Parafraasilla eli tarkan kuvauksen laajalla muodolla viittaminen. Esimerkiksi Chaucer selostaa teoksessaan The House of Fame sekä Ovidiuksen että Vergiliuksen versiot Didon ja Aeneaan tarinoista. Parafraasi voi olla joko kohteensa osoitava tai äänetön, jolloin kirjailija on sopeuttanut toisen kertoman tarinan oman teoksensa ainekseen.

Kiintoisampia ovat ne ryhmittelyt, joissa alluusiot jaetaan luokkiin sen perusteella, miten viittaava teksti suhtautuu (= tuntuu suhtautuvan) viitattuun tekstiin. Tällaisia luokitteluja tehtäessä tavataan arvioida, onko viittaavan tekstin asenne viitattuun tekstiin pikemmin myönteinen vai pikemmin kielteinen. On kuitenkin harhaanjohtavaa olettaa, että viittavalla tekstillä olisi välttämättä jonkinlainen asenne viitattua tekstiä kohtaan. Esimerkiksi seuraava runo Pentti Saarikosken kokoelmasta Tanssilattia vuorella sisältää kyllä tosin viittauksia Eino Leinon runoihin Pyhät on pihlajat pihalla ja Kouta, mutta Saarikosken teksti ei asennoidu Leinon runoihin sen enempää myönteisesti kuin kielteisestikään. Liittääpähän vain Leinon runouden itseensä näytöksi siitä, että runon minä on päässyt taas yhteyteen itsensä ulkopuolella olevan kanssa:

Käärmeet pienillä kielillään
 nuolivat minun korvani
 että minä kuulen taas
 maailman äänet
 Pyhäiset
 ovat marjat pihlajissa
 Minä haluan pitää tämän rauhan
 jossa minulla on elukat olkapäillä
 tanssilattia vuorella.

Alluusiot siis jakaantuvat kahteen pääryhmään: asenteettomiin ja asenteellisiin alluusioihin. Asenteettomista alluusioista käytän myös nimitystä "neutraali alluusio". Asenteelliset alluusiot jakaantuvat edelleen toisaalta sellaisiin alluusioihin, joissa viitattuun tekstiin suhtaudutaan myönteisesti ja toisaalta sellaisiin, joissa viitattuun tekstiin suhtaudutaan kielteisesti.

Asenteelliset alluusiot voidaan edelleen jakaa alaluokkiin sen perus-

teella, millaisesta kielteisen tai myönteisen asenteen aspektista on kysymys. Voidaan puhua esim. "poleemisesta alluusiosta" ja "kommentoivasta alluusiosta" sekä vastaavasti "ihailevasta alluusiosta" ja "samastuvasta alluusiosta" (asenteellisten alluusioiden erilaisia luokitteluperusteita esittelee esim. Conte 1974). Ja tapauksia voidaan luokitella myös sen perusteella, ilmeneekö asenne välittömästi vai vasta kontekstin perusteella. Tämän mukaisesti voidaan puhua esim. "satiirisesta alluusiosta" ja "ironisesta alluusiosta".

Myönteisestä alluusiosta on kysymys esim. siinä, kun T.S. Eliotin esikoiskokoelman otsikkona on "Prufrock and Other Observations". Uudessa kokoelmassa esitetyt havainnot liitetään näin Danten Divina Comediassa esitettyihin havaintoihin, alluusiolla uusi runoilija ikään kuin maana tuekseen klassisen runoilijan arvovaltaa. Myös Eliotin myöhemmässä runotuotannossa on viljalti myönteisiä alluusioita Danten runoelmaan. (Headings 1982, 18.) Seuraava esimerkki on The Waste Land -teoksesta (The Burial of the Dead, säkeet 60-65):

Unreal City.
 Under the brown fog of a winter dawn,
 A crowd flowed over London Bridge, so many,
 I had not thought death had undone so many.
 Sighs, short and infrequent, were exhaled,
 And each man fixed his eyes before his feet.

Nämä Eliotin säkeet liittyvät Infernon kolmanteen lauluun, sen säkeisiin 55-57. Eliotin runo provokoi lukijaa panemaan merkille, miten suuresti siinä kuvattu kulku muistuttaa Danten teoksessa kuvattua kuolleitten rientämistä:

takana tulevan näin ihmisjoukon
 niin pitkän, etten aavistanut koskaan
 manalan nielleen omakseen noin monta.

(e dietro le venia sì lunga tratta / di gente, ch'io non avrei creduto / che morte tanta n'avesse disfatta.)

Siinä kun T.S. Eliotin runous käyttää hyväkseen Danten runoelman arvovaltaa, käyttää Doris Lessingin The Grass Is Singing puolestaan hyväkseen T.S. Eliotin runouden arvovaltaa. Teoksen mottoana oleva pitkäh-

kö sitaatti The Waste Land runoelman What the Thunder said -osasta (säkeet 385-399) ikään kuin vakuuttelee lukijalle: "Voit kyllä luottaa käsisäsi olevan teoksen kuvaukseen tuhosta, koska se on niin samanlainen kuin Eliotin suuren runoelman antama kuva".

Samastuva alluusio sisältyy myös suomalaisen lyriikan klassikkoon Eino Leinon runoon Nocturne. Runon ensimmäisessä säkeistössä edetään täyttymyksestä tyydyttymättömyyteen. Lyyrinen minä pyytää runon puhuteltuja tuomaan itselleen erilaisia luonnonelementtejä ja ilmoittaa säkeistön lopuksi aikomuksenaan: "niistä sydämeni laulun teen". Säe on viittaus Aleksis Kiven romaaniin Seitsemän veljestä. Runon minä liittää itsensä laulajana Seunalan Annaan. Allusiolla runossa taivutellaan lukijaa suhtautumaan jatkoon vilpittömänä ja aitona puheena, samalaisena kuin on Seunalan Annan hyräily pienelle pilttille:

Ruislinnun laulu korvissani,
tähkämpäiden päällä täysi kuu;
kesäyön on onni omanani,
kaskisavuun laaksot verhouu.
En ma iloitse, en sure, huokaa;
mutta metsän tummuus mulle tuokaa,
puunto pilven, johon päivä hukkuu,
siinto vaaran tuulisen, mi nukkuu,
tuoksut vanamon ja varjot veen;
niistä sydämeni laulun teen.

Sulle laulan, neiti kesäheinä,
sydämeni suuri hailjaisuus,
uskontoni, sopia säveleinä,
tammenlehvä-seppel vehryt, uus.
En ma enää aja virvatulta
omani on Hiiden vuoren kulta;
aika seisoo, nukkuu tuuliviiri,
edessäni hämäräinen tie
tuntemattomahan tupaa vie.

Kielteinen alluusio esiintyy esim. Danten Infernon 25. laulun säkeissä 94-102. Alluusio keskeyttää jakson, jossa kuvataan varkaiden kohtalona olevia eriskummallisia muodonmuutoksia. Viittauksessa vähätellään antiikin kirjallisuudessa kuvattuja muodonmuutoksia ja suostutellaan näin lukijaa asettamaan käsillä oleva teos manittujen edelle:

Nyt vaietkoon Lucanus kertomasta
Sabelluksen, Nassiduksen hätää,
ja kuulכון uutta! Vaietkoon Ovidus

Kadmoksen, Aretusan kohtaloista;
 kadehtimattani saa kyyksi toisen,
 lähteeksi toisen säkeillään hän muuntaa;
 milloinkaan muuntanut ei otsatusten
 hän kahta luontoa, niin että muodot
 molemmat heti vaihtaisivat aineen.

(Taccia Lucano omai là dove tocca / del misero Sabello e di Nassidio; /
 ed attenda a udir quel ch'or si scocca. // Taccia di Cadmo e d'Aretusa
 Ovidio; / ché se quello in serpente e quella in fonte / converte poetan-
 do, io non lo invidio: // ché due nature mai, a fronte a fronte, / non
 trasmutò sì che amendue le forme / a cambiar lor matera fosser pronte.)

Lewis Carrollin teoksessa *Alice's Adventures in Wonderland* toteute-
 taan kielteinen asenne avoimen polemiikin sijasta transfiguraatiolla, mat-
 kimalla vääristelevästi kielteisen asenteen kohteena olevaa teosta. Teok-
 sessa sen päähenkilön, Alicen, alitajunta vastustaa sitä kulttuuriperintöä,
 jota hän tietoisesti pyrkii säilyttämään, nimittäin viktoriaanisen Englannin
 lastenkamarin suosikkiloruja. Tämän ilmauksena Alice yrittää turhaan lau-
 sua oppimiaan lastenloruja: alitajunta tekee niihin aina tarpeelliset, paro-
 diaan johtavat muutokset. Teoksen toisessa luvussa joutuu käsittelyyn
 Isaac Wattsin runo *How doth the busy bee*, jossa mehiläisiä kuvataan
 ylistettävän ahkeruuden symboleina. Uudessa tekstissä kuva ahertavista
 mehiläisistä korvautuu kuvalla väijyvistä krokodiilista ja kuva hunajasta -
 mehiläisen toiminnan tuloksesta - korvautuu kuvalla kalojen joutumisesta
 krokodiilin saaliiksi. Näin uusi teksti esittelee ennestään tutun naurettai-
 vana, horjuttaa lukijan uskoa sen oivallisuuteen:

Watts:

How skilfully she builds her cell!
 How neatly she spreads the wax!
 And labours hard to store it well
 With the sweet food she makes.

Carroll:

How cheerfully he seems to grin,
 How neatly spread his claws,
 And welcome little fishes in
 With gently smiling jaws!

(Ks. Verch 1983, 94-95.)

Tutun reunustaminen uudella kontekstilla on kielteisen asenteen keino myös Tuomas Anhavan vuonna 1958 ilmestyneessä kokoelmassa 36 runoa. Teoksen kielteinen asenne kohdistuu muun muassa varhempaan suomalaiseen lyriikkaan, erityisesti sen metafysisyyteen. (Vrt. Kunnas 1981, 167-168.) Tältä kannalta edustava on esim. kokoelman 22. runo:

näin minä laadin kukan
 noin minä puun
 nurmesta leikkaan nukan
 pilvestä lainaan kuun
     oi laulu
 unien kumman tukan
 olen valmis lauleluun
 tunteista suurin laulu
 taiteista aina on
 kansani kehdon vauhu
 puhtaimman nautinnon
     oi laulu
 kyynelten helmitaulu!
 suru kirkas! ilo pohjaton!
 laaksossa kasvoi kukka
 sokea puu
 pehmyt kuin nurmen nukka
 hohteleva kuin kuu
     oi laulu
 kuin yö niin kumma tukka
 kuin kuunkukkanukka suu

Runo allusoi poleemisesti Aaro Hellaakosken ja Einon Leinin, perinteisen suomalaisen lyriikan keskeisten edustajien, tuotantoon.

Anhavan runon säe "ole vamis lauleluun" palauttaa lukijan mieleen Hellaakosken runon säkeen "Olen valmis kuunteluun", joka sisältyy Hellaakosken vuonna 1952 ilmestyneeseen kokoelmaan Sarjoja, Satakieli-sikermän runoon Satakieli herää, Samoin kuin Carrolin tekstissä myös Anhavan runossa ikään kuin muistetaan väärin edeltäjän säe, ja tehdään siihen näin "tarpeellinen korjaus". Tapahtunut muutos tähdentää kuuntamisen ja laulelun välistä eroa: ennestään tuttu lyyrinen minä suhtautuu ympäristöön passiivisesti, kun taas uusi lyyrinen minä on aktiivinen. "Väärinmuistamisella" lukijaa provokoidaan pitämään Hellaakosken säkeen ilmentämää antautuvaa asennetta epärelevanttina ja tehdään tykö uudenlaista suhtutumista, asennetta, jossa minä ei tyydy enää olemaan objekti. Näin teksti pyytelee lukijaa suomaan itselleen sen aseman, joka sen nykyisyy-

dessä on Hellaakosken tekstien hallussa.

Asenteettomilla alluusioidella ja asenteellisilla alluusioidella on omat funktionsa kirjallisuudessa. Asenteettomien alluusioiden avulla teos yksinkertaisesti vain rakentaa itseään, kun taas asenteellisten alluusioiden avulla se luo itselleen paikkaa, lähinnä kirjallisuuden sisällä. Myönteinen alluusio on liittymisen väline, kun taas kielteisellä alluusiolla uusi teos raivaa pois tieltään,

Henry Fieldingin klassisessa romaanissa *The History of Tom Jones, a Foundling* esiintyy sekä asenteettomia että asenteellisia alluusioita, niiden kumpaakin tyyppiä. Niinpä tarkastelen vielä sitä valaistakseni erilaisten alluusioiden tehtävää suhteessa toisiinsa.

Fieldingin teos vastustaa sitä englantilaista kirjallisuutta, joka sen nykyisyyden aikaan oli suosiossa. Tämän keinona siinä kuvailtaan Sophia Westernin myönteistä asennetta aikakauden kirjallisuutta kohtaan (s. 233). Teoksen kokonaisuudessa Sophia osoittautuu ironisesti nähdyksi henkilöahmoksi, ja niin myös vastaavasti hänen kiittelemänsä kirjallisuus saa osakseen tuomion. Teoksen myönteinen asenne suuntautuu vanhempaan englantilaiseen kirjallisuuteen, muun muassa Miltonin ja Shakespearen tuotantoon. Sitä kiitellään teoksen sankarin ja kertojan kautta - ei suinkaan minkään kielteisesti nähdyn henkilön kautta (esim. s. 350 ja 634). Asenteettomia alluusioita taas kohdistetaan Homeroksen epiikkaan ja Raamattuun. Tällaisesta on kysymys esim. silloin, kun Tom Jones ottaa sotilasseurassa puheeksi Iliaan (s. 302-303). Alluusion tehtävänä on rakentaa Tom Jonesin henkilökuvaa: hänet osoitetaan sivistyneeksi mieheksi suhteessa hänen tilapäisenä kumppaninaan olevaan sotilaaseen.

Tom Jones -romaanissa liitytään siihen, mitä ei ollut enää mahdollista järkyttää: jo klassiseen asemaan kohonneeseen kirjallisuuteen. Kielteiset alluusiot taas kohdistuvat siihen aikaan suosittuun, mutta vielä asemaltaan vakiintumattomaan kirjallisuuteen: siihen kirjallisuuteen, jonka suosioista uuden teoksen oli määrä anastaa omakseen. Neutraalit alluusiot lopulta kohdistuvat uudesta romaanista erilliseen klassiseen perinteeseen. Epäilemättä tilanne on kirjallisuudessa tyypillinen. Sillä mitäpä muutakaan uusi teos vastustaisi kuin sitä, mitä vielä voi vastustaa. Ja mihinpä muuhunkaan uusi teos liittyisi kuin siihen, minkä loistoa ei voi enää riistää. Ja mistäpä muualtakaan uusi teos ammentaisi rakennusaineksiaan kuin siltä, minkä asema ei omaa asemaa suoranaisesti kosketa.

2.1.4. Alluusio - osa tekstiä

Silloin kun teksti ei ilmaise alluusion avulla viitattuun tekstiin mitään asennetta vaan pelkästään rakentaa subtekstin avulla itseään, johtuu alluusion tutkija, tai miksei kuka tahansa lukija, ikään kuin luonnostaan pohtimaan sitä, mitä allusiivinen ilmaus tekstille antaa, millainen asema sillä on.

On kuitenkin tähdennettävä, että alluusio on joka tapauksessa - siis sekä asenteettoman että asenteellisen alluusion kohdalla - osa viittaavaa tekstiä. Sen jälkeen kun alluusiota on valaistu suhteessa toiseen tekstiin (ja vasta sen jälkeen!), tarjoaa se vielä uuden tutukimustehtävän. Analyysia voidaan jatkaa selvittelemällä, mikä on allusiivisen viittauksen asema kyseessä olevassa tekstissä ja edelleen siinä tekstikokonaisuudessa, johon alluusion sisältävä ilmaus kuuluu.

Näyttää siitä, miten hedelmällistä voi olla sellainen tutkimus, joka ei tyyty tarkastelemaan alluusiota vain suhteessa toiseen tekstiin, tarjoaa Herman Meyerin teos *Das Zitat in der Erzählkunst* (1961). Tutkimuksessa tarkastellaan yhdeksän keskeisen länsimäisen romaanin sitaatteja; siinä siis rajoitutaan tiettyyn alluusioiden lajiin.

Mielenkiintoisia ovat esim. Meyerin tulokset ritariroomaani- ja romanssi-sitaattien asemasta Cervantesin *Don Quijotessa*. Näillä sitaateilla rakennetaan teoksessa koomista ristiriitaa romaanin nimihenkilön ja hänen ympäristönsä välille. Siteeraamalla ritaariromaaneja ja espanjalaisia romansseja *Don Quijote* ilmoittautuu subtekstiensä arvomaailman edustajaksi. Toisaalta ritariroomaanien ja romanssien ihailemat asenteet eivät ole *Don Quijoten* ympäristössä relevantteja. Näin *Don Quijoten* allusoidessa syntyy naurattava ristiriita viittaajan ja ympäristön välille. Mutta *Don Quijoten* esittämät ritariroomaani- ja romanssi-sitaatit rakentavat koomista ristiriitaa myös suhteessa toiseen keskushenkilöön, *Sancho Panzaan*. Siinä näet kun nimihenkilö viittaa myönteisesti korkealentoisiin subteksteihin, *Sancho Panza* viittaa myönteisesti sananparsiin, perustaa käyttäytymistään niihin. Syntyy korkalentoisen ja maanläheisen koominen dialogi. Koomisen vaikutuksen huipentumana keskushenkilöt saattavat joskus vaihtaa subtekstejään. Kun *Sancho* haluaa esiintyä edukseen juuri tapaamansa kamarirouvan silmissä, hän alkaa puhua isäntänsä tapaan romanssien kieltä; ja kun *Don Quijote* taas haluaa varmistua siitä, että *Sancho* ymmärtää hänen puheensa, saattaa hän tilapäisesti ilmaista sananparsien avulla. (Meyer 1961, 61-68.)

Alluusiota teoksen osana pitävä asenne antaa mahdollisuuden jatkaa aloittamiamme analyyssejä. Edellä on todettu esim. Leinon runosta *Nocturne*, että sen säe "niistä sydämeni laulun teen" viittaa Kiven Seitsemään veljekseen. Se aktualistaa Seunalan Annan laulajana, ja se ilmaisee Leinon runon myönteisen asenteen Kiven romaaniin sisältyvää *Sydämeni laulu*-runoa kohtaan. Kun tarkastellaan kyseistä alluusiota edelleen *Nocturne* osana, huomataan, että säe on osa runon taide-kuvastoa. Se kuuluu samaan sarjaan kuin "sulle laulan", "soiva uskonto" ja "tammenlehvä-seppel", laakerinlehvän pohjoinen vastine. Kokonaisuudessaan Leinon runon voi nähdä kuvauksena siitä, miten minä saa varmuuden taiteilijakutsumuksestaan. Tältä kannalta allusiivisen säkeen asema paljastuu yhä. Se merkitsee samalla kertaa sekä runon astumista tekstienvälisyyteen, sen maailman laajentumista, että runon astumista sisälle omaan aiheeseensa: nimenomaan allusoivassa säkeessä runo kohottaa esille taiteilija-aiheen.

2.1.5. Reseptioesteettinen näkökulma

Tekstin allusiivisuuden toteutuminen on reseptioesteettiseltä kannalta erittäin antoisa tutkimuskohde. Tuleehan juuri siinä, jos missä, esille lukemisen ajankohdan ja paikan merkitys. (Vrt. Varpio 1982, 13.)

Tekstin merkitys lukijalle muuttuu olennaisesti, kun alluusioiden kohteet unohtuvat yleisestä tietoisuudesta tai kun niiden merkitys muuttuu. Esimerkiksi poleemisesti allusoiva teksti joutuu olennaisesti uuteen vaiheeseen, kun sen hyödyntämä kirjallinen vastajärjestelmä - jota viittauksien kohteena olevat tekstit edustavat - menettää auktoriteettiasemansa. (Ks. Lotman 1972, 281-286.)

Edellä tarkastellun Tuomas Anhavan runon näin minä laadin... lukeminen oli varmasti sen ilmestymisen aikoihin, 1950-luvun lopulla, varsin toisenlaista kuin nykyään. Kun Anhavan 36-runoa -teos ilmestyi, lukijakunta eli keskellä kiistaa perinteisen suomalaisen lyriikan asemasta, ja niin se oli viritettynä allusiiviseen lukemiseen, panemaan merkille runon kannanotot juuri pinnalla olevasta aiheesta. Tämän hetken suomalaisen lukijan asema on jo vallan toinen. Lyriikan uusi ilmaisutapa on jo aikoja sitten vakiinnuttanut asemansa. On ilmeistä, että runon 1980-luvun uusista lukijoista vain harvat kokevat runon pilkkaavan suomalaisen lyriikan perinteistä ilmaisutapaa.

2.1.6. Allusiivisen suhteen rajaaminen allegoriseen, symboliseen ja embleemiseen suhteeseen

Allégorisuuden käsite tulee varsin lähelle allusiivisen suhteen sitä tapausta, jossa kahden eepin teoksen välillä on systemaattinen, toistuva allusiivinen kytkeä, ts. eepin transfiguraation tapausta (ks. allegorin käsitteestä esim. Fowler 1973). Sekä eepistä transfiguraatiivisuutta että allegorisuutta luonnehtii tekstin tuleminen yhteyteen jonkin sen ulkopuolella olevan kanssa; ja kummassakin tapauksessa tämä yhteys perustuu eepin rakenteeseen - eikä yksittäiseen ainekseen. Eepin tutkimuksessa onkin pidetty eepistä transfiguraatiivisuutta osana allegorisuutta (ks. esim. Robert Scholesin ja Robert Kelloggin teoksen *The Nature of Narrative* osaa *The Problem of Control: Allegory and Satire*).

Eepin transfiguraatiivisuus voidaan kuitenkin selkeästi erottaa allegorisuudesta. Eepin transfiguraatiossa on näet kysymys kahden konkreetin asian, kahden tekstin, välisestä suhteesta, kun taas allegorin tapauksessa on kysymys konkreetin ja abstraktin, tekstin ja jonkin ominaisuuden, välisestä suhteesta. Tästä peruserosta seuraa, että eepin transfiguraation tapauksessa teksti ilmaisee yhteyden toisen jäsenen avulla, kun taas allegorin tapauksessa teksti on yhteyden toisen jäsenen konkreettistumaa, ilmaista yhteyden toiselle jäsenelle.

Myös symbolin ja embleemin käsitteisiin on allusiivisuus syytä rajata. Allegoriasta symboli ja embleemi eroavat siten, että niiden kohdalla tekstin kytkee johonkin sen ulkopuolella olevaan yksittäinen aines. Täten symboli ja embleemi tulevat lähelle varsinaista allusiota - siis sitä tapausta, jossa kytkeä toiseen tekstiin on ennaltamääräämätön.

Symbolin ja embleemin erotan toisistaan sillä perusteella, että katson symbolin yhdistävän konkreettia abstraktiin, kun taas embleemin katson yhdistävän konkreettia toiseen konkreettiin. Niinpä jos esim. tekstissä esiintyvä kuva sinisestä viitasta kytetään taivaalliseen hyvyyteen, kysymys on kuvan käsittämisestä symboliksi; jos taas sininen viitta liitetään Neitsyt Marian hahmoon, on kysymys kuvan käsittämisestä embleemiksi.

Allusion ja symbolin ero on selkeä. Allusio eroaa symbolista saman piirteen nojalla kuin embleemikin: symboli kytkee konkreetin ja abstraktin, allusio taas konkreetin toiseen konkreettiin. Sen sijaan allusion ja embleemin erottamiseksi joudutaan turvautumaan hienojakoisempaan eron tekoon, koska niissä kummassakin on kysymys kahden konkreetin yhdis-

tymisestä. Näiden ilmiöiden välisenä erona on ainakin se, että alluusion tapauksessa teksti käyttäytyy aktiivisesti, viittaa, vaatii ottamaan huomioon yhteyden toisen jäsenen. Embleemin tapauksessa taas teksti on passiivinen, se ei viittaa, mutta aineksen muun esiintymisen huomioonottaminen valaisee tekstin merkitystä: embleemin kohdalla teksti ei kytkeydy mutta on kytkettävissä.

Valaisen alluusion ja embleemin eroa esimerkillä. James Joycen novellissa "Clay" kuvataan, miten sen päähenkilö Maria näkee omituisen paljon vaivaa viedäkseen lahjaksi nimenomaan sellaisen kakun, jonka päällä on mantelimassaa. Joycen teksti ei tältä osin viittaa mihinkään toiseen tekstiin, mutta sille voidaan antaa merkitystä asettamalla se embleemisen yhteyteen sen kanssa, että Neljännessä Mooseksen kirjassa (17:8) kuvataan Aaronin sauvan tuottaneen kypsiä manteleita (ks. Vries 1974, hakusana "almond").

2.2. Vaikutus

2.2.1. Vaikutuksen käsite

Haettaessa vaikutussuhdetta eri teosten välille on aiheellista rajoittaa sellaisten piirteiden tarkastelemiseen, jotka ovat olennaisia teoksen ymmärtämisen ja lähestymisen kannalta. Niinpä esim. kahden romaanin sivujen koon vertaaminen ei ole mielekästä vaikutuksen etsimistä, (Hermerén 1975, 14.)

Kirjallinen vaikutus voi olla joko välitöntä tai välillistä. Melko monimutkaisen mutta luultavasti tyypillisen tapauksen vaikuttumisesta tarjoaa Swedenborgin luomisnäytelmä *De cultu et amore dei*. Siihen, miten teoksessa käytetään Narkissos-myyttiä, ovat vaikuttaneet sekä Ovidius että Milton. Miltonin vaikutus on välitöntä, kun taas Ovidiuksen vaikutus on osaksi välitöntä ja osaksi välillistä, Miltonin kautta kulkeutunutta. (Vinge 1967, 290-291.)

Teoksen vaikutus toisen teoksen syntyyn voi olla joko positiivista tai negatiivista. Positiivisen vaikutuksen kohdalla vaikuttava teos on synnyttänyt vaikutetun teoksen tekijässä myönteisen reaktion ja vastaavasti hän on luonut teoksen, joka on jossain suhteessa samanlainen kuin vaikuttajana toiminut teos. Negatiivisen vaikutuksen tapauksessa on kontakti herättänyt lukijassa vastustusta, ja vastaavasti vaikutettu teos on tietystä

suhteessa merkitsevästi erilainen kuin vaikuttaja. (Hermerén 1975, 77-78.)

Kirjallisesta vaikutuksesta puhuttaessa tarkoitetaan yleensä myönteistä vaikutusta, sellaista suhdetta eri teosten välillä, joka edellyttää myöhemmän teoksen kirjoittajalta myönteistä asennetta aikaisempaa teosta kohtaa. Poikkeuksellinen - ja ehkä myös käänteentekevä (vrt. Eagleton 1983, 183) - on näkemys, jonka Harold Bloom on esitellyt teoksessaan *The Anxiety of Influence* (1973) ja jota hän on edelleen kehitellyt ja soveltanut teoksessa *A Map of Misreading* (1975).

Bloom opponoi tutkimusta, jossa ollaan kiinnostuneita teoksesta itsensä, ja sen sijaan hän asettaa tutkimuksen tehtäväksi selvittää teosten suhteita niitä edeltäviin teoksiin. Omana vastauksenaan asettamaansa haasteeseen Bloom katsoo, että länsimaista runoutta renessanssista nykyrunouteen saakka luonnehtii se, että siinä suuret uudet teokset asennoituvat kielteisesti niitä edeltäviin teoksiin, ilmentävät edeltäjien kielteistä vaikutusta. (Ks. Bloom 1973, 30 ja 94.)

Kielteisen vaikutuksen perustana Bloom, jonka näkemykset ovat paljolti freudilaisuuden uudenlaista soveltamista kirjallisuudentutkimukseen, tähdentää sitä asemaa, jossa uusi runoilija on edeltäjänsä nähden. Bloomin mukaan nouseva runoilija voi lunastaa suuruutensa vain siten, että nousee kapinaan edeltäjänsä vastaan. Kapina toteutuu siten, että uusi runoilija käyttää edeltäjänsä negatiivisena mallina, "lukee hänet väärin". Uuden suuren runoilijan on välttämättä oltava suhteessa edeltäjänsä "kerrettäisten sukua", revisionisti, luova oikaisija. (Ks. Bloom 1973, 28-29, 94; Bloom 1975, 3.)

2.2.2. Lähde ja laina

Teoksessaan *Influence in Art and Literature* Göran Hermerén tekee eron "vaikutus"-termin suppean ja lavean merkityksen välillä. "vaikutus" suppeassa merkityksessä tarkoittaa ainoastaan "varsinaista vaikutusta", kun taas laveasti käytettynä se sulkee piiriinsä sellaisetkin subtekstisyiden tapaukset kuin toisesta teoksesta "lainaamisen" ja toisen teoksen käyttämisen "lähteenä". Peruseroa "varsinaisen vaikutuksen" ja muun vaikutuksen välillä voisi luonnehtia niin, että "varsinaisen vaikutuksen" tapauksessa aikaisempi teos vallitsee uuden teoksen tekijää, tulee esiin hallitsemattomasti, kun taas muun vaikutuksen tapauksessa aikaisempi

teos on objektin asemassa, uuden kirjailijan apuneuvona.

Hermerén määrittelee "lainaamisen näin: Jos teos X on suhteessa y lainaa teoksesta Y, niin lainattu osa Xy on fyysinen osa teosta Y ja teos X muistuttaa suhteessa y suuresti teosta Y: kirjailija ei ole tehnyt laina- tessaan kuin vain korkeintaan vähäisiä muutoksia. "Lähteenä" käyttämi- nen on hyvin lähellä lainaamista: se tarkoittaa lainaamista yleisemmällä, epämääräisemmällä tavalla. Niinpä voidaan todeta, että jos teos X on käyttänyt teosta Y lähteenä, niin teoksen X tekijä on saanut teokseensa tai sen osaan idean tutustuessaan Y:hyn ja että yhtäläisyys X:n ja Y:n välillä ei ole niin ilmeistä kuin lainaamisen tapauksessa. (Hermerén 1975, 77-78.)

Lainaamisesta ja lähteiden käyttämisestä tarjoaa viljalti esimerkkejä Eino Leinon Helkavirsien ja Eero Salmelaisen Suomen kansan satujen ja tarinoiden suhde. Nämä molemmat vaikutuksen lajit tulevat esiin, kun tarkastellaan, miten esimerkiksi Salmelaisen satu "Leppäpölkky ja sininen risti" tulee esiin Leinon runossa "Sininen risti". Sadussa päähenkilö Lep- päpölkky kuulee salassa Syöjättären suunnitelman Leppäpölkyn ja hänen kumppaniensa pyydystämiseksi. Syöjättären selostus päättyy sanoihin: "ken minun sanani kerratkoon, se muuttukoon siniseksi ristiksi!" (Salme- lainen 1955, 216). Tietämyksensä varassa Leppäpölkky säästyy Syöjättä- ren pahoilta aikeilta, mutta lopulta hän joutuu itseensä kohdistuneiden aiheettomien epäilysten hälventämiseksi paljastamaan salaisuutensa ja muuttamaan näin itsensä siniseksi ristiksi. Leinon runon ratkaisussa, jossa Luoja pelastaa neitosen "monasterin maallikon" ahdisteluilta muutta- malla hänet siniseksi ristiksi, Salmelaisen satua käytetään lähteenä.

Salmelaisen sadussa Leppäpölkyn morsian on nimeltään Katriina, ja hänet kuvataan niin kauniiksi, "ettei maalla mointa eikä vertoa vedellä: / Vaatteen läpi hipiä näkyvi, / hipiän läpi liha näkyvi, / lihan läpi luu näkyvi, / luun läpi ydin näkyvi". (Salmelainen 1955, 224). Leinon runon päähenkilö on sekä nimensä että olemuksensa puolesta lainaa Salmelaisen sadusta. (Ks. Tarkiainen 1958, 201 ja Peltonen 1975, 183-184.)

2.2.3. Varsinainen vaikutus

"Varsinainen vaikutus" eroaa Hermerénin mukaan lainaamisesta ja lähteenä käyttämisestä seuraavasti: Jos X on vaikuttanut varsinaisesti Y:n syntyyn suhteessa a, niin a ei ole mikään X:stä lainattu yksityis-

kohta vaan läpituokevampi, koko Y:tä koskeva piirre. Varsinaisen vaikutuksen edellytyksenä on, että Y:n tekijä on assimiloanut teoksen X. (Hermerén 1975, 97-98.) Tästä seuraa, että "varsinainen vaikutus" ei ilmene vain yhdessä tietyssä vaiheessa vaan tulee kirjailijan tuotannossa esiin pitkän ajan kuluessa - tai ainakin tulisi, jos kirjailija kirjoittaisi (vrt. Hermerén 1975, 98-99). Esimerkkinä varsinaisesta vaikutuksesta Hermerén mainitsee mm. Jean Paul Richterin vaikutuksen Thomas Carlyleen. Richterin vaikutus ilmenee voimakkaimpana Carlylen teoksessa Sartor, mutta vaikutus ei rajoitu ainoastaan Sartoriin, vaan Richterin tapa ilmaista tulee esiin myös Carlylen muussa, monia vuosia myöhemmin kirjoitetussa tuotannossa. (Ks. Hermerén 1975, 89 ja Smeed 1964.)

2.2.4. Vaikutuksen ehdot

Jotta kahden tekstin välillä olisi kysymys vaikutussuhteesta, niin silloin niiden välillä on täytyttävä tiettyjen ehtojen. Osa näistä ehdoista on ulkoisia ehtoja, eli ehtoja, jotka vaativat historiallista ja biografista selvittelyä, ja osa taas sisäisiä: sellaisia ehtoja, joiden täyttymisen tai täyttymättömyyden toteaminen edellyttää eri teosten analysointia ja niiden keskinäistä vertailua. Ulkoiset ehdot koskevat vertailtavien teosten syntyjen ajankohtia ja sitä, onko toisen teoksen tekijä ollut kontaktissa toisen teoksen kanssa. Sisäiset ehdot liittyvät vertailtavien teosten keskinäiseen kaltaisuuteen ja vaikutetuksi arvellun teoksen tekijän muuttumiseen kirjailijana. (Hermerén 1975, 156-262.)

Vaikutuksen temporaalinen ehto edellyttää, että mikäli teos X on vaikuttanut teoksen Y syntyyn suhteessa a, niin teos Y on tehty suhteessa a myöhemmin kuin X (Hermerén 1975, 157). Kontaktia koskeva ehto vaatii, että mikäli teos X on vaikuttanut teoksen Y syntyyn suhteessa a, niin henkilö, joka on luonut Y:n, on tuntenut teoksen X, ainakin suhteessa a (mt., 164). Samankaltaisuuden vaatimus merkitsee, että mikäli X on vaikuttanut Y:hyn suhteessa a, niin silloin teoksissa X ja Y on huomattavaa samankaltaisuutta suhteessa a (mt., 177). Ja muuttumisen vaatimus lopulta edellyttää, että mikäli X on vaikuttanut Y:n syntyyn suhteessa a, niin silloin kontakti X:n kanssa on muuttanut sen henkilön kirjallista tuotantoa, joka on luonut Y:n, suhteessa a (mt., 245).

Kirjallisen vaikutuksen tutkimisen lähtökohtana on samankaltaisuuksien havaitseminen teosten välillä. Todistusvoimaisinta on samankaltaisuus

silloin, kun yhtäläisyyksiä on useita ja ne koskevat sekä ilmauksia että niihin korreloituvia sisältöjä. Tällaista yhtäläisyyttä on esim. Gérard de Nervalin sonetin "Delfica" ja Goethen Wilhelm Meisters Lehrjahre -romaanin sisältyvän runon "Mignon" välillä: Nervalin runossa sekä kuvat että niiden merkitykset todistavat Goethen runon vaikutuksesta. (Ks. Cors-tius 1968, 152-161.)

Jos tutkija olettaa samankaltaisuudet havaittuaan teosten X ja Y välil-le vaikutussuhteen, niin hänen on testattava vielä, täyttyvätkö vaikutuk-sen ulkoiset ehdot ja muuttumisen ehto. Jos esim. testataan edellä esitet-tyä väitettä Salmelaisen Suomen kansan satujen ja tarinoiden vaikutukses-ta Leinon helkavirsiin, todetaan seuraavaa. Temporaalinen ehto täyttyy, koska Salmelaisen teos ilmestyi 1852-1866 ja Leinon ensimmäiset helkavir-ret syntyivät vasta vuonna 1902. Samoin täyttyy myös kontakti-ehto, koska tiedetään Leinon tutustuneen Salmelaisen teokseen jo lapsena, ja niin perusteellisesti, että hän kertoi sen tarinoita tovereilleenkin ulko-muistista. Ja kirjoittaessaan helkavirsien pääosan Otto Mannisen luona Kangasniemellä Leinolla oli matkalukemistona nimenomaan Salmelaisen teos, sen kaikki neljä osaa. (Esim. Peltonen 1975, 24.) Muuttumisen ehdon täyttymisen toteaminen on yleensä ongelmallista (Hermerén 1975, 256), ja Salmelaisen ja Leinon tapauksessa asiaa vaikeuttaa vielä se, että Leino oli tutustunut Salmelaiseen perinpohjaisesti jo ennen kirjailijauransa alkua ja se, että hänen tuotantonsa on alusta lähtien suomalaisen kansanperinteen syvästi vaikuttamaa. Näyttää kuitenkin ilmeiseltä, että Salmelaisen vaiku-tus on lisännyt kansanomaisten ilmausten ja kansanperinteen motiivien suhteellista osuutta Leinon tuotannossa Salmelais-kontaktin uudistuttua, siis Helkavirsien ensimmäisen sarjan kirjoittamisen aikaan.

2.3. Allusiivisuuden suhteesta vaikutukseen

On mahdollista, että teksti allusoi toiseen tekstiin ilman, että viit-taavan tekstin tekijä olisi millään tavoin viittauksen kohteena olevan teks-tin vaikuttama. Eihän allusion ehtona näet suinkaan ole, että allusoivan tekstin tekijän olisi täytynyt tuntea viittauksen kohteena oleva teksti. Allusiolta edellytetään ainoastaan, että teksti viittaa toiseen tekstiin, ts. että lukija katsoo tekstin vaativan toisen tekstin huomioonottamista.

Toisaalta on niin, että jos jokin teksti vaikuttaa kirjailijaan, niin siitä eteenpäin kyseinen teksti tarjoutuu kirjailijalle allusion kohteeksi. Ensin

teksti ottaa; sitten se on valmis antamaan. Teksti on ensin saanut kirjailijaa valtaansa, ja ikään kuin korvauksena kirjailijalla on myöhemmin mahdollisuus hallita vaikuttanutta tekstiä: käyttää sitä teoksensa rakennusaineena sekä liittymisen ja vastustamisen kohteena.

Tilanteesta seuraa, että joskaan allusiivinen suhde ei edellytä vaikutussuhdetta, niin kuitenkin se asettaa hypoteesin vaikutussuhteen olemassaolosta. Alluusion havaitsemisen jälkeen on perusteltua kysyä, onko alluusion taustalla vaikutussuhde, onko alluusion kytkeminen tekstien välillä myös vaikutussuhteesta kertovaa samankaltaisuutta. Alluusio voi olla symptomi. Tutkija, joka alluusion havaitsemisen jälkeen ryhtyy vertailemaan kytkeytyviä tekstejä, saattaa havaita, että viittaava teksti on saanut paljonkin tartuntaa viittauksen kohteena olevasta tekstistä. Eri tekstien välillä saattaa olla yllättävän paljon samankaltaisuutta, joka kuitenkin on silmiltä pimitetty aina siihen saakka, kunnes alluusion suhtaudutaan merkinä mahdollisesta vaikutuksesta.

Perusteeksi jatkan Leinon Nocturnen ja Kiven Seitsemän veljeksien suhteen selvittelyä. Tekstit ovat mahdollisimman tuttuja, mutta saadaanko niistä kuitenkin uutta tietoa, jos oletetaan, että alluusion taustalla on vaikutussuhde. Onko niiden välillä myös geneettisestä yhteydestä kertovaa samankaltaisuutta? - Vastauksen saamiseksi on syytä palautella mieleen sitä osaa Seitsemän veljeksien neljännestätoista luvusta, jossa kuvataan Seunalan Annan ja hänen lapsensa yhdessäoloa ja joka huipentuu kaikkien suomalaisten tuntemaan Sydämeni lauluun:

Kerran kesällä, eräänä sunnuntai-iltana, koska aurinko kallistui luoteiseen ja tyyni oli ilma ja metsä, istui hän yksin lapsensa kanssa, istui rahilla, pöydän päässä. Niittujansa, huhtiansa katsomassa käyskeli Eero, ja kylään olivat lähteneet huoneen palvelijat kaikki. - Oli nyt ihana rauha sekä ulkona että sisällä torpan sunnuntai-lakeassa tuvassa, ja lehditettyä laattia hymysi. Oli rauha ja hiljaisuus; ainoastaan tuolloin, tällöin kuului karjankelloin kaukainen kilahdus koivuiselta mäeltä. - Mutta rahilla istui emäntä nuori ja haasteli lapsellensa, joka hänen helmastansa katseli häntä vastaan kuin hehkuva aamu. "Sanoppas, pienoiseni", hän haasteli, hyräillen laulun ja puheen välillä, "sanoppas, pienoiseni, mistäpä tiesit kotiasi tulla? - Tulin pitkin Turun tietä, lirputtelin Hämeenmaitten härkäteillä. - Mutta mistä kotosi tunsit, pienoiseni? - Koirasta hallavasta portin alla, tunsin kartanon kultaisesta kaivosta, ja olipa vielä pappien hevoset heinäladossa, ja olkiladossa oluttynnöri. - Mistä tunsit äitisi armaan, mistä isäsi tunsit? - Äiti vierrettä ammenteli loimottavan liekin vaiheilla, hän ammenteli ja lauleli, lauleli heleällä äänellä, kaulassa liina, liina kuin lumi ja taivaan

kaari. Mistäpä tunsin isäni? Veisteli hän kirvesvarrtta, veisteli kultaisen akkun vieressä. - Niin löysit tien, niin tunsit kodon, niin tunsit tuvassa äitis ja isäs. Mutta missä ollee isäsi nyt, missä ja muisteleeko hän meitä? - Muistaahan toki ja ellei muistele hän sinua, niin sinua en unohda minä, en sinä ilmoisna ikänä, en kuolemassa, sinua mun sieluni aamun paiste ja illan riutumus, mun iloni ja murheeni ihana. No miksipä murheeni sinä? Ah! tämä maailma on kavala ja myrskyinen, ja moni purjehtija täällä on vaipunut sen merien ikuiseen kohtuun. Sanopas, lapseni, mun suven-ihanaiseni, sano: etkö tahtois täältä purjehtia rauhan ikisatamaan pois, koska vielä puhtaana väikky lapsuutesi valkea viiri? Rannalla sumean, tyyne järven seisoo Tuonelan kartano tumma, siellä himmeän lehdistön helmassa, kasteisen viidan kohdussa on lapselle valmiina kehto ja valkeat liinat ja vaipat. Sentähden kuule mun lauluni; se johtaa sun Tuonelan ruhtinaan maahan. Oi kuule mun sydämeni laulu!

Kiven romaanin kyseisessä jaksossa on kolme osaa. Se alkaa kuvauksella miljööstä. Seuraavassa jaksossa kysytään ja vastataan: äiti viihdyttää lastaan kansanrunoa tapaillen. Ja kolmantena jaksona on sitten Seunalan Annan "sydämen laulu". Leinon runosta löytää siteeratun katkelman vastineita. Miljöö-jaksolla on vastineensa Nocturnen ensimmäisessä säkeistössä, Leinon runon ympäristönkuvaus-jaksossa. Ja vastineensa on myös kolmannella jaksolla, nimittäin Leinon runon toinen säkeistö, runon minän "sydämen laulu". Huomiota herättää, että Kiven tekstin välijaksolla ei ole vastinetta Leinon runossa. Puute on kuitenkin vain näennäinen, sillä Nocturne-runosta on olemassa myös kolmisäkeistöinen versio (ks. Pelttonen 1964, 690). Pitemmässä muunnelmassa ovat paremmin tunnetun version säkeistöt ensimmäisenä ja kolmantena stroofina. Välisäkeistöinen on muun muassa runon varhaisin julkaistu versio: se Nocturne, joka julkaistiin vuoden 1903 Nuoressa Suomessa, Päivälehdessä joulualbumissa. Sen välisäkeistö kuuluu seuraavasti:

Miksi metsän tummuus sävelehen?
 Kosk' on mustaa murhe ylpeäin.
 Miksi juova päivän laskenehen?
 Koska monta nuorta unta näin.
 Miksi etäisien vuorten siinto?
 Koska sinne oli silmän kiinto.
 Miksi vanamoiden valjut lemut?
 Koska päättyneet on päivän kemut.
 Mutta miksi varjot veen?
 Koska' on mieli mulla siimekseen.

On askarruttavaa todeta, että Nuoren Suomen versiossa ensimmäinen stroofi ei päätykään säkeeseen "niistä sydämeni laulun teen", vaan sen sijalla on säe "niistä lähtölaulun teen". Siinä ei ole lainkaan viittausta Seitsemään veljekseen. Huomataan siis, että samalla kun Leino poisti runosta kysymyksien ja vastauksien välisäkeistön - Seunalan Anna -kohtauksen keskiosan vastineen -, hän ikään kuin korvaukseksi, tasapainon tähden, liitti runoon alluusion Kiven tekstiin: muutti ensimmäisen säkeistön literaalın päätössäkeen allusiiviseksi säkeeksi.

Rakenteellisten yhtäläisyyksien ilmitulemisen jälkeen ei ole yllättävää panna merkille, että Seunalan Anna -kohtauksessa ja Nocturnessa on samankaltaisuutta minän suhtautumisessa sinään ja paljon yhteistä kuvastoa. Leinon runo on itsenäinen taideteos, ja tämän mukaisesti yhteinen aines esiintyy siinä usein vallan toisin kuin Kiven tekstissä.

Molemmissa teksteissä runon minä puhuu samalla kertaa sekä itselleen että sinälle. Kummassakin tekstissä minä samalla kertaa pohtii sinän merkitystä itselleen ja ilmaisee kiintymystään sinää kohtaan. Yhtäläinen asenne sinää kohtaan ilmenee sinän puhutteluna samankaltaisin kuvin: Leinon hyvin originaalilta vaikuttavan "neiti kesäheinä" -puhuttelun sijalla on Kiven tekstissä "mun suven-ihanaiseni", ja "sydämeni suuren hiljaisuuden" voi kytkeä "sieluni aamun paisteeseen ja illan riutumukseen".

Molemmissa teksteissä sinä kytketään luontoon. Tämä on osa siitä, että Leinon runon suurenmoinen luonnonläheisyys on paljolti peräisin Kiven tekstistä, varmasti paljon pikemmin kuin esim. niistä maisemista, joissa runo syntyi. Molemmissa teksteissä liikutaan idyllisessä maalaismaisemassa kesällä auringonlaskun aikaan. "Nocturnen" ulkoisen ja sisäisen rauhan vastineena on Kiven tekstin "rauha sisällä ja ulkona". "Ruislinnun laulun vastineeksi" osoittautuu Kiven tekstin "kehrääjälinnun kuuntelu". "Tähtäpäiden" sijalla on Kivellä "niityt ja huhdat". Leinon "Lehvä"-kuvan vastineena on Kivellä "lehditetty laattia" ja "himmeä lehvistö". "Nocturnessa puhutaan "Hiiden vuoren kullasta", Kiven tekstissä taas "kultakehdosta". "Tuuliviiri" on kytkettävissä "lapsuuden valkeaan viiriin". Ja lopuksi "tuntematon tupa" vastaa Kiven tekstin "Tuonelan tummaa kartanoa" ja "Tuonelan ruhtinaan maata".

2.4. Paralleeli

Viime vuosikymmeninä on kirjallisuuden komparatiivisen tutkimuksen suhtautuminen eri tekstien välillä havaittavaan samankaltaisuuteen muuttanut huomattavasti. Ensinnäkin vaikutuksien hakemisessa ei ole enää niin keskeistä kuin ennen yksittäisten kirjailijoiden suhteen selvittäminen vaan pikemminkin on oltu kiinnostuneita siitä, miten laajemmat tekstikokoukset, jopa kokonaiset konventiot ovat vaikuttaneet (ks. esim. Corstius 1968, 178-179). Ja toiseksi on osoitettu suurta huomiota paralleeliudelle eli sille tapaukselle, kun yhteydet eri tekstien välillä eivät aiheudu kyseisten tekstien välisestä riippuvuudesta vaan muista tekijöistä. (Ks. paralleeliuden käsitteestä esim. Hermerén 1975, 51.) Perinteellisen tutkimuksen "vesiperästä" on tullut hedelmällinen virike.

Paralleeliuden saaman huomion syynä ja seurauksena on ollut myyttikriittisen ja sosiologisen asennoitumisen suosio tällä vuosisadalla. Myyttikriittisen kirjallisuudentutkimuksen, ennen muuta Northrop Fryen työn, myötä on tultu tietoisiksi siitä, että kirjallisuus on jossain määrin samalaista jo siitä yksinkertaisesta syystä, että kaikki kirjallisuus on ihmisen tekemää: tietyt, yleisinhimilliset piirteet ovat kirjallisuudessa aina läsnä, pohjimmiltaan siinä varioivat loputtomasti "mielikuvituksen yksinkertaiset ja alkukantaiset pyrkimykset samastaa inhimillinen maailma ei-inhimillisen maailman kanssa" (Frye 1971, 110 ja Frye 1957, esim. 63). Sosiologinen kirjallisuudentutkimus taas on pitänyt esillä sitä, että samankaltaisuudet voivat johtua myös yhteisistä ympäristötekijöistä.

Paralleeliudesta on kysymys esim. Kafkan ja Ranskan surrealistien välillä havaittavissa yhteyksissä. Tutkimuksessaan *Franz Kafka et les lettres française (1928-1955)* Maja Goth pyrkii löytämään kausaalisen yhteyden Kafkan ja Ranskan surrealistien välille, mutta joutuu toteamaan - kun mitään todisteita vaikutussuhteelle ei löydy -, että tarkasteltavien tekstien samankaltaisuudet ilmapiirin, ympäristön, sävyn, kuvaston, mielityksen unien käyttöön jne. suhteen ovat rinnakkaisia, toisistaan riippumattomia ilmiöitä.

2.5. Läpinäkyvä subtekstisyys - läpinäkymätön subtekstisyys

Alluusiota ja sitä läheisesti muistuttavaa transfiguraatiivista yhteyttä luonnehtii mm. se, että ne edellyttävät lukijan ajattelevan samanaikaisesti

kahta eri tekstiä. Näissä subtekstisyyden ilmiöissä toinen teksti näkyy ikään kuin toisen läpi.

Varsinainen vaikutus, lähde, laina ja paralleelisuus taas ikään kuin kätkevät subtekstinsä. Niissä lukija ei ajattele pohjalla olevaa tekstiä, vaan se on läsnä "mykkänä". Tässä tapauksessa subteksti ei näy tekstin läpi.

Subtekstisyyden läpinäkyvät tapaukset jakaantuvat kahteen luokkaan sen perusteella, onko kytkentä tekstin ja subtekstin välillä systemaattinen (transfiguraatio) vai ennaltamääräämätön (alluusio). Läpinäkymättömän subtekstisyyden kohdalla eri tapaukset ryhmittyvät taas sen mukaan, onko tekstin ja subtekstin välillä riippuvuutta vai eikö sitä ole. Riippuvuutta edellyttää tekstien välinen vaikutussuhde - jonka piiriin kuuluvat ilmiöt ovat varsinainen vaikutus, lähde ja laina -, kun taas paralleelit tekstit ovat toisistaan riippumattomat.

Subtekstisyyden eri tapauksia voidaan valaista seuraavalla kaaviolla:

SUBTEKSTISYYS

Läpinäkyvä subtekstisyys		Läpinäkymätön subtekstisyys	
Systemaattinen kytkentä	Epäsystemaattinen kytkentä	Tekstien välillä riippuvuus	Tekstien välillä ei riippuvuutta
transfiguraatiivinen yhteys	alluusio	varsinainen vaik. lähde laina	paralleelisuus

II. EVANKELIUMIT

1. Evankeliumien synty

Termi "evankeliumi" on peräisin Markuksen evankeliumin ensimmäisestä lauseesta: "Jeesuksen Kristuksen evankeliumin alku". Kreikankielinen sana merkitsi alun perin "hyvän sanan ilmoittamisesta saatavaa palinkintoa", sittemmin itse ilosanomaa. Samalla sanalla ilmaisivat Rooman keisarit mm. hallitusaikansa alkamisen. Uuden testamentin kielenkäyttöä ohjasi Jesajan kirjan Septuaginta-käännös, jossa pelastussanomien kuuluttaminen oli käännetty vastaavalla verbillä. Kun Jeesuksen elämäntyö tulkittiin alkukristillisessä kirkossa pelastuksen sanoman kuuluttamiseksi, sai siitä kertova kirjallinen esityskin nimen "Evankeliumi". (Nikolainen 1971, 8.)

Uudessa testamentissa on evankeliumeja neljä: Matteuksen, Markuksen, Luukaan ja Johanneksen. Uuden testamentin tutkimus on perinteellisesti erottanut ne omaksi ryhmäkseen yhdessä Apostolien tekojen kanssa sillä perusteella, että ne ovat kiinnostuneita Jeesuksen ja hänen ensimmäisten seuraajiensa elämästä ja toiminnasta. Toiseksi ryhmäksi ovat tällöin jääneet seurakunnille osoitetut kirjeet, jotka julistavat korotettua Kristusta, Herraa. Teologisesti hyödyllisempänä pidetään kuitenkin Uuden testamentin aineksen jakamista keerygmaan ja pareneesiin eli sanomaan pelastuksesta Jeesuksessa Kristuksessa ja opetukseen siitä, miten tulee elää Jeesuksen opetuslapsena häneen uskoen ja hänen käskyjään noudattaen. (Nikolainen 1971, 2.)

Evankeliumien synty ja tuleminen Raamatun osaksi on monivaiheisen ja pitkään kestäneen kehityksen tulos. Yhtenäisiä esityksiä edeltää suullinen perimätieto, jonka tehtävänä oli perustella lähetyssaarna ja sen sisältämä pelastussanoma sekä opettaa kristillistä uskoa ja elämää seurakuntaan liittyneille. Todellinen tarve ohjasi Jeesusta koskevan perimätiedon muotoutumista kahtaalle: toisaalta alettiin koota Jeesuksen sanoja ja katkelmia hänen käymistään keskusteluista ja toisaalta yhdistellä yhtäjaksoiseksi kärsimyshistoriaksi niitä tapahtumia, jotka johtivat Jeesuksen ristinkuolemaan ja ylösnousemukseen. (Nikolainen 1971, 7-8.)

Kirjalliset esitykset Jeesuksesta tulivat tarpeellisiksi vasta sitten, kun Jeesuksen elämän, kuoleman ja ylösnousemuksen silminnäkiä todistajat

olivat poissa ja Jerusalemin alkuseurakunta oli, juutalaisvainojen alettua v. 66, menettänyt asemansa Jeesusta koskevan perimätiedon tärkeimpänä tallettajana ja tarkistajana (Nikolainen 1971, 7). Ensimmäinen yritys lienee ollut Markuksen evankeliumi, joka eroaa aikaisemmista kertomussikermistä ja Jeesuksen puheiden kokoelmista ainoastaan laajuutensa puolesta (Gyllenberg 1969, 126).

Markuksen evankeliumi lienee syntynyt 60-luvulla. Matteuksen ja Luukkaan evankeliumit kirjoitettiin ilmeisesti 70- ja 80-luvulla. Myöhäisin on Johanneksen evankeliumi, jonka arvellaan syntyneen 90-luvulla, noin 25 vuotta Markuksen evankeliumin jälkeen. (Nikolainen 1971, 166 ja 252.)

2. Jeesuksen historiallinen hahmo ja elämä - Evankeliumien esitys

Evankeliumeissa ollaan silmiinpistävän piittaamattomia Jeesuksen elämänkerran välittämisestä. Syynä tähän on ennen muuta Vanhan testamentin messiasennustusten merkitys evankelistoille.

Jeesuksen aikaisille juutalaisille - ja ei-kristityille juutalaisille senkin jälkeen - Vanhan testamentin kirjat ovat toisaalta historia ja selitys hänelle itselleen ja toisaalta rohkaisua odottaa luvatus Messiaan, Kristuksen, saapumista. Messiaanisen toivon perusaineokset ovat jo Mooseksen kirjoissa, ja kautta koko Vanhan testamentin näkyy Kristuksen sukupuu. Profeetat ennustavat Messiaan pelastustyön vaiheet: Kristuksen syntymisen neitsestä, hänen toimintansa yleisluonteen, kärsimyksen ja sovituskuooleman, ylösnousemuksen ja korotuksen. (Santala 1974, 137.)

Jeesuksen elämäntyö merkitsi evankelistoille messiasodotuksen täyttymistä. Tämän mukaisesti he kirjoittivat Jeesuksesta Vanhan testamentin valaistuksessa. Evankeliumeissa tuodaan esille seikkoja, jotka osoittavat Vanhan testamentin lupauksen täytyneen Jeesuksen elämässä. Evankeliumit eivät ole Jeesuksen henkilöhistoria vaan pelastuksen historia, kuvaus siitä, miten Vanhassa testamentissa annetut Jumalan lupaukset täyttyivät. Tästä seuraa, että vaikka Evankeliumeissa onkin runsaasti historiallisia faktoja, niin niitä ei ole suinkaan annettu niiden itsensä takia vaan osana Jeesuksen messiaanisuuden kuvaamista. (Frye 1983, 4; Nikolainen 1971, 9.)

Siihen, että Evankeliumit ovat nimenomaan pelastuksen historia, liittyy niiden tietynlainen katkelmallisuus. Tämä "katkelmallisuus" herättää luki-

jan huomiota erityisesti, jos hän asennoituu Evankeliumeihin Jeesuksen henkilöhistoriana. Kronologis-loogisen jatkuvuuden sijasta Evankeliumit etenevätkin tilanteina tai lyhyinä eppisinä jaksoina, joissa Jeesus ilmaantuu kulloinkin annetussa kontekstissa ja jonka ytimen muodostaa Jeesuksen suorittama ihmeteko taikka Jeesuksen esittämä vertauskertomus tai aforismi. Northrop Frye on nimittänyt näitä Evankeliumien rakenneyksiköjä "perikoopeiksi" ja pitänyt "perikooppisuutta" Evankeliumien tunnusmerkkinä Raamatun osien joukossa. (Frye 1983, 213, ja 215-216.)

Evankeliumien teemana on "Jeesuksen elämä todistaa, että hän on Messias". Väitteestä voidaan erottaa psykologinen subjekti "Jeesuksen elämä" ja psykologinen predikaatti "todistaa, että hän on Messias". Jos näitä osia analysoidaan generatiivin poetiikan termeillä "definitionaali ohje"¹ ja "selektiivi ohje"¹ saadaan havainnollisesti esille evankeliumien luomisprosessi.

Evankeliumien teeman psykologinen subjekti "Jeesuksen elämä" voidaan ajatella definitionaaliksi ohjeeksi, jonka sisältönä on paradigma, jonka jäseniä ovat evankelistan tiedot Jeesuksen elämästä. Teeman psykologinen predikaatti "todistaa, että hän on Messias" taas on toiminut selektiivinä ohjeena, jonka mukaisesti sanomaan, evankeliumiteksteihin, on kombinoitunut evankelistan Jeesuksen elämää koskevien tietojen paradigmasta vain sellaisia jäseniä, jotka todistavat Jeesuksen messiaanisuudesta.

3. Kaanonin synty ja sen seuraukset subtekstisyyden kannalta

Aina noin vuoteen 140 saakka oli joko muistitietona tai kirjoitettuna säilynyt Herran sana ainoa auktoriteetti, johon Vanhan testamentin ohella vedottiin. Mutta vähitellen Jeesuksen sanojen nauttima arvonanto ymmärrettävästi siirtyi niitä sisältäviin kirjoihin, ja tuli ajankohtaiseksi kiteyttää kristillisen kirjallisuuden tuotteet Vanhaan testamenttiin rinnastettavaksi, arvovaltaiseksi kirjakokoelmaksi. (Gyllenberg 1969, 275 ja 288.)

Ensimmäisen Uuden testamentin kaanonin perusti Markion, joka 140-luvulla julisti Kirkon ulkopuolella pyhien kirjojen kokoelman (Gyllenberg

1 "Definitionaali ohje" antaa paradigmalle muodon, ja paradigma vastavasti muodostaa definitionaalisen ohjeen sisällön. "Selektiivillä ohjeella" tarkoitetaan sitä strategiaa, jonka mukaan kirjailija valitsee paradigman jäsenten joukosta elementtejä esitykseensä. (Ks. termeistä Levy 1970, s. 548-552.)

1969, 277). Tämä antoi välittömän syyn kirkollisen kaanonin luomiseen. Kaanoniin kelpuuttamisessa sovellettiin lähinnä seuraavia ehtoja: teoksen tuli olla koko kirkolle tarkoitettu, kuulua seurakunnassa julkisesti luetuihin, olla apostolista alkuperää sekä puhdas harhaopista (Gyllenberg 1969, 281).

Jo kaanonin muodostamisen alkuvaiheessa Evankeliumit nauttivat seurakunnissa yhtä suurta arvostusta kuin Vanhan testamentin kirjat. Täten evankeliumitekstien mukaanottaminen oli jo alusta lähtien kiistatonta. Vuoteen 200 mennessä näyttää kanonisten evankeliumien luku rajatun neljään ja saadun siis Uudessa testamentissa säilyneet esitykset erotetuksi apokryfisistä, kaanonin ulkopuolelle jääneistä Jeesus-aiheisista teksteistä. (Gyllenberg, 1969, 278-279.)

Evankeliumitekstien valikoitumista tarkastellessa huomataan, että jo Kaanonia perustettaessa evankeliumien keskeisenä tunnusmerkkinä on pidetty Jeesuksen Messiaana näkemisen -teemaa. Niinpä alkukirkko ei hyväksynyt mitään niistä Jeesuksen sanojen kokoelmista, joita oli liikkeellä jo ennen Markuksen evankeliumin kirjoittamista ja joista ainakin yhtä Luukas ja Matteus ovat käyttäneet lähteenään. Niissä oli Jeesuksen elämää koskevia elementtejä kombinoitu eri periaatteen mukaisesti, minkä tuloksena ne eivät sisällä Jeesuksen kärsimisen ja ylösnousemuksen historiaa. (Vrt. Nikolainen 1971, 8.) Niinpä vakiintunut nimitys "apokryfiset evankeliumit" on itse asiassa paradoksaalinen, koska apokryfiset tekstit ovat jääneet apokryfisiksi nimenomaan sen tähden, etteivät ne ole evankeliumeja.

Apokryfisessä Jeesus-aineksessa ilmenee kaksi haaraa: Jeesuksen lauseita sisältävät tekstikokoelmat ja kuvaukset Jeesuksen elämän sellaisista vaiheista, joista evankeliumit eivät anna selvitystä. (Gyllenberg 1969, 171-172.) Apokryfisiä evankeliumeja ovat mm. Jaakobin protoevankeliumi, joka kertoo Marian syntymästä, lapsuudesta ja nuoruudesta ja päättyy Jeesuksen syntymään ja siihen liittyneisiin tapahtumiin. Pseudo-Matteuksen evankeliumi yhdistelee Jaakobin protoevankeliumin ja Tuomaan lapsuusevankeliumin aineistoa. Tuomaan lapsuusevankeliumi kertoilee Jeesuksen elämästä episodeja aina siihen saakka, kun hän kaksitoistavuotiaana vierailee temppeleissä. Nikodeemuksen evankeliumissa on kaksi osaa: Pilatuksen teot ja Kristuksen laskeutuminen tuonelaan. Koptilaisen Tuomaan evankeliumi on tyypillinen esimerkki Kristuksen sanoja sisältävästä kokoelmasta. (Seppälä 1979, 8-10.)

Kristillinen kirkko antoi neljälle esitykselle Jeesuksesta ilosanoman merkityksen. Markuksen, Matteuksen, Luukkaan ja Johanneksen kuvaukset Jeesuksesta hyväksyttiin kirkolliseen kaanoniin: ne tulivat kristillisen tiedon lähteiksi siitä, kuinka ihminen saa vapahduksen ja pääsee jälleen Jumalan yhteyteen.

Raamatun osana Evankeliumeista on tullut hyvin tunnettuja; ne ovat maailman luetuimpia tekstejä. Jokseenkin kaikki ihmiset tuntevat ne siitä riippumatta, kuinka he suhtautuvat Evankeliumien viestiin. Tämä determinoi niiden käyttöä subtekstinä. Evankeliumit suorastaan tarjoutuvat läpinäkyväksi subtekstiksi. Niiden tunnettuuden takia lukija näkee herkästi Evankeliumeihin uuden tekstin läpi. Kun Evankeliumit ovat uudessa tekstissä läsnä, niin lukija ajattelee useimmissa tapauksissa kahta eri tekstiä.

Läpinäkymättömän subtekstisyyden puolelta tulee kysymykseen lähinnä varsinainen vaikutus sekä lähteenä käyttäminen. Lainaamista vaikeuttaa Evankeliumien tunnettuus: uuden tekstin fyysinen yhtäläisyys Evankeliumien kanssa palauttaa Evankeliumit lukijan mieleen, ja lopputuloksena on läpinäkyvä subtekstisyys. Evankeliumeista, jos mistä tekstistä, voi sanoa, että se on turvassa lainaamiselta: uuden kirjailijan on turha yrittää asettaa Evankeliumeja lainanantajan asemaan.

Paralleeliuttakin Evankeliumien ja muiden tekstien välillä tietysti esiintyy. Mutta tämän paralleeliuteen on vaikea saada otetta, koska uusien teosten tekijät miltei aina tuntevat Evankeliumit, ja niin tutkijan on yhtäläisyyksien perustana pidettävä aina avoinna myös vaikutuksen mahdollisuutta; paralleelisuus jää vaihtoehtoiseksi ratkaisuksi. Tämän takia sellainen tutkija, joka ottaa huomioon myös kirjailijan aseman uuteen tekstiin nähden - so. pyrkii pitämään paralleeliuden ja vaikutuksen toisistaan erillään -, tuskin pitää Evankeliumien ja uuden tekstin paralleeliuden osoittamista kiehtovana tutkimustehtävänä.

Apokryfiset evankeliumit jäivät vaille Kirkon hyväksymistä, kaanonin ulkopuolelle. Tämän takia ne eivät ole tulleet yleisesti tunnetuiksi. Apokryfisten evankeliumien tuntemattomuus saattaa ne subteksteinä vallan toisenlaiseen asemaan kuin evankeliumit: apokryfiset evankeliumit jäävät uudessa tekstissä esiintyessään yleensä läpinäkymättömiksi.

Apokryfisten evankeliumien tuntemattomuuden takia myös niiden absoluuttisen esiintymismäärän kirjallisuuden subteksteinä on täytynyt jäädä vähäiseksi. Maailmankirjallisuudesta on työlästä löytää seuralaisia Selma Lagerlöfin v. 1904 ilmestyneelle Kristuslegender-teokselle, jossa kirjai-

lijatar kertoilee viehättävästi uudelleen apokryfisiä motiiveja. Suomalaisesta lyriikasta löytää haeskellen joitakin tapauksia. Eino Leinon varhais-
tuotantoon kuuluvassa Marjatan laulussa (ilm. kokoelmassa Yökehrääjä, 1897) tulee Marjatan luonnehdinnassa ja pienokaisen syntysijojen kuvauksessa esiin suomalaisen kansanrunouden kautta siilautunutta Pseudo-Matteuksen evankeliumin ja Jaakobin protoevankeliumin ainesta (ks. Krohn 1900, 76-77 ja Tarkiainen 1954, 60-62). V.A. Koskenniemen Tuli ja tuhka -kokoelman (ilm. 1936) runossa Taatelipuu esiintyy Jeesus taivuttaa taatelipalmun -motiivi.

4. Evankeliumien erityispiirteitä

Markuksen evankeliumissa erottuvat seuraavat osat:

- Jeesuksen toiminta Galileassa
- Vaellukset Galileassa ja sen ulkopuolella
- Matka Jerusalemiin
- Toiminta Jerusalemissa
- Kärsimys ja ylösnousemus

(Nikolainen 1971, 10-11.)

Matteuksen ja Luukkaan esityksen myötäilevät Markuksen evankeliumia - kun taas Johanneksen evankeliumi erottuu selvästi omaksi yksikökseen. Niinpä kolmesta varhaisimmasta evankeliumista käytetään yhteisnimitystä synoptiset evankeliumit.

Synoptisten evankeliumien sukulaisuus ilmenee selvimmin aineiston valinnassa ja sen käsittelyjärjestyksessä. Suurin osa Markuksen evankeliumin aineistoa on tavattavissa myös Matteuksessa ja Luukkaassa tai ainakin jommassakummassa niistä. Koko aineistosta tosin vain kuudesosa esiintyy kaikissa kolmessa synoptisessa evankeliumissa, mutta kaksi kolmasosaa aineistosta on luettavissa vähintään kahdessa niistä. Matteuksen ja Luukkaan käsittelyjärjestys vastaa Markuksen evankeliumin jäsenystä. Erityisen todistusvoimaista vaikutussuhteesta on, että Luukas ja Matteus myötäilevät Markuksen kertomajärjestystä sielläkin, missä kertomuksien välillä ei ole elimellistä yhteyttä. Tyyllillisiä yhteyksiä on synoptisten evankeliumien välillä todettavissa pikkuseikkoja myöten. (Gyllenberg 1969, 127.)

Johanneksen evankeliumi poikkeaa niin muodoltaan kuin aineksiltaan-

kin varsin paljon synoptisista evankeiiumeista. Esitystä eivät kannattele motiivien kausaalis-kronologiset suhteet enempää kuin aiheiden mukainen jäsenyminenkään, vaan eri osat sitoutuvat toisiinsa teemallisesti ja elementtien toistumisen kautta. (Vrt. Gyllenberg 1969, 175-176.)

Markuksen evankeliumin tyyli on iskevää, ja hänellä on eloisia kuvauksia, joissa viljellään usein praesens historicumia. Hänen esityksensä on paljon detaljeja ja huomautuksia, varsinkin Jeesuksen ja häntä ympäröivien henkilöiden tunteista. (Gyllenberg 1969, 136.) Teologisesti Markus edustaa ns. Ihmisen poika -katsomusta eli korostaa sitä, että Jeesus Nasaretilainen on sama kuin taivaallinen Jumalan poika. Pelastuksen yhteydessä Markus tähdentää Jeesuksen seuraamisen ja tunnustamisen merkitystä. (Nikolainen 1971, 26 ja Gyllenberg, 1969, 139.)

Markuksen ja Matteuksen evankeliumien eroa voidaan luonnehtia niin, että Markuksen evankeliumi on kristillisen julistuksen tarpeita palveleva esimerkkikokoelma, kun taas Matteuksen evankeliumi antaa mallin tämän aineiston käyttämiseen kristillisessä julistuksessa. Niinpä Matteuksen evankeliumi on vielä vähemmän kuin Markuksen historiallisen Jeesuksen julkisen toiminnan kuvaus; pikemmin se on saarna tai saarnakokoelma. (Gyllenberg 1969, 146.)

Rafael Gyllenberg erottaa Matteuksen saarnassa kolme tarkoituserää. Ensimmäinen on teologinen. Matteus tähdentää, että Jeesus on Israelin kuningas, Messias, jossa kaikki Vanhan testamentin lupaukset ovat toteutuneet. Toista tarkoitusta Gyllenberg nimittää "apologeettis-poleemiseksi", mikä tarkoittaa sitä, että Matteuksen saarnassa kaikuvat syytökset ja vastasyytökset ilmentämässä sitä ristiriitaa, minkä Jeesuksen julistaminen Messiaaksi aiheutti kristittyjen ja juutalaisten välillä. Pakanalliset tietäjät kumartavat Jeesusta, kun taas juutalaisten kuningas vainoo häntä. Pilatus pesee kätensä, mutta kansa vastaa: "Tulkoon hänen verensä meidän päällemme ja meidän lastemme päälle". Juutalaiset syyttävät Jeesuksen opetuslapsia Jeesuksen ruumiin varastamisesta; Matteus vastaa ylipappien lahjoneen vartijat todistamaan väärin. Kolmas tarkoituserä on siveellinen opetus. Matteuksessa sovelletaan siveellisiä ohjeita käytäntöön. (Gyllenberg 1969, 146-147.)

Luukkaan evankeliumi on sikäli erityisasemassa, että se on osa Luukkaan historiategoksesta, jonka puoliskot ovat vasta kaanonin muodostetessa joutuneet toisistaan erilleen. Kirjoittaja kuvaa evankeliumissa, miten pelastus toteutui Jeesuksessa ja esityksensä jatkossa, Apostolien teoissa,

vastaavasti, miten se siirtyi juutalaisten vastahakoisuuden takia pakanoil-
le. (Gyllenberg 1969, 150-151.)

Myös kärsineen ja ylösnousseen Jeesuksen esiintyminen Apostolien
teoissa tuo Luukkaan esityksen jatkon lähelle Evankeliumeja. Täten on
syytä muistaa Evankeliumien motiivien yhteydessä esim. Paavalin käänty-
minen Damaskon tiellä, maailmankirjallisuudessa varsin merkityksellinen
subteksti, jossa kuvataan, miten hurskaasta ja nuhteettomasta tulee Jee-
suksen kohtaamisen voimasta - syntinen. (Nikolainen 1971, 79.)

Samoin kuin Matteus niin myös Luukas tähdentää Jeesuksen messi-
aanisuutta. Vastaavasti Jeesus on niin Matteukselle kuin Luukkaallekin
kärsivä Jeesus, kun taas Markukselle Jeesus on ihmeitä tekevä Jeesus.
(Nikolainen 1971, 31 ja 37.) Pitkin matkaa Luukas kiinnittää runsaasti
huomiota Jeesuksen inhimillisiin piirteisiin. Hänen päällään on Herran
henki, Hänen julistuksensa on opetusta ja Hänen ihmeensä hyväntekeväi-
syyttä. Hän rukoilee ja kokee voimakkaita tunteita. (Gyllenberg 1969,
158.)

Toisaalta Luukkaan evankeliumia luonnehtii myös Jumala-keskisyys.
Luukas tähdentää, että kaiken tapahtuvan takana on Jumala. Jumala-kuvas-
saan Luukas korostaa Jumalan laupeutta ja rajatonta rakkautta syntisiin.
Ja samoja piirteitä esitys tähdentää myös Jeesuksessa. Jeesus on yhteis-
kunnan väheksymien puoltaja, siis naisten ja samarialaisten. (Gyllenberg
1969, 157-158 ja Nikolainen 1971, 37.)

Johanneksen evankeliumi on vielä julistavampi kuin Matteuksen. Julis-
tuksen sisältö on ilmaistu heti esityksen alussa, Evankeliumin prologissa,
jota Evankeliumin jatko itse asiassa vain varioi ja kuvittaa. (Vrt. Gyllen-
berg 1969, 175-176.)

Johanneksen teologian ydin ilmaistaan prologin iskulauseessa "Sana
tuli lihaksi" (Gyllenberg 1969, 177). Sanan, Logoksen, ominaisuuksia
ovat pre-eksistenttisyys ja jumalanpoikeus (Nikolainen 1971, 257). Johan-
neksen evankeliumikin edustaa, Markuksen evankeliumin tavoin, "Ihmisen
Poika" -teologiaa. Täten siis Markuksen ja Johanneksen evankeliumeja
yhdistää Jumalan Pojan ja historiallisen Jeesuksen identtisyiden tähden-
täminen, kun taas Luukas ja Matteus korostavat Jeesuksen messiaanisuut-
ta.

III. RAAMATTU ADYN ELÄMÄSSÄ

1. Ady ja Kirkko

Adyn henkilöhistoriassa on vahvasti esillä kalvinistisuus ja sen vastakohtaisuus katolilaisuuteen. Runoilijan suvussa on pappisverta - kahdenkin puolen - mistä runoilija aikuisena, ja myös hänen runojensa minä, usein ylpeili (ks. esim. Révész 1935, 40). Adyn isänpuoleinen isoäiti oli kalvinistisen papin tytär; äidin puolelta Adylla oli papillisia esi-isiä vuosisatojen ajalta. Isoisä Dániel Pásztor oli kalvistinen pappi, joka, jouduttuaan esimiestensä kanssa vaikeuksiin, kääntyi katoliseen uskoon ja antautui katolisen seurakunnan palvelukseen. (Ady 1923, 10-12).

Adyn synnyinseutu, nykyisin Romaniaan kuuluva Ermindszent Transsylvanian syrjäseudulla, on aluetta, jossa eri uskonnot kohtaavat. Lapsena Ady sai tottua kalvinistisuuden, roomalaiskatolilaisuuden ja kreikkalaiskatolilaisuuden yhtäaikaiseen läsnäoloon.

Runoilijan koulunkäynti oli edestakaista liikettä kalvinistisuuden ja katolilaisuuden välillä. Hän aloitti kuusivuotiaana kalvinistisessa alkeiskoulussa. Kolmen vuoden kuluttua hänet siirrettiin kylän katoliseen kouluun. Paikallisen skandaalin aiheuttaneen operaation syynä oli se, että katolinen koulu oli saanut pätevän opettajan; isälle olivat tärkeämpää toiveet pojan virkamiesurasta kuin toteuttaa kasvatuksessa johdonmukaisesti omaa uskontunnustustaan. Oppikoulunsa Ady aloitti Nagykárolyn piaristigymnaasissa. Mutta koska poika viihtyi Nagykárolyssa huonosti ja koska katolisen vaikutuksen pelättiin käyvän liian voimakkaaksi, Ady siirrettiin neljännen luokan jälkeen Zilahiin, kalvinistiseen internaattiin. (Vezér 1969, 15-20.)

Kodin ilmapiirissä hallitsi luonnollisesti isän edustama kalvinistisuus. Lőrinc Ady toimi seurakunnan isännöitsijänä, ja hän vaati pojilta osallistumista tehtäviensä täyttämiseen - vielä näiden aikustuttuakin. (Ady 1923, 170.)

Zilahin Wesselényi-internaatissa vaalittiin hartaasti kalvinistista perintöä, ja niinpä Adyn toiminta seurakunnassa jatkui lukiovuosina. Koulussa oli tapana, että varttuneemmat oppilaat pitivät juhlasaliin kokoontuneille oppilastovereilleen ja opettajakunnalle hartaustilaisuuden, johon kuului esirukous ja hartauspuhe jonkin raamatunkohdan perusteella. Ady otti

mielellään osaa tähän toimintaan, ja hänen esiintymisensä oli "puhdasta ja sujuvaa". Koulun järjestämiin seurakunnallisiin tehtäviin kuului myös "le-gaatio", mikä tarkoitti sitä, että vanhimmat oppilaat vierailivat suurimpina pyhäpäivinä seudun kalvinistisissa kylissä pitämässä kirkon saarnatuolista hartauspuheita. Myös tässä toiminnassa oli Ady innolla mukana ja käsitteli Raamatun tekstiä "lämpimästi ja varmaotteisesti". Zilahin reformoidussa kirkossa Ady tapasi nousta urkuparvelle ottamaan osaa seurakunnan yhteiseen lauluun. Koululaistilaisuuksissakin Ady lauloi usein, yhdessä erään toverinsa kanssa, hengellisiä lauluja. (Révész 1935, 199-202.)

Vielä opiskeluaikanaanakin Ady saarnasi kirkossa (Bottyán 1978), mutta yhteys seurakuntaan muuttui ajoittaiseksi. Budapestissa oleskellessaan Adyn tiedetään kääntyneen reformoidun papin puoleen sielunhoidon tarpeessa. Oleskellessaan maailmansodan aikana Csúcsassa Ady otti osaa seurakunnan toimintaan ja lahjoitti appensa nimellä rahaa kirkon kunnostamiseen. Vähän ennen kuolemaansa Ady otti kotonaan vastaan kalvinistisen papin ja rukoili yhdessä hänen kanssaan. (Bottyán 1978.)

Kalvinistisuus oli Adylle elintärkeä asia. Tämä tulee selkeästi esille esim. Adyn Nyugatissa maaliskuussa 1916 julkaistussa artikkelissa *Az én kálvinistaságom* ("Minun kalvinistisuuteni"). Artikkelin on vastaus Budapesti *Hírlap* -lehdessä julkaistuun Debrecenin yliopiston opiskelijoiden kirjoitukseen, jossa nämä Adyn runouden tiukkasanaiseen arvostelijaan Jenő Rákosiin yhtyen epäilevät Adyn runouden hyväksyttävyyttä. Opiskelijat kirjoittavat, etteivät voi yhtyä "sellaiseen elämäntähtäykseen, joka yksilön näkökulmasta vastustaa sitä jumalallista kutsumusta, johon kaikki ovat kutsutut, ja joka kansakunnan menneisyyden kieltäen valmistee tulevaisuuden hautaa" (Révész 1935, 194). Vastauksessaan Ady kertoilee kalvinistisesta taustastaan ja toteaa sitten: "Sanalla sanoen, olen antanut todistuksen itsestäni: olen ikivanha, ikivanhin kalvinisti, ja vaikka en ole voinutkaan olla uskonnollinen, elämäni ja työhöni sisältyy protestanttisuus: - jos kohta olen internationalisti - täydellisin unkarilaisuus." Ady päättää artikkelinsa seuraavasti: "Kalvinistisuuteni säilyy, koska se on kuolemaan saakka annettu energia, mutta minä inhoan seurakunnassani kaikkia niitä, jotka ovat ostettavissa, pelkureita, tietäjiä tai jäävät vaiti."

Adyn vastauksessa tähdentyy, että yksilön kalvinistisuus ei merkitse ainoastaan tiettyyn kristilliseen kirkkoon kuulumista ja sen odotuksien täyttämistä vaan myös osallisuutta kokonaisesta kulttuuriperinteestä. Itse asiassa sekä syyttäjät että puolustajat ovat oikeassa, mutta kumpikaan osa-

puoli ei näe toisen oikeassaoloa, koska antaa nimenomaan omalle osalleen kokonaisuuden merkityksen.

Unkarin kalvinistien virallinen lehti *Protestáns Szemle* jatkoi kiistaa vastaamalla puolestaan Adyn artikkeliin. Siinä pilkataan Adyn perustelut ja, sanotaan hänen todistelujensa painavan yhtä paljon kuin jos joku väittäisi olevansa valtava musiikillinen lahjakkuus, mutta olisi toisaalta tyystin vailla musiikkikorvaa. Ja artikkelissa huomautetaan Adylle, että protestantti on se, joka "taistelee Jumalan ylhäisysoikeuden puolesta". (Révész 1935, 196-197.) Vahvasta itsetunnosta kertoo, että Ady vastasi vielä *Protestáns Szemle* -lehdenkin kirjoitukseen. Runoilija pyytää jättämään jumala-suhteensa rauhaan ja sanoo tietävänsä itsensä seurakunnan kirouksesta huolimatta kalvinistiksi "kalvinistisuuden neljäsataa vuotta vanhassa ja hyväksi nähdyssä merkityksessä". (Révész 1935, 198.)

Endre Ady opiskeli yhteensä kuusi vuotta katolisissa kouluissa. Opikoulun alaluokilla katolilaisuus näyttää tulleen hänelle varsin läheiseksi, sillä kalvinistisuudesta huolimatta Endre osallistui, vapaaehtoisesti, messuihin ja kadulla krusifiksin edessä pidettyihin lauluhetkiin. Myönteinen asenne katolilaisuutta kohtaan säilyi vuosia, sillä elämänuraansa suunnitellessaan nuorella Adylla oli yhtenä vaihtoehtona liittyminen katoliseen munkkiveljeskuntaan. (Vezér 1969, 16 ja Király 1972 II, 372 ja 374.)

Lehtimiesvuosina Adyn suhtautuminen katolilaisuuteen muuttui pian kriittiseksi ja vastustavaksi. Hän näki katolilaisuudessa yhteiskunnallista edistystä ja unkarilaisuutta haittaavan voiman. Erityisen raju hyökkäys katolilaisuutta vastaan on Adyn vuonna 1901 julkaisema artikkeli *Egy kis séta* ("Pieni kävely", *Nagyváradi Friss Újság*, 22.4.), jonka takia Kirkko nosti syytteen ja Ady joutui kärsimään kolmen vuorokauden kuritushuone- ja sakkorangaistuksen. Asennemuutosta ilmentää sekin, että Adyn vuonna 1906 julkaisemassa runossa *Pap vagyok én* ("Minä olen pappi") viitataan nuoruuden pappi-suunnitelmaan satiirisesti (vrt. Király 1972 II, 374).

2. Adyn Raamattu

Ady kuuli Raamattua ja Raamatusta paljon jo varhaislapsuudessaan. Tämän takasivat perheen kiinteä yhteys kalvinistiseen kirkkoon ja se, että elämään kylässä kuului myös raamatunluku. Kansakouluun jouduttuaan Endre opiskeli Raamattua systemaattisesti: psalmien ja raamatunkerptomusten opiskeleminen kuului näet opetusohjelmaan. (Király 1972 II, 544; Vezér 1969, 14.)

Adyn lapsuus- ja nuoruusvuosien saama paljo uskonnollinen opetus ja paljo hartaudentharjoittaminen merkitsevät toisaalta sitä, että hänen perehtymisensä reformoitujen Raamattuun jatkui sekä toisaalta sitä, että hänelle tuli tutuksi myös Unkarin katolilaisten käyttämä Raamattu. Ei tiedetä, onko Adylla ollut jo nuoruusvuosinaan käytössä oma, erityinen Raamattu. Mutta sillä perusteella, mitä tiedetään Adyn suhteesta siihen Raamattuun, jonka hän hankki itselleen vuonna 1903, tuntuu ilmeiseltä, että hänellä olisi ollut henkilökohtainen Raamattu-kappale jo aikaisemminkin. Jos Adylla on ollut käytössään oma Raamattu jo aikaisemmin, niin sen on täytynyt olla - varhempien painosten ominaisuudet tuntien - suurempi ja kömpelömpi kuin vuonna 1903 hankittu (Bottyán 1978).

Runoilijan miehuusvuosinaan käyttämä Raamattu ilmestyi Budapestissa vuonna 1903. Se oli Brit és Külföldi Biblia társulat -nimisen kustantamon julkaisema kolmentuhannen kappaleen painos Gáspár Károlin raamatunkäännöksestä (Bottyán 1978). Kyseessä oli sangen huomattavan unkarilaisen perinteen jatkaminen, sillä alun perin v. 1590 ilmestynyt Károlin kalvinistinen raamatunkäännös on saavuttanut erittäin arvovaltaisen, ja toisaalta ymmärrettävästi kiistellyn, aseman. Yhä uusine ja uusine painoksineen se on vuosisatojen kuluessa vaikuttanut syvästi sekä seurakunnalliseen että maalliseen kirjallisuuteen. (Ks. esim. Benedek 1963, hakusana "Károlyi".)

Painoksen paperi on ohutta ja sen kirjaimet ovat kauniita ja helposti luettavia. Sivuja kirjassa on 779 + 258. Kokoa tällä Raamatulla on ainoastaan 14 x 9 sm, joten sitä on helppo käsitellä ja helppo kuljettaa mukana. Vuosien 1903 ja 1928 välillä Raamattu ilmestyi Unkarissa kaksitoista kertaa tämänmuotoisena ja -sisältöisenä. Adyn käyttämän painoksen erityispiirteitä on Jobin kirjan 41:n luvun 31:n jakeen omalaatuinen muoto, joka kertaantuu Adyn A megöszült tenger -runon motossa ja kauniissa kielikuvassa.

Adyn elämäkertojen kirjoittajat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, miten tärkeä Raamattu - ja nimenomaan sen tietty kappale - Adylle oli. Lajos Ady kertoo esim., kuinka runoilija oli kerran, hukattuaan Raamatunsa jonnekin Budapestissa, etsityttyä kirjaa veljellään ja eräällä ystävällään näiden aikaa ja rahoja säästämättä, kunnes se löydettiin. (Ady 1923, 230.) György Bölöni kuvailee Az igazi Ady -teoksessaan, kuinka Ady matkalla ollessaankin kuljetti aina Raamatun mukanaan. Eikä kirja ollut ainoastaan matkatavarana, vaan hotellihuoneissakin Ady huolehti siitä, että teos oli käsillä. Syväälle Adyn elämään osoittaa kohtausta, jossa Bölöni saapuu aamulla Adyn hotellihuoneeseen Pariisissa ja saa nähdä ällistyksekseen Adyn pöydällä vieretysten oluttuopin ja Raamatun. Raamatun selaillen Ady viihdytti itseään unettomina öinä, ja Raamatun selaillen Ady valmistautui runonkirjoittamiseen. (Bölöni 1974, 101.) Adyn viimeisinä vuosina, kun hän oli jo liian väsynyt seuratakseen sanomalehtiä entisellä aktiivisuudella, sai Raamatun lueskeleminen yhä keskeisemmän sijan (Révész 1935, 257).

Kiintymyksensä merkiksi Ady yksilöi Raamatunsa kirjoittamalla siihen: "Ady Endre vén diák kedves bibliája" ('Vanhan opiskelijan Endre Adyn rakas raamattu'). Siitä, miten syvä merkitys tällä signeerauksella oli, antaa näyttöä tapaus Adyn viimeisiltä elinkuukausilta. Syksyllä 1918 Ady oli jo hyvin heikossa kunnossa ja hänen oli vaikea levätä. 41:nnetä syntymäpäiväänsä seuraavana yönä Ady repi ja poltti Raamatunsa. Sen kanteen hän kirjoitti viimeiseksi kirjoitukseensa jääneet sanansa: "Eli, Eli, Lama Sabaktani" sekä oheen päiväykseksi "1918 okt. 28."¹ Aamulla hän kertoi tapahtuneesta ja näytti kantta veljelleen. (Ady 1923, 230 ja Bottyán 1978.)

---

1 Lajos Ady ihmettelee teoksessaan, miksi runoilija ei ollut kirjoittanut kanteen ajankohdan mukaista päiväystä eli marraskuun kahdeksännen päivästä (230). Béla Révész tarjoaa asiaan selitystä todistelemalla repimisen tapahtuneen jo päiväyksen osoittamana ajankohtana Adyn vaimon kotona Csúcsassa (ks. Révész 1935, 271-272). Täten se, että onnittelemaan tullut veli sai asiasta erheellisen käsityksen, osoittaisi sitä, miten tärkeänä ja tuoreena asia oli yhä runoilijan mielessä.

IV. ADYN LYRIIKAN SUBTEKSTEJÄ

1. Aiemman tutkimuksen havaintoja ja näkemyksiä Raamatusta Adyn lyriikan subtekstinä

Friedrich Nietzschen tuotannolla on ollut ilmeinen vaikutus Raamatun asemaan Adyn lyriikassa. Tätä on tähdentänyt Adyn tutkijoiden keskuudessa erityisesti Richard Szabó.

Ady tutustui Nietzscheen jo 1800-luvun puolella. Ensimmäinen Nietzscheen teoksen unkarinnos tosin ilmestyi vasta vuonna 1907, mutta Unkarin lehdistössä oli julkaistu otteita Nietzscheen tuotannosta sekä Nietzscheä käsitteleviä artikkeleita jo vuodesta 1891. Epäilemättä Ady tunsikin tätä kirjoittelua. Lisäksi Ady on ilmeisesti myös kuullut Nietzscheen opeista, sillä Nagyváradissa Adyn tiedetään liikkuneen läntisiä aatevirtauksia harrastaneissa piireissä. (Szabó 1945, 29.)

Ady on tutustunut Nietzscheen tuotantoon myös suoraan saksan kielellä. Tämä tiedetään muun muassa Budapesti Napló -lehdessä 5.3.1908 julkaistun Nietzsche és Zarathustra ("Nietzsche ja Zarathustra") -nimisen artikkelin perusteella; Ady muistelee siinä Nietzscheen tutustumisensa vaihteita:

Siskot ja veljet, vain se saa rakastaa Nietzscheä ..., jonka on ollut yhtä vaikea tutustua häneen kuin minun. Olin jo yhdeksäntoista ikäinen, ja yhä vain minusta tuntui, että olen jonkun varjo. Juoksin typeränä jonkun jäljessä, ja hänen nimensäkin kuulin ensimmäisen kerran vasta János Öreghiltä, joka on Debrecenissä professor philosophiae. Hän sanoi vain, että Nietzsche oli hullu ja että hän oli kuollut mielipuolisuuteen. Ja minua ei estänyt unohtunut der-die-daskaan tulemasta tiedottomasta varjosta tietoiseksi varjoksi.

Nietzsche oli vaikuttanut jo Adya edeltäneisiin unkarilaisiin lyyrikoihin: ainakin Géza Szilágyiin (1875-1958) ja Jenő Komjáthyyn (1858-1895). Myös heidän kauttaan Ady omaksui nietzscheläisyyttä. Erityisesti Komjáthyyn osuus on olennainen, sillä Komjáthy on vaikuttanut Adyyn suuresti; kenties voimakkaammin kuin kukaan muu unkarilainen runoilija. (Szabó 1945, 30-45.)

Erityisesti Nietzscheen Zarathustra-teos on Adyn lyriikan tärkeä subteksti. Ady on eläytynyt Zarathustran hahmoon niin intensiivisesti, että

hän omaksui täysin Zarathustran asennoitumisen. Ja lopulta Zarathustrasta tuli Adyn lyriikan ensimmäinen suuri runo-rooli. (Szabó 1945, 39 ja 41.)

Zarathustralaisuus on esillä erityisesti Adyn varhaistuotannossa. Még egyszer ja Űj versek ovat täynnään zarathustramaista asennoitumista, ja vielä Vér és arany -kokoelmassakin tulee Zarathustra runon minänä esiin. (Szabó 1945, 41.)

Adyn runojen zarathustramainen runon minä omaksui myös Nietzsche Zarathustran esitystavan. Sen luonteenomaisia piirteitä on Raamatun aineksen käyttäminen. (Szabó 1945, 41.)

Tutkimuksessa vallitsee yksimielisyys siitä, että Raamattu on Adyn lyriikassa runsaasti läsnä. Siitä on sen sijaan esitetty hyvinkin erilaisia näkemyksiä, mikä on Raamatun asema: onko se vain alluusioiden kohde vai onko se myös vaikuttanut Adyn runojen syntyyn.

Raamattu on Adyn runoudessa esillä alusta loppuun. Vastaavassa asemassa ovat vain antiikki ja Unkarin historia. Raamattu on Adyn tuotannon keskeisiä subtekstejä.

Richard Szabó pitää teoksessaan Ady Endre lírája Raamatun asemaa Adyn runoudessa "kielellisenä": raamatulliset nimet ja ilmaukset esiintyvät metaforina. Edelleen Szabó arvioi Adyn runoudessa esiintyvän raamatullisen aineksen olevan peräisin lähinnä Vanhasta testamentista; viittauksia Uuteen testamenttiin on Szabón havaintojen mukaan vain vähän. Aines on tyypillisesti psalmien huokauksia ja profeettojen uhkaavia ennustuksia, jopa kirouksia. (Szabó 1945, 55-57.)

Szabó katsoo, että Adyn mielenkiinto Raamatusta kohtaan ei ole ollut laadultaan uskonnollista vaan mielenkiintoa unkarin kieltä kohtaan: kielen kehittämistä ja huoltoa. Niinpä olennaista ei ole se, että Ady luki Raamatusta, vaan se, että hän luki Gáspár Károlin käännöstä. Adya on kiehtonut reformoitujen Raamatun vanha, perinteikäs kieli; sillä on ollut runoilijalle samantapainen merkitys kuin Albert Szenci Molnárin¹ psalmikäännöksillä ja reformoidun kirkon laulukirjan hymneillä. (Szabó 1945, 56.)

Varsinaista uskonnollista vaikutusta ei Raamatulla ole Szabón mukaan Adyyn ollut. Hän katsoo, että Ady ei omaksunut Ilmoituksesta mitään vaan yritti rakentaa jumalakuvansa ja uskontonsa omin voimin, ikään kuin ennen häntä ei olisi lainkaan ollut jumalatietoisuutta ja uskontoa. (Szabó 1945, 57.)

1 Albert Szenci Molnárin (1574-1634) maineikkaat käännökset Daavid-kuninkaan psalmeista ilmestyivät alun perin vuonna 1607.

István Király katsoo laajassa, kaksiosaisessa Ady-monografiassaan Ady Endre, että vuonna 1908 Raamatun asema Adyn runoudessa muuttuu.

Király kytkee muutoksen Raamatun esiintulemisessä runon minän kutsumustunteen vahvistumiseen. Liikkeellelähdön vuosina Adyn runojen minällä on vain hämrä, abstrakti aavistus kutsumuksesta. Tähän vaiheeseen Raamattu ei, Királyn mukaan, kuulu syvällisesti, vaan se on ainoastaan "tyylillinen innoittaja". Nuori runoilija käyttää Raamattua estetisöivän modernismin tarkoituksiin: Raamatulla - ja kristinuskon aineksilla yleensäkin - eksootistetaan. Uusi testamentti on enemmän esillä kuin Vanha testamentti. (Király 1972, I, 286.)

Király katsoo, että vuoden 1908 jälkeen Raamattu merkitsi Adylle "tyylillisen inspiroijan" ohella myös "ajatuksellista innoittajaa" (Király 1972 II, 285). Tämän tutkimuksen kielellä ilmastuna on kysymys siitä, että vuoden 1908 jälkeen syntyneet runot ilmentävät myös Raamatun varsinaista vaikutusta Adyn lyriikan syntyyn.

Varhempien runojen minän kutsumusaavistuksen sijasta vuoden 1908 jälkeisten runojen minällä on yksiselitteinen, ehdoton kutsumustietoisuus. Kutsumustietoinen runojen minä samastuu Raamatun profeettoihin, erityisesti Jeremiaan. Subtekstisyydessä painopiste siirtyy Uuden testamentin sijasta Vanhaan testamenttiin. Enimmin ovat esillä Jeremia, Job, Saarnaaja, Aikakirjat ja Psalmit. (Király 1972 II, 285-286 ja 416-417.)

László Vatain teoksessaan Az Isten szörnyetege esittämä käsitys Adyn runouden ja Raamatun suhteesta poikkeaa olennaisesti niin Szabón kuin Királyinkin näkemyksestä.

Vatain mukaan Raamattu on vaikuttanut Adyyn myös uskonnollisena teoksena. Hän katsoo, että se jumala, joka Adyn runoudessa piiryy näkyviin ja johon runon minä uskoo, on peräisin nimenomaan Raamatusta ja identtinen Raamatun Jumalan kanssa. Tämän osana Adyn runoudessa tähdentyy esim. se, että Jumala on olemassa omalla erityisellä tavallaan, joka poikkeaa niin inhimillisestä kuin myös ei-inhimillisestä olemassaolemisen tavasta. (Vatai 1963, 216-217.)

Vanhan testamentin paljosta esiintymisestä Adyn runoudessa ei saa tehdä Vatain mukaan sitä päätelmää, että runojen minän keskeinen kysymys ei olisi lunastuksen etsiminen. Profeettojen suulla puhumisen sijasta Vatai tähdentää vapahtamisen ja vapahduttamisen motiiveja. (Vatai 1963, 201-202.)

Adyn runouden tutkimuksessa ei ole tarkasteltu nimenomaan Evankeli-

umien subtekstisyyttä. Useat tutkijat ovat kuitenkin kiinnittäneet huomiota Jeesuksen, Evankeliumien sankarin, esiintulemiseen.

Jo Gyula Földessy on todennut teoksessaan Adyn minden titkai, että Jeesus on Adyn runoissa usein esillä. Adyn runojen minän ja Jeesuksen suhteen Földessy näkee tavalla, joka tähdentää Evankeliumien esitystä Jeesuksen puheista. Földessyn mukaan lyyriselle minälle ei ole olennaista, onko Jeesus syntyperältään Jumalan poika, vaan olennaista on Jeesuksen opetuksen, erityisesti Vuorisäärnan, jumalaisuus. (Földessy 1949, 50.)

Földessyn havaintojen mukaan Jeesuksessa nähdään Adyn runoudessa rodullisen ja universaalien rakkauden sankari. Runon minää verrataan usein Jeesukseen, joskus jopa messiaana, mikä taas Adyn runoissa merkitsee aina yhteisön puolesta elämistä ja kärsimistä. Mutta Adylla on Földessyn mukaan myös sellaisia Jeesus-runoja ja -viittauksia, joissa valitsee perinteisen uskonnollisen hartauden ääni. (Földessy 1949, 40 ja 62.)¹

István Királyyn mukaan Jeesus oli "Adyn suosima sankari", mutta ei kristinuskon pyhittämänä hahmona. Adyn runoissa Jeesus käsitetään inhimillisesti: hänessä nähdään hyvyyden, rauhan ja ikuisen lapsuuden edustaja. Adyn runoissa tulee esiin humanistettu Jeesus. Jeesuksen nähdään edustavan niitä, joilla oli jo mielikuva hänen itsensä arvoisesta, kauniista, loistavasta maailmasta, mutta jotka eivät vielä ole tietoisia omasta voimastaan ja jotka eivät pysty käytännöllisessä elämässä taistelemaan uskon-
sa puolesta. (Király 1972 II, 626-627.)

László Vatai katsoo, että Jeesus on esillä läpi Adyn tuotannon, mutta ei koskaan vapahtajana. Adyn runoissa rakastetaan Jeesuksen olemuksen inhimillistä puolta ja kaivataan Jeesuksen hyvyyttä ja puhtautta. Adyn runoissa pidetään Evankeliumien kuvausta Jeesuksesta fiktiona, ja niinpä, kun tarvitaan todellista vapahtajaa, runon minä kääntyy Jeesuksen sijasta oman itsensä puoleen. (Vatai 1963, 198, 217 ja 224.)

---

1 Földessy pitää Adya ja Jeesusta samankaltaisina. Hän arvelee, että "Jeesus syleilisi veljenään Adya, jota enempiä kukaan ei ole voinut rakastaa elämää ja jota puhtaampaa tulta kukaan ei ole voinut leimuta ihmiskunnan sorrettujen ja vainottujen puolesta". (Földessy 1949, 50.)

2. Muita subtekstejä

Endre Adyn lyriikan muita keskeisiä subtekstejä ovat kirkollisuus, antiikki, orientalismi, Unkarin historia sekä unkarilainen sadusto ja tarusto.

Sekä kalvinistisuus että katolilaisuus tulevat Adyn lyriikassa esille. Edellistä sitovat Adyn lyriikkaan esim. usein toistuva "elege-elrendelés" 'ennaltamäärääminen', "faragott kép" (kalvinistien käyttämä nimitys krusifiksista) sekä "úrasztaali kenyér" (kalvinistien käyttämä nimitys ehtoollisleivästä). Katolilaisuutta Adyn lyriikan subtekstinä edustavat esim. ilmaukset "dies irae" 'tuhon päivä' (1200-luvulta peräisin olevan latinan-kielisen virren alkusanojen mukaan), "penitencia" 'penitenssi' (hyvitystyöt, jotka rippi-isä synnintunnustuksen kuultuaan määrää), "rorate" 'adventtiajan aamumessu' sekä messun loppulause "ite, missa est" 'menkää, seurakunnan kokous on päättynyt'. (Kovalovszky 1977, 184.)

Király näkee kirkollisuuden merkityksen samaksi kuin Raamatunkin. Hänen mukaansa kirkollisuus on nuoruudentuotannossa läpinäkyvää, eksootistamista palvelevaa subtekstisyyttä. Vuoden 1908 jälkeisessä tuotannossa taas ilmenee kirkollisuuden, nimenomaan kalvinistisuuden, syvempää vaikutusta: reformoitujen predestinaatio-oppi on vaikuttanut Adyn lyriikassa ilmenevän kutsumustietoisuuden muodostumiseen. (Király 1972 I, 286 ja II, 417-418.)

Koska antiikki on Adyn runouden subtekstinä sen kaikissa vaiheissa, sen esiintymisessä ilmenee Adyn lyriikan muuttuminen. Nuoruudentuotannossa, silloin kun Nietzschen vaikutus oli vahvimmillaan, on läsnä homerolaisten kuninkaiden hilpeä maailma, "sinitaivaisen Hellaan" kuvasto. Adyn runous muistuttaa barokin ja rokokoon puistoja: siellä täällä pilkkahtelee fauneja, paneja, nymfejä, titaaneja. Myös näiden kuvien tehtävänä on eksootistaminen, luoda runon minän arkiseen ympäristöön vastakohtaistuvaa unimaailmaa. (Szabó 1945, 57; Király 1972 I, 285.)

Adyn nuoruudentuotannossa on orientalismilla samanlainen tehtävä kuin antiikillakin: myös se luo lohduttavaa vastaääntä. Adyn lyriikan itämaista kuvastoa ovat esim. "Ganges", "Euftrat", "sfinksi" ja "karavaani". (Király 1972 I, 286.)

Vuoden 1908 jälkeen antiikki esiintyy Adyn lyriikassa uudella tavalla. Nyt runoihin valikoituu karumpaa, puritaanisempaa ainesta kuin ennen. Ja kun nuoruudentuotannossa on painopiste antiikin mytologiassa, niin

nyt esiintyy usein myös historiallista ainesta: esim. "Zeuksen temppeli", "Xerxes" ja "Catullus". (Szabó 1945, 57 ja Király 1972 II, 553-554.)

Tutkimuksessa on antiikkiin kiinnitetty huomiota lähinnä Adyn runouden läpinäkyvänä subtekstinä. Mutta myös läpinäkymätöntä subtekstisyyttä esiintyy.

Platonin Symposion-teokseen (suomennettu nimellä Pidot, 1979) sisältyy satu, joka selittää miehen ja naisen välistä vetovoimaa. Siinä kerrotaan, miten Zeus leikkasi alkuperäisesti kaksisahmoisen ihmisen kahdeksi osaksi, mieheksi ja naiseksi. Tämän seurauksena osat etsivät toisiaan loputtomasti. (Ks. Platon 1979, 102-104.) Richard Szabó katsoo, että A magunk szerelme -kokoelmaan sisältyvä runo Valaki útravált belölkünk ("Joku on lähtenyt meistä") edellyttää Symposionissa kerrotun sadun tuntemista: satu sukupuolten välisen vetovoiman alkuperästä olisi siis runon läpinäkyvä subteksti. (Szabó 1945, 57.) Suhde on kuitenkin läpinäkymätön. Runossa ei viitata Platonin teokseen, mutta Symposion on vaikuttanut Adyn runon syntyyn: sitä on käytetty lähteenä. Platonin sadun esiintyminen Adyn tekstissä kielii vaikutuksesta, mutta ei välttämättä Platonin tuotannon välittömästä vaikutuksesta. Platonin satu nimittäin esiintyy 1800-luvun lopun kirjallisuudessa varsin yleisesti (ks. esim. Praz 1970, 346). Tekstien suhde tulee nähdäkseni edustavasti esille vaikkapa pitkän runon toisessa säkeistössä:

Mint elárvult pipere-asztal,
Mint fálnak fordított tükör,
Olyan a lelkünk, kér, marasztal
Valakit, ki már nincsen velünk,
Ki után ájult búval nézünk.
Egy régi, kényes, édes dámát,
Kegyetlen szépet siratunk,
Bennünksarjadtat: asszony-részünk.
Valakit, kiért hiúk voltunk,
Apródok s cifra dalnokok
S kít udvarunkban udvaroltunk.

("Niin kuin orvoksi jäänyt koristeltu pöytä, / niin kuin seinäänpäin käännetty peili, / sellainen on sielumme, anoo, pyytää jäämään / jotakuta, joka ei ole enää mukanamme, / jonka perään katsomme suru pökerityneenä. / Vanhaa, herkkää, suloista daamia, / armotonta kaunista valitamme, / meissä alkunsa saanutta: naisosaamme. / Jotakuta, jonka tähden olimme turhamaisia, / aseenkantajia ja laulunlaatioita / ja jota liehitelimme hovissamme.")

Unkarin historia saa Adyn lyriikassa erityisen keskeisen aseman vuoden 1908 jälkeen, Adyn runouden kotoperäistyttyä. Muutoksen ilmentymää on esim. kurutsien ajan esiintuleminen Adyn runoissa. (Ks. Király 1972, 76.)

Kurutseiksi (unk. "kuruc") nimitetään niitä unkarilaisia, jotka 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja 1700-luvun alussa taistelivat vapautensa puolesta itävaltalaisia vastaan. Vastaavasti tuona aikana syntyneistä, tuntemattomien tekijöiden poliittisista, sankari-, piileskelijä- ja historiallisista lauluista käytetään yhteisnimitystä kurutsirunous (unk. "kuruc költészet"). (Benedek 1963, hakusana "kuruc költészet".)

Szeretném, ha szeretnének -kokoelmasta alkaen kurutsien aika tulee Adyn runoissa toistuvasti esiin. On toistakymmentä tekstiä, joissa lyriisellä minällä on kurutsin - useimmiten piileskelevän kurutsin - rooli. Kurutsina oleminen on tavallaan jatkoa Zarathustrana olemiselle: nyt vain runoilija on hakenut roolin paikallisesti ja ajallisesti huomattavasti itseään lähempää. (Szabó 1945, 55; Király 1972 II, 76 ja 701.)

Paitsi Unkarin historian Adyn kurutsirunot sitovat itseensä, luonnollisesti, myös kurutsirunouden. Adyn runot ammentavat esimerkiksi vapaustaistelujen ajan loppupuolelta peräisin olevasta runosta Két szegénylegény egymással való beszélgetése ("Kahden "szegénylegényin"¹ keskustelu"). (Benedek 1963, hakusana "kuruc költészet".)

Subtekstien asema on olennaisesti erilainen. Adyn kurutsirunot viittaavat kurutsien aikaan, provokoivat lukijaa näkemään yhtäläisyyttä runon minän ja kurutsien tilanteessa, kun taas kurutsirunous jää läpinäkyvämmäksi, runon syntyyn vaikuttaneeksi, subtekstiksi.

Adya edeltäneen Sándor Petőfin ja häntä seuranneen Attila Józsefin² tuotannoissa kansanlaulu on keskeinen subteksti. Adyn lyriikassa sen sijaan kansanlaulu tulee vain suhteellisen heikosti esiin, mutta sitäkin vahvempi asema on unkarilaisten ja hunnien yhteisellä tarustolla sekä kansansaduilla, erityisesti haltiasaduilla. (Király 1972, 553; Sára 1977, 184.)

1 "szegénylegény" tarkoittaa yhteiskunnallisia velvoitteita pakoilevaa, joskus maantierosvouteenkin turvautuvaa miestä (Juhász 1972, hakusana "szegénylegény").

2 Attila Józsefin (1905-1937) tuotantoa on suomennettuna muun muassa Unkarin lyyra (toimittanut Toivo Lyy, ilm. 1970) ja Vapauden tulet (toimittanut Arvo Turtiainen, ilm. 1952) -antologioissa.

Adyn nuoruudentuotannon eksoottinen maailma on samalla satumaailma: runoissa toistuvat sellaiset ilmaukset kuin "a csoda" 'ihme', "a mese" 'satu' ja "a babona" 'taika'. Mutta tässä vaiheessa Adyn runouteen ei vielä juurikaan sitoudu kansanperinnettä, sillä tekstien satumaailma koutuu paljolti yksilöllisistä, runoilijan itsensä luomista aineksista. (Király 1972 I, 286-287 ja II, 552.)

Vuoden 1908 jälkeen Adyn lyriikassa tukeudutaan kansalliseen perinteeseen Yeatsin runoudesta muistuttavalla tavalla. Runoissa elävoitetään, palautetaan lukijan mieleen, ikivanhoja taruja. Esim. A menekülő élet -ko-koelmaan sisältyvässä runossa Csaba új népe ("Csaban uusi kansa") allusoidaan taruun, joka kertoo hunnien kuninkaan Attilan asemasta székelyiden esi-isänä. Jotkut satuainekset esiintyvät Adyn runoudessa useita kertoja, pitkin aikaväleihin. Tällainen on esimerkiksi satu prinssi Argyiluksesta. (Király 1972 II, 553; Szabó 1945, 58; ks. Illyés 1977, 165-171.)

Satuun Argyiluksesta viitataan kahdessa tekstissä: Vér és arany -ko-koelmaan sisältyvässä runossa Ahol Argyilus alszik ("Missä Argyilus nukkuu" ja Ki látott engem -kokoelmaan sisältyvässä runossa Nem hagyom abban ("En jätä kesken") "esim. Szabó 1945, 58). Siinä, miten satua aktualistetaan eri kerroilla, tulee edustavasti esiin Adyn runojen minän asennoitumisen muuttuminen tuotannon mittaan.

Varhaisimmassa runossa aktualistuu sadun Argyiluksen kuninkaallisuus ja valta uniin. Sadussa paha vaikuttaa unettavasti, mutta Argyilus, ja ainoastaan Argyilus, pystyy vastustamaan pahan vaikutusta, kykenee jäämään valveille. Myös runon Argyiluksella on valtaa uniin, mutta aivan toisenlaista kuin sadun Argyiluksella: kun muut ovat valveilla, runon minä uneksii. Tämä tekee hänestä kuninkaallisen, muita ihmisiä ylemmän.

Vagyok én már: a Jövendőnek
Aldott, virágos méhében alszom.
Apró fiúk, csitri leányok
Hajnali lelkében szunnyadozik
Az én fényes Argyilus-arcom.

Ok, a Jövendő, látnak engem.
Gyűlöölöm ezt a víg, kicsi népet:
Szunnyadozó Argyilus-arcom
Miért rejtik? Hogy Argyilus vagyok,
Miért titok, amíg csak élek?

Szeretném megfojtani őket.
 Csitri leány, apró fiú hátha
 Hörögve fednék föl a Jövendőit:
 "Balga nagyok, itt jár, köztetek él
 Argyilus, álmok királya."

("minä olen jo: Tulevaisuuden / siunatussa, kukallisessa kohdussa nu-
 kun. / Pienten poikien, teinityttöjen / aamunkoitteisessa sielussa uinuvat
 / minun valoisat Argyilus-kasvoni. // He, tulevaisuus, näkevät minut. /
 Vihaan tätä hilpeää, pientä kansaa: / Uinuvat Argyilus-kasvoni / miksi
 he kätkevät? Että olen Argyilus, / miksi on salaisuus, niin kaukan kuin
 elän? // Haluaisin kuristaa heidät. / Jospa teinityttö ja pieni poika /
 löytäisivät korahdellen tulevaisuuden: / "Typerät suuret, täällä kulkee,
 keskuudessanne elää / Argyilus, unien kuningas."

Ahol Argyilus alszik -runossa sadun Argyilus aktuaalistuu unen vas-
 tustajana. Runon minä on uusi Argyilus: hän on suuri, koska on löytä-
 nyt unen, koska on antautunut uneksunnalle. Nem hagyom abban -runon
 minä ei ole suuri uneksija, vaan hän on sen takia suuri, että pystyy
 elämään annetussa ympäristössä, vaikka tuntee sen kipuatottavuuden.
 Asenteen konkreettistuksena Argyilus-sadusta aktuaalistetaan se motiivi,
 että sankari (Argyilus) päästää noita-akan vaivuttamaan itsensä uneen
 kesken rakastetun (Tündér-Ilonan) etsimisen. Siinä, kun varhaisessa
 runossa polemikoidaan sadun Argyilusta nukkumattomuuden takia, polemi-
 koidaan häntä myöhemmässä runossa nukkumisen takia. Unien kuningas
 -runon minän sijalla on valveillaolon kuningas. Siteeraan runosta sen
 ensimmäisen äskeistön:

Tündér-Ilonám, most választott álmom,
 Be sokféle vagy aranyalma-fámon
 S be másképpen fáj minden ébredésem
 Es mégsem és mégsem,
 Alvó királyfi nem leszek én mégsem,
 Nem hagyom abban utánad-menésem.

("Tünder-Ilonani, nyt valittu unelmani, / kuinka monenlainen oletkaan
 minun kultaomenapuussani / ja miten eri tavalla koskeekaan jokainen he-
 räämiseni / ja kuitenkin ja kuitenkin / minusta ei tule nukkuvaa
 prinssiä kuitenkaan, / en jätä kesken sinun etsimistäsi.")

V. EVANKELIUMIEN ESIINTYMISESTÄ 1800-LUVUN JA VUOSISADAN VAIHTEEN KIRJALLISUUDESSA

1. Raamatun tulo profaanin kirjallisuuden subtekstiksi

Ennen romantiikkaa Raamattua oli lähestytty kirjallisuudessa miltei pelkästään kristillisestä näkökulmasta. Raamatun esiintymistä uuden teoksen subtekstinä oli edeltänyt tyypillisesti kristillisen näkemyksen omaksuminen, tai ainakin kristilliseen tarkastelupisteeseen asettautuminen. Vastaavasti ne teokset, joissa Raamattu tuli esille, tukivat ja puolustivat kristillisyyttä. (Meyer 1972, 9.)

Romantiikassa Raamatun asema on olennaisesti toisenlainen. Perinteellisen lähestymisen rinnalle, ja paljolti sen sijaan, tulivat monenlaiset kristillisyyteen sitoutumattomat ja jopa kristillisyyttä vastustavat näkökulmat. (Meyer 1972, 9.) Asennemuutos heijastui Raamatun asemaan kirjallisuuden subtekstinä. Kun Raamatulla oli aikaisemmin ollut aina erityinen, muista subteksteistä poikkeava asema, niin nyt se saattoi joutua ekvivalenttiin asemaan muiden, ei-pyhien subtekstien kanssa (ks. Avni 1969, 181).

2. Romantiikka

Romantiikassa maalliselle rakkaudelle annetaan ylivaallinen merkitys: maallisen rakkauden katsotaan valmistelevan tietä taivaalliselle rakkaudelle (esim. Anttila 1926, 182). Tämän näkemyksen mukaista on, että Korkea Veisu on romantiikan kirjallisuudessa erittäin keskeinen subteksti: onhan Korkea Veisu perinteisesti ymmärretty kuvaukseksi sekä maallisen morsiamen ja sulhasen välisestä rakkaudesta että taivaallisen morsiamen ja sulhasen välisestä yhteydestä eli siis Kristuksen ja Kirkon välisestä rakkaudesta (ks. Avni 1969, 280 ja Praz 1970, 44). Mutta romantikot saattoivat kääntyä myös Evankeliumien puoleen etsiessään tukea näkemykselleen kaiken rakkauden kiitettävyydestä. Tällöin Korkean Veisun vastineena on Jeesuksen kehoitus rakastaa, jonka romantikko ei katso tarkoittavan vain pyyteetöntä rakastamista. Niinpä Hugon runossa *Amour* puolustellaan kiellettyä rakkautta Vuorisaarnaan vedoten (Consolata 1947, 137).

Maria Consolatan tutkimuksesta *Christ in the Poetry of Lamartine, Vigny, Hugo, and Musset* käy ilmi, että Jeesuksen esiintyminen Ranskan romantiikassa jakaantuu kahteen, varsin erilaiseen vaiheeseen. Ranskan varhaisessa romantiikassa Jeesukseen liitetään Chateaubriandin Renén kaltaisen romanttisen sankarin piirteitä, kun taas myöhemmässä romantiikassa - noin vuodesta 1830 -, Jeesus esiintyy lähinnä välimiehenä ihmisten ja Jumalan välillä. (Consolata 1947, 70.)

Ranskan varhaisen romantiikan lyriikassa tähdentyvät Evankeliumien moraaliset, sosiaaliset ja kaunokirjalliset arvot. Jeesus näyttää siinä hyväntekijältä ja sydämen uskon löytäjältä. Jeesuksen elämän katsotaan toteuttaneen rakkautta, hänen luonnettaan pidetään lempeänä ("douceur") ja Jeesus yhdistetään valoon. Niihin vitaalisiin piirteisiin, jotka Evankeliumeissa Jeesukseen liitetään, ei reagoida vaan Ranskan romantiikan alkuvaiheen Jeesus on kalpea, itkeskelevä ja melankolinen. (Consolata 1947, 35, 118 ja 139.)

Ranskan varhaisen romantiikan lyriikassa runon minä ei koe Jeesusta itselleen kovin läheiseksi. Hänen renémäisessä hahmossaan ovat nimittäin olennaisia piirteitä rajuus ja intohimoisuus sekä itsekeskeisyys ja sisäänpäinkääntyneisyys. Nämä piirteet johdattavat häntä kokemaan yhteyttä pikemmin muuhun kuin Evankeliumien kuvaukseen Jeesuksesta. (Consolata 1947, 140.)

Ranskan romantiikan edistyessä lyyrinen minä alkaa hakea paikkaansa yhteiskunnassa. Tämän etsinnän mittaan hänelle muodostuu itsestään kuva ihmisten johtajana. Hän katsoo tehtäväkseen toimia Jumalan ja ihmisten välimiehenä, paljastaa Jumalan tahtoa ihmisille ja auttaa näin eteenpäin toisia ihmisiä ja yhteiskuntaa yleensäkin.

Lyyrinen minä päättyy profeetan rooliin, ja näin hänen puheestaan tulee Raamatun sanan kanssa kilpailevaa ilmoitusta (Paz 1974, 46). Tilanteesta seuraa, että Raamatun profeettakuvauksista tulee romantiikan lyriikan tärkeä subteksti. Erityisesti Vanhasta testamentista saadaan paljon ainesta. Romantikkojen runoissa tulevat esille esitykset Jesajasta, Hesekielistä, Aamoksesta ja Jeremiaasta (Avni 1969, esim. 100, 262 ja 269). Mutta myös Evankeliumien Jeesus löydetään uudella tavalla. Enää Jeesus ei näytä hyväntekijältä ja perinteisen auktoriteetin vastustajalta vaan saa myös profeetan piirteet, ja samalla lyyrisen minän ja Jeesuksen suhde tulee huomattavasti läheisemmäksi kuin oli romantiikassa varhemmin. (Consolata 1947, 70 ja 140-141.)

Ranskan myöhemmän romantiikan lyriikan Jeesus on lyöty suurmies ("grand homme foudroyé"). Kuninkaan tehtävänsä vastapainona hänen on kärsittävä paljon. Lyyriselle minälle ovat läheisiä sekä Jeesuksen suuri tehtävä että kuvaukset hänen kärsimyksistään. Ja aivan erityisesti puhuttelee myöhempää romanttista minää Matteuksen evankeliumien viidennen luvun jakeet 10-12; jotka suomennoksessa kuuluvat:

Autuaita ovat ne, joita vanhurskauden tähden vainotaan, sillä heidän on taivasten valtakunta. Autuaita olette te, kun ihmiset minun tähteni teitä solvaavat ja vainoavat ja valhetellen puhuvat teistä kaikkinaista pahaa. Iloitkaa ja riemuitkaa, sillä teidän palkkanne on suuri taivaissa. Sillä samoin he vainosivat profeettoja, jotka olivat ennen teitä.

Tässä Vuorisaarnan kohdassa katsottiin ilmaistun runon minän kohtalo: hänen osanaan on kulkea eristettynä ja vainottuna kohti suurta päämäärää. (Consolata 1947, 141.)

Tutkimuksessaan *The Bible and the Romanticism* Abraham Albert Avni osoittaa, että Ranskan romantikkojen saksalaisten aikalaiskirjailijoiden näkökulma Raamattuun oli varsin toisenlainen. Saksassa fiktiivinen minä sen sijaan, että olisi alistanut Raamatun individualistisille ja yhteiskunnallisille päämäärilleen, jatkoi perinnettä asennoitumalla Raamattuun kristillisesti. (Ks. Avni 1969, 277-278.) Tilanteen seurauksia on muun muassa se, että saksalaisen romantikon runoissa ei koeta kohtalonyhteyttä Jeesukseen vaan etsitään yhteyttä Kristukseen, kuolleistanousseeseen Jeesukseen. Niinpä Novaliksen ja Brentanon runot Vapahtajasta muistuttavat paljon pikemmin Bernhard Clairvauxlaisen ja Angelus Silesiuksen runoutta kuin Ranskan romantiikan Jeesus-lyriikkaa. Saksalaisten romantikkojen lyriikassa ei nähdä omaa elämää Jeesuksen elämän kaltaiseksi vaan niissä kamppaillaan oman elämän pelastamiseksi Kristuksen kautta. (Ks. Frenzel 1970, hakusana "Jesus".)

3. Johannes Kastajan kuolema 1800-luvun loppupuolen kirjallisuuden subtekstinä

1800-luvun alupuolella kirjallisuudessa hallitsi byronilainen sankari, joka alistui, tyrannisoiti, kidutti rakastamaansa naista. Puoleensa vetävän ja polttavan liekin funktio oli miehen harteilla. Vuosisadan puolivälin paik-

keilla osat vaihtuivat: kohtalokkaan miehen sijalle tuli kohtalokas nainen. Mies, joka oli ollut romantiikan varhemmassa kirjallisuudessa naisen kiduttaja, joutui naisen kidutettavan osaan. (Praz 1970, 216.)

Evankeliumeillakin oli annettavaa uudelle vaiheelle, kohtalokkaan naisen kuvaamiselle. 1800-luvun loppupuolen kirjallisuuden suosimaksi aiheeksi kohosi kertomus Johannes Kastajan kuolemasta. Se esitetään muun muassa Markuksen evankeliumin kuudennen luvun jakeissa 17-28:

... Herodes ... oli lähettänyt ottamaan kiinni Johanneksen, sitonut ja pannut hänet vankeuteen veljensä Filippuksen vaimon, Herodiaan, tähden. Sillä Herodes oli nainut hänet, ja Johannes oli sanonut Herodekselle: "Sinun ei ole lupa pitää veljesi vaimoa". Ja Herodias piti vihaa häntä vastaan ja tahtoi tappaa hänet, mutta ei voinut. Sillä Herodes pelkäsi Johannes-ta, koska tiesi hänet vanhurskaaksi ja pyhäksi mieheksi, ja suojeli häntä. Ja kun hän kuunteli häntä, tuli hän epäröivälle mielelle monesta asiasta; ja hän kuunteli häntä mielellään, Niin tuli sopiva päivä, kun Herodes syntymäpäivänään piti pitoja ylimyksilleen ja sotapäälliköille ja Galilean ensimmäisille miehille. Ja Herodiaan tytär tuli sisälle ja tanssi, ja se miellytti Herodesta ja hänen pöytävieraitaan. Niin kuningas sanoi tytlle: "Ano minulta, mitä ikinä tahdot, niin minä annan sinulle, vaikkapa puolet valtakuntaani". Niin hän meni ulos ja sanoi äidilleen: "Mitä minä anon?" Tämä sanoi: "Johannes Kastajan päätä". Ja hän meni kohta kiiruusti sisälle kuninkaan luo, pyysi ja sanoi: "Minä tahdon, että nyt heti annat minulle lautasella Johannes Kastajan pään". Silloin kuningas tuli hyvin murheelliseksi, mutta valansa ja pöytävierasten tähden hän ei tahtonut hyljätä hänen pyyntöään. Ja kohta kuningas lähetti henkivartijan ja käski tuoda Johanneksen pään. Niin vartija meni ja löi häneltä pään poikki vankilassa ja toi hänen päänsä lautasella ja antoi sen tytlle, ja tyttö antoi sen äidillensä.

Sitä, että Johannes Kastajan kuolema tuli 1800-luvun loppupuolella niin suosituksi kaunokirjallisuuden aiheeksi, on pidetty paljolti Heinrich Heinen runoelman *Atta Troll*, vuodelta 1847, vaikutuksena. Samalla *Atta Troll* lienee varhaisin teos, jossa Evankeliumeja on hyödynnetty kohtalokkaan naisen kuvaamiseen. Teoksessa näet katsotaan sen, että Herodias vaatii Johanens Kastajan päätä, osoittavan, että hän rakastaa tätä. Näin siis julmuus on Herodiaalle keino tavoitella eroottista mielihyvää, hänet on ymmärretty kohtalokkaaksi naiseksi. (Reimarus 1913, 46 ja seur.; Praz 1970, 313-314.)

Johannes Kastajan kuolema tuli ennen muuta Ranskan dekadentismin suosimaksi aiheeksi. Erityisen edustava on Stéphane Mallarmén draama-muotoinen, katkelmina säilynyt *Hérodiade*, ilm. 1898, jonka kuvaa Salo-

mesta, Herodiaan tyttärestä, Mario Praz pitää suorastaan edustavana koko dekadentismin kannalta. Mallarmén teoksessa Salome kuvataan narsistiseksi neitsyeksi ja hänen kuvaamisessaan ei saa niinkään sijaa ulkoinen kuin sisäinen. Salomen kuvassa korostuvat hänen sielunsa steriili ja yksinäinen tuska ja sitä kiusaavat sairaalloiset kuvat. Aihe on esillä myös Huysmansin romaanissa *A rebours* (ilm. 1903), ja kuuluisimman käsitteensä se on saanut Oscar Wilden näytelmässä *Salome* (ilm. 1893), teoksessa, joka myös ilmestyi alun perin ranskaksi. Huomionarvoinen on myös Flaubertin kertomus *Hérodiades* (ilm. 1877), jossa ei tule esiin sen enempää Herodiaan kuin Salomenkaan rakkaus Johannes Kastajaa kohtaan vaan siinä tähdennetään Herodeksen eroottisia tunteita Salomea kohtaan. Näin siis Flaubertin teos kytkee Johannes Kastaja -aiheeseen dekadentismille luonteenomaisen inestisen rakkauden motiivin. (Praz 1970, 303-320; Frenzel 1970, hakusana "Johannes der Täufer".)

4. Vuosisadan vaihde

4.1. Jeesus yhteisön puolesta kärsivänä yksilönä

Kärsivän runoilijan vertaaminen Jeesukseen on luonteenomaista vuosisadan alun ekspressionistiselle runoudelle. Tätä pohjustavat ekspressionistin tyytymättömyys porvarilliseen ympäristöön ja hänen halunsa herättää huomiota ja tulla ympäristönsä kaltoin kohtelemaksi, joutua "ristinnaulituksi". Hanns Johstin näytelmässä *Der Einsame: Ein Menschenuntergang* (ilm. v. 1917) päähenkilö Christian Dietrich Grabbe, väärinymmärretty runoilijainero, kauhistuttaa äitinsä vertaamalla elämäänsä Jeesuksen marttyyriuteen. Samoin Leonhard Frankin esikoisromaanissa *Die Räuberbande* (ilm. 1914) nuorta taiteilijaa verrataan Jeesukseen. (Sokel 1959, 84.)

Runoilija rinnastuu ekspressionismissa Jeesukseen sekä kärsijänä että vapahtajana. Tämän ekspressionismin Jeesus-alluusioiden kahtalaisuuden motivoi ns. marttyyrikompleksi. Ekspressionismissa runoilijan elämä näet saa merkityksensä, mielekkyytensä siitä, että se on koitua yhteisön hyväksi, että runoilijalla on yhteisölle vapahtaja-merkitys. Tämän lopullisen päämäärän toteutumisen edellytyksenä on kuitenkin se, että runoilijan on ensin oltava poeta dolorosus, kuljettava ensin ristintie. (Sokel 1959, 80-85.)

Yhteisön hyväksi kärsivän taiteilijan Jeesukseen rinnastamisen taustalla näyttäytyy kolmenkinlainen perinne. Sitä edeltää ensinnäkin "Myrskyn ja kiihkon" neronpalvonta, toiseksi nuorheegeliläisten ja historismin kannustus asettaa yksilöllisyys perinteellisen edelle ja kolmanneksi Nietzschen oppi yli-ihmisestä. (Sokel 1959, 84-85.)

Siinä, miten runon minä ekspressionismissä hyväksyy itselleen kärsivän runoilijan roolin, ilmenee historismin käsitys historian etenemisestä. Neron kohtalona on toimia kasvun kärkenä, näyttää suunta. Ohjattava massa pystyy vasta myöhemmin tajuamaan hänen merkityksensä. Ekspressionistinen runon minä näkee itsensä ja ympäristön välillä suunnattoman kuilun. Ympäristö odottaa häneltä kokonaan muuta kuin mitä hän on valmis antamaan. Ympäristö odottaa häneltä viihdyttämistä, klownin toimintaa, mutta ekspressionistinen minä haluaakin naurattamisen sijasta antaa sydänverensä. Hän ei katso tulleen huvittajaksi vaan kaikeksi; ympäristö soisi hänen vain viihdyttävän itseään, mutta hänpä haluaakin vapahtaa ympäristönsä: ei tehdä sitä, mitä ympäristö toivoo vaan sen, mitä se tarvitsee. (Sokel 1959, 76-77 ja 85.)

Runoilijan kärsimyksen ja sen merkityksen rinnastaminen Jeesuksen vapahtavaan kärsimykseen ei tietenkään rajoitu vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa varsinaiseen ekspressionismiin. Niinpä tämän aikakaudelle luonteenomaisen motiivin tapaan jopa meikäläisestäkin kirjallisuudesta. E.N. Tigerstedt on tarkastellut teoksessaan *Det religiösa problemet i modern finlandssvensk litteratur* kyseisen piirteen esiintymistä kolmen suomenruotsalaisen kirjailijan tuotannossa. Gunnar Björlingin teoksen *Vilande dag* (1922) ja Elmer Diktoniuksen teoksen *Min dikt* (1921) yksittäisiä motiiveja on runoilijan kärsimyksen ja Jeesuksen kärsimyksen rinnastaminen. Eri tavalla, systemaattisemmin, esiintyy tämä motiivi K.A. Tavaststjernan tuotannossa. Runoilijana olemisen ja Jeesuksen kärsimyksen rinnastaminen läpäisee niin paljolti Tavaststjernan tuotantoa, että Tigerstedt saa aiheen puhua suorastaan "Kristus-neuroosista". (Ks. Tigerstedt 1939, 251-254.)"

Kärsivän runoilijan rinnastaminen Jeesukseen nietscheläiseltä kannalta synnyttää hahmoja, jotka kytkeytyvät samalla kertaa sekä Jeesukseen että Zarathustraan. Tällainen hahmo on kuvattuna esim. Leonhard Frankin romaanissa *Die Räuberbande*. Sen nuori taiteilija on Jeesuksen tavoin kärsivä ja vapahtava Messias, ja Zarathstran tavoin hänet on sijoitettu ylpeään yksinäisyyteen, korkealle kaupungin yläpuolelle. (Sokel 1959, 86.)

Ekspressionismin poeta dolorosus tuntee sympatiam niitä kohtaan, jotka, samoin kuin hän itsekin, elävät vailla yhteisön hyväksymistä, sen ulkopuolella. Hänelle läheisiä ovat esim. rappiolle ajautuneet, prostituoidut, juutalaiset ja lainsuojattomat. Myös näitä yhteisön hylkäämiä ekspressionismin kirjallisuudessa saatetaan rinnastaa Jeesukseen. Niinpä esim. Sonjan hahmo Dostojevskin romaanissa Rikos ja rangaistus tulee ekspressionismin usein muuntelemaksi perustyyppiä. Sonjan vapaaehtoinen alentuminen häpeään aktualistaa ekspressionisteille Jeesuksen antautumisen uhrattavaksi. Niinpä esim. Hanns Johst juhlii romaanissaan *Der Anfang* prostituoitua ihmistä vapauttajana. Hänen antautumisensa korostetaan varmistavan miesten hyvinvoinnin ja kunniallisten naisten kunnian. Näin prostituoitusta tulee yhteiskunnan kiusattu syntipukki, joka toiminnallaan auttaa niitä, jotka häntä kiusaavat ja halveksivat. (Sokel 1959, 74 ja 188-189, ks. myös Rothe 1969, 66.)

4.2. Jeesus "uutena ihmisenä"

Ihmisen kehittymisen aiheesta tullaan ekspressionismin omimmalle ja tyypillisimmälle alueelle. Armin Arnoldin mielestä kysymyksessä on suorastaan ekspressionististen kirjailijoiden keskeisin aihe (ks. Arnold 1966, 58). Vaikuttaa luonteeltaan nähdä aiheen tärkeyden syynä se, että juuri vuosisadan alussa alettiin tulla tietoisiksi ihmisen mahdollisuudesta tuhota itse itsensä. Ekspressionistit reagoivat uuteen tilanteeseen positiivisesti: pyrkimyksellä kehittää ihmistä, luoda "uusi ihminen". (Arnold 1966, 58-59.)

Evankeliumit suorastaan tarjoutuvat aiheen palvelukseen. Niissä annetaan ratkaisu tilanteeseen, jossa ihminen elää Jumalasta erossa, Paratiisista karkoitettuna. Jeesuksen itseuhrin kautta ihmisellä on mahdollisuus tulla takaisin Jumalan yhteyteen, syntyä uudelleen. (vrt. Arnold 1966, 60-61.)

Evankeliumeissa Jeesus toisaalta selvittää, miten ihmisestä voi tulla uusi, ja toisaalta hän itse tarjoutuu uuden ihmisen esikuvaksi. Hän toisaalta asettuu toiminnallaan uudistumisen keinoksi ja opettaa ihmiselle, miten hänen tulee menetellä syntyäkseen uudelleen. Ja toisaalta nimenomaan Jeesus itse on ensimmäinen uusi ihminen. (Vrt. Arnold 1966, 61.)

Näkemällä Jeesuksen uuden ihmisen esikuvan ekspressionismi liittyy muuhun vuosisadan vaihteen kirjallisuuteen. Aikakauden laaja mielenkiinto

Jeesuksen käytännölliseen seuraamiseen ilmenee muun muassa Tuomas Kempiläisen *De imitatione Christi* -teoksen uutena löytämisenä. Tästä klassikosta otettiin lukuisia uusia painoksia ja sitä siteerattiin laajalti aikakauden kirjallisuudessa. (Ks. Hinterhäuser 1962, 1-21.) Kempiläisen teoksen aihe: mitä todellinen Kristuksen seuraaminen tänä aikana merkitsee, oli myös eräiden aikakauden best-sellereiksi kohonneiden romaanien aiheena. Näitä ovat Mrs. Humphry Wardin v. 1888 ilmestynyt *Robert Elsmere* ja Charles Sheldonin v. 1896 ilmestynyt *In His Steps*. (Ks. Ziolkowski 1972, 22-26.)

Evankeliumien esitykseen uuden ihmisen syntymisestä kytkeytyy läheisesti Apostolien teoissa kuvattu Sauluksen kääntymys. Tiellä Damaskoon Saulus kohtaa Kristuksen, sokaistuu ja lamaantuu taivaallisesta valosta ja kokee täydellisen mielenmuutoksen, muuttuu Sauluksesta Paulukseksi. Tässä äkillisessä kääntymyksessään Paulus on tullut inhimillisen, Kristuksen synnyttämän uuden ihmisen, perikuvaksi. Tapahtuma on saanut maineikkaan kaunokirjallisen käsittelyn jo ennen ekspressionismia: Strindbergin symbolisessa draamassa *Till Damaskus*. (Vrt. Arnold 1966, 61.)

4.3. Jeesus sorrettujen ystävänä ja sosiaalisena uudistajana

Jeesukseen viittaaminen sorrettujen ystävänä ja vallankumouksellisena oli varsin yleistä vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa. Tällaisia alluusioita tapaa taajaan sekä ekspressionistien että ekspressionisteihin kuulumattomien kirjailijoiden tuotannossa.

F.M. Dostojevskin romaanissa Karamazovin veljekset (ilm. 1880) Jeesus aktualistuu sekä sorrettujen ystävänä että vallankumouksellisena. Teoksen viidennessä luvussa Ivan kertoo kuuluisan Suur-inkvisiittorin tarinan. Siinä Jeesus ilmestyy inkvisition aikaiseen Sevillan ja osoittaa monin tavoin rakkautta ihmisiä kohtaan, mutta Kirkko vangituttaa Jeesuksen ja häntä pyydetään olemaan sekaantumatta Kirkon asioihin. (Ks. Ziolkowski 1972, 18-19.)

Myös eri kielialueiden lyriikasta vuosisadan vaihteessa löytää helposti esimerkkejä Jeesuksen aktualistamisesta poljettujen tukena ja sosiaalisena reformaattorina. Arno Holzin vuonna 1885 ilmestyneessä runokokoelmassa *Buch der Zeit, Lieder eines Modernen* Jeesus esitellään "ensimmäisenä sosialistina". Rilken vuosina 1896-1898 kirjoittamassa runosikermässä

Christus: Elf Visionen Jeesus muun muassa lohduttaa äitinsä haudalla surevaa lasta. Aleksandr Blokin runoelmassa Kaksitoista (1918) Jeesus ilmestyy teoksen lopulla marssivien vallankumouksellisten kärkeen. Ja esiintyy kyseisiä alluusioita -omassa vuosisadan vaihteen lyriikassamekin, sillä Eino Leinon Helkavirsien vapahtaja-hahmo aktualistaa Jeesuksen yleensä nimenomaan sorrettujen ystävänä. Näin on esimerkiksi Helkavirsien ensimmäiseen sarjaan sisältyvässä Tyyrin tytissä, jossa Jeesus esiintyy halveksitun tytön korottavana ritarillisena kavaljeerina tai Helkavirsien toisen sarjan legendassa Herramme Vapahtajamme, jossa Jeesus palkitsee hänet saunaan päästäneet parantamalla heidät vaivoistaan ja tekemällä "pahimmasta parahan". (Frenzel 1970, hakusana "Jesus"; ks. Tarkiainen 1954, 171-193 ja Niinistö 1969, 19-25.)

4.4. Jeesus kielteisenä hahmona

Jeesus nähdään vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa myös kielteisenä hahmona. Oudoksuttavan asian syyt tulevat esille tarkasteltaessa Franz Werfelin luomaa hahmoa, pasifistista vallankumouksellista ja psykoanalyttikka Gebhartia (romaanikatkelmassa Die schwartze Messe, vuodelta 1919 ja romaanissa Barbara oder die Frömmigkeit, ens. painos 1929). Gebhartin hahmossa tulee esiin ekspressionistien taistelu väkivaltaa ja onnetonta elämää vastaan (Sokel 1959, 230).

Gebhartin kautta Werfel esittää käsityksen, jonka mukaan kaiken sosiaalisen epäoikeudenmukaisuuden, väkivallan ja sodan taustalla on miehen ylivalta naiseen ja isän ylivalta lapseen. Se on, Gebhartin mukaan, tehnyt rakkauden tuntemattomaksi kahlitsemalla sen fyysisen ilmauksen avioliiton ja perheen piiriin, missä seksuaalinen elämä ei koidu muka kuin vain miehen iloksi. Tilanteen ratkaisemiseksi pitäisi, Werfelin romaanihahmon mukaan, murtaa patriarkaainen perhe ja sille perustuva patriarkaainen uskonto. (Sokel 1959, 227-229.)

Vallitsevan patriarkaaisuuden takia Gebhart suhtautuu Jeesukseen kielteisesti. Hän moittii Jeesusta siitä, että tämä oli jäänyt pojaksi. Näin hän oli tullut ikuisiksi ajoiksi vahvistaneeksi patriarkaaisen diktatuurin. Gebhartin mukaan Jeesus "oli isänsä säikäyttämänä vahvistanut isän määräämät seksuaalitabut. Poika, joka pelkää ja vihaa seksiä on yhtä mieltä kuin isä, joka kieltää sen". (Sokel 1959, 228-229).

5. Tiivistelmä

Romantiikka on aloittanut uuden vaiheen Evankeliumien esiintymisessä kaunokirjallisuuden subtekstinä. Evankeliumien esiintymistä ei edellä enää kertovan tai lyrisen minän kristillinen asennoituminen.

Ranskan romantiikassa Evankeliumeja lähestytään eri tavoin varhaisessa ja myöhemmässä romantiikassa. Varhaisvaiheessa Evankeliumeissa nähdään kaunokirjallisia arvoja ja Jeesuksen hahmossa tähdennetään moraalisuutta ja rakkaudellisuutta. Fiktiivisen minän ja Jeesuksen yhteys ei ole läheinen. Ranskan myöhemmässä romantiikassa Jeesus aktualistetaan ihmisten ja Jumalan välimiehenä, jonka elämään kuuluu toisaalta muiden ihmisten johtaminen ja toisaalta paljo kärsimys. Nyt fiktiivinen minä kokee Jeesuksen läheiseksi. Saksan romantiikan näkökulma Evankeliumeihin on erilainen. Siinä jatketaan perinteellistä, kristillistä asennoitumista, ja niin fiktiivinen minä ei niinkään koe vaan etsii yhteyttä Jeesukseen.

1800-luvun loppupuolen kirjallisuudessa ollaan kiinnostuneita Evankeliumien kuvauksesta Johannes Kastajan kuolemasta. Tässä Evankeliumien osassa nähdään esimerkkitapausta siitä, miten nainen hankkii eroottista mielihyvää kiduttamalla miestä. Aihe on nimenomaan dekadentismin suosima.

Vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa Jeesus nähdään monelta taholta. Evankeliumien psykologiseen subjektiin "Jeesuksen elämä" liitetään sekä myönteisiä että kielteisiä psykologisia predikaatteja. Jeesuksen elämän katsotaan olleen "kärsimystä yhteisön hyväksi", "malli ihmisen elämän uudistumiselle" ja "sellaisen elämän, jossa havaittiin yhteiskunnallinen sorto ja pyrittiin lopettamaan se". Kielteisenä hahmona pidetään Jeesusta silloin, kun hänen katsotaan "vahvistaneen kelvottoman elämisen mallin".

VI. EVANKELIUMIT ENDRE ADYN VARHAISEN LYRIIKAN SUBTEKSTINÄ

1. Esiintymien määrästä ja ryhmittelystä

Määrällisten tietojen antamisella subtekstisyyden esiintymisestä ei ole ylimalkaan suurta merkitystä. Tulos on näet melko subjektiivinen. Tässä tutkimuksessa on saatettu pitää Evankeliumien esiintymisenä Adyn runouudessa sellaisiakin tapauksia, joissa toinen tutkija ei näe Evankeliumeja subtekstinä. Toisaalta minulta on epäilemättä jäänyt havaitsematta tapauksia, joissa joku toinen, tarkkakatseisempi ja kekseliäämpi, tutkija voi näyttää Evankeliumien tulevan esille.

Annankuitenkin määrällistä tietoa siitä, kuinka usein Adyn runot sitovat Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstiksi. Näin menettelen ensinnäkin siitä syystä, että runon kuuluminen tai kuulumattomuus Evankeliumeihin viittaavien runojen ryhmään on suhteellisesti helpommin ratkaistavissa kuin se, ovatko Evankeliumit runon läpinäkymättömänä subtekstinä, ja toiseksi siitä syystä, että nimenomaan se on kiinnostavaa tietää, kuinka usein Adyn runojen tulkitseminen vaatii Evankeliumien huomioonottamista.

Adyn varhaistuotantoon kuuluu yhteensä 288 runoa. Niistä kokoelmiin sisältyy yhteensä 92 runoa, joten kokoelmiin kuulumattomien runojen osuus on 196. Versek-kokoelmaan sisältyy 61 runoa; *Még egyszer* -kokoelmassa runoja on 31.

Varhaistuotannon 288 runosta 39 sitoo Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen, siis noin joka seitsemäs runo. Versek-kokoelman 61 runosta olen katsonut 12:n sisältävän viittauksen tai viittauksia Evankeliumeihin. *Még egyszer* -kokoelman 31 runosta 13 vaatii Evankeliumien huomioonottamisen. Kokoelmiin kuulumattomista 196 runosta 14 sitoo Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen. Versek-kokoelmaa edeltävien ja sen jälkeisten runojen välillä ei ole tässä suhteessa eroa. Kokoelmaa edeltävistä 62 runosta (viimeisimpänä olen pitänyt 15.6.1899 ilmestynyttä Béke-runoa) 5 sisältää viittauksen tai viittauksia Evankeliumeihin. Kokoelmaa seuraavista 134 runosta 9 kytkee Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen.

Tulos osoittaa, että Adyn kokoelmiin kuuluvat runot sitovat huomattavasti taajemmin Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen kuin kokoelmien ulkopuoliset runot. Edelleen ilmenee, että *Még egyszer* -kokoelman

runojen tulkinta vaatii huomattavasti useammin evankeliumien huomioonottamisen kuin Versek-kokoelman runojen tulkinta. Kehittyessään nuori runoilija on yhä enemmän tukeutunut ilmaisussaan Evankeliumeihin.

Seuraavassa tarkastelussa olen jakanut Evankeliumien esiintymisen Adyn varhaisen lyriikan substeksteinä kahdeksaan kategoriaan ja vastaa-vasti analyysin kahdeksaan eri lukuun. Ensinnä esittelen ne tapaukset, joissa Evankeliumit tulevat esille kokonaisuutena. Toisena ryhmänä tarkastelen tapauksia, joissa tulee esille Evankeliumien temaattinen taso, siis Evankeliumien se piirre, että niissä katsotaan Vanhan testamentin Messias-lupausten toteutuneen Jeesuksen elämässä.

Jäljellä olevissa luvuissa erottelen joitakin Evankeliumien tekstuaalisia alakokonaisuuksia, tarkastelen niiden asemaa Adyn nuoruudenlyriikan subteksteinä. Tähän menettelyyn on ohjannut se, että Adyn lyriikan subteksteinä toistuvat tietyt Evankeliumien osat ja vieläpä sillä tavalla, että nämä osat tuntuvat hahmottuneen runoilijalle suhteellisen itsenäisiksi subteksteiksi. Tällaiseksi osaksi ei erotu suinkaan tietyn evankelistan esitys tai sen osa, vaan ne kutoutuvat tyypillisesti eri evankeliumien samanaikaisista esityksistä. "Alasubteksteiksi" olen havainnut Jouluevankeliumin ja Vuorisaarnan sekä kuvaukset Jeesuksen kärsimystiestä, Neitsyt Mariasta ja Jeesuksen kuolemaa seuranneista tapahtumista. Analyysin päättävässä luvussa tarkastelen muita, edellisiä harvemmin esiintyviä tapauksia.

2. Evankeliumit kokonaisuutena

Runo Almodom ("Uneksin") ilmestyi ensimmäisen kerran Versek-kokoelmassa. Richard Szabó on katsonut nuoren Adyn jatkavan tällä runolla petöfiläistä¹ runoilua: runon minä on Petöfin runoista tuttu idealistinen vallankumouksellinen (Szabó 1945, 15). Runossa vastakohtaistetaan, erityisesti runon lopussa esiintuleva, masentava ympäristö ja uneksittu todellisuus. Kolmisäikeistöisen runon toisen säikeistön alussa Ady kirjoittaa:

---

1 Sándor Petöfiä (1823-1849) pidetään Unkarin romantiikan keskeisenä kirjailijana. Petöfin, etenkin lyyristä, tuotantoa on suomennettu melko runsaasti. Mainittakoon 1922-1923 ilmestynyt Runoja I-II, Otto Mannisen suomentama 112 runon laajuinen valikoima, Mannisen vuonna 1926 ilmestynyt János sankari -niminen käännös János vitéz -runoelmasta ja Petöfin runsas osuus 1970 ilmestyneessä, Toivo Lyyntoimittamassa ja kääntämässä Unkarin lyyrassa.

... S álmodom néha
 A legmerészebb, legszebb álmot,
 Dalaim egy világ fülébe zengnek
 S hangoztatják a megváltásnak
 Szent, égi szózatát
 Egy megtévedt nagy világ előtt.

("Ja joskus uneksin / rohkeimman, kauneimman unelman, / lauluni soivat maailman korviin / ja julistavat vapahduksen / pyhää, taivaallista ilmoitusta / eksyneen, suuren maailman edessä.")

Säkeet tuovat mieleen evankeliumin Jeesuksesta Kristuksesta, sillä samalla, kun "vapahduksen pyhän, taivaallisen sanoman julistaminen eksyneen maailman edessä" kuvailee runon minän unelmaa, se luonnontii Evankeliumeja, hahmottelee ne lukijan mieleen. Saman säkeistön lopulla runossa viitataan jälleen Evankeliumeihin; eikä enää vain kuvailen vaan jo nimeltä mainiten:

Szivem megnyíl
 S fenséges érzés hatja át dalom,
 Melynek refrénje
 Messze, messze száll
 S mint a megváltásnak
 Új evangéliuma
 Áthatja a világot
 E szózat:
 Diadal! Diadal! ...

("Sydämeni aukeaa / ja majesteetillinen tunne täyttää lauluni, / jonka refrengi liittää kauas, kauas / ja kuin vapahduksen / uusi evankeliumi / kulkee läpi maailman / tämä julistus: / Voitto! Voitto! ...")

Molemmat viittaukset aktuaalistavat Evankeliumit sanomana maailman vapahduksesta. Aktuaalistamansa Evankeliumien piirteen runo anastaa itsensä ja välittömän kontekstinsa - runoilijan muun tuotannon - merkitykseksi ja kilvoittelee näin Evankeliumien kanssa. Tällaisella alluusiolla runoilija antaa omalle tuotannolleen evankeliumin, maailman pelastussanomman, merkityksen.

Nagyváradi Naplóssa joulupäivänä vuonna 1901 ilmestynyt ja myös Még egyszer -kokoelmaan sisältyvä runo Békesség ünnepén ("Rauhan juhlanan") aktuaalistaa samaten Evankeliumit julistuksena ihmiskunnan pelastuksesta:

A Messiást nem várják immár,
 Nem kell többé a Messiás,
 Hazug a megváltás meséje,
 Szentségtelen a szentírás,
 Hazug minden, amit az ember
 Evezredekkel istenné tett,
 Csak egy igazság - közös jussú
 S egyetlen végű - ez az élet ...

("Messiasta ei enää odoteta, / Messiasta ei enää tarvita, / vapahduksen taru on valhetta, / raamattu on pyhäinhäväistystä, / kaikki se on valhetta, mitä ihminen on / vuosituhansien mittaan tehnyt jumalaksi, / on vain yksi oikeus - kaikille samat oikeudet antava / ja kaikkien kohdalla samoin päättyvä - se on elämä ...")

Békesség ünnepén -runoa on pidetty keskeisenä Adyn varhaistuotannossa, koska se enteilee - nimenomaan siteeratun katkelman kahdella viimeisellä säkeellä - Adyn myöhempiä, elämää ylistäviä runoja (ks. Vezér 1969, 84). - Niinkin runoa voi luonnehtia, että siinä perustetaan uutta uskontoa, uskoa elämään. Tämän edellytyksenä väitetään ensin, että ihmisellä ei ole enää tarvetta tuonpuoleiseen, Vanhassa testamentissa prefiguroituun vapahtajaan. Sen jälkeen kielletään Vanhan testamentin postfiguraatioksi esittäytyvän Uuden testamentin Evankeliumin totuudenmukaisuus ja edelleen kielletään se kokonaisuus, johon evankeliumit kuuluvat. Seuraavana askeleena kielletään ihmisten tekemät uskonnot - mikä ei sinänsä merkitse vielä Jumalan kieltämistä. Lopuksi asetetaan antiteesi: se mikä ei ole valhetta. - Näin siis poleeminen alluusio Evankeliumeihin rakentaa runossa portaan kiivettäessä sille paikalle, jolta uutta uskontoa voidaan perustaa.

Poleemiset viittauksen Evankeliumien kokonaismerkitykseen ovat osoitusta Adyn runouteen jo varhaiskaudella sisältyvästä kutsumustietoisuudesta. Näillä alluusioilla runon minä esittäytyy evankelistaksi, kaikkia ihmisiä koskevan ilosanoman ilmoittajaksi.

István Király palauttaa Adyn lyriikassa jo varhain esiintyvän kutsumustietoisuuden toisaalta Adyn henkilöön ja elämäkokemuksiin ja toisaalta 1800-luvun unkarilaiseen lyriikkaan yleensä. Hänen mukaansa asiaa on edistänyt Adyn luontainen pöyhkeys ja jo varhaisessa lapsuudessa tutuksi ja elämykseksi tullut kalvinistinen predestinaatio-oppi. Tämän ohella Király tähdentää, että aikakauden runoudessa eli vahvana kirjailija-apos-

tolin hahmo. Todellisen taiteilijan tehtävänä oli tuoda arkiseen maailmaan tietoa ikuisista, kaukaisista ideoista. (Király 1972 II, 282.)

Aivan erityisesti uuden evankeliumin julistaminen Adyn varhaistuotannossa kytkeytyy Nietzschen tuotantoon. Zarathustran tapaan näiden runojen minä julistaa uutta ilosanomaa Raamatun evankeliumia opponoiden. Vastaavasti nietzscheläisyyttä Adylle välittänyt Komjáthy (1858-1885) on tältä osin Adyn välitön edeltäjä.

3. Jeesus vapahtajana

3.1. Vapahduksen kaipuun motiivi Adyn varhaisessa publisistiikassa

Messiaan odottamisen motiivi Adyn varhaislyriikassa ei tuonut uutta unkarilaiseen kirjallisuuteen, sillä se oli tullut lukijoille tutuksi jo useankin vuosisadan lopun lyyriikon tuotannosta: Jenő Komjáthyn, Gyula Reviczky'n (1855-1889) ja Emil Abrányin (1851-1920) (Király 1972 II, 282).

Vapahduksen kaipuu ei ole esillä ainoastaan Adyn varhaisessa lyriikassa vaan myös hänen tämän jakson lehtiartikkeleissaan. Motiivi on esillä yhtenäin, ja usein se esitetään Evankeliumeihin viitaten.

Kíváncsi ("Uteliás") on Adyn varhaisimpia lehtiartikkeleita (ilmestynyt Debreczeni Hírlap -lehdessä 18.1.1899). Siinä Ady selvittää asiaa tiedustelleelle lukijalle, miksi hänen runonsa "puhuvat elämästä katkerasti". Hän kertoo päätyneensä havaitsemaan, että "hänen kaltaisensa ihmiset eivät sovi tähän maailmaan ... vähitellen tämä tietoisuus saa vallan. Etsimme vapautusta, etsimme unohdusta." Tilanteeseen esitetään myös ratkaisu: "Hurmaa, hurmaa tarvitaan mihin hintaan tahansa. On samantekevää, antaako sen viini vai suudelma."

Muutamaa kuukautta myöhemmin syntyneessä artikkelissa A feltámadás ünnepén ("Ylösnousemuksen juhlena", Debreczeni Hírlap, 1.4.1899) on vapahduksen kaipuu jälleen esillä:

Tosinaan minusta tuntuu, että se aika on ylösnoussut, joka synnytti jumalaihmissen.

Ihminen kuljeskelee ilman päämäärää, lämpöä, rakkautta, ihanetta ja sielua, ja se mitä hän tekee, on itsetiedotonta, ja se millä hän kerskailee, on sairasta kuumetta ja purkautunutta aivoydintä. Sanon, että minusta tuntuu toisinaan siltä.

Minusta tuntuu, että Messiaan täytyy syntyä jälleen. Ihmiseen ei vaikuta mikään, ainoastaan kuoleman esimerkki. Sillä ihminen on aina pelännyt kuolemaa ja tulee aina pelkäämään.

Adyn varhaisen publisistiikan kaiketi voimakkain valitus vapahduksen puuttumisesta on Nagyvárad Napló -lehdessä 25.12.1901 ilmestynyt Betlehem néma ("Betlehem on vaiti") -niminen artikkeli. Siinä tarkastellaan vapahtamisen historiaa. Varhaisimpana vapahtaja-hahmona mainitaan Mooses, yhtenä renkaana ketjussa esitellään Jeesus, ja tuoreimpana vapahtajana mainitaan Ranskan vallankumous. Artikkelissa valitetaan toisaalta sitä, että vaikka vapahduksia on ollut, niin Unkari ei ole päässyt niistä osalle, ja toisaalta sitä, että Unkarissa ei voi kasvaa vapahtajia: "Täällä, tässä pienessä, onnettomassa valtakunnassa ihmisen on unohdettava ajatella, mikäli ei halua, että hänet juoksutetaan, joudutetaan jo pian kärsimystien päähän."

Huomiota kiinnittää, että Adyn lehtiartikkeleissa esitetään erilaiset ratkaisut yksilön vapahduskaipuuseen ja yhteisön vapahduskaipuuseen. Edellisen ratkaisu on hurma. Tunnetussa artikkelissaan A magyar Pimodán ("Unkarilainen Pimodan"), vuodelta 1908, Ady on kuvailut asiaa seikkaperäisesti. Yhteisön vapahduskaipuun ratkaisu on taas yksilön kärsimys. Jeesuksessa Ady näkee vapahtajan, mutta ei ainutlaatuisista vapahdajaa vaan yhden ihmiskunnan vapahtajista. Siihen, että nimenomaan Jeesus on kuitenkin vapahtajan arkkityyppi, viittaa se, että yhteisön vapahdamiskaipuuta käsittelevissä artikkeleissa allusoidaan Jeesukseen: sekä A feltámadás ünnepén että Betlehem néma -artikkeleissa palautetaan lukijan mieleen Jeesuksen kärsimystie.

3.2. Yhteisön vapahtajat

3.2.1. Unkarin historian hahmot

Adyn varhaisessa lyriikassa nähdään vapahtamisen ongelma hyvin samankaltaisesti kuin kauden publisistiikassa. Yksilön vapahtaminen ja yhteisön vapahtaminen erottuvat siinä kokonaan eri ratkaisun vaativiksi asioiksi. Yhteisön vapahduksen nähdään perustuvan yksilön kärsimykseen. Menneisyydessä vapahduksen tuovia hahmoja ovat olleet sellaiset valtiomiehet ja sotilaat, jotka ovat joutuneet kärsimään isänmaallisen toimintansa takia. Tällä hetkellä vaikuttaviksi vapahtajiksi esitetään luomis-

työtään tekevät runoilijat. Yksilön vapahdukseksi esitetään ennen muuta rakastuneisuus, ja myös kuolema välähtää esiin vapahduksen kuvana. Molemmat ratkaisut ovat läheisessä yhteydessä publiistiikan esittämälle hurman tielle, sillä rakastuminen on yksi mahdollisuuksista hurmaantua, ja myös kuoleminen voi nähdä keinoksi irtautua arjesta.

Adyn varhaisin Jeesuksen vapahtajana aktuaalistava runo on vuodelta 1898 (Debreczeni Reggeli Újság 6.10.). Kyseessä on vuosipäiväruno, jolla Ady tekee kunniaa Aradin uhreille¹. Runon alkuosa kuuluu näin:

Oszí napnak mosolygása,
 Oszí rózsá hervadása,
 Oszí szélnek búsz keserve
 Egy-egy könnyű a szentelt helyre,
 Hol megváltott - hősi áron -
 Becsületet, dicsőséget
 Az aradi tizenhárom.
 Az aradi Golgotára
 Ráragyog a nap sugára,

("Syyspäivän hymy, / syysruusun kuihtuminen, / syystuulen murheelinen katkeruus / ovat kyyneliä pyhälle paikalle, / jolla vapahti - sankarillisella hinnalla - / kunnian, maineen / Aradin kolmetoista. // Aradin Golgatalla / loistaa päivänsäde,")

Runo tuo mieleen Evankeliumien kuvauksen siitä, miten Jeesus vapahti maailman Golgatalla. Kärsimysvuori ei aktuaalistu siis tässä kärsimyksen vaan voiton ja kunnian paikkana. Runo tukeutuu Evankeliumien arvovaltaan ja kuvittaa viittauksella Aradin tapahtumien merkitystä kansakunnalle. Se tekee Aradissa murhatuista Messias-hahmoja: myös heidän kuolemallaan on ollut vapahtavaa merkitystä.

Täsmälleen vuotta myöhemmin Ady julkaisi Feledjete! ... ("Unohtakaa!...") -nimisen runon (Debreczen 4.10.), jossa hän taas palauttaa mieliin Aradin tapahtumat ja jossa moititaan unkarilaisia siitä, ettei sankarikuolema ole säilynyt heille riittävän elävänä. Samanaiheisuutta mukaillee se, että jälleen Aradissa kuolleita verrataan Jeesukseen vapahtajana. Kytkeminen tapahtuu kaksisäkeistöisen runon ensimmäisessä säkeistössä:

1 Unkarilaisten menetettyä vuosien 1848-1849 vapaussodan itävaltalaiset rankaisivat hävinneitä telottamalla lokakuun kuudentena v. 1849 Aradissa toistakymmentä Unkarin armeijan johtavaa upseeria (ks. esim. Dománovszky 1937, 208).

Feledjetek, hisz jól tudtok feledni,
 Szivetekben már nem gyúl láng soha,
 Stréberkedő, nyomorult gyászmagyarokák
 Mit néktek az aradi Golgota? ...

("Unohtakaa, sillä sen te osaatte, / sydämiinne ei syty liekki enää koskaan, / pyrkyrit, kurjat pienet suru-unkarilaiset,¹ / mitä merkitsee teille Aradin Golgota? ...")

Vuosien 1848 ja 1849 läheisyyttä ja tärkeyttä nuorelle Adylle osoittaa myös se, että Adyn varhaisessa lyriikassa Lajos Kossuthiin (1802-1894), unkarilaisten vapautumispyrkimysten johtajaan, suhtaudutaan hyvin myönteisesti: palvoen ja ihailen. Kossuthin toiminta riippumattoman Unkarin puolesta ja hänen nostattamansa isänmaallinen innostus oli Adyn aloittaessa runoilijanuraansa vielä tuoreessa muistissa, lähimenneisyyden keskeistä sisältöä, ja Erzsébet Vezér onkin todennut, että on vaikea kuvitellakaan, että vuosisadan vaihteessa uraansa aloitteleva suuri unkarilainen taiteilija olisi voinut välttää Kossuthin käsittelemisen. Kuvaavaa on, että Béla Bartókin (1881-1945) ensimmäinen sinfonia on Kossuth-sinfonia ja että Adyn vastineeksi unkarilaisen proosan puolella usein mainitun Zsigmond Móriczin (1879-1942) varhaisimpia teoksia on Kossuthia käsittelevä yksinäytöksinen näytelmä. (Vezér 1969, 27.)

Aivan erityisen mielenkiintoinen on Kossuthin täytynyt olla vuosisadan vaihteen unkarilaisille sanataiteilijoille. Olihan Kossuth tunnetusti suurenmoinen puhuja, henkilö, jonka vaikutus perustui paljolti kaunopuheisuuteen (ks. esim. Domanovszky 1937, 200-205). Tämän mukaista on, että Kossuthin suhde nuoren Adyn runouteen ei ole ainoastaan läpinäkyvää vaan myös läpinäkymätöntä subtekstisyyttä: Adyn varhaislyriikassa kuuluu Kossuthin ääni (Szabó 1982, 40).

Kossuth on keskeisesti esillä nimenomaan Endre Adyn varhaisimmassa lyriikassa. Jo Még egyszer -kokoelmassa Unkari-runojen painopiste on runon minän omassa unkarilaisuudessa ja unkarilaisuuden kohtalossa yleisellä tasolla, koko sen historian valaistuksessa. Unkarin ja Habsburgien suhde ja siihen liittyvä Kossuthin toiminta ei saa enää Adyn lyriikassa paljon huomiota. (Szabó 1945, 24.)

¹ "gyászmagyar" tarkoittaa alun perin Augsburgin taistelusta vuonna 955 lyötyinä kotiinpalanneita unkarilaisia sotilaita. Sittemmin se on yleistynyt tarkoittamaan ylimalkaan kaikkia niitä unkarilaisia, jotka tuottavat maalleen häpeää. (Juhász 1972, hakusana "gyászmagyar".)

Versek-kokoelmassa Kossuthissa nähdään vapahtaja. Kossuth halálának évfordulóján ("Kossuthin kuoleman vuosipäivänä") - jonka Ady kirjoitti Debrecenin Korkeakoulun kirjoituskilpailuun vuonna 1897 mutta joka ilmestyi vasta Versek-kokoelmassa - on oodi Kossuthille. Osana ihailua, sen huipentumana, Kossuth nähdään Jeesuksen kaltaisena vapahtajana:

Kossuth Lajos ,, , mennyit jelent e név!
Szeretetet, bízó, honfi reményt,
Szabadságot, mely világot megvált,

("Lajos Kossuth ... miten paljon merkitsee tämä nimi! / rakkautta, luotavaa, isänmaallista toivoa, / vapautta, joka vapahtaa maailman.")

KytKentä Evankeliumeihin on suoritettu "maailman vapahtaja" attribuutin kautta. Mainitsemalla Evankeliumien Jeesusta kuvailevan ominaisuuden runoilija kehottaa lukijaa näkemään Kossuthissa vapahtajan.

Analysoiduissa alluusioissa on Unkarin historiallisia henkilöitä kytetty Jeesuksen vapahtaja-ominaisuuteen. Kaikissa tapauksissa alluusioilla on valaistu unkarilaisten 1800-luvun vapautumispyrkimysten edustajia ja johtajia. Runoilija johdattelee lukijaa näkemään nämä hahmot Evankeliumien temaattisen tason läpi: näkemään heidän toiminnassaan tai heille tapahtuneessa vapahtamisen merkitystä.

3.2.2. Runoilijat ja runoilijantyö

Alun perin Betük ünnepe ("Kirjainten juhla") -nimisenä (Szabadság 19.3.1901) ilmestynyt ja Még egyszer -kokoelmaan Oda a betükröl ("Oodi kirjaimista") -nimellä sisältyvä runo on erikoinen, runoilijoita ja painokirjaimia juhliva teksti. Se sisältää runsaasti viittauksia Evankeliumeihin. Jeesukseen vapahtajana runo kytkeytyy loppuosallaan, jossa kirjalliselle luomistyölle ja sen tuloksille annetaan evankeliumin merkitys:

... Légy üdvözölve, szent, termékeny éjjel,
Mikor világot gyűjtünk a világnak,
Mikor az eszmék szállnak szerte-széjjel,
Mikor a betük megváltást csinálnak,
Mikor cseppenként szikkad ki a vérünk,
Tüdőnk fulad, égő pokol agyunk,
Légy áldva, nagy nap! ... Nyomorultak
Es dicsőek te általad vagyunk! ...

Mi vagyunk isten kiválasztott népe,
 Kik, íme, most fennen büszkélkedünk,
 Akiknek szívük csupa tiszta béke,
 De harcolunk és megfeszítettünk ...
 ... Rendelteték ... Betöltjük rendelésünk,
 Leszünk a megváltásért áldozat
 S krisztusi szívvel megimádjuk,
 Mi reánk sújt: a súlyos átkokat.

("Ole tervehditty, pyhä, hedelmällinen yö, / kun sytytämme maailmalle valon, / kun aatteet lentävät kaikkialle, / kun kirjaimet tekevät vapahduksen, / kun veremme kuivuu pisara pisaralta, / keuhkomme tukehtuvat, aivomme ovat palava helvetti, / ole siunattu, suuri päivä! ... Raajarikkoisia / ja majesteetillisiä olemme sinun kauttasi! ... / Olemme Jumalan valittu kansa, / jotka, kas, nyt ylpeilemme pöyhkeinä, / joiden sydän on pelkkää puhdasta rauhaa, / mutta taistelemme ja meidät naulitaan ristiin ... / Meidät on ennalta valittu ... Täytämme kutsumuksemme, / Olemme uhri vapahduksen tähden / ja Kristuksen sydämmellä palvomme sitä, / mikä sattuu meihin: raskaita kirouksia.")

Runon mahtipontinen kuvasto kytkee sen Raamattuun yhä uudelleen. Erityisesti Evankeliumien kuvaukseen Jeesuksesta vapahtajana tarkentuu lukijan huomio sellaisten ilmausten myötä kuin "kirjaimet tekevät vapahduksen" - joka tosin voi tuoda mieleen myös 2. Kor. 3: 6:n sanan "... kirjain kuolettaa, mutta Henki tekee eläväksi." -. meidät naulitaan ristiin" ja "olemme uhri vapahduksen tähden".

Oda a betűkről -runo aktualistaa Jeesuksen vapahtaja-hahmon useita piirteitä. Hän on vapahduksen hyväksi toimiva aktiivinen subjekti, Hän on ihmisten pahuuden objekti, Hän on uhrilammas, jonka kuolema pyyhkii pois ihmiskunnan synnit. Paljastaessaan runoa nämä ominaisuudet kytkeytyvät mielenkiintoisella tavalla kahtaalle: toisaalta painokirjaimiin ja toisaalta runoilijoihin. Kirjaimet eivät jää passiivisiksi. Ne ovat vapahtamisen aktiivisia, itsenäisesti toimivia välineitä, vaikka ne eivät kuitenkaan ole vapahtaja. Ratkaiseva syntipukin ja sovittajan rooli jää runojen tekijöille, runoilijoille. Teksti tähdentää runoilijan ja hänen luomiensa teosten yhteenkuuluvuutta, erottamattomuutta. Niiden suhde on läheinen kuin yhteenkuuluvuus Vapahtajan persoonan ja Hänen tekojensa välillä.

3.2.3. Vapahduksen keskeneräisyys

Karácsony ("Joulu") -runossa (Debreczen, 23.12.1899) puhutaan Jeesuksesta, pohdiskellaan hänen elämänsä merkitystä. Runon kaikki kolme säkeistöä päättää refrengi "Beteg a világ, nagy beteg" ("Maailma on sairas, hyvin sairas"). Toistuva säe on runon minän kuva maailmasta, ja se motivoi häntä pyytämään viimeistä refrengiä edeltävässä säkeessä: "Hatalmas Eg, uj Messiást küldj:" ("Mahtava Taivas, lähetä uusi Messias:"). Runossa katsotaan maailman tilanteen osoittavan, että Jeesuksen työ Messiaana ei ole ollut riittävää. Viimeisen säkeistön kolmannessa ja neljännessä säkeessä sanotaan:

Rommá dölt a Messiás háza,
Tanítása, erkölcsse veszve ...

("Messiaan talo on romahtanut / hänen opetuksensa, moraalinsa ovat menettä ...")

Samaan tapaan kuin Betlehem néma -artikkelissa runossa toisaalta tunnustetaan Jeesus Messiaaksi ja toisaalta katsotaan, että Jeesuksen toiminta ei ole merkinnyt lopullista ratkaisua. Runo on Adyn kaikkien vapahtaja-runojen perusta: siinä esitellään tilanne, jonka johdonmukaista seurausta on vapahtajien etsintä ja runon minän omat yritykset täyttää Messiaan tehtävä.

Runoissa Békeség ünnepén ("Rauhan juhlanan", Nagyváradi Napló 25.12.1901") ja Témák ("Aiheita") viitataan ironisesti Jeesukseen vapahtajana. Edellinen runo päättyy yhteenvedonomaiseen toteamukseen:

Örvendezzel, derék világ,
Te meg vagy váltva tudniillik.

("Iloitse, kelpo maailma, / olet nimittäin vapahdettu.")

Témák-runo sisältyy Még egyszer -kokoelmaan. Ensimmäisen kerran runo ilmestyi Nagyváradi Napló -lehdessä 5.10.1902 nimellä Versek egy szinképből ("Runoja eräästä näyttämökuvasta"). Alkuperäisessä muodossaan runo on muutamien säkeiden osalta erilainen kuin kokoelman versio.

Témák-runossa vastakohtaistetaan ympäristö ja runon minän sisäinen

maailma. Ympäristö on masentava: "siinä ei ole vaeltavaa sielua, ei varjoa". Sisimmässään runon minä taas havaitsee "aamujen puhkeamisen" ja "tulevien suurten uskojen siiveniskut". Jatkossa runon minä kuvailee tätä uskoaan: se on "rohkea" ja "syttyttää helvetin tuleen". Adyn varhaiselle lyriikalle tyypillisellä tavalla voitokkaan uskon aika on kuitenkin vasta tulevaisuutta. Nykyisyyttä hallitsee ympäristö, ja sen kuvat jäävät runon lopuksi valtaan: "vanha, ruskea yö ja maassa oleva jähmettynyt, kömpelö siipi." (Király 1970 II, 282-283.)

Runon kolmannessa säkeistössä siirrytään kuvaamaan juutalaistytty Azubaa, Adyn tuotannossa toistuvaa hahmoa. Azubassa runoilija yksilöi tytön, jonka rakastettu on lähtenyt seuraamaan Jeesta. Säkeistön lopuksi runo vastakohtaistaa Jeesusuksen merkityksen Evankeliumeissa ja yksilön osaksi koituneen kärsimyksen Jeesusuksen tähden, kun "surullinen tyttö huutaa käheällä äänellä": "No, szép világ, hát most meg vagy-e váltva?" ("No, kaunis maailma, oletko nyt siis vapahdettu?")¹

3.3. Yksilön vapahtajat

3.3.1. Kuolema

Debreczen-lehdessä 1.11.1899 ilmestyneessä runossa Halottak napján ("Kuolleitten päivänä") valitetaan sovinnaisesti elämän murheellisuutta. Tekstissä nähdään kuolema yhdeksi mahdollisuudeksi vapautua elämän masentavuudesta. Runon toisessa säkeistössä "gyilkos ón" eli sanamukaisesti "murhaava tina" on allusoivan "megváltó" ("vapahtaja") -kuvan kertoja. "murhaava tina" tuntuu esiintymisyhteydessään yllättävältä, ja lukijasta tuntuu suorastaan, että "gyilkos ón" -kuvan käyttämisen syynä on paljolti sopivan äänteellisen asun, riimisanan, hakeminen. Joka tapauksessa "murhaava tina" tuo tässä yhteydessä mieleen aseesta lähteneen ammuksen, luodin, ja näin allusiivinen "megváltó" konkreettistaa sitä, että runon maailmassa väkivaltainen kuolemakin koetaan helpotuksena:

Annyi nyomor, annyi szenny, vétek
 Undorít meg e sárgolyón ...
 Hulló levélt hányszor feledtet
 A megváltó, a gyilkos ón! ...

1 Runon varhemmassa versiossa - samoin kuin myös säilyneessä käsikirjoituksessa - säe kuuluu: "No, emberiség, hát meg vagy-e váltva?" (No, ihmiskunta, oletko siis vapahdettu?)

("Niin paljo kurjuus, niin paljo lika, synti / inhottaa tällä kurapallolla ... / Kuinka usein saa unohtamaan putoavan lehden / vapahtaja / murhaava tina! ...")

3.3.2. Elämä ja rakastettu nainen

Klassisessa teoksessaan Magyar irodalomtörténet ("Unkarilaisen kirjallisuuden historia") Antal Szerb selvittää, miten Adyn lyriikka katkaisee ns. unkarilaisen idealismin perinteen. Unkarilaisessa lyriikassa ilmenevä maailmankatsomus on aina Ferenc Kölcseyn¹ tuotannosta alkaen ollut ihmisten luonnollisten reaktioiden tuntemiseen perustuvaa viisautta. Eriytyisen leimallisesti edustaa "unkarilaista idealismia" János Aranyin² lyriikka. - Unkarilaisessa lyriikassa perinteisesti ilmenevä näkemys ei siis kytkeydy kansainvälisiin aatehistoriallisiin virtauksiin, minkä Szerb katsoo ehkäisseen unkarilaisen lyriikan tunnetuksiuloa ulkomailla. (Szerb 1978, 496.)

Ady liittyy eurooppalaisuuteen lähinnä Bergsonin ja Nietzschen nimiin kytkeytyvän vitalismin kautta, siis aatehistoriallisiin sitein. Häntä pidetään suorastaan vitalismin välittäjänä Unkariin, mikä ei olekaan siinä mielessä yllättävää, että vitalismin merkitys perustuu paljolti juuri sen suureen vaikutukseen kirjallisuudessa. (Szerb 1978, 496-497.)

Vitalismissa vähätellään perinteellisiä uskomisen kohteita ja kohotetaan uskomisen arvoiseksi elämä itsessään. Siinä löydetään kuolemattomuus elämästä itsestään: yksilössä oleva elämänvoima ei katoa vaan säilyy niin kuin kaikki energia. (Szerb 1978, 496.) Merkkinä siitä, että yksilö on kyennyt toteuttamaan elämän tarkoituksen, on ilon tunteminen (Bergson 1958, 26).

Adyn varhaisessa lyriikassa ilmenee bergsonilainen katsomus. Siinä kunnioitetaan elämää sen itsensä tähden ja ennen kaikkea muuta. Arvokainta on päästää elämä itseän, millään tavoin estelemättä. Arvottominta

1 Ferenc Kölcseyn (1790-1838) tuotanto sijoittuu toisaalta vielä klassismiin, toisaalta jo romantiikkaan. Kölcseyn tuotantoa on muun muassa Unkarin kansallislaulu.

2 János Arany (1817-1882) on Unkarin kirjallisuuden 1800-luvun puolivälin valtasuuntauksen ns. kansanomaisuuden ("népiesség") huomattavin lyyrikko. Eriytisesti Aranyia arvostetaan eepin lyriikan suurena taitajana. Toivo Lyynt toimittamaan ja kääntämään Unkarin lyyraan sisältyy suomennoksia sekä Kölcseyltä että Aranyilta.

on taas rauha, tunteiden puuttuminen ja elämän väistäminen. (Szerb 1978, 497). Tämän katsomuksen seurauksena on, että nuoren Adyn lyriikassa suhtaudutaan kielteisesti kristillisyyteen ja vastaavasti myönteisesti muinaisen Hellaan maailmaan (Szabó 1945, 19).

Elämäniloa edustavat Adyn varhaisessa lyriikassa muun muassa rakkaus naiseen ja palvova asennoituminen vereen. Viittaukset Jeesukseen asettuvat useissa runoissa niiden kanssa oppositioon.

Suorastaan bergsonilainen uskontunnustus sisältyy vuonna 1900 ilmestyneeseen (Szabadság 27.5.) ja myös Még egyszer -kokoelmaan kuuluvaan runoon Lázban ("Kuumeessa"). Kolmisäikeistöisen runon refrengi iloitsee vastasyntyneestä rakkaudesta toistamalla "- Még csak kétszer láttam! ..." ("Olen nähnyt hänet vasta kahdesti! ..."). Viimeisen säikeistön refrengiä edeltävät säkeet viittaavat poleemisesti Evankeliumeihin:

Kigyúl az arcom, elfog az igézet,
 Újjászülettem, megváltott az élet,
 Kinek még tegnap nem volt vágya semmi,
 Ifjú, szerelmes trubadur fog lenni -
 - Még csak kétszer láttam! ...

("Kasvoni syttyvät, lumo valtaa minut, / olen syntynyt uudestaan, elämä on vapahtanut minut, / se, jolla ei ollut vielä eilen mitään kaipuuta, / tulee olemaan nuori, rakastunut trubaduuri - / - Olen nähnyt hänet vasta kahdesti! ...")

Paitsi Jeesuksen vapahtajana runo aktuaalistaa myös Evankeliumien näkemyksen vapahduksen seurauksesta: ihminen syntyy uudestaan. Lähekkään tämä viittaus paikallistuu Johanneksen evankeliumin kolmannen luvun jakeisiin 3-5, joissa Jeesus selittää Nikodeemukselle, ettei kukaan voi nähdä Jumalan valtakuntaa, ellei synny uudestaan, ylhäältä.¹

Jeesukseen vapahtajana viittaavien runojen kategoriaan kuuluu myös toinen vuonna 1900 syntynyt runo, nimittäin Fantom ("Harhakuva", runo ilmestyi Szabadság-lehdessä 10.3.). Tekstillä on erityinen asema Adyn tuotannossa, sillä se on varhaisin runo, jonka Ady on sisällyttänyt -

1 Varsin samankaltaisen viittauksen sisältää Baudelairin sonetti A un passant. Myös siinä verrataan naisen näkemisen vaikutusta uudelleen-syntymiseen: "Un éclair ... puis la nuit! - Fugitive beauté // Dont le regard m'a fait soudainement renaître, / Ne te verrai-je plus que dans l'éternité?"

nimellä Az én menyasszonyom ("Minun morsiameni") Új versek -kokoelmaan (Király 1970 I, 406), ja vastaavasti useat tutkijat ovat tähdentäneet, että Fantom on varhaisimpia "todellisia Ady-runoja", ts. ensimmäisiä Adyn suurista runoista (ks. Király 1970 I, 406; Vezér 1969, 80; Földessy 1949, 35). Niinpä runo toimii Adyn tunnustetuimman tuotannon rakenteluperiaatteilla: rytmien kaavio muuttuu kesken säkeistön, sijaisjalkoja käytetään¹, ja sisällöllisesti runo etenee antiteeseissä. (Király 1970 I, 408-409.)

Fantomin teksti:

Mit bánom én, ha utcasarkok rongya
De elkisérjen egész a siromba.
Alljon előmbe izzó, forró nyárban:
"Téged szeretlek, Te vagy, akit vártam."
Legyen kirugdalt, kitagadott, céda,
Csak a szivébe láthassak be néha.
Ha vad viharban átkozódva állunk:
Együtt roskadjon, törjön össze lábunk.
Ha egy-egy órán megtelik a lelkünk:
Udvöt, gyönyört csak egymás ajkán leljünk.
Ha ott fetrengék lenn, az utcaporba:
Borúljon rám és óvjon átkarolva.
Tisztító, szent tűz hogyha általéget:
Szárnyaljuk együtt bé a mindenséget.
Mindig csókoljon, egyformán szeressen:
Könnyben, pizokban, szenvedésben, szennyben.
Amiben minden álmon semmivé lett,
Hozza vissza 0: legyen 0 az Elet.
Kifestett arcát angyalarecnak látom:
A lelkem lenne: életem, halálom.
Széztúzva minden kötáblát és láncot,
Holtig kacagnók a nyüzsgő világot.
Együtt kacagnánk végső búcsút intve,
Meghalnánk együtt, egymást istenítve.
Meghalnánk, mondván:
"Bűn és szenny az élet,
Ketten voltunk csak tiszták, hófehérek."

1 Ks. Adysta unkarinkielisen lyriikan rytmiiikan uudistajana Lahdelma 1980, 25-28.

("En piittaa siitä, jos hän on katukulmien lumppu, / mutta seuratkoon hän minua hautaani saakka. // Asettukoon hän eteeni hehkuvässä, kuumassa kesässä: / "Sinua minä rakastan, Sinä olet se, jota olen odottanut." // Olkoon hän ulospotkittu, kielletty, hutsu, / kunhan vain näen hänen sydämeensä joskus. // Jos seisomme villissä myrskyssä kiroillen: / pettäkööt, murtukoot jalkamme yhdessä. // Jos sydämemme täyttyvät joi-nakin hetkinä: / löytäkäämme autuus ja ihanuus vain toistemme huuilta. // Jos minä pyristelen kadun tomussa: / langetkoon hän päälleni ja suo-jelkoon minua syyleillen. // Jos puhdistava, pyhä tuli polttaa meidät: / lentäkäämme yhdessä halki kaikkeuden. // Suudelkoon, rakastakoon hän minua aina samalla tavalla: / kyynelissä, liassa, kärsimyksessä, saastas-sa. // Missä kaikki unelmani ovat rauenneet tyhjiin, / Hän tuo ne takai-sin: olkoon Hän Elämä. // minä näen hänen maalatut kasvonsa enkelin-kasvoina: / sieluni olisi: elämäni, kuolemani. // Rikkoen kaikki kivitalut ja kahleet, / nauraisimme kuohuvalla maailmalle kuolemaamme saakka. // Nauraisimme yhdessä vilkuttaen viimeisiä jäähyväisiä, / kuolisimme yh-dessä, tehden toinen toistamme jumalaksi. // Kuolisimme, sanoen: / "Elä-mä on syntiä ja likaa, / vain me kaksi olimme puhtaita, lumivalkoisia.")

Runon minä suhtautuu runon sinään palvoen, siis uskonnollisesti, siten kuin ihminen suhtautuu Jumalaan. Toiseksi viimeisessä säkeistössä jumalantekeminen on runossa sanastollisena aineksenakin esillä. Runon sinä kytkeytyy Jeesukseen ilmauksella: "olkoon Hän elämä". Lukijan mie-leen tulee Johanneksen evankeliumin neljästoista luku, jossa Jeesus il-moittaa itse olevansa tie, totuus ja elämä Tuomaan pyydettyä Jeesusta osoittamaan oppilailleen tien. Se, että Jeesus aktuaalistuu juuri vapahtajana, ilmenee alluusion kontekstista, muusta runosta, joka asettaa ru-non sinän harteille nimenomaan vapahtajan roolin.

Fantom-runon vapahtaja on katutyttö, langennut ihminen. Motiivi on esiintynyt kirjallisuudessa jo ainakin Goethen *Der Gott und die Bajadere* -runosta alkaen. 1800-luvun alkupuolen lyriikassa aihelmaa soveltavat muun muassa Musset ja Heine. Dumas nuoremman romaani *La dame aux camélias* teki motiivista kirjallisuuden muoti-ilmion. Varsin korkeatasoisia käsittelyjä se sai kuitenkin vielä 1800-luvun loppupuolellakin: Zolan *Nanassa*, Maupassantin novellissa *Boule-de-Suif*, Dostojevskin *Rikoksessa* ja rangaistuksessa sekä Tolstoin romaanissa *Ylösousemus*. Viimeksi mai-nittu on nähtävästi vaikuttanut välittömästi Adyn runon syntyyn. (Király 1970 I, 407-408.)

Ilotytön jumalistamisen motiivi oli esiintynyt myös unkarilaisessa kirjallisuudessa huomattavan usein jo ennen Fantom-runoa; tosin ulkomaisia esikuvia laimeampina versiona (Király 1970 I, 407), mikä on epäilemättä seurausta siitä, että siveellisellä vaateliaisuudella on unkarilaisessa kirjallisuudessa tavattoman vahva perinne ja siitä, että 1800-luvun loppupuolella Unkarissa kirjallisuudelta odotettiin vielä varsin yleisesti petöfiläisyyttä, johon kuului puhtaasti tytön ylistäminen (ks. Szerb 1978, 501-502). Motiivi esiintyy mm. János Vajdan, József Kissin, Jenő Komjáthyn ja Emil Abrányin runoissa; prosaisteista oli asiaa käsitellyt muun muassa Ferenc Herczeg, romaanissaan *A lép virága* eli "Suon kukka" (Rónay 1958, 150-155). Adyn omassa tuotannossakin Fantom-runon on ennakoitu. Vuonna 1898 ilmestyneessä novellissa Olga ylistetään langennutta tyttöä, ja myös Azuba-runossa suhtaudutaan myötätuntoisesti Fantom-runon sinän kaltaiseen hahmoon. (Vezer 1969, 37 ja 80.)

Fantom-runon vapahtaja-hahmon kautta aktualistuu Evankeliumien vapahtajan moraalinen nuhteettomuus. Oman puhtautensa mukaisesti Evankeliumien vapahtaja päästää ihmisen synnistä, antaa mahdollisuuden puhtaaseen elämään. Tähän seikkaan kytkeytyvät Vuorisaarnan tiukat sanat, joissa Jeesus selvittää, ettei ole tullut kumoamaan lakia ja profeettoja vaan täyttämään ne ja ettei laista katoa pieninkään piirto siihen saakka, kuin taivas ja maa säilyvät (Matt. 5:17-18). Runon vapahtaja on aivan toisenlainen vapahtaja: siinä kun Jeesus vapahtaa lakiin, runon sinä vapahtaa laista: "Rikkoen kaikki kivitaulut ja kahleet".

Kahleitten katkomisen motiivi esiintyy sekä Sándor Petőfin että Jenő Komjáthyn lyriikassa. Adyn runon kuvaa voi pitää molempien vaikutuksena. Ennen muuta kuvan käyttäminen on kuitenkin Nietzschen *Also sprach Zarathustra* -teoksen, ilmeisesti välitöntä, vaikutusta. (Szabó 1945, 32 ja 39.) Zarathustran esipuheen yhdeksännessä jaksossa Nietzsche kirjoittaa:

Siehe die Gläubigen aller Glauben!
Wen hasten sie am meisten? Den, der
zerbricht ihre Tafeln der Werte, den
Brecher, den Verbrecher: - das aber
ist der Schaffende. (Nietzsche s.a., 16).

Nietzschen, Komjáthyn ja Petőfin teokset ovat Adyn Fantom-runon läpinäkymättömiä subtekstejä, Raamattu taas läpinäkyvä. Alluusio suun-

tautuu kahtaalle. Sen ohella näet, että runo polemikoi Jeesuksen suhtautumista lakiin se provokoi lukijan palauttamaan mieleensä myös tavan, jolla kymmenen käskyä annettiin (2. Moos. 20) ja edelleen koko Vanhan testamentin. Runo polemikoi siis myös sitä, mitä Jeesus säilyttää ja sitä, minkä postfiguraatioksi Evankeliumit Jeesuksen esittävät. Niinpä on todettava, että Fantom-runon ei esittele Messias-vapahtajaa, Vanhan testamentin ennustusten postfiguraatiota, vaan messiaanisen lunastajan kanssa kilpailevan vapahtajan.

Gyula Reviczky (1855-1889) runoutta pidetään Adyn, erityisesti nuoren Adyn, lyriikan tärkeänä subtekstinä: esim. Adyn varhaistuotannossa ilmenevää lyyrisen minän kärsivää ja uneksivaa asennetta pidetään Reviczky vaikutuksena (ks. esim. Benedek 1963, "Reviczky"-hakusanan kohdalta). Useat tutkijat (esim. Szabó 1945, 26) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että Fantom-runon allusoi Reviczky runoon Magdolna.

Reviczky runossa vastakohtaistetaan kahden eri ajan Magdaleenat: ensinnä kerrotaan, miten Jeesus ylensi syntisen Magdaleenan¹, ja toiseksi puhutaan nykyajan langenneista naisista ja väitetään, ettei ole ketään, joka heidät kohottaisi. Runo päättyy säkeeseen "Szeméten pusztulz el, mint utcza rongya" ("tuhoudut tunkiolla kuin kadun lumppu").

Adyn runon ensimmäinen säe viittaa Magdolna-runon päätössäkeeseen. Tässä siis uusi runoilija varsin konkreetilla tavalla jatkaa siitä, mihin aikaisempi runoilija oli jättänyt. Molemmissa runoissa ilotyttöön suhtaudutaan myönteisesti, mutta siinä kun myönteinen asenne perustuu sääliin Reviczky runossa, niin Adyn runossa se perustuu ihailuun. Reviczky runossa katsotaan, että ilotyttö on suljettu elämän ulkopuolelle, kun taas Adyn runossa ilotyttö edustaa elämää.²

1 Maria Magdaleenan asema syntisen naisen arkkityyppinä perustuu väärinkäsitykseen. Maria Magdaleena on näet usein sekoitettu Jeesuksen voidelleeseen Betanian Mariaan; ja tämä voitelu taas on sekoitettu siihen voiteluun, jolla syntinen nainen kunnioitti Jeesusta. Maria Magdaleenasta kerrotaan Raamatussa, että hän oli elänyt riivaajien vallassa, mistä Jeesus vapautti hänet ja salli hänen seurata itseään. Golgatalla ja Jeesuksen haudalla Maria Magdaleena osoitti rakkautta Jeesusta kohtaan, ja nimenomaan Maria Magdaleena oli ensimmäinen, jolle Jeesus antoi varmuuden ylösnousemuksestaan. (Saarisalo 1975.)

2 Lehtimiehenä Ady ei suhtautunut Reviczkyyn koskaan poleemisesti. Kaikki maininnat hänen runoudestaan ovat kunnioittavia, ja aivan erityisesti Adya on puhutellut Reviczky puutteenalainen, traaginen elämä, jossa Ady on nähnyt lahjakkaan unkarilaisen tyyppillisen kohtalon. (Ks. Ady 1977, erityisesti I, 100-101.)

Fantomin Reviczkyn runoon kohdistuvan alluusion analysoiminen osoittaa, että nuori, vasta yleistä hyväkymistä hankkiva Ady on rakentanut vastaäänen maineikkaan edeltäjän runolle. Näin hän on tähdentänyt äänensä erilaisuutta, esteettisen järjestelmänsä omailmeisyyttä, ja ehdottanut itselleen asemaa Reviczkyn vertaisena runoilijana. Sen sijaan nykylukija, unkarilainenkaan, tuskin tiedostaa Fantomin kytkeytymistä Reviczkyn runoon. Hänen kannaltaan Magdolna on Fantomin läpinäkymätön subteksti, runo, josta Ady on lainannut. Fantom elää irrallaan esteettisestä vastajärjestelmästä, ja on jo aikoja muuttunut itse poleemiseen käyttöön soveltuvaksi kohteeksi.

Runon kokonaisuuden tuntevalle myös viidennen säkeistön "üdv" ('onni', 'autuus') viittaa Evankeliumeihin. Runon sinän vapahtaja-olemuksesta seuraa, että siinä kuin Jeesukseen turvautuminen johtaa Evankeliumien mukaan autuuteen, niin sama tapahtuu myös runon sinään tukeutuvalle runon minälle.

Mielenkiintoisella tavalla yhtäläinen Evankeliumien kanssa on runon kahdeksas säkeistö, jossa runon minä anelee palvottuaan rakastamaan itseään aina, kaikissa olosuhteissa, samalla tavalla. Evankeliumien Jeesuksellehan on ominaista, että Hänen vapahtava rakkautensa kohdistuu kaikkiin ihmisiin yhtä lailla, kohteen tilasta riippumatta.

On odotuksenmukaista, että allusoivissa runoissa on alluusioiden ohella myös yhtäläisyyksiä alluusion kohteena olevan tekstin kanssa. Edellyttään näet tietyn piirteen aktuaalistaminen koko kohteena olevan tekstin palauttamista mieleen. Luomistilanteessa tästä seuraa johtuminen uusiin kytkeymiin.

Läheistä sukua Fantom-runolle on Még egyszer -kokoelmaan sisältyvä Vén faun dala eli "Vanhan faunin laulu" (Vezér 1969, 80). Runo juhlii "tulevaa uutta maailmaa, pakanuuden aikaa". Uutta aikaa nimitetään runossa vitalistisesti mm. "veren ikuseksi kesäksi".

Vén faun dala on alun perin osa Nagyváradi Napló -lehdessä 15.6. 1902 ilmestynyttä runoa Nyári strófák ("Kesäisiä säkeistöjä"), kolmisäkeistöisen runon kaksi ensimmäistä säkeistöä. Kolmannessa stroofissa runon intensiteetti laskee lāsähtäen, ja se siirtyy elämään ajankohtaisuutensa varassa. Aiheemme kannalta kuitenkin juuri tämä osa on huomionarvoisin, sillä heti sen aluksi suoritetaan kytkentä Evankeliumeihin:

A hit is a vérnek a virága,
Mártírok kincse, vérvirág
S nincs szebb hit az élet hiténél.
Ez a hit örök ifjúság.

("Uskokin on veren kukka, / marttyyrien aarre, verikukka / eikä ole kauniimpaa uskoa kuin usko elämään. / Tämä usko on ikuinen nuoruus.")

Kahdessa alkusäkeessä aktuaalistetaan Evankeliumit huipentava kuvaus Jeesuksen sovituskuolemasta ristillä, Jeesuksen toimintaan perustuvan uskon, kristinuskon, kulmakivi. Runon alluusio tuntuu aluksi yllättävältä, kun se ei tunnukaan rakentavan poleemista suhdetta Evankeliumeihin vaan perustelevan Evankeliumeilla omaa uskoaan vereen.

Konteksti paljastaa kuitenkin runon ja Evankeliumien välisen harmonian näennäiseksi: itse asiassa on kysymys ironisesta viittauksesta. Alluusio viittaa esitykseen, jossa tosin uskotaan vereen, mutta eri merkityksessä kuin runon maailmassa. Evankelistoille usko vereen ei ole runon minän uskoa ihmisessä itsessään olevaan perustavalaatuiseen voimaan vaan siihen, että Jeesuksen väkivaltainen kuolema ristillä on pelastanut ihmiskunnan iankaikkiseen elämään.

Alluusion havaitsemisen jälkeen kiinnittää huomiota runon alun poleeminen suhde Evankeliumeihin:

Pogányok üdve: érlelő nyár,
Nyüzsgő világ, por és salak -
En, bús faun, karom kitárom
Es áldalak, megáldalak.

("Pakanoiden autuus: kypsytävä kesä, / kuohuttava maailma, pöly ja kuona - / minä, surullinen fauni, levitän käsivarteni / ja siunaan, minä siunaan sinua.")

Taas Ady käyttää "üdv" ("autuus") -kuvaa. Kyseessä on vuosisadan vaihteen unkarilaisen lyriikan muoti-ilmaus, joka on Adyn varhaistuotannon toistuvimpia aineksia (ks. Kovalovszky 1977, 175). "Pakanoiden autuus" vastakohtaistuu Jeesuksen sovituskuoleman seuraukseen Evankeliumien mukaan: sovituksen vapahtama saa osakseen ikuisen autuuden Jumalan valtakunnassa. Suhde Evankeliumeihin tähdentää sitä, että runon maailmassa etsitään lohtua luonnon ja inhimillisen elämän tapahtumisesta.

On mielenkiintoista panna merkille, että runon minä on "vanha fauni". Tämä allusoi tarinoihin antiikin satyyreista (ks. esim. Henrikson 1963, 356-361). Runon suhde antiikin mytologiaan on toisenlainen kuin suhde Evankeliumeihin, sillä runon minä samastuu satyyri-maailmaan, ottaa sen omakseen.

Vastaavasti on loogista, että estoton ja viettilylykkeiden ohjaama fauni saa Evankeliumien esityksestä Jeesuksen sovituskuolemasta irti vain sen, että niissäkin uskotaan vereen. Näin runo asettaa samastuvalla ja kommentoivalla alluusiolla vastakkain faunin ja evankelistan, pakanallisuuden ja kristillisyyden.¹

4. Jouluevankeliumi

Adyn varhaistuotannossa tulee ainakin viidessä runossa esille Evankeliumien kuvaus Jeesuksen syntymästä ja siihen liittyvistä tapahtumista. Varhaisin niistä on Versek-kokoelmaan sisältyvä Karácsony ("Joulu") -niminen runo, joka ilmestyi ensimmäisen kerran Debreczeni Hírlap -lehdessä 24.12.1898. Samanniminen, vuotta myöhemmin ilmestynyt runo sitoo myös itseensä Jouluevankeliumiin, mutta käsittelen tämän subtekstisyyden tarpauksen vasta Jeesuksen kärsimystien esiintymisen tarkastelun yhteydessä tehdäkseni oikeutta runokontekstille. Muut kolme runoa, joissa Jouluevankeliumi tulee esiin, ovat kaikki peräisin vuodelta 1901 ja sisältyvät Még egyszer -kokoelmaan: Strófák ("Säkeistöjä") sekä jo aikaisemmin esillä olleet runot Békeség ünnepén ja Oda a betűkről.

Karácsony-runon on kolmiosainen. Kahdessa ensimmäisessä osassa kuvataan, miten hyvä runon minän olisi olla muistojensa joulukirkossa kotikylässä. Esimerkiksi runon ensimmäinen säkeistö:

Harang csendül,
Ének zendül,
Messze zsong a hálaének,
Az én kedves kis falumban
Karácsonykor
Magába száll minden lélek.

¹ Myös Vén faun dala -runolla on poleeminen suhde Reviczkyn runoon Magdolna. Reviczkyn runossa valitetaan, että nykyajan Magdaleenoja varten ei ole olemassa "kohottavaa miehen kättä vaan ainoastaan rahalla houkutteleva vanha satyyri".

("Kirkonkello kaikaa, laulu soi, / kiitoslaulu hyrisee kauas, / minun rakkaassa pikku kylässäni / jouluna / kaikki sielut syventyvät itseensä.")

Kolmannessa osassa sävy, ja vastaavasti myös runon rytmi, on toisenlainen. Se alkaa: "Ha ez a szép rege / Igaz hitté válna," ("Jos tämä kaunis taru / muuttuisi tosi uskoksi"). Lukija joutuu tulkitsemaan "tarun" kahdella tavalla: se on toisaalta edellä esitetty kuvaus ja toisaalta riitin reaalistama Jouluevankeliumi. Runon lopussa viitataan yksiselitteisesti Jouluevankeliumiin:

Karácsonyi rege
Ha valóra válna,
Igazi boldogság
Szállna a világra ...

("joulun taru / jos muuttuisi todeksi, / todellinen onni / laskeutuisi maailmaan ...")

Runon alluusiot Evankeliumeihin erottavat Jouluevankeliumin Evankeliumien kokonaisuudesta. "Taruksi" nimittäminen kieltää Jouluevankeliumilta historiallisesti totena olemisen. Toisaalta Jouluevankeliumiin suhtaudutaan myönteisesti: siitä haaveillaan ja nautitaan runossa ja se nähdään kuvauksena onnellisesta elämästä.

Suuresti samankaltainen kuin Karácsony on Richard Dehmelin runo Weihnachtsglocken, joka sisältyy vuonna 1893 ilmestyneeseen kokoelmaan Aber die Liebe. Myös Dehmelin runossa muodostuu vastakohta kuvatun todellisuuden ja Jouluevankeliumien harmonian välille. Dehmelin runon strategia on samanlainen kuin Adyn tekstissä: runon minä haaveilee aluksi joulunvieton harmoniasta ja vasta runon lopussa viitataan Evankeliumien kuvaukseen ensimmäisestä joulusta. Näiden yhteyksien toteamisen jälkeen ei yllätä enää havaita, että runot muistuttavat toisiaan myös rytmisesti. Molemmissa runoissa hallitsee neljästä runojalasta koostuva trokeinen säe. Siteeraan esimerkiksi Dehmelin runon neljättä ja samalla viimeistä säkeistöä, johon sisältyy myös edellä mainittu viittaus:

Fühl's, wie alle Brüder werden,
wenn wir hilflos, Mensch zu Menschen,
stammeln: Friede sei auf Erden
und ein Wohlgefalln am Menschen!

Havaittu yhtäläisyys pakottaa otaksumaan, että Dehmelin viisi vuotta varhempi runo on vaikuttanut Adyn runon syntyyn. Hypoteesia tukevat Adyn lehtikirjoituksiin sisältyvät maininnat Dehmelistä. Niistä ilmenee, että Ady on tuntenut Dehmelin lyriikkaa ja pitänyt sitä suuressa arvossa. Erityisen mielenkiintoinen on maininta, joka sisältyy Adyn vuonna 1907 ilmestyneeseen kritiikkiin Dezső Kosztolányin runokokoelmasta Négy fal között. Siinä Ady valittaa, että "unkarilaisella kirjallisuudella ei ole ollut Heineä ja Dehmeliä" (Ady 1977a II, 526.) Näin siis Ady asettaa Dehmelin runouden suorastaan suuresti ihailemansa Hcinen runouden (ks. Hcinen merkityksestä Adylle esim. Király 1972 I, 148-149) rinnalle.

Békesség ünnepén -runossa palautetaan Jouluevankeliumi lukijan mieleen uudelleen ja uudelleen. "Hejh, szép az istenes legenda, / A csillag, a jászol, az élet," (Hei, jumalainen legenda on kaunis, / tähti, seimi, elämä.) -säkeissä mainitaan jouluevankeliumin keskeisiä kuvia. "Tähden" ja "seimen" kanssa positionaalisti ekvivalentti "elämä" tekee säkeen erityisen mielenkiintoiseksi: se kun ei yhdisty Jouluevankeliumiin. Toisaalta "elämä" kytkeytyy kiinteästi Vapahtajan hahmoon, muun muassa sanoihin "tie" ja "totuus" liittyneinä. - Paria säettä myöhemmin runossa palataan käyttämään Jouluevankeliumin kuvastoa:

Békesség hát néktek, emberek,
Ürvendezzék a vak, a béna:
A jászol benne van a legendában
S a jászolban benne a széna ...
Különben is az élet csupa vígság,
¶tvesztőkéből csillag vezet ki,
A pásztorok és bölcs királyok
Szinte futnak - egymást szeretni
S a betlehemi félhivatalosban
Miként egykor meg vala írva:
Mindenkit jászolnál várja
Az arany, a tömjén, a mirrha ...
Ürvendezzél, derék világ,
Harsogjatok, jó, égi villik,

("Rauha siis teille, ihmiset / iloittkoon sokea, rampa: / seimi on mukana legendassa / ja seimessä on heiniä ... / Muutenkin elämä on pelkkää iloa,

/ labyrinteista johtaa tähti, / paimenet ja tietäjä-kuninkaat / miltei juoksevat - rakastamaan toisiaan / ja niin kuin kerran on kirjoitettu / Beetlehemin puolivirallisessa¹ / kaikkia odottaa seimen luona / kulta, suitsuke, mirha ... / Iloitse, kelpo maailma, / raikukaa, hyvät, taivaiset haltiat,")

Siteeratussa katkelmassa allusoidaan tiheästi Luukaan evankeliumin toiseen lukuun, siis Jouluevankeliumin tunnetuimpaan osaan. Ensimmäinen säe kytkeytyy jakeeseen 14, jossa enkelit toivottavat rauhaa maahan ja hyvää tahtoa ihmisiä kohtaan. Kolmannessa ja neljännessä säkeessä puhutaan "seimestä", Jouluevankeliumin keskeisestä kuvasta. Viides ja kuudes säe palauttavat mieleen, miten tietäjät ja paimenet riensivät Jeesus-lapsen luo. Seuraavat kaksi säettä viittaavat Jouluevankeliumiin kokonaisuutena ja samalla eväävät siltä historiallisen totuuden: puolivirallisten lehtien tapaan nekään eivät ole täysin luotettavia. Jakso siis toistaa kolmatta säettä, jossa Jouluevankeliumia on nimitetty "legendaksi". Seuraavissa kahdessa säkeessä käytetään taas "seimi"-kuvaa ja luetellaan tietäjien lahjat. Seuraava säe palauttaa mieleen, että luvun kymmenennessä jakeessa enkelit mainitsevat kahteen kertaan tuovansa ilon. Siteeratun katkelman viimeinen säe viittaa siihen, että viestinviejäenkeliä seurasi taivaallinen sotajoukko, joka ylisti Jumalaa (Luuk. 2-13).

Siteeratussa jaksossa on itse asiassa vain kaksi sellaista säettä, jotka eivät kytkeydy Evankeliumien esitykseen jouluntapahtumista: toinen ja viides säe. Edellisessä viitataan muuanne Evankeliumeihin, väläytetään esiin myöhempi, julkisesti toimiva Jeesus, joka parantavilla teoillaan osoittaa itsensä seimen äärellä tapahtuneen juhlinnan arvoiseksi. Jälkimmäisessä taas esitetään elämästä yleensä sellainen kommentti, joka saattaa Evankeliumit ironiseen valistukseen eli johdattaa tulkitsemaan edellä olevat ja jäljempänä seuraavat alluusiot ironisiksi.

Myös kaksiosaisessa Strófák-runossa palautetaan lukijan mieleen Itämaan tietäjien käynti Jeesus-lapsen seimen äärellä. Alun perin runo ilmestyi Nagyváradi Napló -lehdessä, vain noin kuukautta aikaisemmin kuin Békeség ünnepeń, nimittäin 19.11.1901. Vaikuttaakin siltä, että Strófák olisi alistunut laajemman ja painavamman Békeség ünnepeń -runon raaka-aineeksi.

1 Sanaa "félhivatalos" on käytetty elliptisesti, ilmauksen "félhivatalos lap" eli "puolivirallinen lehti" asemesta.

Strófák-runon toisen osan kolmas säkeistö - ja samalla koko runo - päättyy näin:

En édes, első asszonyom,
Te általad lettem futó bölcs,
Te bűnöd az én Gascogne-om! ...¹

("Rakas, ensimmäinen naiseni, / sinun kauttasi minusta tuli juokseva tietäjä, / sinun syntisi on minun Gascogneni! ...")

Samastumalla seimen ääreen rientäviin tietäjiin runon minä asettaa rakastetun naisen palvonnan kohteeksi, samankaltaiseksi kuin Jeesus-lapsi oli tietäjille. Mutta "futó bölcs" -kuva ei ole yhteydessä ainoastaan Jouluevankeliumiin, vaan se liittyy myös unkarin kielen ilmaukseen "futó bolond" ("touhottaja", sananmukaisesti "juokseva hupsu"). Tämän yhteyden varassa lukija tulkitsee "futó bölcs" ilmauksen kuvaksi nurinkuriselle, hupsulle tietäjälle. Viimeinen säe jatkaa, täydentää runon tietäjän nurinkurisuuden kuvaamista: Evankeliumien tietäjien käyttäytymistä motivoi Jeesus-lapsen synnittömyys, kun taas runon "tietäjän" kerskauksen aiheena on palvotun syntisyys. Kokonaisuudessaan Strófák-runo on erittäin läheistä sukua Fantom-runolle.

Oda a betűkről -runossa puhutaan painetun sanan mahdollisuuksista vaikuttaa. Runon mukaan ilman painettua sanaa ei syntyisi palvonnan kohteita. Asiaa konkreettistetaan allusoimalla siihen kunnioitukseen, jota Itämaan tietäjät osoittivat Jeesus-lapselle; tässä viittauksessa Beethemin tähti ja painettu sana rinnastuvat toisiinsa:

... A bálványok vajon miből kapnának
Szent gerjedést, vad honfiharagot,
Jelszavakat, hahogyha nem volnának
Apró, kiformált ólomdarabok.
Tömjént nem kaphat egyetlenegy bálvány,
Bölcsésé, bolonddát válni nem lehet -

("... Mistäpä saisivat epäjumalat / pyhän leimahduksen, villin isänmaallisen vihan, / iskulauseita, jos ei olisi / pieniä, muotoiltuja lyijypalasia. / Suitsuketta ei saisi yksikään epäjumala, / tietäjäksi, hupsuksi ei voitaisi muuttua -")

¹ Lounais-Ranskassa sijaitsevan Gascognen maakunnan asukkaat ovat kerskailijoiden maineessa.

5. Vuorisaarna

5.1. Vuorisaarnasta ja sen asemasta Adyn varhaistuotannossa

Vuorisaarna on Evankeliumeissa Jeesuksen pisin yhtenäinen opetusjakso. Erikoista tässä puheessa on myös se, että Jeesus kohdisti sen ainoastaan opetuslapsilleen - toisin kuin yleensä - minkä seurausta on esim. kuulijoiden puhutteleminen "maan suolaksi". Vuorisaarna sijoitetaan yleensä Matteuksen evankeliumin lukuihin 5-7, mutta Vuorisaarna on esitettyä Evankeliumeissa myös lyhyemmässä muodossa: Luukkaan evankeliumin kuudennen luvun jakeissa 20-49. (Saarisalo 1975.)

Adyn varhaistuotannon viittauksista Evankeliumeihin kohdistuu huomattavan suuri osa nimenomaan Vuorisaarnaan. Alluusiot ovat asenteiltaan erilaisia: Vuorisaarna on Adyn runoudessa moniarvoinen teksti. Jeesuksen moraalinopettajana sekä väkivallattomana uudistajana ja perinteenkunnioittajana aktuaalistavat viittaukset ovat poleemisia, kun taas Jeesuksen runoilijana aktuaalistavat viittaukset ovat ihailtavia.

5.2. Jeesuksen moraalinen vaateliaisuus

Adyn runo Mutamur (lat. "Me muutumme") ilmestyi alun perin Szilágy-lehdessä 25.12.1896, ja se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Siinä runon minä muistelee lapsuuden leikkiveriaan ja kuvailee lasten väkivallalla vallinnutta rakkautta. Antiteesiksi runossa esitetään, miten kumppanit olivat tavanneet nyt uudestaan - aikuisena naisena ja aikuisena miehenä -, mutta eivät olleet saaneet enää toisiinsa kosketusta. Nostalgisen runon lopuksi tehdään Vuorisaarnaan allusoiva päätelmä:

... Boldogok a gyerekek,
Mert tudják, mi a szeretet!

("Onnellisia ovat lapset, / sillä he tietävät, mitä on rakkaus!")

Säkeissä viitataan sekä lausemuodolla että kuvalla "onnellinen" Vuorisaarnan siihen osaan (Matt. 5:3-10), jossa Jeesus luettelee, ketkä ovat onnellisia (suomennoksessa käytetään, perinteellisesti, sanaa "autuaat") ja miksi. Alluusion konteksti, edellä esitetty, johdattaa tulkitsemaan alluu-

sion poleemiseksi, sillä lasten välille kuvataan, tosin täyttymättä jäänyt, seksuaalinen rakkaus, mitä runon minän ja sinän välillä ei taas aikuisina ollut.

Runo Divina Comoedia ilmestyi Debreczeni Hírlap -lehdessä 25.2.1899, ja se sisältyy myös samana vuonna ilmestyneeseen Versek-kokoelmaan. Kaksisäkeistöinen runo on rukous: molemmat stroofit alkavat puhuttelulla "Uram!" ("Herrani!"). Jumalan lakia verrataan runossa näytelmän käsi-kirjoitukseen, jonka esittäminen on käynyt sietämättömäksi. Runon lopuksi Jumalaa anellaan muuttamaan näytelmä "itsensä arvoiseksi". Ensimmäisen säkeistön lopuksi runon minä huipentaa Jumalan näytelmän huonouden esittelyn viittaamalla Vuorisaarnaan:

A morál: jaj a jóknak, nagyoknak,
A hitványok csupán a boldogok.

("Moraali: voi hyville, suurille, / ainoastaan kelvottomat ovat onnellisia.")

Säkeissä aktuaalistuu Jeesuksen opetus siitä, ketkä ovat onnellisia, ts. Jumalalle otollisia; ne jotka kärsivät Jumalan tähden ovat arvokkaampia kuin ne, jotka ovat voittaneet Jumalan tahdon vastaisella menettelyllä ihmisten suosion. - Otsikkonsa kautta runo viittaa poleemisesti Danten klassiseen teokseen, jossa ylistetään jumalallisen järjestyksen hyvyttä.

Runo Azuba ilmestyi Debreczeni Hírlap -lehdessä 1.4.1899, ja se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Azubaa pidetään yhtenä Adyn varhais-tuotannon huomionarvoisimmista runoista. Se poikkeaa rytmisesti Adyn muusta varhais-tuotannosta: Azubassa Ady kokeilee ns. kaksoisrytmiä (ks. tästä Lahdelma 1980, 25-28), joka oli vuodesta 1905 alkaen Adyn lyriikan tunnusomaisia piirteitä (Király 1972 I, 303).

Azuba-runon on laaja, moniosainen. Siinä kuvataan, miten juutalais-tyttö odottaa rakastettuaan. Kaivattu ei tule, ja vähitellen odottaja alkaa kokea, ettei "tämä maailma ole entinen". Runossa ollaan kahden maailman rajalla: pakanallisen ja kristillisen. Lukijaa johdatellaan samastumaan Azuban tuskaan ja sitä kautta suhtautumaan kriittisesti Azuban tuskan syyksi esitettyyn kristillisyyteen. Suru pakanuuden vaihtumisesta kristillisyyteen on tuttu vuosisadan vaihteen lyriikan motiivina (Yeatsin lyriikka), ja motiivin käyttämiseen tarjoaa tunnetun mallin jo Heinrich Heinen

tuotanto. Näitä läheisempi subtekstikin Adyn runolla kuitenkin on, nimitäi Gyula Reviczky'n runo Pán halála ("Panin kuolema"). Ja kyseinen teksti onkin aivan ilmeisesti toiminut Adylle sytykkeenä ilmaista murhetta pakanuuden loppumisen tähden (ks. esim. Kardos 1922, 79).

Azuban rakastettu on lähtenyt seuraamaan Jeesusta. Mestarinsa takia hän ei jatka entisen maailman asiaa, eroottisen rakkauden harjoittamista, vaan antautuu toisenlaisen rakkauden palvelijaksi. Runon kolmannessa säkeistössä lemmenkipeä Azuba hyökkää uuden maailman tuojaa vastaan:

Szerelmünk ádáz ellensége,
 Hideg szivű, kegyetlen férfi
 Mért jöttél hozzánk üdvöt tépni?
Szeretni csábít mézes ajkad,
 Szerelmi szóra mégse hallgatsz.
 Mért csábitád el hű szerelmem,
 Mért kell hiába esdekelnem?
 Elepedek egy csókra várva
 Magános, csendes éjszakába' ...

("Rakkautemme leppymätön vihollinen, / kylmäsydäminen, armoton mies / miksi olet tullut luoksemme repimään autuutta? / metiset huulesi houkuttavat *rakastamaan*, / kuitenkin et kuuntele rakkauden sanaa. / Miksi olet houkutellet pois uskollisen rakastettuni, / miksi minun täytyy anoa turhaan? / Riudun kaipuusta suudelmaa odottaen / yksinäisessä, hiljaisessa yössä ...")

Unkarin kielessä vastaa suomen sanaa "rakkaus" kaksi eri sanaa, nimittäin "szerelem" ja "szeretet". Edellinen tarkoittaa lähinnä aistillista, intohimoista rakkautta, jälkimmäinen taas rakkautta omistamaan pyrkimättömänä, epäitsekkäänä kiintymyksenä, sympatiaa. Joskus "szerelem"-sanalla voi olla myös jälkimmäinen merkitys, mikä tulee esille myös Károlin raamatununkarinnoksessa. Niinpä Matteuksen evankeliumin kolmannen luvun kuvauksessa Jeesuken kastamisesta sanoo taivainen ääni unkarinnoksessa: "Ez amaz én *szerelemes* fiam, kiben én megengeszteltetem" (suomennoksessa "Tämä on minun rakas poikani, johon minä olen mielistynyt"). Verbien sanaluokassa ei substantiiveja "szerelem" ja "szeretet" vastaa kaksi eri verbiä, vaan "szeretni"-verbillä on sekä aistillisen rakastamisen että sympatian tuntemisen merkitykset.

Azuba-runossa allusoidaan sekä Jeesuksen opetukseen oikeasta rakastamisesta (muun muassa Matt. 5:43-48) että Jeesuksen omaan elämänta-

paan ja hänen esittämäänsä tulkintaan huoruudesta (Matt. 5:27-32). Tulkitsemalla, "szeretni"-verbin kaksimerkityksisyyden perusteella, Jeesuksen esittämä rakkaudenkäsky kehotukseksi harjoittaa aistillista rakkautta saadaan Jeesuksen puheen Evankeliumissa toisiaan täydentävät osat näyttämään keskenään ristiriitaisilta.

Azuba-runon allusio Jeesuksen opetukseen on ilmennyt siksi allusioiden erityiseksi ryhmäksi, jota edellä, erilaisia allusioita esitellessäni, olen luonnehtinut "subtekstiä uudelleen kirjoittavaksi" ja "vääristeleväksi" allusioksi. Azuba-runon viittaus erottaa Jeesuksen rakkautta koskevan opetuksen ilmauksen sen sisällöstä, painostaa lukijaa liittämään Jeesuksen käyttämään ilmaukseen henkisen rakkauden sijasta seksuaalisen rakkauden. - Samanlaista kuvaa Ady oli käyttänyt jo vuonna 1896, jolloin hän kirjoitti zilahilaisen tyttötuttavansa muistokirjaan syyskuun alkupäivinä runon Gizikének emlékül ("Muistoksi pikku Gizille"). Siinä runon minä väittää: "... szerelem! / Szavára hallgatni égi parancs," ("... rakkaus! / sen äänen kuunteleminen on taivainen käsky,"). Jo tässä hyödynnetään "szerelem"-sanon kaksimerkityksisyyttä ja argumentoidaan aistillisen rakkauden puolesta allusoimalla vääristelevästi Raamattuun.

Azuba-runon kolmannessa, viimeisessä, osassa juutalaistyttö kiroaa Jeesuksen:

"Atkozott légy, Galilei!
Atkozottak, kik benned hisznek!
Szived kihűlt, szeretni lángtalan
s irigyled a mások gyönyörét.
Hideg ésszel, számitón, kajánul
tört vetsz szivére ifjainknak
s balga, hitvány, vad tanaiddal
elcsábitod"

("Ole kirottu, Galilealainen! / Kirottuja, jotka sinuun uskovat! / Sydämesi on jäähtynyt, se on liekitön rakastamaan / ja kadehdit toisten hurmaa. / Kylmällä järjellä, laskelmoivasti, peijakasmaisesti / pistät puukon nuortemme sydämeen / ja typerillä, kehoilla, villeillä opeillasi / houkuttelet")

Säkeet allusoivat Evankeliumeihin tiheästi. Toinen säe viittaa poleemisesti Matteuksen evankeliumin viidennen luvun jakeeseen, jossa Jeesus julistaa autuaiksi ne, jotka hänen tähtensä kärsivät. Seuraavat säkeet

viittaavat jälleen Jeesuksen opetukseen rakkaudesta ja huoruudesta sekä tulkitsevat Jeesuksen moraalisen jyrkkyyden perustaksi kateuden. Siteeratun katkelman viimeiset säkeet viittaavat Vuorisaarnan opetuksiin. - Säkeet ovat avoimesti poleemisia; toisin kuin Divina Comoedia -runon viittaus, jonka poleemisuus Vuorisaarnan opetuksia kohtaan selviää vasta kontekstista.

Azuba laajentaa lopuksi kirouksen koskemaan myös Jeesuksen oppilaita, siis sitä ryhmää, johon hänen rakastettunsaakin kuuluu. Tässä yhteydessä runossa rakennetaan kolmannen kerran ristiriita Jeesuksen rakkaudesta koskevan opetuksen ja huoruutta koskevan opetuksen välille, tehdään se Azuba-runon keskeiseksi elementiksi:

Legyen átkzott az a nemzedék,
melyet a te vallásod felnevelt,
hirdesse balgán *szeretet* szavát,
de *szeretni* ne tudjon soha!

("Olkoon kirottu se sukupolvi, / jonka sinun uskontosi on kasvattanut, / julistakoon se typerästi *rakkauden* sanaa, / mutta alköön se osatko koskaan *rakastaa!*")

Richard Szabó on katsonut, että nimenomaan Azuba-runossa Ady kääntyy lyyrikkona kristinuskoa vastaan (Szabó 1945, 16). On kuitenkin huomattava, että Azuba-runossa ei kristinuskoa vastaan hyökkää runon kertoja vaan Azuba, henkilöahmo. Tämä tekee hyökkäyksestä henkilökuvausten keinon ja vähentää sen painokkuutta. István Király on tähden tänyt, että vielä vuonna 1899 Ady ei sen enempää yksityishenkilönä kuin runojen minänäkään uskaltanut olla ateisti, ei rohjennut olla jättämättä itselleen perääntymismahdollisuutta (Király 1972 II, 374-375); Azuba-runossa tällaisena varauksena on henkilöahmon suulla puhuminen.

Adyn varhaistuotannon keskeinen puhetapa on Reviczkyä jäljittelevä hiljainen, tuskainen ääni. Myöhempään tuotantoon verrattuna tämän vaiheen runot ovat varsin epäadymaisia. Niitä yksittäisiä runoja, joissa, kuin varkain, välähtää esille mestarikauden Ady, on Nagyváradi Napló -lehdessä 2.8.1902 ilmestynyt runo Pusztul a ló tusz ("Lootus tuhoutuu"; Király 1972 I, 158). Kaksioisaisen runon taiteellisesti huomattavasti painavampi alkuosa sisältyy Ló tusz-nimisenä Még egysz er -kokoelmaan.

Lótusz-runon teksti:

Lótusz-*virág*, lótusz-*virág*,
 Szent kelyhedet megcsókolom, lásd,
 Aztán felhőzni kezd a lelkem,
 Aztán keserű záport hullat,
 Lótusz-*virág*, lótusz-*virág* ...
 En feledésre sohse leltem,
 En siratom az örök romlást,
 En siratom a napkeletet,
 Siratom a Gangesz partját,
 Honnan romlásra elkerültünk,
 Lótusz-*virág*, Lótusz-*virág* ...
 A mi hazánk ez sohasem volt,
 Mi csak romlásra éltünk itten,
 A fény és illat buja álmát
 Elvette egy kegyetlen isten
 S mi már csak sirattuk az álmot.
 E világ nem a mi világunk,
 Megöltek a hideg virágok,
 Megöltek engem s téged is,
 Lótusz-*virág*, lótusz-*virág* ...
 Szent kelyhedet megcsókolom, lásd,
 Megsiratom az örök romlást
 S veled hal meg szent napkeletre
 Vágyódva, sírva, összeesve
 Az én idegen lelkem is,
 Lótusz-*virág*, lótusz-*virág* ...

("Lootus-kukka, lootus-kukka, / suutelen pyhää maljaasi, katso, / sitten sieluni alkaa pilveillä, / sitten se pudottaa katkeran kuuron, / lootus-kukka, lootus-kukka ... / En ole löytänyt koskaan unohdusta, / valitan ikuista tuhoutumista, / valitan auringonnousua, / valitan Gangesin rantaan, / mistä jouduimme tuhoon, / lootus-kukka, lootus-kukka ... / Tämä ei ole koskaan ollut isänmaamme, / olemme eläneet täällä vain tuhoa varten, / valon ja tuoksun rehevän unelman / otti eräs armoton jumala / ja me vain valitamme unelmaa. / Tämä maailma ei ole meidän maailmamme, / kylmät kukat ovat tappaneet meidät, / tappaneet minut ja sinutkin, / lootus-kukka, lootus-kukka ... / Suutelen pyhää maljaasi, katso, / valitan ikuista tuhoutumista / ja kanssasi kuolee pyhää auringonnousua / kaivaten, itkien, luhistuen / myös minun vieras sieluni, / lootus-kukka, lootus-kukka ...")

Seikkaperäisessä ja monitasoisessa selvittelyssään István Király on osoittanut, miten Lótusz-runon väliporras reviczkylläisestä lyriikasta

Adyn mestarikauteen. Myöhempään Adyyn viittaavat muun muassa runon kuvasto, anaforan runsas käyttö ja - ennen kaikkea - runon minän ja runon sinän sulautuminen yhteen. Runosta on kuitenkin valtava matka vuonna 1905 syntyneeseen suureen lyhyeen runoon A Tisza-parton ("Tiszan rannalla"), jota Lótusz aiheellaan ja kuvastollaan selvästi valmistelee. Lähempänä kuin pari vuotta myöhempi Ady-runous on Lótusz-runoa Reviczkyn lyriikka. Reviczkyläisen runousopin mukaisesti runon minä tyytyy runossa esittelemäänsä surulliseen tilanteeseen, meditointi jää runon lopulliseksi ääneksi; se ei johda uhmaan, kapinaan niin kun Uj versekin runoissa.¹ Toisaalta yhtyminen runon sinään purkautuu: runon lopussa on jälleen "minä ja sinä". (Király 1972 I, 158-168.) Miten erilainen onkaan A Tisza-parton:

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

Gémes kírt, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álom-bakók.
A Tisza-parton mit keresek?

("Olen tullut Gangesin rannoilta, / missä uneksin keskipäivän kuumuudessa, / sydämeni on suuri kellokukka / ja herkät värähtelyt: voimani. // Vinttikaivo, myllynreuna, tapelukurves, erämää, melua, karkeita käsiä, / villejä suudelmia, typeryksiä, unelmien murhaajia, / Mitä etsin Tiszan rannalta?")

Kukat ovat Adyn runoudessa esillä paljon. Varhaistuotannossa kiinnitetään huomio erityisesti kukan kukkaosaan, juuret saavat huomiota vasta myöhemmässä tuotannossa. (Király 1972 II, 303.) Nuoren Adyn runoudessa miljööt eivät ole tyypillisesti tuttuja, kotoisia vaan usein outoja, kaukaisia ja hienostuneita. Niinpä vastaavasti kukatkin ovat usein erikoisia,

1 Adyn kesällä 1902, siis Lótusz-runon syntymisen aikoihin, kirjoittamat lehtiartikkelit - esim. A magyar városok ("Unkarin kaupungit"), Marseillaise ja István király országa ("Tapani-kuninkaan valtakunta") - olivat aivan toisenlaisia: aktiivisia, uhmakkaita (Király 1972 I, 153-154). Perimmältään tilannetta voi pitää odotuksenmukaisena, sillä vastaavasti kuin lyriikan kieli on kauempana luonnollisesta kielestä kuin sanomalehtien kieli, niin myön yksilön asenteet välittyvät hitaammin hänen runoilija-rooliinsa kuin lehtimiesrooliinsa.

Unkarissa tuntemattomia tai ainakin harvinaisia. Lootuksen ohella esiintyvät esimerkiksi tuberosa, jasmiini, narsissi, orkidea ja appelsiinikukka. (Király 1972 I, 283.)

Lootus on hinduille pyhä kukka; tämän ohella se liittyy muun muassa sydämeen, aurinkoon ja kuolemattomuuteen (Vries 1974). Se siis tarjoutuu toisaalta palveluksen kohteeksi ja toisaalta elämänilon edustajaksi. Lótusz-runon ensimmäinen parisäe, joka toistuu runossa myöhemmin, viittaa pooleemisesti kristillisyyteen. Se aktualistaa ehtoollisenvieton, jossa seurakuntalainen yhtyy Kristuksen kanssa koskettaen huulillaan viinimaljaa. Runon minän ja sinän yhtyminen on siis allusiivisesti motivoitu heti runon alussa. Siinä kuin pyhän lootuksen vastavoimana on Kristus, Jeesus ehtoollisviininä, on elämänilon lootuksen vastavoimana Vuorisaarnan moraalisesti vaateliias Jeesus, joka rakkauselämälle rajat asettaneen on "vicnyt valon ja tuoksun rehevän unelman". Syytös on sama kuin Azuban esittäminkin, mutta tällä kertaa se esitetään hienovaraisesti, metaforana. Huomiota kiinnittää edelleen, että Azuba-runon Vuorisaarnaan allusoivan säkeen "Hideg szívtű, kegyetlen férfi" (kylmäsydäminen, armoton mies") attributit ovat yhdessä myös Lótusz-runossa. Tällä kertaa ne eivät kuitenkaan ole saman säkeen elementtejä, vaan ne saattaa yhteen säkeiden rinnastuminen. "armoton" on Vuorisaarnaan allusoivassa säkeessä "jumalan" attribuuttina. Rivin kertosäe on "Megöltek a hideg virágok" ("kylmät kukat ovat tappaneet meidät"). "kylmät kukat" voi ymmärtää metaforaksi Jeesuksen opetuslapsille, joiden maailmanmuuttamistehtävä on Vuorisaarnassa korosteisesti esillä ja joista Azuba-runossa puhutaan avoimesti.¹

1 Lootus-kuva, joka on 1800-luvun lyriikan luonteenomaista kuvastoa, esiintyy Adyn lyriikassa hyvin samantapaisesti kuin Heinellä. Erityisesti kiinnittää huomiota Heinen Lyrisches Intermezzo -sikermän yhdeksäs runo, jossa myös unelmoidaan Ganges-virrasta ja sen lootuksista:

Auf Flügeln des Gesanges,
Herzliebchen, trag ich dich fort,
Fort nach den Fluren des Ganges,
Dort weiss ich den schönsten Ort.

Dort liegt ein rotblühender Garten
Im stillen Mondenschein;
Die Lotusblumen erwarten
Ihr trautes Schwesterlein.

5.3. Jeesuksen väkivallattomuus ja perinteenkunnioitus

Adyn varhaisessa lyriikassa aktuaalistetaan myös Isä meidän -rukous. Pater noster -rukous liittyy Vuorisaarnan (Matt. 65-14) ohella myös muihin yhteyksiin, mutta Adyn lyriikan subtekstinä se on syytä käsitellä nimenomaan osana viittauksia Vuorisaarnaan, sillä Adyn runoissa valaisuuksia myöskin se tilanne, jossa rukous on annettu.

Runo A kenyér ("Leipä") ilmestyi alun perin Szabadság-lehdessä 10.1.1901, ja se sisältyy myös Még egyszer -kokoelmaan. Heti runon alussa allusoidaan Vuorisaarnaan:

Mit esdve kért a jámbor nazaréthi,
Ma száz és száz átkozva, sírva kéri.
Nem változtunk mi emberek: magunk,
De, jaj, sokan, nagyon sokan vagyunk,

("Mitä lempeä nasaretilainen pyysi anellen, / sitä pyytävät nykyään sadat kirot, itkien. / Me ihmiset emme ole muuttuneet: me itse, / mutta, voi, meitä on paljon, hyvin paljon,")

Runossa Jeesuksesta käytetään Hänen lapsuutensa asuinpaikan mukaan nimitystä "nasaretilainen"; samoin tehdään usein myös Evankeliumeissa. Adyn käyttämässä unkarinnoksessa vastaa suomennoksen "nasaretilaista" saman sanan kolme eri varianttia: "názáretbeli" (Mk. 10:47), "názáretbéli" (Jh. 19:19) ja "Názárenus" (Mt. 2:23). Ady näyttää ohjautuneen Evankeliumeissa esiintymättömän "nazaréthi"-variantin valintaan kytkeäkseen ensimmäisen ja toisen säkeen assonanttisesti yhteen.

"nazaréthi"-substantiivin attribuutti "jámbor" polemikoi Evankeliumeja. Magyar értelmző kéziszótár ("Nykyunkarin sanakirja") erottaa "jámbor"-adjektiiville kolme merkitystä. Ensinnäkin "jámbor" tarkoittaa "lempeää, rauhallista, hyväntahtoista". Toisena merkityksenä on, etenkin vanhemmassa kielenkäytössä, "jumalaapelkäävä, armollinen". "jámbor"-sanankolmas merkitys on pilkallinen, nimittäin "avuton, saamaton". Runo käyttää hyväkseen "jámbor"-sanankoko merkityskenttää. Kontekstin selvittely osoittaa, että runossa Jeesukseen suhtaudutaan toisaalta myönteisesti, toisaalta väheksyvästi; Jeesus on toisaalta esimerkillinen, toisaalta ei kuitenkaan tarpeeksi.

Runon kaksi ensimmäistä säettä toistuvat kolmannen ja samalla viimei-

sen, säkeistön aluksi. Ne ovat siis keskeisiä, etenkin, kun runossa ei muita toistuvia säkeitä ole. Parisäkeen jälkimmäinen puolisko osaksi kertaa ensimmäistä, osaksi vastakohtaistuu siihen. Assonanssin ohella lukijaa provokoi vertailuun myös anafora.

Molemmissa säkeissä on kysymys jokapäiväisen elannon pyytämisestä ihmisille. Jeesus, ensimmäisen säkeen pyytäjä, tarkentuu Isä meidän -rukousta oppilailleen opettavaksi. Toisessa säkeessä on yhden pyytävän yksilön sijalla lukemattomien yksilöiden muodostama pyytäjien joukko. Yksilö ja joukko pyytävät aivan eri tavoin: edellinen nöyrästi, jälkimmäinen väkivaltaisesti. Jälkimmäinen pyytämistapa implikoi immanenttia pyytämistä, mikä vastakohtaistuu siihen, että Jeesus kohdistaa sanansa Jumalalle. Edellisen pyytämisen aika on vuosituhansien takainen menneisyys, jälkimmäisen pyytämisen aika on runon kirjoittamisen tai runon ilmestymisen aika.

Kolmannessa ja neljännessä säkeessä pyytämisten erilaisuus perustellaan. Runon mukaan syynä ei ole pyytäjien erilaisuus vaan tilanteen muuttuminen: se, että leivänjakajia on nyt enemmän kuin ennen. Tämä merkitsee Jeesuksen käsittämistä pelkästään inhimilliseksi (vrt. Király 1972 II, 626-627) sekä sen ehdottamista, että Jeesuksen antama esimerkki ei päde enää nykytilanteessa. Tilanteessa, jossa relevantti toiminta jokapäiväisen leivän saamiseksi on "kiroilemista ja itkemistä" Jeesuksen toiminta näyttää saamattomuudelta, "jámbor"-sanan sivumerkityksen mukaiselta. "jámbor"-sanan myönteisen merkityksen esiintymisen runossa taas motivoi Jeesuksen antama esimerkki: hän toimi leivän saamiseksi. "jámbor"-kuva esiintyy Adyn varhaistuotannossa A kenyér -runon ohella monessa muussakin yhteydessä: se toistuu silmiinpistävästi niin runoissa kuin lehtiartikkeleissakin. Muita runoja, joissa "jámbor" esiintyy ovat muun muassa Dal a házi békéröl ("Laulu kotirauhasta") ja A vég után ("Lopun jälkeen"). Erityisen mielenkiintoinen on "jámbor"-adjektiivin esiintyminen runossa Oh, Debrecen ("Oi, Debrecen"), jossa attribuuttia käytetään runon minästä: "De jámbor költő csak vagyok" ("Mutta olen vain "jámbor" runoilija).

A kenyér -runon analyysi osoittaa, että Adyn varhaislyriikassa joudataan kristinuskon kanssa vastakkain muunkin kuin yksilölliseen elämäniloon pyrkimisen tähden. Kristillisyyden vastustamiseen johdutaan myös yhteisölliseltä kannalta. Runon mukaan edellyttää Jeesuksen pyrkimyksen toteuttaminen nykyaikana epäkristillistä käyttäytymistä. (Vrt. Szabó 1945, 23-24.)

Myös Gyula Reviczkyllä on A kenyér -niminen runo, joka alkaa viittauksella Vuorisaarnaan:

Minek fordultok, könyörögtök
Az ég urához, emberek!
Nem isten adja, de az ördög
A mindennapi kenyeret:

("Miksi käännytte taivaan jumalan puoleen, / miksi rukoillette häntä, ihmiset! / Ei jumala anna vaan saatana / jokapäiväisen leivän:")

Samoin kuin Adyn runossa myös Reviczky runossa suhtaudutaan poleemisesti Jeesuksen opetukseen oikeasta rukouksesta. Toisaalta myös Adyn runon ja Reviczky runon välinen suhde on poleeminen, mihin tietysti jo sekin viittaa, että runoilla on sama nimi. Reviczky runossa näet tosin vaihdetaan Jumala Saatanaan, mutta siinä ei luovuta turvautumisesta tuonpuoleiseen, kun taas Adyn runossa pyritään vaikuttamaan tämän maailman valtiaisiin. Runon viimeisessä säkeistössä niitä kehoitetaan jakamaan omaansa, jotka "liekehtivät leivän tulesta". Runon minässä siis yhdistyy rukouksen opettaja ja rukoilija. Maan mahtavia rukoillen hän rinnastaa itsensä Jeesukseen, asettuu yhdeksi aikansa vapahtajista, samaan tapaan kuin Oda a betűkről -runossa.

A kenyér -runon keskeinen kuva esiintyy Adyn lyriikassa jo heinäkuussa 1899, runossa Béke ("Rauha"). Siinä maailman senhetkisten ongelmien luetteleminen huipentuu säkeeseen "Kenyeret kér a népek ezre" ("Tuhannet kansat pyytävät leipää"). - Luettelon aloittaa viittaus Suomen tilanteeseen: "Eszak kódos, fagyos mezőjén / Egy nép rabláncban görnyedez," ("Pohjoisen sumuisella, hallaisella niityllä / eräs kansa hoiertelee orjankahleissa"), mikä on yksi niistä aniharvoista kerroista, jolloin Suomi on Adyn tuotannossa esillä.

Viittauksia Vuorisaarnaan sisältyy myös runoihin Karácsony, Fantom, Oda a betűkről ja Témák.

Karácsony-runossa viittaus Vuorisaarnaan edeltää uuden Messiaan pyytämistä taivaalta. Runon kolmannen, ja samalla viimeisen, säkeistön alkupuoli pohjustaa huipennusta näin:

Ember ember ellen csatázik,
Mi egyesítsen, nincsen eszme,
Rommá dől a Messiás háza,
Tanítása, erkölcsse veszve ...

("Ihminen taistelee ihmistä vastaan, / mikä yhdistäisi, ei ole aatetta, / Messiaan talo on luhistunut raunioksi, / hänen opetuksensa ja moraalinsa ovat mennyttä ...")

Karácsony-runossakin tulee esille näkemys, jonka mukaan Jeesuksen opetuksella on ollut myönteistä merkitystä, mutta se on muuttunut tehottomaksi. "Rommá dőlt a Messiás háza" -säe toimii sekä symbolisesti että allusiivisesti. Symbolina "ház" ("talo") tuo mieleen ihmiselämän, ja näin säe merkitsee symbolisella tasolla sitä, että se josta puhutaan, on kuollut. Jos Messias tulkitaan allusiivisesti Jeesukseksi historiallisena henkilönä merkitsee säe edelleen sitä, että Jeesus on kuollut, mikä polemikoi Evankeliumien esitystä, joiden mukaan Jeesus on kuollut ja ylösnoussut. Allusiivisella tasolla säe palauttaa mieleen myös Vuorisaarnan päätöksen, Jeesuksen opetuksen kahdenlaisista talonrakentajista. Säkeen kuvat "dől" ja "ház" esiintyvät Károlin unkarinnoksen kyseisessä kohdassa (Matt. 7:24-27); suomennoksessa niitä vastaavat "sortua" ja "huone". Runossa katsotaan, että kulunut aika on vienyt Jeesuksen opetukselta pohjan pois, siinä palautetaan lukijan mieleen vähätellen Jeesuksen sanat:

jokainen, joka kuulee minun sanani ja tekee niiden mukaan (on) verrattava ymmärtäväiseen mieheen, joka huoneensa kalliolle rakensi.

Tarkasteltaessa Fantom-runoa Jeesuksen vapahtajana aktuaalistavien viittauksien kannalta jouduttiin jo kiinnittämään huomiota siihen, miten runossa polemikoidaan Vuorisaarnan Jeesuksen kunnioitusta raamatullista perinnettä kohtaan. Samankaltainen alluusio on parisen vuotta myöhemmin syntyneessä ja ilmestyneessä Témák-runossa, jossa runon minä kuvaa masentavaan ympäristöön vastakohtaistuvaa tulevaa uskoaan näin:

Az én hitem nem erkölcs, nem szokás,
Az én hitem csodás, nagy álmodás,

("Minun uskoni ei ole moraalialla eikä tapaa, / minun uskoni on ihmeellistä, suurta uneksuntaa,")

Fantom-runossa perinnettä säilyttävän Jeesuksen vastavoimana on vapahtavan naisen ja runon minän muodostama pari. Témák-runossa tämä

tehtävä on runon minän tulevalla uskolla. Alluusion kautta tähdentyy, että runon minä asettaa perustaksi ulkopuolella olevan sijasta omasta itsestä tulevan, unet ja unelmat (unkarin sanalla "álom" on molemmat merkitykset). Tätä ei voi olla kytkemättä siihen, että Adyn myöhemmän lyriikan voimana on sen häikäilemätön ja rohkea subjektiivisuus ja siihen, että yhteydettömyydestä ja yhteyden etsimisestä tuli Adyn lyriikan keskeisimpiä aiheita.

Témák-runon seuraavat säkeet jatkavat allusoimista Vuorisaarnaan:

Az én hitem több, mint egy kurta óra,
 Mely összegyűjt színháztalálkozóra,
 Az én hitem új földre nyit kaput,
 Az én hitem pusztítni, ölni tud,
 Keserű könnyel szíinig telt kehely ...
 Az én témáim nem pihentek el ...

("Minun uskoni on enemmän kuin lyhyt tunti, / joka kerää teatteritapaamiseen, / minun uskoni avaa portin uuteen maahan, / minun uskoni voi hävittää, tappaa, / katkerin kyynelin piripintaan täytetty malja ... / Minun aiheeni eivät ole käyneet levolle ...")

Koko kahdeksan säkeen jakso kiinteytyy yhdeksi, muusta säkeistöstä erottuvaksi, kokonaisuudeksi anaforan ja lauserakenteen toistamisen kautta. Samalla nämä seikat johtavat kytkemään koko jakson, koko loppusäkeistön, Vuorisaarnaan.

Viimeksi siteeratun katkelman alku tulkitsee Vuorisaarnan järjestyksi tilanteeksi, jossa esittäjän ja esityksen seuraajien osat on jo ennakolta annettu. Samalla lukija saa vihiä siitä, miten keskeisenä osana Jeesuksen toimintaa runon minä pitää nimenomaan Vuorisaarnaa ja että runon minä haluaisi koko toimintaansa jotain samanlaista kuin on Vuorisaarnan Jeesuksessa. Seuraavan säkeen voi tulkita alluusioksi Matt. 7:13:een, jossa Jeesus kehottaa menemään sisälle ahtaasta portista. Se, että runossa aikaisemmin on Jeesuksen vastineeksi asetettu nimenomaan runon minän tuleva usko, mahdollistaa myös toisen tulkinnan. Säkeen voi käsittää viittaavan Jeesuksen opetukseen siitä, että Hän itse on ovi lammasten käydä (Joh. 10-7-9). Seuraava säe aktualistaa Jeesuksen rakkaudellisen asennoitumisen. Oman Vuorisaarnansa lopuksi runon minä puhuu kärsimyksensä ja sen merkityksestä. Tämän keinona hän aktualistaa Oljymäellä kamppailevan Jeesuksen. Huomionarvoista on, että kun Jeesus sanoo

Luuk. 22:42:n suomennoksessa "Isä, jos sinä tahdot, niin ota pois minulta tämä malja", niin Adyn käyttämässä unkarinnoksessa on "maljan" vastineena "pohár" eli "lasi". Ehtoollisenviettoon yhdistyvän "kehely"-sanankäytin viihä, että runon minän kärsimys tulisi koitumaan toisten ihmisten hyödyksi.

Oda a betűkről -runossa konkreettistetaan painokirjainten ja runoilijoiden merkitystä allusoimalla Isä meidän -rukoukseen:

Mi ünnepeltetjük a világot:
 Olombetűk és éji emberek.
 Mienk az ország, hatalom, dicsőség,
 Mienk a küzdés, bánaság, nyomor,
 Mienk a zsongó dalos, szerető szív
 S a romlást kérő, éhező gyomor.
 Minden mienk és semmink a világon,
 Mienk az élet legmaróbb sora,

("Me juhlitutamme maailmaa: / lyijykirjaimet ja yöihmiset. / Meidän on valtakunta, voima, kunnia, / meidän on taistelu, rampuus, kurjuus, / meidän on hyrisevä lauluisa, rakastava sydän / ja raunioitumista pyytävä, nälkäinen vatsa. / Meidän on kaikki ja ei mikään maailmassa, meidän on elämän kirvelevin kohtalo,")

Siteeratun katkelman kolmas säe viittaa Isä meidän -rukouksen loppuun, jossa luetellaan Jumalan valtasuuruuteen kuuluvia asioita. Runossa ne liitetään runon meihin, runoilijoihin. Runossa jatketaan poleemisen allusion jumalistamien runoilijoiden ominaisuuksien esittelyä. Tällöin runossa ei viitata Isä meidän -rukoukseen enää kuvilla, mutta lausemuodon toistuminen säilyttää viittausta, johdattaa vertaamaan runoilijoita Isä meidän -rukouksessa puhuteltuun Jumalaan. Se, että Adyn varhaistuotannossa kylmäsydämyisyys liitetään Vuorisaarnan Jeesukseen (Lótusz ja Azuba) johdattaa tulkitsemaan "meidän on rakastava sydän" -kohdan poleemiseksi allusioksi Evankeliumeihin. Tätä tukee myös se, että viittauksen Isä meidän -rukoukseen aloittavan säkeen jälkeen runoilijoihin ei liitetä muita Jumalaan kytkeytyviä ominaisuuksia - kuin vain tämä "rakastava", joka taas liittyy Jumalaan mitä tyypillisimmin.

Oda a betűkről -runon seuraavassa jaksossa haaveillaan siitä, miten runoilijat toimivat kirjaimien kautta vapahtajina. Siteeraan uudelleen jakson sen osan, jossa vasta valmistellaan kytkentää Jeesukseen vapahtaja-

na, koska Vuorisaarnaan kohdistuvien viittausten näkökulma paljastaa tekstiä edelleen:

... Légy üdvözölve, szent, termékeny éjjel,
Mikor világot gyújtunk a világnak,
Mikor az eszmék szállnak szerte-széjjel,

("... Ole tervehditty, pyhä, hedelmällinen yö, kun sytytämme valoa maailmalle, / kun aatteet lentävät yltympäri,")

Ensimmäisessä säkeessä runon minä ylistää yötä puhuttelemalla sitä sanoin, joiden käyttämiseen on vaikuttanut Evankeliumien kuvaus enkelin käynnistä Neitsyt Marian luona ja jotka allusoivat niihin sanoihin, joilla katolinen kristitty puhuttelee Ave Mariassa taivaallista äitiään. Näin runoilijoista tehdään yön lapsia. Tämä vastakohtaistuu siihen, että Raamatussa pimeys ei ole luova elementti vaan päätepiste, katkera loppu. Valo sen sijaan on Jumalaan liittyvä asia, onnellisuuden perusta. Jumalan poikana Jeesus on tavallaan valon lapsi, mutta toisaalta, ja ennen kaikkea, hän on itse Maailman Valkeus (Joh. 8:12). Myös Jeesuksen opetuslapset ovat "maailman valkeus", kun he ovat Jeesuksen yhteydessä ja todistavat hänestä. (Saarisalo 1975, hakusana Valkeus.) Niinpä siteeratun katkelman toinen säe viittaa sekä Jeesukseen itseensä valona että Matteuksen evankeliumin viidennen luvun jakeeseen 16, jossa Jeesus antaa oppilailleen tehtäväksi loistaa valona ihmisten edessä. Kolmas säe selventää runon maailman apostolisen tehtävän toteutuvan runojen leviämisen kautta. "eszmék" ("aatteet") -sanana käyttäminen ilmaisee, että kysymys on nimenomaan opettaja-runoilijoista.

5.4. Jeesus runoilijana

Jeesuksen aktuaalistaminen runoilijana ei ole kirjallisuudessa mitenkään tavanomaista, mutta Adyn lyriikassa on tällaisilla viittauksilla tärkeä osa Evankeliumien subtekstisyydessä. Jeesuksen näkeminen runoilijana asettuu Adyn varhaislyriikan ristiriitaisen Jeesus-kuvan myönteisen puolen olennaiseksi osaksi: Jeesus merkitsee minälle myös ihailtavaa runoilijaa.

Lyriikan allusiivisuuden ensisijainen, tyypillinen kohde on muu lyriikka, joka samankaltaisuuttaan antautuu helposti hedelmälliseen vertai-

luun ja joka on se ympäristö, jossa uuden runoteoksen tulisi päteä. Vuorisaarna on Evankeliumien muihin osiin verrattuna erityisen altista lyriikan alluusioille, koska se on saarnaa, kuuluu lajiin, joka on lähellä lyriikkaa. Saarnassa näet puhujan ja yleisön suhde on läheinen, samaan tapaan kuin lyriikassa. Saarna on lyyrisen runon lailla temaattista kirjallisuutta; yhdessä ne vastakohtaistuvat fiktionaaliseen kirjallisuuteen, esim. epiikkaan, jossa puhujan ja kuulijan (= kertojan ja lukijan) suhde on välillisempi. (Ks. Frye 1957, 367.) Jos tehtäisiin laaja tutkimus lyriikan Evankeliumi-alluusioiden jakaumasta, olisi odotuksenmukaista, että tulos olisi samankaltainen kuin on Nilda Jiménezin tutkimuksessa Christina Rossettin lyriikan raamatullisista alluusioista: Matteuksen evankeliumien luvut 5-7 on sellainen Evankeliumien osa, joka aktuaalistuu erityisen taaajaan (ks. Jiménez 1979, 59-124). - Adyn lyriikan lukuisat viittaukset Vuorisaarnaan osoittamalla osoittavat tämän Evankeliumien osan temaattisuutta; ja kaikkein korosteisimmin sen tekevät Jeesuksen runoilijana aktuaalistavat viittaukset.

Azuba-runossa Jeesuksesta tehdään kielteinen hahmo ja hänen oppiaan pidetään huonona. Toisaalta se, miten runon Jeesus julistaa oppinsa, kuvataan ihailevasti, jos kohta "pitkin hampain". Azuba-runosta saakin sen käsityksen, että vanhan, pakanallisen maailman oli väistyttävä sanan mahdin takia. Entistä ei lopettanut se, että uusi oppi olisi osoittautunut entisiä normeja paremmaksi, vaan se, että ylivoimainen runoilija otti ja lopetti kokonaisen aikakauden, suggeroi ihmiset taiteellisin keinoin uuden kannattajiksi:

Ott lenn, a tenger méla partján
 Fanatikus beszéd kél ajkán
 - Míg szavára buzgón vigyáznak -
Az idegennék, a Messiásnak.
 Szól. Hangja a varázsos éjben
 Majd csengve száll, majd súgva, mélyen.
 Arcán ragyog a hitnek pírja,
 Minden szava a szívnek írja,
 Minden igéje hitet épít
 S úgy hallgatják lelkes beszédit
 Szép ifjai Palesztinának ...

("Tuolla alhaalla, meren uneliaalla rannalla / kohoaa fanaattinen puhe huulille / - samalla kun innolla kuunnellaan - / vieraan, Messiaan. / Puhuu. Hänen äänensä lumoavassa yössä / sitten helisten liitä, sitten

kuiskaten, syvästi. / Hänen kasvoillaan hehkuu uskon puna, / hänen jokainen sanansa kirjoittaa sydämiin, / hänen jokainen sanansa rakentaa uskoa / ja niin kuuntelevat hänen innostunutta puhettaan / Palestiinan kauniit nuoret ...")

Témák-runoa yhdistää Azuba-runoon Azuban hahmon ohella myös - tai pikemminkin siihen liittyen - Jeesuksen aktuaalistaminen runoilijana. Siinä kerrotaan Azuban menetyksen historia näin:

Aki hurcolta a súlyos keresztet,
A Messiás kenetje, szava hője
A szeretőjét rabolták el tőle
S csináltak egy jámbor, papos világot,
Mely megöli a vágyat és az álmot.

("Hänen, joka raahasi painavaa ristiä, / Messiaan teeskennelty uskoninto, puheen hehku / varastivat häneltä rakastajan / ja tekivät lempeän, papillisen maailman, / joka tappaa kaipuun ja unelman.")

Ensimmäinen säe varmistaa viittauksen kohdistuvan juuri Jeesus Nasaretilaiseen aktuaalistamalla Hänet myös kärsivänä Jeesuksena. Toinen säe on hyvin tyypillinen, koska siinä Jeesukselle annetaan kaksi ominaisuutta, joista edellinen välittää poleemista, jälkimmäinen kunnioittavaa asennoitumista. "kenet" aktuaalistaa Jeesuksen ulkokullaisena, teeskentelijänä, näyttelijänä, kun taas "szava hője" aktuaalistaa Hänet syyttävänä, liekehtivänä puhujana. On kuin runoilija sanoisi: "En ota sinua vakavasti, en arvosta oppiasi, mutta kunpa olisin laisesi runoilija!". Tässä valossa huomataan, että runon minän muutamaa säettä aikaisemmin esittämä toive olla - tulevaisuudessa, uskonsa kautta - "enemmän kuin vaivainen tunti, joka kokoaa teatteritapaamiseen" ennakoi, on jo osa myös, Jeesuksen aktuaalistamista runoilijana. Ja kaiketi siinä näyttäytyy myös, millaista on yleensäkin runoilijan kunnioitus toista runoilijaa kohtaan: "Olet suurenmoinen; kunpa olisin enemmän kuin sinä!". - Runossa Jeesukseen liitettävien ominaisuuksien ristiriitaisuutta ilmentää myös se, että seuraavissa säkeissä nämä ominaisuudet saavat monikollisen predikaatin¹

1 Témák-runon on syntynyt Adyn Nagyváradissa 27.9.1902 esitetyn näyttämökuvaelman A műhelyben ("Ateljeessa") runo-osuuksien yhdistämisen tuloksena. Kuvaelman käsikirjoitus - jota säilytetään Budapestin Petőfin Kirjallisuusmuseossa - poikkeaa mielenkiintoisesti sekä Témák-runosta että

ja se, että kaksi säettä myöhemmin esiintyy, tässäkin runossa, ambivalenttia suhtautumista edustava "jámbor" -adjektiivi.

6. Jeesuksen kärsimystie

6.1. Runoilijoiden kärsimys

Tarkoitan Jeesuksen kärsimystiellä Evankeliumien kuvauksia Jeesuksen ristinkuolemasta ja siihen välittömästi liittyvistä tapahtumista. Evankelistat kuvaavat nämä vaiheet luonnollisesti hyvin seikkaperäisesti, joten aihe sisältää runsaasti motiiveja. Adyn varhaislyriikassa niistä aktuaalisetetaan lähinnä Jeesuksen ristinkanto ja Golgatan tapahtumat. Jälkimmäisen motiiveja aktuaalisetetaan myös Neitsyt Mariaan liitettyinä, miltä osin tarkastelen niitä vasta seuraavassa luvussa.

Sen tuntien, että Jeesus aktuaalisetetaan Adyn varhaistuotannossa myös runoilijana, ei ylläty siitä, että Via dolorosan Jeesukseen samastetaan Adyn lyriikassa runon ympäristön runoilijat yleensä. Tällöin runon minä on tietenkin yksi heistä ja runon persoonamuotona on "me".

Varhaisin runoilijat Kärsimystien Jeesukseen samastava Adyn teksti on Debreczeni Hírlap -lehdessä 30.12.1898 ilmestynyt Sorsunk ("Kohtalomme"); se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Runo muistuttaa paljon Eino Leinon vuoden 1901 kokoelmaan Pyhä kevät sisältyvää runoa Surut: Adyn runossa näet kuvataan toisaalta kokemusta ylenpalttisesta voimasta ja helpoudesta, toisaalta äärettömästä väsymyksestä. Voipuneisuuden - jota Leinon runossa havainnollistetaan "kamppailuna Luojan kanssa" - kuvauksessa Sorsunk-runossa hyödynnetään Evankeliumien esitystä:

---

sen Nagyváradi Napló -lehdessä julkaistusta varhemmasta versiosta. "A Messiás kenetje, szava hője / A szeretőjét rabolták el tőle" -kohta kuuluu käsikirjoituksessa "A Messiás kenetje, szava hője / a szeretőjet rabolta el tőle ("Messiaan teeskennelty uskoninto ja puheen paljous / varasti häneltä rakastajan"). Käsikirjoituksessa säe ei siis vielä sisällä Jeesukseen liitettävien ominaisuuksien välistä ristiriitaa, siinä Jeesus ei ole vielä ihailtu runoilija. Vastaavasti seuraavan säkeen predikaatti on käsikirjoituksessa yksiköllinen. Sen sijaan käsikirjoituksen luonnoksessa hője-kuvan sijalla on lopulliseen versioon palautettu hője, mutta seuraavan säkeen predikaatti on vielä yksikössä. - Näyttää siltä, että runoilija on aluksi vierastanut Jeesuksen aktuaalistamista ihailtuna runoilijana ja säkeen kuvien ristiriitaisuutta. (Ks. Láng-Schweitzer 1977, 1488.)

Van az életben egy-egy pillanat,
 Hogy nem várunk már semmit a világtól,
 Leroskadunk bánat terhe alatt,
 Szívünk mindenkit megátkozva vádol.
 Míg porba hullva megsiratjuk,
 Mi porba döntött - sok keserű álunk,
 Nincs egy szem, amely könnyet ejtsen,
 Míg testet öltött fájdalmakká válunk.

("Elämässä on hetkiä, / jolloin emme odota maailmalta enää mitään, / ly-sähdämme tuskan taakan alla, sydämemme vainoaa kaikkia kiroten. / Sillä aikaa, kun tomuun kaatuneina valitamme, / meidän tomuun kaadettuja - monia katkeria unelmiamme, / ei ole silmiä, jotka valuttaisivat kyyneliä, / kun muutumme ruumiillistuneiksi kivuiksi.")

Säkeistön kolmannessa säkeessä aktualistuu Jeesuksen nääntyminen ristin painosta. Kohtaus liitetään Jeesuksen kärsimystiehen, mutta Evankeliumeissa ei kuvata juuri tätä tapahtumaa. Jeesuksen voimien loppuminen käy niissä vain siitä ilmi, että Matteuksen, Markuksen ja Luukkaan evankeliumeissa kerrotaan Simon Kyreneläisellä kannatetun ristiä lopun matkaa (Matt. 27:32, Mark. 15:21, Luuk 23:26); Johanneksen evankeliumissa ei Ristintien tästä vaiheesta ole puhetta. Sen sijaan Katolisen kirkon opetuksessa Kärsimystien tapahtumista Jeesuksen uupuminen ristin alle on keskeisesti esillä: Katolinen kirkko opettaa Jeesuksen kaatuneen ristin painosta kolme eri kertaa ja paastonajan katumushartauksissa kutakin kolmea kertaa muistellaan erikseen. Säe todistaa katolilaisuudesta Adyn lyriikan vaikuttajasubtekstinä, etenkin, kun Adyn säkeessä esiintyy "roskadni" ("lysähtää") -verbi, eli juuri se sana, jota Unkarin katolilaisten ristintienhartaudessa käytetään kuvattaessa Jeesuksen vaipumista (ks. esim. Kertész 1959, 46-48). - "roskadni" (yleensä prefiksiverbinä "leroskadni") esiintyy Adyn varhaislyriikassa silmiinpistävän usein. Siihen liittyvää voipumisen motiivia on pidetty Nietzschen vaikutuksena Adyn lyriikkaan (ks. Szabó 1945, 42). "roskadni" kannattelee siis Adyn lyriikassa monisäkeistä subtekstisyyden kudosta: allusiivista suhdetta Evankeliumeihin ja vaikutussuhdetta katolilaisuuteen ja Nietzschen tuotantoon.

Sorsunk-runon me, runoilijat, samastetaan Jeesukseen kärsijöinä, mutta siinä, miten runon me suhtautuu kärsimykseensä ja miten siihen suhtautuu ympäristö, runo vastakohtaistuu Evankeliumien kuvaukseen.

Jeesus lohduttaa saattajiaan ja valittaa heidän tulevia koettelemuksiaan (Luuk. 23:28-30), kun taas runon me kiroaa kaikkia ja valittaa omia unelmiaan. Jeesuksen saattajat vuodattavat hänen puolestaan kyyneleitä (Luuk. 23:27), kun taas runon kärsijöiden tähden ei itketä. Kuva antaa ymmärtää, että runon vaivattujen kärsimys olisikin suurempi kuin Jeesuksen. Säkeistön päätössäe palauttaa mieleen, että Jeesus on ihmishahmon ottanut Sana (esim. Johanneksen evankeliumin ensimmäinen luku); kytkenän aloittavan säkeen lailla päätössäekin samastaa runoilijat Jeesukseen, tähdentää runossa kuvatun kärsimyksen erityistä merkitystä.

Vajaa vuosi Sorsunk-runon jälkeen ilmestyi Adylta Debreczen-lehdessä (14.10.1899) Szív nélkül ("Ilman sydäntä") -niminen runo. Se sisältyy myös Még egyszer -kokoelmaan, nimellä Fuimus (lat. "Olemme olleet"), parin säkeen osalta vähän erilaisena. Runo varioidi Sorsunk-runoa; mikä käy ilmi jo heti tekstin alusta (Még egyszer -kokoelman versio):

De jó, ha elszállt minden álmunk,
Ha nem tudunk senkit szeretni,
Ha érzéketlen kövé váltunk,
Ha nincs reményünk s nincs több álmunk.

("Mutta on hyvä, jos kaikki unelmamme ovat lentäneet pois, / ja jos emme saata rakastaa ketään, / jos olemme muuttuneet tunnottomaksi kiveksi, / ja jos meillä ei ole toivoa eikä enää unelmia.")

Fuimus-runon ensimmäisen ja neljännen säkeen kuvia vastaavat Sorsunk-runossa "tomuun kaadetut, katkerat unelmamme" ja "emme odota maailmalta enää mitään", toista säettä vastaa kuva "sydämemme vainoa kaikkia kiroten" ja kolmannen säkeen esikuvana on Fuimus-runossa "muutumme ruumiillistuneiksi kivuiksi".

Jo Fuimus-runon alun vertailusta Sorsunk-runoon ilmenee, että kuvat vastaavat toisiaan literaalilla mutta eivät allusiivisella tasolla: Fuimus-runon kuvasto ei viittaa Evankeliumeihin. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että kuvaukset Jeesuksen kärsimystiestä eivät olisi sen subteksti.

Jeesuksen kärsimystie, joka on Sorsunk-runon läpinäkyvä subteksti, tulee esille myös Fuimus-runossa, mutta läpinäkyvämmänään, vaikutuksena. Jo siteeratusta ensimmäisessä säkeistössä osoittaa Jeesuksen kärsimystien kuvausten vaikutusta toinen säe, jonka taustalla on kuvaus siitä, miten Jeesus osoitti rakkautta kärsimyksensä näkijöitä kohtaan. Kolman-

nen säkeen subtekstinä on Evankeliumien opetus Sanan inkarnaatiosta. Runon muut kaksi säettä kätkevät vielä kolme Jeesuksen kärsimystien motiivia: naisten valituksen Jeesuksen tähden, kuvaukset Jeesuksen ristinkannosta ja sen, miten väkijoukon kiihtyneisyys aiheutti Jeesuksen kuoleman:

Hullhatnak forró könnyek értünk:
Nem érezzük terhét a vádnak,
Hitvány ellen nem forr a vérünk,
Csókot, ütést egyként nem érzünk.

Mit sem várva, mitől sem félve
Allunk ez örült forgatagban
S ha eltipornak összetépve:
Voltunk ... aztán ... mindennek vége.

("Kuumat kyyneleet voivat tipahdella tähtemme: / emme tunne syytösten taakkaa, / veremme ei kiehu keinoa vastaan, / emme tunne suudelmia sen enempää kuin iskujakaan. // Mitään odottamatta, mitään pelkäämättä / seisomme järkensä menettäneessä pyörteessä / ja jos meidät poljetaan riekaleiksi repien: / olemme olleet ... sitten ... kaiken loppu.")¹

1 Fuimus-runon uhman kuvat ennakoivat vuosia myöhemmin, 1913, syntynyttä Hunn, új legenda -runoa. Tässä tekstissä, joka on Adyn tuotannon ja koko unkarilaisen lyriikan maineikkaimpia tekstejä, Ady tulee toistelleeksi uhman ilmaisemisessa varhaisen runonsa kuvia. Erittäin jännittäväksi asian tekee se, että samassa yhteydessä, jossa Fuimus-runon kuvat tulevat esiin, runossa puhutaan siitä, miten minällä on vielä runon nykyisyydessäkin oikeus olla samanlainen kuin ennen opiskelijapoikana. Siis samalla, kun puhutaan oikeudesta regressioon, niin ikään kuin regressioon havainnollistuksena ruvetaan puhumaan omalla entisellä äänellä:

Százféle bajnok mássá sohse váltan,
Utő legény, aki az ütést álltam:
Igy állva, várva vagyok egészen magyar

Ki voltam öreg grammás-diák korban,
Egnek lendülten s százszor megbotoltan,
Külön jussom: vénen is diák lehetek.

Kalapom, szüröm, szivem förgetegben,
Nézik a vihart, hogy ki bírja szebben
S visszapattog róluk jég, vád és szidalom.

("Sadanlainen mestari koskaan toisenlaiseksi muuttumatta, / Iskevä nuorukainen, joka olen iskut kestänyt: / näin seisoen, odottaen olen kokonaan unkarilainen. // Joka olin vanha jo silloin, kun vasta opiskelin kirjoja, / taivaalle heilahtaneena ja sadasti kompastuneena, / minulla on erityisoikeus: saan olla vanhanakin opiskelija. // Hattuni, sihtini, sydämeni myrskyssä, / ne katsovat myrskyä, että kuka kestää paremmin / ja jää, syytös ja moite kimpoavat pois.")

Edellä on siteerattu A kenyér -runon neljää ensimmäistä säettä, joissa puhutaan kahdenlaisesta leivänpyytämisestä ja tämän kahdenlaisuuden syistä. Säkeistön kaksi viimeistä säettäkin allusoivat Evankeliumeihin, mutta Vuorisaarnan Jeesuksen sijasta ne aktuaalistavat Ristintien Jeesuksen. Tekstissä asetetaan runoilijat Jeesuksen kaltaisuuteen sekä elannon-anojina että kärsijöinä:

Halk sóhajban ezreknek vádja reszket:
Ma nem egy väll hurcolja a kereszket ...

("Hiljaisessa huokauksessa värisee tuhansien syytös: / nykyään ei ristiä raahaa yksi olkapää.")

Még egyszer -kokoelmaan sisältyvä Farsangi dal ("Laskiaislaulu") ilmestyi alun perin Nagyvárad Napló -lehdessä 12.4.1902 nimellä Prologus ("Prologi"). Runossa vastakohtaistetaan apea nykyisyys ja iloinen, pakanallinen menneisyys. Menneisyyttä edustaa runon nykyisyydessä laulu, joka tuo - modernille runolle ominaisella tavalla - muinaisuuden pakana-ajan osaksi nykyisyyttä. Tämän mukaisesti runon me:n tunnetila muuttuu alinomaan: me on milloin toiveikas, milloin masentunut. Runo on emotionaalisesti varsin rikas. Lähinnä tämän takia onkin nähdäkseni aihetta pitää Farsangi dal -runoa enempanäkin kuin yhtenä Adyn varhaislyriikan uskontunnustuksista pakanuudelle (ks. Király 1972 I, 319). On oireellista, että Gyula Földessy on kiinnittänyt huomiota siihen, miten A halottak élén -kokoelmaan sisältyvässä Vér: Ős áldozat ("Veri: muinainen uhri") -runossa Ady ikään kuin jatkaa vuosikymmenien takaista Farsangi dal -runoa (Földessy 1949, 243). Farsangi dal on nimittäin moderni, myöhempää Adya ennakoiva runo. Ja vielä enempääkin se ennakoi, sillä kuljettaessa rohkeasti tunnesävystä toiseen Farsangi dal -runossa rakennetaan sitä ilmaisuperinnettä, jota lyriikassa vielä tälläkin hetkellä pyritään jatkamaan ja syventämään.

Pakanuuden ylentämisen keinona runo polemikoi Uuden testamentin opetusta. Tällä kertaa ei kuitenkaan viitata Vuorisaarnaan. Ylistettäessä laulua, uskoa ja hurmaa autuaallisiksi ja laulua ikuisiksi aktuaalistetaan Ensimmäisen korintolaiskirjeen kolmastoista luku, jossa ylistetään uskoa, toivoa ja rakkautta ja todetaan, etteivät ne koskaan katoa. Jeesuksen kärsimystie aktuaalistuu runon kymmenennessä säkeistössä:

Szép úri nép, jambus-dal száll feléd,
 Szájam sövényén egy-egy szava reszket:
 Mikor eldobtad a mámor egét,
 Ez a mi népünk ezer édent vesztett,
 Mi vonszoljuk, hej, a te bús kereszted!

("Kaunis herraskansa, jambinen laulu liittää sinua kohti, / suupielessäni värisee muutama sen sana: / Kun heitit pois hurman taivaan, / tämä meidän kansamme menetti tuhat eedeniä / me raahaamme, hei, sinun surullista ristiäsi!")

Runon kaikki säkeistöt alkavat samalla, laskiaista juhliville kohdistetulla, puhuttelulla. Pakanuuden laulu on jambinen, siis kohoava, optimistinen; Farsangi dal on jambinen sekä rytmiltään että kuvastollisesti. Runon minä on laulun vähäinen edustaja, mutta hänen tukenaan on mahdettava perinne. Seuraavassa säkeessä on jälleen esillä Uutta testamenttia runossa polemikoiva "mámor" ("hurma"): runossa katsotaan, että kristillisyyden myötä ei taivasta olekaan saatu omaksi vaan, että se on menetetty.

Säkeistön päätössäe akutaalistaa useitakin Evankeliumien motiiveja. Ensinnäkin se palauttaa mieleen ristiä kantavan kärsivän Jeesuksen. Minä on palautunut taas me:ksi: pakanuutta runon minä edustaa yksin, mutta Jeesukseen rinnastuvana kärsijänä hän on yhdessä muiden runoilijoiden kanssa. Toisaalta viittaus kohdistuu siihen, että Evankeliumien mukaan (esim. Matt. 10:38) Jeesuksen seuraaminen merkitsee ristin kantamista. Kolmanneksi aktuaalistuu vielä sekin, että Jeesuksen ristiinnaulitsemisen vaatijat kiroisivat itsensä ottamalla Hänen verensä itsensä ja lastensa päälle (ks. Matt. 27:23).

6.2. Rakkautta vailla olevien kärsimys

Kuva parjaavasta ristintien kulkijasta esiintyy Adyn runoudessa jo vuonna 1897, Szilágy lehdessä 4.4 ilmestyneessä runossa Ha ... ("Jos ..."). Runo on viisisäkeistöinen valitus rakastetun uskottomuuden aiheuttamista sydänsuruista. Aineksen varhainen esiintymä on siis olenmaisesti erilaisessa kontekstissa kuin myöhemmät. Toiminnan syynä ei ole runoilijoiden kärsimys yleisten asioiden takia vaan henkilökohtaiset sydänsurut. Vastaavasti runossa ei puhuta me- vaan minä-muodossa. Niinpä

runo ei kytkeydy niin läheisesti niihin runoihin, joissa myöhemmin käytetään samaa ainesta, kuin runoon Ha szeretlek, jossa viitataan toiseen motiiviin Jeesuksen kärsimystien kuvauksessa. Runon kaksi ensimmäistä säkeistöä kuuluvat:

Hogyha tudnád, látnád, mit szenvedek érted,
 Oh, de megátkoznád csalfa hűtlenséged!
 Koszorút kötőznél, könnyed hullna rája:
 Letűnt boldogságom sötét fejfájára.

Oh, ha tudtad volna, mennyire szertlek,
 Nem hurcolna vállam nyomasztó keresztet,
 Lihegő ajkaim nem átkot szórnának,
 Csak örökre Téged, Téged csókolnának.

("Jos tietäisit, ymmärtäisit, miten paljon kärsin tähtesi, / oi, miten ki-roaisit petollista uskottomuuttasi! / Sitoisit seppeleen, kyyneleesi putoaisi sille: / kadonneen onneni haudan tummalle muistomerkille. // Oi, jos olisit tiennyt, miten paljon rakastan sinua, / olkapääni ei raahaisi painavaa ristiä, / läähättävät huuleni eivät syttäisi kirouksia, / vaan suutelisivat ikuisesti sinua, sinua.")

A multak álman ("Menneitten unelmille") -runo ilmestyi Debreczeni Reggeli Ujság -lehdessä 17.10.1898, ja se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Runossa minä moittii sinää siitä, että tämä naureskelee entisille unelmille. Alkuperäisessä versiossa Evankeliumit eivät tule esiin, mutta Versek-kokoelmaa varten runoilija muokkasi tekstin perinpohjaisesti, ja yksi muutoksista on se, että kolmisäkeistöisestä kaksisäkeistöiseksi lyhentyneen runon toisessa stroofissa käytetään Jeesuksen kärsimystien kuvauksesta peräisin olevaa kuvaa:

Lásd, gyötrelmes, nehéz az élet,
 Ha hitünk mind a sárba hullt.
 A keresztet miért viseljük,
 Ha elfeledve már a mult?! ...

("Katsos, elämä on tuskallista ja vaikeaa, / jos kaikki uskomme on pudonnut kuraan. / Miksi kannamme ristiä, / jos mennyt on jo unohdettu?! ...")

Runon teemana on se, syvälinen, ajatus, että hyvien kokemusten muisteleminen, säilyttäminen antaa ihmiselle voimaa elää. Tässä ristinkantaminen kuvittaa elämän vaikeuksien kohtaamista, elämän "perusilmettä", jonka sietämisen motivoi runon mukaan kauniitten hetkien muisto. Nähdäkseni ristinkantaminen on runossa ainoastaan literaalista ainesta: se ei vaadi Evankeliumien kuvausten huomioonottamista. Tällä kertaa nuori runoilija käyttää sovinnasta kieltä: mukautuu siihen, että ristinkantamisen alun perin allusiivinen kuva on muuttunut yleisessä kielenkäytössä opakkiksi. Täten Jeesuksen kärsimystien motiivi on vaikuttanut välillisesti, yleisen kielenkäytön kautta, A multak álman -runon syntyyn.

Edellä on tarkasteltu, miten vuoden 1898 Karácsony-runossa haaveiltaan "joulun tarun" muuttumisesta todeksi. Kuvitellessaan, mitä silloin seuraisi, runoilija käyttää mm. kuvaa "Golgota nem volna / Ez a földi élet" ("Ei olisi Golgata / tämä maallinen elämä"). Tässä siis Golgata aktuaalistetaan kärsimyksen näyttämönä - toisin kuin pari kuukautta aikaisemmin ilmestyneessä Aradin uhrien muistorunossa.

Vuoden 1899 Karácsony-runossa valmistellaan uuden Messiaan pyytämistä kuvaamalla ympäristö masentavaksi:

Kihűlt a szív, elszállt a lélek,
A vágy, a láng csupán a testé;
Heródes minden földi nagyság
S minden igazság a kereszté ...

("Sydän on jäähtynyt, sielu on lentänyt pois, / kaipuu, liekki on ainoastaan ruumiin; kaikki maan suuret ovat Herodeksia / ja kaikki totuudet ovat ristin ...")

Ady oli aikaisemmin samana vuonna valittanut runoissaan ruumiillisen joutumista syrjään (Azuba). Joulurunossa hän kuitenkin suree, ruumiiseen vastakohtaistetun, sielun väistymistä. Tällaiset käännökset, ailahdetut, ovat tyypillisiä Adyn runoudessa. Osaltaan ne muistuttavat siitä, että lyyriikon tuotannon yhtenäisyys ei yleensä ole niinkään katsojakeskeistä laatua vaan pikemmin kokemuksen yhtenäisyyttä.

Siteeratut säkeet muodostavat nelinkertaisen kerron. Kolmannessa ja neljännessä säkeessä astutaan tehon lisäämiseksi ulos literaalista maailmasta, haetaan voimaa Evankeliumien kuvauksista, samastutaan niihin. Avuksi tuodaan ainesta vapahtamisen historiasta: Jeesuksen lapsuuteen

liittyvä Herodeksen julmuuksien kuvaus ja esitys Jeesuksen maallisen elämän päättymisestä ristillä. - Askarruttavaa on, että riimi kytkee, runokokonaisuutta vastustaen, yhteen ruumiin ja ristin. Luultavasti tässä on yksi syy siihen, että Ady ei julkaissut vuoden 1899 Karácsony-runoa Még egyszer -kokoelmassa.

Ha szeretlek ("Jos rakastan sinua") -runo ilmestyi alun perin Debreczeni Hírlap -lehdessä 10.3.1899, ja se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Lehdessä julkaistu versio ei allusoi lainkaan Evankeliumeihin, kun taas kokoelmassa julkaistun kolmisäkeistöisen tekstin toinen stroofi kytkee runon Jeesuksen kärsimystiehen.

Kun verrataan kokoelman version allusoivaa osaa lehtiversion vastavaan osaan, huomataan, miten Evankeliumeihin allusoivat säkeet saavat rakkauden merkityksen minälle esiin yleispätevämmiin ja vaikuttavampiin. Viittaaminen Evankeliumeihin tuo runoon konkreetin, tutun kiinnekohdan, joka helpottaa viestin kulkeutumista vastaanottajalle. Siteeraan ensin lehtiversiota ja sitten runon lopullista muotoa:

Ha szeretlek, akkor lelkemről
Ez a hideg köd felszakad,
Nehéz harcom a kísértéssel
Az örületbe nem ragad.

("Jos rakastan sinua, silloin sielultani / lohkeaa pois tämä kylmä sumu, / raskas taisteluni kiusauksen kanssa / ei vie mielipuolisuuteen.")

Ha szeretlek, akkor vergődve
A halált nem hívom soha,
Eltűröm még a szenvedést is,
Nem lesz az élet Golgota.

("Jos rakastan sinua, / silloin heittelehtien / en koskaan kutsu kuolemaa, / siedän jopa kärsimyksenkin, / elämästä ei tule Golgataa.")

Kokoelman version yhteys Evankeliumeihin on "Golgata"-kuvan varassa, jota runossa ei käytetä paikannimenä vaan nimityksenä olotilalle, jossa kuolemanvoimat hallitsevat. Jeesus aktuaalistetaan runossa kärsijänä, joka ei halunnut jatkaa kärsimystä vaan antautui kuolemalle, suhtautui kuolemaan pakomahdollisuutena. Näin runossa liitetään Jeesuksen kuolemaan aivan toinen merkitys kuin Evankeliumeissa, jotka eivät suinkaan esitä

Jeesuksen kuolemaa elämän kipujen väistämiseksi vaan sankarilliseksi toiminnaksi maailman sovituksen puolesta. Ha szeretlek -runon alluusiosakin on kysymys "vääristelevästä alluusiosta", viittauksesta, joka erottaa subtekstin ilmauksen siihen korreloituvasta sisällöstä.

Jeesuksen näkeminen Ha szeretlek -runossa elämän kipujen väistäjäksi yhdistyy siihen, että Adyn varhaistuotannossa Jeesuksen katsotaan suhtautuvan kielteisesti rakkauteen ja jättäytyvän rakkauden ulkopuolelle (Azuba ja Témák). Näissä kaikissa suhteissa Jeesuksen katsotaan väistelleen elämää. Tässä kontekstissa Ha szeretlek -runo provokoi lukijaa tekemään sen päätelmän, että Jeesus oli kykenemätön voitokkaaseen kärsimykseen sen takia, koska ei päästänyt rakkautta luokseen - vastakohtanaan lyyrinen minä, jolle rakkaus naiseen antaa voiman kärsimyksen urhoolliseen sietämiseen.

Témák-runossa Evankeliumit aktualistuvat monipuolisesti. Edellä on tullut esille, miten runon minän tulevan uskon kuvaamisen yhteydessä aktualistetaan Getsemanen Jeesus ja muutamaa säettä myöhemmin taas, Azuban hyökätessä kristillisyyttä vastaan, Jeesus yksilöidään "painavaa ristiä raahanneeksi". Näitten alluusioiden välille jäävissä säkeissä kuvataan Azuban tulo:

... Azuba jö ... Zsidó leány, szegény,
Leroskadott a tenger fövényén,
A vére lüktet, harmatteste reszket ...

("... Azuba tulee ... Juutalaistyttö, parka, / on lysähtänyt meren hiekkarannalle, / hänen verensä sykkii, kasteruumiinsa värisee ...")

Säkeisiin sisältyy runon kolmas viittaus Jeesuksen ristintiehen. "leroskadott"-verbi tekee Azubasta taakkansa alle lysähtäneen kärsijän, mikä vastakohtaistuu siihen, että heti perään mainitaan Jeesus taakkansa kantaneena. Näinkin runossa herätellään myötätuntoa Azubaa ja edelleen Azuban edustamaa pakanallista maailmaa kohtaan.

7. Neitsyt Maria

7.1. Aineksen asemasta

Adyn varhaistuotannossa tulee esille kaksi kohtausta Evankeliumien kuvauksesta Neitsyt Marian elämästä. Toisaalta siinä on subtekstinä Evankeliumien kuvaukset siitä, miten Maria sai tietää tulevan tehtävänsä jumalanäitinä, ja toisaalta Neitsyt Maria tulee esille myös kärsivänä äitinä, seuraamassa Golgatalla poikansa kuolemaa.

Analyysin kannalta hahmottuvat normaalisti, selkeästi ne tapaukset, joissa on subtekstinä Luukkaan evankeliumin ensimmäisessä luvussa (jakeet 26-38) kuvattu enkeli Gabrielin käynti Neitsyt Marian luona, sen ilmoittaminen, että Neitsyt on synnyttävä Korkeimman Pojan. Edellä on ollut tarpeellista jo esitellä tällaisesta tapauksesta esimerkki: Oda a betűkről -runossa tehdään runoilijoista yön lapsia palauttamalla lukijan mieleen enkelin tervehdys Neitsyt Marialle.

Toinen ryhmä on epätavallinen, helposti virheellisiin tulkintoihin johtava. Se nimittäin ottaa aineksensa Luukkaan evankeliumin toisen luvun (jakeet 34-35) kuvauksesta siitä, miten hurskas Simeon ilmoittaa Neitsyt Marialle tämän tulevan, Jeesuksen tehtävään liittyvän kärsimyksen, mutta viittaakin muualle Evankeliumeihin.

Luukkaan evankeliumin kyseinen kohta kuuluu:

Ja Simeon siunasi heitä ja sanoi Marialle, hänen äidilleen: "Katsso, tämä on pantu lankeemukseksi ja nousemukseksi monelle Israelissa ja merkiksi, jota vastaan sanotaan - ja myös sinun sielusi lävitse on miekka käyvä - että monen sydämen ajatukset tulisivat ilmi".¹

Tarkasteltaessa edellä Azuba-runon viittauksia Vuorisaarnaan tuli esille tapaus, jossa Simeonin sanat ovat subtekstinä. Kyseisessä tapauksessa suhde on läpinäkyvä: Simeonin sanat palautetaan lukijan mieleen Azuban sanojen prefiguurina.

Nyt tarkasteltavina olevat runot käyttävät Simeonin sanoja läpinäky-

¹ Gáspár Károlin unkarinnoksessa kohta kuuluu: Es megáldá öket Simeon, és monda Máriának annak annyának: ímé vettetett ez sokaknak esetekre, és sokaknak feltámadásokra Izraelban, és jegyül, kinek sokan ellene mondanak. (Sőt a te lelkedet is általhatja az éles tőr), hogy megjelentessenek sok szíveknek gondolatai."

mättömänä subtekstinä, lainaavat niistä ainesta. Niiden läpinäkyvänä subtekstinä, alluusioiden kohteena, on sen sijaan Neitsyt Marian kärsimys. Azuba-runossa tämäkin puoli oli esillä, mutta ei ainoana läpinäkyvänä subtekstinä vaan kaksoisviittauksen toisena kohteena. Runoissa ei suoraan ilmaista, että Maria, jonka sydämen miekka lävistää, olisi nimenomaan ristin juurella kärsivä Maria, mutta niissä katsotaan Simeonin ennustusten käyneen Neitsyt Marian elämässä toteen, ja tuskinpa on perusteltua mitään muuta tilannetta ennustukseen yhdistää.

Luukkaan evankeliumin toisen luvun esillä oleva kohta, nimenomaan sen jälkimmäinen osa, antaa yksilön kärsimykselle tarkoituksen: sen kautta moni tulee ilmaistuksi. Muistuu mieleen se Adyn tuotantoa edellä tarkasteltaessa ilmennyt seikka, että siinä yhteisön onnen ehtona nähdään yksilön kärsimys ja että nimenomaan runoilijan kärsimyksellä katsotaan olevan yhteisöllistä merkitystä. Tältä kannalta näyttäytyy ymmärrettäväksi ja tarpeelliseksi, että Adyn runoudessa tarraudutaan Simeonin ennustukseen ja viitataan Neitsyt Marian kärsimykseen.

Edelleen sopii kiinnittää huomiota siihen, mikä samankaltaisuus vallitsee Simeonin sanojen ja T.S. Eliotin, modernin runouden tienraivaajan, suorastaan ohjenuoraksi tulleen vaatimuksen välillä. Eliothan polemikoi romantiikan painotusta, jonka mukaan runoilijan tulee ilmaista ennen muuta itseään, omaa henkilöönsä, ja tähdentää vastaavasti, että runoilijan tulee antaa itselleen ilmaisu taiteilijana. Tämä merkitsee pakoa persoonallisuudesta, mutta ei epäpersoonalliseen vaan enempään kuin persoonalliseen, siinä mielessä impersonaaliin. (Ks. Eliot 1928, 59 ja Fjord Jensen 1970, 110-113). Runoilijan tehtäväksi tulee antaa ilmaisu monelle.

Simeonin sanat ja Evankeliumien kuvaukset Neitsyt Marian kärsimyksistä ovat Adyn varhaistuotannossa aivan eri runojen subteksteinä kuin kuvaus enkelin käynnistä Neitsyen luona. Edelliset esiintyvät Adyn vuosina 1897-1899 kirjoittamissa traagissävyyisissä, reviczkyssä runoissa. Nämä runot sisältyvät Versek-kokoelmaan, ja voinee pitää merkinä alluusioiden toteutumisesta, että Emil Abrányi tuli kirjoittaneeksi Versek-kokoelman esipuheessa äideistä yleensä seuraavasti: "... (äitiä) uskollisempaa lohduttajaa meillä ei ole, sillä hän saattaa meidät ristintien viimeiseen vaiheeseen saakka, niin kuin Jeesuksen mater dolorosa." Enkelin käynti on taas luonteenomaisesti Adyn vuosina 1900 ja 1901 kirjoittamien ajankohtaisrunojen aineista. Ainesta käytävistä runoista Oda a betűkről on ainoa muu kuin ajankohtaisruno ja ainoa Adyn kokoelmiin sisältyvä runo ja ainoa Adyn oikealla nimellään julkaisema runo.

7.2. Simeonin ennustus ja Neitsytäidin kärsimys

Varhaisin Adyn runo, jossa Simeonin sanat ovat läpinäkymättömänä ja Neitsyt Marian kärsimys läpinäkyvänä subtekstinä on Ha ..., jossa edellä on todettu tulevan esille myös Evankeliumien kuvausten Jeesuksesta kärsimyksiellä. Johdonmukaisena jatkona sille, että runon minä rinnastaa kärsimyksensä runon sinän tähden ristintien Jeesuksen kärsimyksiin, runon minä kuvittelee, että jos runon sinä olisi hänen kärsimyksestään selvillä, niin hän jakaisi Neitsyt Marian kohtalon:

Oh, ha Te éreznéd azt a sötét átkot,
Mely elrabolt tőlem egy tündér-világot:
Megtörne a szived, megtörne a lelked,
El nem bír nád soha azt a nagy keservet!

("Oi, jos Sinä tuntisit sen tumman kirouksen, / joka on ryöstänyt minulta satumaailman: / sydämesi murtuisi, sielusi murtuisi, / et kestäisi milloinkaan sitä suurta katkeruutta!")

Nem élek én tovább ("En elä enää") ilmestyi Szilágy-lehdessä 8.5. 1898. Melkoisesti muunneltuna runo sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Itseä tutkivassa tekstissä runon minä luettelee runoilijana olemiseen liittyviä asioita, joita ilman hän ei enää olisi olemassa. Viisisäkeistöisen runon neljännessä stroofissa (Versek-kokoelman versio) viitataan Evankeliumeihin:

Nem élek én tovább
Nem élek csak addig,
Amíg a szivemen
Ezer kínos kérdés
Keresztül nyilallik;
Amíg nyugodalmat
Egy percre se leltem,
Amíg egy viláért
Gyötrődik a lelkem.¹

1 Szilágy-lehden versiossa kohta, joka kytkee runon Evankeliumeihin, on jo kolmannessa säkeistössä ja kuuluu hieman toisin kuin runon lopullisessa versiossa: "Nem élek csak addig, / Mig szivemen ezer kétség, / Ezer érzés fájó hangja / Keresztül nyilallik." ("En elä kuin vain siihen saakka, / kun sydämeni tuhat epätoivoa, / tuhannen tunteen kipua tuottava ääni, / lävistää.")

("En elä enää / kuin vain siihen saakka, / kun sydämeni / tuhat tuskasta kysymystä / lävistää; / kun rauhaa / en ole löytänyt hetkeksiäkään, / kun maailman puolesta / kipuilee sieluni.")

Neitsyt Marian kokema kipu on osa Jumalan valittuna olemista, sen tuskallista puolta, tavallaan sen hinta. Runon alluusio aktuaalistaa Evankeliumien motiivin tältä kannalta. Ja vastaavasti runon minän kärsimys tulee esitellyksi kutsumukseen kuuluvana asiana.

Nem élek én tovább -runossa samastutaan minä-muodossa kärsivään Jumalanäitiin. Tämä vastakohtaistuu siihen, että Jeesukseen vapahtajana samastutaan Adyn varhaislyriikassa me-muodossa (esim. Betűk ünnepe).

Runon minä itsessään ei saa Adyn varhaislyriikassa vapahtajan merkitystä. Korkeintaan vapahtajana voi esiintyä jokin sellainen, mikä on lähöisin runon minästä - esim. "tuleva usko" (Témák) ja painokirjaimet (Oda a betűkrűl). Tältä osin siis runon minä suhtautuu vapahtaviin voimiin samoin kuin Neitsyt Maria Jeesukseen.

Kolmas "Amíg"-sanalla alkava säepari tuo esiin kuvan, joka jatkaa Evankeliumi-kytkennän suorittanutta kuvaa kuin Luukkaan evankeliumin toisen luvun 35. jakeen loppupuoli alkupuolta. Runon minän, joka esitäytyy tekstissä runoilijaksi, kipu on kipua maailman puolesta. On hyvin mielenkiintoista panna merkille, että Szilágy-lehden versiossa vastaava säkeistö jatkuu toisin:

Nem élek én tovább,
Csupán addig élek,
Amíg szerelmemért
Szerelmet remélek,

("En elä enää, / vain siihen saakka, / kuin rakkauteni tähden / rakkautta toivon")

Nem élek én tovább -runon alkuperäisversiossa jäädään Evankeliumeihin viittaavassa säkeistössä yksityisiin asioihin, kärsimykseen henkilökohtaisten asioiden takia. Tehty muutos ilmentää Evankeliumien vaikutusta runoilijaan: allusoidun kohdan välitön konteksti on johdattanut runoilijan tekemään korjauksen, jonka tuloksena lopullisen version anaforien sitoma parisäejakso kokonaisuudessaan vastaa Luukkaan evankeliumin toisen luvun 35. jaetta. Versek-kokoelmassa julkaistussa tekstissä runoilijan

elossaolon ehdoiksi asetetaan yksilöllisten tuntemuksien ohella myös kosketus yhteisöön, mikä merkitsee runoilijakuvan muuttumista Eliotin viitoittamaan suuntaan.

Runo Megpihent ("On käynyt levolle") ilmestyi Debreczeni Reggeli Újság -lehdessä 14.9.1898. Adyn koottujen runojen kommenttien mukaan (Láng-Schweitzer 1977, 1492) Megpihent on syntynyt reaktiona uutiseen Itävallan keisarinnan ja Unkarin kunigattaren Elisabetin murhasta 10.9.1898. Ja varmasti runon aikalaislukijat ovatkin mieltäneet sen aiheeksi nimenomaan Elisabet-keisarinnan, joka oli Unkarissa tavattoman suosittu ja jonka kuolema herätti siellä suorastaan maansurun. Runossa ilmaistaan kaiketi monien senhetkinen kokemus, mutta toisaalta, ja tähän liittyen, se on niin tilannesidonnainen, ettei ihmettele Megpihent-runon puuttumista Adyn kokoelmista. Myös lehtimiehenä Ady on kirjoittanut keisarinna Elisabetin muistosta, arvioinut sen vielä vuosien päästäkin - 1907 - "loukkamattoman jaloksi" (Ady 1977a II, 488).

Seitsemänsäkeistöisessä muistorunossa runon sinä rinnastetaan Neitsyt Mariaan alusta alkaen:

Magpihent a szived,
Nagyasszonyunk, végre,
Rászállott bánatod
A pirosló vérre,
De pirosló véred
Minden hulló cseppje
Egy felszálló kétség
A magas egekre.

("Sydämesi on käynyt levolla, / *Suuri rouvamme*, lopulta, / tuskasi on laskeutunut / punaisena hohtavan veren päälle, / mutta punaisena hohtavan veresi / jokainen putoava pisara / on ylösliitävä epätoivo / korkeisiin taivaisiin.")

Puhuttelu "Nagyasszonyunk" ("Suuri rouvamme") kytkee sinän Neitsyt Mariaan.^{1,2} Säkeistöissä ei kuitenkaan aktualisteta Evankeliumien ku-

1 Legendan mukaan Unkarin ensimmäinen kuningas Tapani Pyhä pyysi Neitsyt Mariaa ottamaan Unkarin valtakunnan suojelukseensa. Tämän takia unkarilaiset pitävät Neitsyt Mariaa "suurena rouvanaan", ts. erityisenä suojelejanaan. (Ks. esim. Dümmerth 1980, 186.)

2 Kytkeytyminen nimenomaan Neitsyt Mariaan selviää kontekstista, sillä "nagyasszony"-puhuttelu ei liity ainoastaan Neitsyt Mariaan vaan sillä voidaan puhutella korkea-arvoista naishenkilöä yleensäkin (ks. Juhász 1972, hakusana "nagyasszony").

vausta Neitsyt Mariasta vaan siinä viitataan Jumalanäitiin Katolisen kirkon opetuksen vaikuttamana: Neitsyt Maria on Taivaiden Kuningatar, joka toimii lakkaamatta maan päällä elävien uskovien puolesta. Tätä osoittavat myös säkeistön viimeiset, Neitsyt Marian esirukoilijana aktuaalistavat säkeet.

Megpihent-runon toisessa säkeistössä kuvaillaan runon sinän traagista elämää:

Megpihent a szived ...
 Milyen sötét átok,
 Hogy neked szenvedés
 Volt egész világod,
 Hogy te, ki szent voltál
 Orangyallá válva,
 Százszor tettél utat
 Nehéz Golgotára!

("Sydämesi on käynyt levolle ... / Miten synkkä kirus, / että sinulle kärsimystä / oli koko maailmasi, / että sinä, joka olit pyhä / muuttuen suojelusenkeliksi, / teit sata kertaa matkan / raskaalle Golgatalle!")

"suojelusenkeli"-kuvalla ja "nagyasszonyunk"-kuvalla runon ensimmäisessä säkeistössä on sama tehtävä: esitellä Unkariin myönteisesti suhtautuneeseen keisarinna Elisabetiin kytkeytyvä runon sinä Unkarin suojelijana. Poleemista asennoitumista Neitsyt Mariaan, sinän korottamista Neitsyt Marian yläpuolelle, osoittavat toisen säkeistön kaksi viimeistä säettä, joissa runon sinän kärsimykset esitetään suuremmiksi kuin Jumalanäidin kärsimykset.

Kärsimyksen kuvailun jälkeen runossa kuvaillaan sinän elämän onnellisia hetkiä ja niiden ympäristöä siunaavaa vaikutusta. Ennen ensimmäisen säkeistön, runon sinän ikuisuusmerkityksen, toistamista kuvataan runon huipennukseksi sinän elämän traaginen loppu. Siinä katsotaan varsinaisesti toteutuneen Simeonin ennustusten eli edellä poleemisesti esiin väläytetty Neitsyt Marian kärsimys asetetaan runon sinän kärsimyksen prefiguuriksi:

Oh! Azok a percek
 Irt adtak szivednek,
 Fényesebb világot
 Fényes szellemednek ...
 Nyugalmat a csodált,

Uldözött költőnek,¹
Mert besüppedt sirján
Új virágok nőnek.

Aztán újra tűrni
Szivettépd átkot,
Feketén, komoran
Járni a világot.
Hogy szent szivedet, mely
Millióknak öre,
Atjárja egy gaznak
Megvillanó tőre.

("Oi! Nuo hetket / lääkitsivät sydäntäsi / ja antoivat valoisamman maailman / valoisalle hengellesi ... / rauhan ihallulle, / vainotulle runoilijalle, / koska hänen painuneella haudallaan / kasvaa uusia kukkia. // Sitten taas sietää / sydäntäraastavaa kirousta, / mustana, synkkänä / kulkea maailmaa. / Jotta pyhän sydämesi, joka / on miljoonien suojeilija, / läpi kulkisi roiston / välähtävä puukko! ...")

Nagyváradi Napló -lehdessä 31.3.1903 ilmestynyt runo Blaháné ("Rouva Blaha") on hyvin samankaltainen kuin Megpihent. Siinä puhutellaan katolilaisen ja Neitsyt Marian suhteeseen viittaavalla tavalla kuuluisaa näyttelijätärtä Lujza Blahaa (1850-1926).

Runo Hamvazószerdán ("Tuhkakeskiyikkona") ilmestyi Debreczeni Hírlap -lehdessä 15.2.1899, ja se sisältyy myös Versek-kokoelmaan. Teksti jakaantuu kolmeen kahdeksansäikeiseen, tähdellä erotettuun, osaan. Ensimmäinen säikeistö kytkee runon Evankeliumeihin:

Meghajtom bünbánón fejem
S mit rég' tevék, imádkozom.
Atnyilallik lelkemen
Egy rég' nem érzett fájdalom.
Egy rég' nem érzett fájdalom
Imára szólit engemet,
Hisz' örömtöl imádkoznom
Oly régen-régen nem lehet.

1 Tämän säkeen nuori runoilija varusti tähdellä ja huomautti alaviitteesä, että "ihailulla, vainotulla runoilijalla" on tarkoitettu Heineä (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1097). Näin runossa allusoidaan ihailevasti kahteen eri historialliseen henkilöön; nuori runoilija lausuu kauneimmat kiitoksensa ihailemalleen kuningattarelle sillä, että katsoo runossaan tämän onnellisten hetkien olleen lohduksi myös esikuvalliselle runoilijalleen.

("Painan katuvaaisena pääni / ja teen, mitä en ole tehnyt aikoihin, rukoulen. / Sieluni lävistää / tuska, joka ei ole tuntunut aikoihin. / Tuska, joka ei tuntunut aikoihin / kutsuu minua rukoukseen, näet ilosta rukoilla / en ole voinut pitkään, pitkään aikaan.")

Säkeistön - niin kuin myös koko runon - teho perustuu paljolti romanttisen ironian käyttöön, siihen, että alussa luotu ilmapiiri rikotaan runon mittaan. Runo lähtee liikkeelle sellaisilla kuvilla, joita sen otsikko tuo mieleen. Aloittaahan tuhkakeskiviikko paastonajan, jolloin kristillisessä elämässä kadutaan syntejä ja - tai oikeastaan: eli - muistellaan Jeesuksen kärsimyksiä. Runon lukemisen mittaan vielä kolmas, neljäs ja viideskin säe tuntuvat aiheen kristilliseltä kehittelyltä, samastumiselta Neitsyt Marian kärsimyksiin Jeesuksen ristin juurella.

Säkeistön loppu, jossa iloitaan tunnetusta kivusta, rikkoo lukijalle muodostuneen kuvan, pakottaa tulkitsemaan kahteen kertaan mainitun runon minän kivun uudelleen.¹ Runon mittaan hänelle selviää, että Neitsyt Marian tuskiin samastumisen sijasta onkin kysymys Jumalanäidin kipujen näkemisestä runon minän kipujen prefiguurina. Koetuista kivuista iloittamisen motiivi kytkee runon Nem élek én tovább -runon tematiikkaan: runoilijalle kivut ovat riemullinen asia, koska ne osoittavat hänen elävän. Kristillisesti ymmärrettyyn tuhkakeskiviikkoon liittää runon lopulta vain sen ilmestymisajankohta ja runon minän kokemus kivusta.

Sekä kristillisessä elämässä että Hamvazószerdán-runon maailmassa johdattaa Neitsyt Marian kipujen muistaminen rukoukseen. Kristillisessä elämässä tämän rukouksen tarkoituksena on saada armo Luojalta, runon maailmassa taas luoda, runoutta. Ero tähdentyy runon päätössäkeissä: "Dalra fel, míg mások zokognak, / Ez a nap az én régi ünnepem! ..." ("Ylös lauluun, kun toiset nyyhkyttävät, / tämä päivä on minun vanha juhlanani! ...")

Runo Félhomályban ("Puolihämärässä") ilmestyi Debreczeni Hírlap -lehdessä 14.3.1899; täydennettynä ja korjailtuna runo sisältyy myös Versek -kokoelmaan. Molemmissa julkaisuissa identtinen toinen osa viittaa Evankeliumeihin:

1 Säkeistön rakenne on mielenkiintoinen, taiturimainen. Viidennessä säkeessä tapahtuva edellisen säkeen toisto pysäyttää runon paikalleen, meditoi. Siitä eteenpäin säkeistö purkaa, haihduttaa kaiken kehityn. Äännteellisellä tasolla tätä tukee, tätä merkitsee, säkeistön alkupuolella esiintyneiden riimien käyttäminen edelleenkin niin, että kaikilla säkeenloppuisilla äännteillä on assonanttinen tai riimittyvä vastine säkeistön toisella puolella.

A szívemből egy-egy sóhaj
 Atnyilallik a szívembe ...
 Egyedüli kincs tetőled:
 - Amit adhatsz még nekem -
 A szívemből egy-egy sóhaj ...
 A szívemből egy-egy sóhaj
 Atnyilallik a szívembe ...
 Oly kevés maradt a multból ...
 Amit néked adhatok:
 A szívemből egy-egy sóhaj ...

("Sydämestäsi huokauksia, / tunkeutuu sydämeeni ... / Ainoa aarre sinulta: / - jonka voit antaa vielä minulle - / sydämestäsi huokauksia ... // Sydämestäni huokauksia / tunkeutuu sydämeesi ... / Menneestä on jäänyt niin vähän ... / Mitä voin antaa sinulle: / sydämestäni huokauksia ...")

Koko laaja, viisiosainen, runo käsittelee tilannetta, jossa on yhdessä kaksi ihmistä, joiden väliltä rakkaus on kuollut. Esillä oleva toinen osa perustuu suurelta osin alluusion: jaksoa hallitsee kuva, jossa sitä kipua, ettei voi antaa toiselle enää mitään, verrataan Neitsyt Marian kokemuksiin. Alluusion tehtävä yhdistää Félhomályn Ha ... -runon. Vähäisenä erona on, että viimeksi mainitussa runon minä kuvittelee rakkaiden menettämisestä aiheutuvan, Neitsyen tuskaan vertautuvan kivun, kun taas Félhomályban-runossa tämäkipu koetaan varsinaisesti.

Adyn varhaistuotannossa on lisäksi useita kuvia, joissa on aineksia Simeonin ennussanoista ja jotka muistuttavat Neitsyt Marian kärsimyksen viittaavia kuvia ilman, että kuitenkaan viittaisivat Evankeliumeihin. Runot, joihin tällaisia kuvia sisältyy, ovat peräisin samoilta vuosilta kuin Neitsytäidin kärsimyksiin viittaavat tekstit. Kaikissa tapauksissa näiden kuvien tehtävänä on ilmentää valaistumisen hetkeä: hetkeä, jona oma menneisyys tai ympäristö tulkitaan uudelleen.

Runossa Milyen az ősz? ... ("Millainen on syksy? ...; Szilágy 21.11.1897, Versek) kuvataan runon minän reaktioita menneisyyden kauniin syksyn muistamiseen mieleen näin: "... oly fájdalom / Egeti most is lelkemet ..." ("... niin suuri kipu / polttaa nytkin sieluani ..."). Runossa Egy szép leányhoz ("Eräälle kauniille tytölle"; Szilágy 13.2.1898, Versek) palauttaa lapsen kasvojen näkeminen runon minän mieleen rakkaat kasvot menneisyydestä: "Szivemben kínos emlék ébred, / Amely a múlton átrohan." ("Sydämässäni herää tuskainen muisto, / joka ryntää

läpi menneisyyden."). Mesét mondok ("Kerron satua"; Debreczen 10.5. 1899, Versek) -runon kertoja kuvailee elämänuskon heräämistä tarinansa päähenkilössä näin: A sebzett szív ujult reménye / Altalragyogta új dalát;" ("Haavoittuneen sydämen uudistunut toivo / hehkui kauttaaltaan uutta lauluaan:").

7.3. Enkelin käynti

Niissä Adyn varhaistuotannon runoissa, joissa on subtekstinä Evankeliumien kuvaus enkelin käynnistä Neityst Marian luona, käytetään tervehdystä "üdvözlégy!" tai sen synonyymia "légy üdvöz!" ("ole tervehditty!"). Gáspár Károlin unkarinnoksessa enkeli ei tervehdi Neitsyt Mariaa näin. Luukkaan evankeliumin ensimmäisen luvun 28. jakeen sisältämä tervehdys kuuluu siinä näet: "Örülj te, ki az Urnál ingyen vagy kedves: Az Ur te veled vagy: és te áldott vagy az asszonyok között".

Adyn runoissa esiintyvä "üdvözlégy"-ilmaus on peräisin katolilaisuudesta. Se aloittaa unkarinkielisen vastineen Ave Maria -rukoukselle (ks. Kertész 1959, 9), siis sille rukoukselle, joka Pater noster -rukouksen ohella toistuu katolisessa hartauselämässä kaikkein tiheimmin. Ensimmäiseksi mieleentuleva tulkinta enkelin sanojen esiintymisestä Adyn lyriikan subtekstinä onkin se, että Adyn runoissa viitataan Evankeliumeihin katolilaisuuden välittömästi tai välillisesti vaikuttamana tai mitä ilmeisimmin katolilaisuuden sekä välillisesti että välittömästi vaikuttamana, sillä myös yleiskielessä "üdvözlégy!" koetaan uskonnollisen kielenkäytön termiksi (ks. Juhász 1972, hakusana "üdvöz").

Enkelin sanojen kehkeytyminen katolilaisten Neitsyt Marian kunnioituksen osaksi mahdollistaa kuitenkin myös toisen tulkinnan. Katolilaisuutta ei tulekaan välttämättä pitää lähteenä, alluusioiden välineen, aineksen, antajana, vaan katolilaisuus voidaan ymmärtää myös alluusioiden kohteeksi. Näin tulkittaessa Evankeliumit ovat runon läpinäkymätön, katolilaisuus taas läpinäkyvä subteksti.

Szabadság-lehdessä 18.2.1900 ilmestynyttä runoa A hó ("Lumi") Ady ei liene salanimen käyttämisestä päätellen tarkoittanut miksikään lyyriikonmaineensa jalustaksi. Melkein loppuun saakka kaksisäkeistöinen, kahdeksansäkeinen runo onkin vain jonkinlaista riimillistä säätiedotusta, mutta viimeisen säkeensä alluusion kautta teksti saavuttaa huomattavasti lisää ulottuvuutta - nimenomaan silloin, jos alluusion katsotaan kohdistuvan

Evankeliumeihin. Päätössäe kuuluu: "Üdvözlégy, bűbájos tavasz! ..." ("Ole tervehditty, suloinen kevät!). Lukija muistaa, miten enkeli ilmoitti Neitsyt Marialle ainutlaatuisen syntymän ihmeestä ja johtuu huomaamaan, miten äitimäinen on kevät, miten ainutlaatuista ja ihmeellistä on sen anti tuskastuttaneen talven jälkeen.

Ennen kuin tarkastellaan Neitsyt Maria subtekstin esiintymistä Herceg Karneválhoz ja Halton Nagyváradon -runoissa on tarpeen palauttaa mieleen ruusun ja Neitsyt Marian läheinen liittyminen yhteen. Ruusu, joka oli tunnusomainen antiikin maailmalle, sai kristillisessä emblematiikassa sijaa vain vaivoin, vasta pitkän ajan kuluessa. Kristillisessä kulttuurissa ruusu kytkeytyi heti alusta lähtien nimenomaan Pyhään äitiin: Neitsyt Mariaa esittävässä taiteessa saatettiin, ritarillisena ja hyveellisenä elkeenä, sijoittaa ruusu kuvatun jalkojen juureen. Ruusukkoa rukoillen on Neitsyt Marian puoleen kääntynyt jo keskiajalta lähtien. Siinä ruusu sisältyy jo rukousvälineen nimeen (saks. Rosenkratz, engl. rosary, unk. rózsafüzér). Ja lopulta ruususta on tullut embleemi itselleen Neitsyt Marialle Taivaan ja hengellisen rakkauden kuningattarena. (Balogh 1981, 53-54; Vries 1974, hakusana "rose".)

Ruusun ja Neitsyt Marian välisen yhteyden huomioonottaminen on usein tarpeellista sellaisissa runoissa, joissa esiintyy kuvana "ruusu" tai ylimalkaan kukat. Niinpä esim. kun Paul Claudelin oodissa L'Esprit et l'Eau "ruusu"-kuva liittyy toisiinsa vaikeasti kytkettäviin yhteyksiin ja toimii runossa monella eri tasolla (ks. Tanskanen 1982, 10), on huomattava, että "ruusun" esiintyminen motivoituu osaksi kristillisen emblematiikan kannalta. Kuuluisa, arvoituksellinen kuva Possédons la mer éternelle et salée, la grande rose grise! ("Olkoon meillä siis meri, ikui- nen ja suolainen, suuri, harmaa ruusu!") avautuu, kun huomataan, että ei ainoastaan vedellä ole sekä fyysistä että metafyyssistä merkitystä vaan myös runon sen kanssa ekvivalenttiin asemaan asettamalla ruusulla. "ve- si" ja "ruusu" ovat runossa myös hengellisen rakkauden edustajia, ikään kuin sen maskuliininen ja feminiininen osa. Näin huomataan mainitun sala- mielisen kuvan ennakoivan runon huipentavaa kuvaa, jossa Jumalan vii- saus on ovenavaajan edessä "kuin kunniatorni ja kruunattu kuningatar". (Ks. Claudel 1967, 234-248.) - Samoin Eino Leinon runossa Kunnia hälle! - joka sisältyy Tähtitarha-kokoelman sikermään Marjatan tähdet - tulee lukijalle motivoituksi "kukkien kuningatar" -kuvan esiintyminen "henkeni morsian" -kuvan kertona, kun hän ottaa huomioon ruusun ja Neitsyt Ma-

rian välisen yhteyden kristillisessä emblematiikassa (ks. Leino 1968, 57).

Herceg Karneválhoz ("Prinssi Karnevaalille") ilmestyi Szabadság-lehdessä 6.1.1901. Runossa karnevaaliin suhtaudutaan kuin rakkaaseen ihmiseen, joka on kuollut ja jonka hautaamista ja hautaa muistellaan ja jota nyt odotetaan kiihkeästi palaavaksi. Kolmisäkeistöinen runo päättyy enkelin tervehdystä Neitsyt Marialle soveltavaan säkeeseen: "... Udvözlégy, herceg Karnevál!" ("Ole tervehditty, prinssi Karnevaali!"). Viittauksella runon sinälle, "prinssi Karnevaalille", annetaan uusi, uskonnollinen merkitys ja pakotetaan lukija tulkitsemaan edellä esitetty uudelleen. Ruusukuvaston voi nähdä ennakoivan lopun käännettä: sinä on haudattu sinne, missä "ruusu aukeaa" ja missä perhonen lentää "neitseelliseen kukkamaljaan", ja vaaleat ja ruskeat tytöt ovat säilyttäneet sinän nimeä purkaen ja kutoen "ruusuisia unelmia". Toisaalta alluusio tähdentää ruusujen kytkeytyvän runon sinään epäkristillisen, pakanallisen elämän ilon symboleina. Runo on hyvin samantapainen kuin, alun perin, vuotta myöhemmin ilmestynyt Lótusz.

Halton Nagyváradon ("Halton Nagyváradissa") -runo ilmestyi nagyváradilaisessa Színház újság -lehdessä 26.5.1901. Runon aiheena - sikäli kuin lyyrisen runon otsikon viittauksen kohdetta kannattaa aiheeksi nimittää - on englantilainen näyttelijätär Mary Halton, joka oli huhtikuun lopulla vuonna 1901 toista kertaa esiintymässä Nagyváradissa. Samasta henkilöstä on puhetta myös Adyn edellisenä vuonna ilmestyneessä runossa Miss Mary és miss Klára ("Miss Mary ja miss Klára"). Ady käsitteli Mary Haltonia myös lehtimiehenä, Szabadság-lehden palstoilla toukokuussa 1901.

Halton Nagyváradon on oikeastaan neljästä osasta, ja samalla neljästä säkeistöistä, koostuva sikermä. Ensimmäinen säkeistö kuuluu:

A május hozta őt el újra,
A rímes, a szerelmes hónap.
Vagy ő talán maga a május,
Tündére az isteni csóknak,
Melytől liheg most az egész föld
Es száll az illat, nyíl a rózsza?
Légy üdvöz, óh, tündéri május,
Légy üdvöz, bűbajos Mimóza.

("Toukokuu toi hänet uudelleen, / riimillinen, rakastunut kuukausi. / Tai ehkä on toukokuu itse, / jumalaisen suudelman haltijatar, / jonka voimasta läähättää nyt koko maa / ja liittää tuoksu, aukeaa ruusu? / Ole

tervehditty, oi, keijukaismainen toukokuu, / ole tervehditty, suloinen Mimoosa.")

Runon alussa toukokuu on se aika, joka on tuonut runon hänet, mutta kolmannessa säkeessä hän identifioituu toukokuuhun. Kevään ilmiöistä tulee runon hänen ominaisuuksia. Runon hän on "jumalaisen suudelman keijukainen", jota auennut ruusu ilmentää. Kuvat ennakoivat, valmistelevat stroofin viimeisten säkeiden viittausta Jumalanäidin puhutteluun. Samoin sanoin, joilla enkeli puhuttelee Evankeliumeissa Neitsyt Mariaa ja joilla katolilainen kunnioittaa Taivaan kuningatarta, puhutellaan runossa keijukaismaista toukokuuta, joka on runon hän ja joka on runossa edelleen kytketty Mary-nimiseen naiseen.¹

Runon neljännessä eli viimeisessä osassa runon sinää - Neitsyt Mariaan kohdistuvasta alluusiosta alkaen runon hänen sijalla on runon sinä - nimitetään ruusuksi. Embleemisellä tasolla tämä toistaa kuvatun kytkemisen Neitsyt Mariaan, tähdentää myös kuvatun Neitsyt Maria -merkitystä runon minälle.²

Ruusu-kuva esiintyy Adyn varhaistuotannossa useissa muissakin runoissa. Erityisesti kiinnittää huomiota ruusu-kuvan käyttäytyminen kahdessa vuodelta 1897 olevassa runossa: Ha .. ja Dal a rózsáról ("Laulu ruususta"). Viisisäkeistöisen Ha ... -runon viimeisessä säkeistössä on menettämisen kuvastoa. Sen huipentaa säe "Gyenge rózsáról hova lett a rózsá? ..." ("Minne hennosta ruusunoksasta on hävinnyt ruusu? ..."). Kuvan tekee kiintoisaksi se, että välittömästi edellä, neljännessä säkeistössä, on Neitsyt Maria aktualistettu kärsijänä. Dal a rózsáról -runossa minä muistelee, miten rakastettu tyttö oli antanut hänelle ruusun, "polt-tavan rakkauden symbolin". Muistelemisen aikaan minä ymmärtää, että tytön antama ruusu onkin "salaperäinen, viimeinen herra sinun kanssasi". Tässäkin ruusun merkitys siis muuttuu runon mittaan: se ylenee

1 Runoilijaa on luultavasti johdattanut Mary Haltonin ja Neitsyt Marian kytkemiseen se, että englantilaista näyttelijätärtä oli ryhdytty nimittämään Nagyváradissa unkarilaisittain Máriaksi, mikä on siis myös Jumalanäidin nimen unkarinkielinen vastine. Ady itse mainitsee seikasta pari viikkoa ennen runoa ilmestyneessä lehtiartikkelissaan (Ady 1977a I, 131).

2 Sekä ensimmäisessä että neljännessä osassa runon sinää puhutellaan myös "Mimoosaksi". Ruusu-kuvan tavoin tämäkin ilmaus toimii kahdella tasolla, tai toimi ainakin aikalaislukijoille. Literaalilla tasolla mimoosa on herkkä, kylmälle erityisen altis kasvi. Allusiivisella tasolla se viittaa siihen, että Mary Halton saavutti Nagyváradissa menestystä Mimoosa-nimisenä roolihenkilönä (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1508).

sensualistisesta yliaistilliseksi.

Vuodelta 1897 peräisin olevassa runossa *Udvözlet* ("Tervehdys") tuodaan mieleen Neitsyt Maria ilman että aktuaalistettaisiin Evankeliumeja. Runossa minä muistelee lämpimästi palvoen ensi rakkauttaan. Viimeisessä säkeistössä on "kauniin ruskean tytön", runon sinän, kertona "Valoisaan säteeseen pukeutunut päivä". Tämä tuo mieleen Jumalanäidin, sillä kristillisessä taiteessa Neitsyt Maria esitetään usein auringonsäteisiin pukeutuneena.

8. Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat

Adyn varhaisimmassa, vielä 1800-luvun puolella ilmestyneessä lyyrissä tuotannossa on viittauksia Jeesuksen kuoleman jälkeisiin tapahtumiin. Pääasiallisesti nämä alluusiot sisältyvät Lajos Kossuth -aiheisiin runoihin. Kun Kossuth toisaalta on juuri niitä Unkarin historian hahmoja, joissa Ady näkee vapahtajan, merkitsee tämä sitä, että alluusiot Jeesukseen vapahtajana ja Jeesuksen kuolemaa seuranneisiin tapahtumiin kytkeytyvät Adyn lyriikassa läheisesti yhteen.

Március 20 ("Maaliskuun kahdeskymmenes") on Adyn varhaisin painettuna ilmestynyt runo (Láng-Schweitzer 1977, 1490): se ilmestyi Szilágy-lehdessä 22.3.1896 allekirjoituksella A.E. Runon tilanteena on, että unkarilaisten Pannoniassa olon tuhatvuotisjuhlan¹ katkaisee kansallinen suru, Lajos Kossuthin kuolinpäivä. Tekstissä Kossuthiin suhtaudutaan uskonnollisesti, palvotaan hänen muistoaan. Runon teksti:

Ezeréves létünk ünnepélyén,
Az örömnék víg zaja között
Ismét eljött a gyásznap, amelyen
Kossuth apánk sírba költözött.
Akkor egy bús nemzet zokogása
Kisérté a legnagyobb magyart,
Ki nem halt meg, örökre fog élni,
míg magyar szív dobogása tart.

Most örömszajt fojt el a gyász napja;
Nem zavarja azért ünnepünk.
Egy ezredév dicső ünnepélyét
Nem zavarja, ha mi könnyezünk.

1 Perinteellisen, yhäkin yleisen käsityksen mukaan unkarilaiset saapivat Karpaattien altaaseen suurruhtinaansa Árpádin, vanhimman unkarilaisen kuningashuoneen kantaisän, johdolla vuonna 896.

Hisz ez a könny nem a bánat könnye,
Csak az emlék szent áldozata;
Nem keressük "holtak közt az élőt",
Mert hisz él Ő, míg él a haza!

E szent napon nagy szelleme előtt
Leborul az ünneplő magyar,
Megcsókolja a szentelt sírhantot,
Amely testet, mulandót takar;
Könnyeiből új erőt merítve,
Megreszketve szóló kérő szava:
Aldd meg e hon méltó ünnepélyét,
Legyen boldog e szegény haza!

("Tuhatvuotisen olemassaolomme juhlanan, / ilon riemukkaan melun keskellä
/ on jälleen saapunut surunpäivä, jona / isämme Kossuth muutti hautaan.
/ *Silloin* surullisen kansan nyyhkytys / saattoi suurinta unkarilaista, /
joka ei ole kuollut vaan tulee elämään ikuisesti, / niin kauan kuin jatkuu
unkarilaisen sydämen syke. // *Nyt* surunpäivä tukahduttaa ilonmelun; /
se ei kuitenkaan häiritse juhlaamme. / Tuhannen vuoden kunniakasta
juhlaa / ei häiritse, jos me kyynelehdimme. / Sillä tämä kyynel ei ole
tuskan kyynel, / se on vain muiston pyhä uhri; emme etsi kuolleitten
joukosta elävää, / sillä Hänhän elää, niin kauan kuin elää isänmaa! //
Tänä pyhänä päivänä hänen suuren henkensä edessä / lankeaa maahan
juhliiva unkarilainen, / suutelee pyhitettyä hautakumpua, / joka peittää
ruumiin, kuolevaisen: / kyyneleistään uutta voimaa ammentaen, / hänen
vapiseva äänensä on sanonut: / siunaa tätä isänmaan arvoisaa juhlaa, /
olkoon tämä isänmaaparka onnellinen!")

Március 20 -runo kytkee itseensä Evankeliumien esitystä sekä Jeesuk-
sen hautaamisesta että Jeesuksen ystävien käynnistä hänen haudallaan.
Siteeraan Luukkaan evankeliumin 23. luvun lopusta ja 24. luvun alusta:

Ja naiset, jotka olivat tulleet hänen kanssaan Galileasta, seu-
rasivat jäljessä ja katselivat hautaa ja kuinka hänen ruumiinsa
sinne pantiin. Ja palattuaan kotiinsa he valmistivat hyvänhajui-
sia yrtejä ja voiteita; mutta sapatin he viettivät hiljaisuudessa
lain käskyn mukaan.

Mutta viikon ensimmäisenä päivänä ani varhain he tulivat hau-
dalle, tuoden mukanaan valmistamansa hyvänhajuiset yrtit. Ja
he havaitsivat kiven vieritetyksi pois haudalta. Niin he menivät
sisään, mutta eivät löytäneet Herran Jeesuksen ruumista. Ja
kun he olivat tästä ymmällä, niin katso, kaksi miestä seisoi
heidän edessään säteilevissä vaatteissa. Ja he peljästyivät ja
kumartuivat kasvoillensa maahan. Niin miehet sanoivat heille:
"Miksi te etsitte elävää kuolleitten joukosta? Ei hän ole täällä,
hän on noussut ylös.

Toisen säkeistön lopussa runo viittaa Evankeliumeihin silmiinpistävästi: nuori, vasta kahdeksantoistavuotias, runoilija on tähdentänyt alluusiota merkitsemällä Károlin käännöstä siteeraavan osan (Luuk. 24:5) lainausmerkkeihin. Ratkaisun voi katsoa ilmaisevan sitä, että runoilija ei vielä luota puhetapaansa, tai vasta hakee sitä; myöhemmässä tuotannossa Ady ei viittaa tällä tavalla. Toisaalta on kuitenkin todettava, että allusiivisen aineksen tähdentäminen sitaateilla Március 20 -runossa ennakoii Adyn päätuotannon, erityisesti sen viimeisen kauden, luonteenomaista tyylikeinoa: Raamattua siteeraavan moton käyttämistä runon otsikon ja muun tekstin välissä.

Allusiona Evankeliumeihin pidän myös ensimmäisen säkeistön vastavaa, siis seitsemättä, säettä. Nähdäkseni se aktualistaa Luuk. 24:6:n alkuosan: "Ei hän ole täällä, hän on noussut ylös." (Károlin käännöksessä: "Nincsen itt, hanem feltámadott:").

Runon alluusiot vaativat lukijaa vertaamaan Kossuthia Jeesukseen ja unkarilaisia Jeesuksen ystäviin. Kossuth ja Jeesus samastetaan toisiinsa, kun taas unkarilaiset ja Jeesuksen ystävät vastakohtaistetaan toisiinsa. Sekä Jeesus että Kossuth ovat joutuneet hautaan, mutta kumpikaan ei ole haudan oma. Jeesuksen ystävät tulkitsevat Jeesuksen hautaamisen väärin, kun taas unkarilaiset, Kossuthin ystävät, tulkitsevat Kossuthin hautaamisen oikein. Vastaavasti edellisten käyttäytyminen ei ole tilanteenmuikaista, kun taas jälkimmäisten on sitä.

Ne lauseet, jotka runo Evankeliumeista aktualistaa, esittää enkeli, tai kaksi enkeliä. Enkelien puheen tarkoituksena on opettaa Jeesuksen läheisiä suhtautumaan Jeesuksen kuolemaan oikealla tavalla. Runossa enkelien vastineena on lyyrinen minä, jonka puheen tarkoituksena on taas opettaa Kossuthin läheisiä, nimittäin Kossuthin maanmiehiä, suhtautumaan Kossuthin kuolemaan oikein. - Näin voidaan todeta, että Adyn myöhemässä lyriikassa lyyriselle minälle niin luonteenomainen profeetan rooli on esillä jo Adyn ensimmäisessä painetussa runossa: siinä kuin Evankeliumien kohtauksen enkeli toimii Jumalan ja juutalaisten välimiehenä, nuoren Adyn runon lyyrinen minä välittää jumalistetun Kossuthin ja unkarilaisten kesken.

Március 20 -runo ei ainoastaan allusoi Luukkaan Evankeliumiin vaan on myös sen vaikuttama. Tämä tulee esiin, kun jatketaan Luukkaan evankeliumin kahdennenkymmenennenneljännen luvun siteeramista vielä muuttaman lauseen verran:

Muistakaa, kuinka hän puhui teille vielä ollessaan Galileassa, sanoen: 'Ihmisen Poika pitää annettaman syntisten ihmisten käsiin ja ristiinnaulittaman, ja hänen pitää kolmantena päivänä nouseman ylös'. "Niin he muistivat hänen sanansa.

Enkelit evankeliumeissa kehottavat ihmisiä palauttamaan mieleen asioita Jeesuksen elämästä, jotta he ymmärtäisivät, mistä siinä varsinaisesti on kysymys. Vastaavasti Március 20 -runossa esitetään Kossuthin muistaminen verrattoman tärkeäksi.

Evankeliumeissa Jeesuksen muistaminen on tunnustamisen väline, tie tulla ylösnousseen Jeesuksen vapahtamaksi. Niissä muistaminen on tärkeää muistajien elämän kannalta, Jeesuksen elämän kannalta sillä ei ole merkitystä. Március 20 -runossa muistaminen on tarpeellista sekä muistajien että muistetun kannalta. Muistajille Kossuthin ajatteleminen on keino hankkia "uusia voimia", mahdollistaa elämän jatkuminen. Vastaavasti myös muistettu elää muistamisen kautta: siihen saakka kuin "jatkuu unkarilaisen sydämen syke", siihen saakka kuin "isänmaa elää". - Niinpä runon Evankeliumeihin viittaavassa säkeessä voidaan Kossuthista sanoa tavalla, joka ei sovi Jeesukseen: "joka ei ole kuollut". Adyn runossa Kossuth ei ole kuollut, koska häntä ei ole unohdettu.

Március 20 -runossa on Evankeliumien ohella keskeinen asema myös Unkarin klassisella lyriikalla. Nuori koulupoika ilmoittautuu esikoisrunolaan Unkarin lyriikan arvostetuimman perinteen jatkajaksi, esittäytyy Unkarin runouden suurimpien suojeluksessa. Isänmaallisella innostuksellaan, jonka keinona viittaillaan Unkarin historian tuhatvuotisuuteen, runo tuo mieleen Unkarissa miltei kansallishymnin asemassa olevan Mihály Vörösmarty¹ runon Szózat (suomennettu Unkarin lyyrassa nimellä Herätyshuuto). Mutta vielä läheisemmässä yhteydessä Március 20 on János Aranyin vuodelta 1860 olevaan runoon Széchényi emlékezete ("Széchényin muisto"), jolla Arany juhli unkarilaisen valtiomiehen István Széchényin (1791-1860) muistoa. Adyn runossa asennoidutaan samalla tavoin Kossuthiin kuin Aranyin runossa asennoidutaan Széchényiin, ja kuvastollisia yhteyksiä on tekstien välillä pitkin matkaa. Myös Aranyin runossa operoidaan raamatullisella kuvastolla, ja sen osana myös nimenomaan Jeesuksen ylösnousemuksen kuvastolla. Erityisesti Adyn runo palauttaa lukijan mieleen Aranyin laajan tekstin kaksi viimeistä säettä, joissa kielletään

1 Mihály Vörösmarty (1800-1855), lyyrikko ja eepikko, Unkarin romantiikan ja koko Unkarin kirjallisuuden huomattavimpia hahmoja.

Széchényin kuolema ja tähdennetään sen sijaan hänen elämänsä jatkumista ja joissa myös korostetaan kansallisen merkkimiehen suremisen myönteistä merkitystä kansakunnalle itselleen:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
 Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
 Hanem lerázzván, ami benne földi,
 Egy éltetö *eszmévé* finomul,
 Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
 Amint időben, térben távozik;
 Melyhez tekint fel az utód erénye:
 Ohajt, remél, hisz és imádkozik.
 Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
 Nem mindenestül rejt a cenki sír;
 Oszlásodat még a család siratja -
 Oh, mert ily sebre hol van balzsamír? ...
 Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal:
 Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
 Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal.
 Van élni abban hit, jog és erő!

("Se ei kuole, joka tuhlaa miljooniin / rikkaan elämänsä aarteita, vaikka hänen päivänsä loppuu; / vaan varistaen yltään sen, mikä hänessä on maallista, / hän jalostuu elämää ylläpitäväksi *aatteeksi*, / joka jää pysyvästi olemaan ja yhä vain kasvaa sen puhdas valo, / kun se loittonee ajallisesti, paikallisesti; / johon kohottaa katseensa jälkeläisen hyve: / kaihoaa, toivoo, uskoo ja rukoilee. // Sinäkään et ole kuollut, kansani suuri kuollut! / Hauta Cenkissä ei peitä sinua kokonaan; / suku valittaa vielä muuttumistasi tomuksi - / oi, koska ei tällaiselle haavalle ole ole-massakaan balsamia ... / Me nousemme; kipu lohduttaa meitä: / kansakunnan suru ei ole ainoastaan masentavaa: / siinä kansassa, joka tällä tavoin ylistää majesteetillista, ylistettävää / on elämään tarvittava usko, oikeus ja voima!")

Kossuth halálának évfordulóján -runo, joka ilmestyi ensimmäisen keran Versek-kokoelmassa, on paljolti jatkoa Március 20 -runolle. Myös siinä ollaan Kossuthin haudan äärellä ja kehoitetaan muistamaan sekä muistellaan häntä. Myös siinä suhdaudutaan Kossuthiin uskonnollisesti, aina siihen saakka, että hänessä nähdään Jeesuksen kaltainen vapahtaja, kuten edellä on todettu.

Kossuthin näkeminen vapahtajana Kossuth halálának évfordulóján -runossa tähdentää muistamisen merkitystä Március 20 -runoonkin verrat-

tuna. Se merkitsee vielä enemmän kuin "uusien voimien" saamista, nimitäin ikuista elämää koko Unkarin kansalle. Vastaavasti "Evankeliumi Kossuthista" päättyy runon viimeisen säkeistön uhkauksiin Kossuthin unohtajille, mikä tuo mieleen ne varoituksen sanat, joihin Uuden testamentin viimeinen osa, Ilmestyskirja, päättyy:

... S ha mégis lenne kor vagy nemzedék,
Mely elfeledné a Kossuth nevét -
Ne éljen akkor igaz hazafi,
Vagy hogyha él, tagadja meg hitét
S átkozza meg - bár szive szakad meg -
Szentségtörő, hálátlan nemzetét! ...

("... Ja jos kuitenkin olisi aika tai sukupolvi, / joka unohtaisi Kossuthin nimen - / älköön eläkö silloin todellista isänmaanystävä, / tai jos elää, niin kieltäköön hänen uskonsa / ja kirotkoon - vaikka hänen sydämensä repeää - / kansakuntansa, joka on pyhänhämäläisiä, kiittämätön! ...")

Adyn päätuotannon Unkari-aiheisissa runoissa tulee esiin näkemys, jonka mukaan sellainen unkarilainen, joka on kironnut oman heimonsa, on suuri unkarilainen. On hätkähdyttävää todeta, että jo Kossuth halálának évfordulóján -runon päätössäkeistö on tämän omalaatuisen katsomuksen mukainen. (Szabó 1945, 16-17.)

Laaja, yhdeksänsäkeistöinen, runo allusoi tiheään Evankeliumeihin. Niinpä Jeesukseen vapahtajana viittaava kolmas säkeistö sisältää useita muitakin alluusioita:

Kossuth Lajos ... mennyit jelent a név!
Szeretetet, bízó, honfi reményt,
Szabadságot, mely világot megvált,
Bosszút, melynek órája ütni fog! ...
Kijelentés, ezerszer szent e név,
Egy nép szívében élő nagy titok! ...

("Lajos Kossuth ... miten paljon merkitsee tämä nimi! / rakkautta, luotavaa, isänmaallista toivoa, / vapautta, joka vapahtaa maailman, / kosta, jonka hetki on tuleva! ... Ilmoitus, tuhat kertaa pyhä on tämä nimi, / kansan sydämessä elävä suuri salaisuus! ...")

Rakkauden, toivon ja vapauden liittäminen Kossuthiin allusoi Apostoli Paavalin Ensimmäisen korinttolaiskirjeen kolmanteentoista lukuun, jossa asetetaan usko, toivo ja rakkaus kaikkia muita lahjoja ylemmäksi, ainoksi, mikä kestää. Neljäs säe viittaa Evankeliumeissa kuvattuun Jeesuksen toiseen tulemiseen. Evankeliumeissakin puhutaan tässä yhteydessä nimenomaan kostosta (Luuk. 21-22; Károlin unkarinnoksessa käytetään ilmausta "bosszuállás napjai"). Viides säkeistö ennakoi viimeisen säkeistön uhkausta. Runon mukaan nimeen Kossuth liittyvä aines sisältää, jumalallisen ilmoituksen tapaan, kaiken tarpeellisen. Viimeinen säe "kansan sydämessä elävä suuri salaisuus" aktuaalistaa Jeesuksen opetuksen ylösnousemuksensa jälkeisestä suhteestaan opetuslapsiin:

Vielä vähän aikaa, niin maailma ei enää minua näe, mutta te näette minut; koska minä elän, niin tekin saatte elää. Sinä päivänä te ymmärrätte, että minä olen isässäni, ja että te olette minussa ja minä teissä. (Joh. 14:20-21.)

Siteerattu kolmas säkeistö aktuaalistaa Jeesuksen Kristuksena, ylösnousseena vapahtajana, Taivaan valtakunnan kuninkaana. Se operoi lukijoiden tuntemalla kristillisellä katsomuksella, jonka mukaan ihmisen mahdollisuus uskon, toivon ja rakkauden suuriin lahjoihin perustuu siihen, että Jeesus on suorittanut tehtävänsä loppuun, ja oikeuden päivän koittaminen taas siihen, että Jeesus on voittanut kuoleman. Runo johdattaa lukijan muistamaan, että Jeesuksen elämä opetuslapsiensa sisällä on korotetun Ihmisen Pojan, Kristuksen, elämää.

Siteerattuun säkeistöön sisältyvä Kossuthin merkityksen havainnollistaminen allusoimalla Jeesuksen toiseen tulemiseen liittyviin tuhon kuviin liittää nuoren Adyn, yllättävää kyllä, myös Unkarin ulkopuoliseen eurooppalaiseen runoperinteeseen. Kaikkeen vallankumoukselliseen toimintaan uransa alkupuolella innostuneesti suhtautuneelta Algernon Charles Swinburnelta ei näet jäänyt huomaamatta Kossuthinkaan toiminta, ja vuonna 1877 Swinburne julkaisi Kossuthin kunniaksi sonetin (To Louis Kossuth), jossa Kossuthia jumalistetaan hyvin samantapaisesti kuin Adyn runossa:

Light of our fathers' eyes, and in our own
Star of the unsetting sunset! for thy name,
That on the front of noon was as a flame
In the great year nigh thirty years agone

When all the heavens of Europe shook and shone
 With stormy wind and lightning, keeps its fame
 And bears its witness all day through the same;
 Not for past days and great deeds past alone,
 Kossuth, we praise thee as our Landor praised,
 But that now too we know thy voice upraised,
 Thy voice, the trumpet of the truth of God,
 Thine hand, the thunder-bearer's, raised to smite
 As with heaven's lightning for a sword and rod
 Men's heads abased before the Muscovite.

Kossuth halálának évfordulóján runon seuraava, neljäs, säkeistö ak-
 tuaalista Evankeliumien opetusta Jeesuksen alkuperästä:

Mely ég küldött, Te szent Apostolunk,
 Midőn meghalni készült szép honunk?
 Elállott már e nemzet szívverése,
 Az égtől várt csak megváltó csodát:
 S Te megjelentél, testté lett vágyunk;
 Kivívtad a nép igazát, jogát!

("Mikä taivas on lähettänyt sinut, sinä pyhä Apostolimme, / kun kaunis
 isänmaamme oli kuolemaisillaan? / Tämän kansakunnan sydämentykytys oli
 jo pysähtynyt, se odotti taivaalta vain vapahtavaa ihmettä: / ja sinä il-
 mestyit, ruumiillistunut kaipuumme; / taistelit kansasi toden, sen oikeu-
 den!")

Säkeistö aktuaalista Johanneksen evankeliumin ensimmäisen luvun,
 jossa selvitetään Jeesuksen taivaallista taustaa. Erityisesti kiinnittyy
 huomio luvun neljännessätoista jakeessa sanottuun:

Ja Sana tuli lihaksi ja asui meidän keskellämme, ja me katse-
 limme hänen kirkkauttansa, senkaltaista kirkkautta, kuin aino-
 kaisella Pojalla on Isältä; ja hän oli täynnä armoa ja totuutta.

Károlin unkarinnoksessa käytetään "tuli lihaksi" -kohdan vastineena
 nimenomaan ilmausta "testté lett". Runon sinän puhuttelemisen "pyhäksi
 apostoliksi" tuntuu ristiriitaiselta: ilmenehän kontekstista, että
 Kossuthissa nähdään vapahtaja, ei vapahtajan oppien levittäjää. Toisaalta
 "apostoli" -nimityksen käyttämistä motivoi se, että säkeistössä akutaalis-
 tetaan Jeesus suhteessa Isä Jumalaan, miltä kannalta Jeesus tosiaan on
 apostoli, Taivaan lähettäjä.

Viidennessä säkeistössä akutaalistetaan Jeesus Jeesuksena, Jumalan Poika ihmisen hahmossa. Siteeraan kolmea säettä strooфин alusta:

Te izentél - igy mondta azt a dal.
Es követett reménnyel a magyar!
Te fényesebbé tetted hírnevét,

("Sinä lähetit sanan - näin sen sanoi laulu. / Ja unkarilainen seurasi sinua toivolla! / Sinä teit hänen maineensa valoisammaksi,")

Ensimmäinen säe viittaa unkarilaiseen kansanlauluun Kossuth Lajos azt üzente ... Kaksi ensimmäistä säettä yhdessä aktuaalistavat sen, miten Jeesus kutsui oppilaita välillisesti, jo opetuslapsiksi ryhtyneen kautta (Joh. 1:41-42). Kolmannen säkeen attribuutti "fényes" ("valoisa") kytkeytyy edellisen säkeistön "igaz" ("tosi") -kuvaan. Runossa molemmat ovat unkarilaisuuden attribuutteja. Evankeliumeissakin nämä attribuutit kytkeytyvät yhteen, mikä motivoi niiden käyttäytymisen runossa. Molemmat ovat Jeesuksen attribuutteja: Hän on "Maailman valkeus" ja Hän on "täynnä totuutta".

Runon kuudes ja kahdeksas säkeistö toistavat edellä esiintynyttä alusiivista kuvastoa. Viittaukset vielä Isän luona olevaan Jeesukseen ja jo Isän luo palanneeseen Jeesukseen uudistuvat. Näin Kossuth halálának évfordulóján -runossa tähdennetään runon sinän ja Jeesuksen välistä yhteyttä:

Nem! Néked adta reményét, hitét,
Teérted égő, szerető szivét!
Téged minden magyar szivébe zárt,
A síri hant csak tested fedte el:
Téged szivünknek vágya teremtet,
Szivünkben van Néked szentelve hely!

Nyugodj békén, hazánk Apostola!
Nem fog feledni hű néped soha!
A szeretet örök cél és erő,
El nem veszti sem a jövő, se' mult, -
Ki szeretett úgy, mint Te szerettél,
Akkor is él, ha már sírba hullt! ...

("Ei! Sinulle se on antanut toivonsa, uskonsa, / Sinun tähtesi palavan, rakastavan sydämensä! / Sinut on jokainen unkarilainen sulkenut sydämeensä, / hautakumpu on peittänyt vain ruumiisi: / Sinut on luonut sy-

dämemme kaipuu, / sydämissämme on paikka Sinulle pyhitettynä! // Jää rauhaan, isänmaamme Apostoli! / Uskollinen kansasi ei tule koskaan unohtamaan Sinua! / Rakkaus on ikuinen päämäärä ja voima, / sitä ei kadota tulevaisuus, ei menneisyys, - / joka on rakastanut, niin kuin sinä olet rakastanut, / elää myös silloin, kun on vaipunut jo hautaan!")

Runon raamatullisia viittauksia hallitsevat kuvat, jotka aktuaalistavat Jeesuksen Jumalan luo palanneena. Ne rakentavat runon sinän vapahtajakuvaa; niiden kautta tähdentyy runon sinän ja tehävänsä loppuun suorittaneen Jeesuksen samankaltaisuus. Jeesuksen taivaallisen alkuperän aktuaalistavien viittauksien kautta korostuu taas runon sinän tämänpuoleinen alkuperä: hänet on luonut ihmisten kaipuu. Jeesuksen inhimillinen elämä jää runossa edellä manittuja puolia vähemmälle huomiolle. Ainoassa viittauksessa Jeesukseen ihmisenä runon sinä samankaltaistetaan Jeesukseen vaikuttajana, joka saa ihmiset liikkeelle.

Kossuth halálának évfordulóján -runon alluusio Jeesuksen maanpäälliseen elämään osoittaa osaltaan sitä, että Adyn varhaistuotannossa ihailaan Jeesusta sanakäyttäjänä. Kossuthin maine suurena puhujana on tärkeä taustatekijä sille, että häneen suhtaudutaan Adyn varhaistuotannossa Messiaana ja sille, että Kossuth-aiheiset runot sitovat kuvaukset Jeesuksesta monipuolisesti subtekstikseen.

Feledjetek! ... -runossa, jonka ensimmäisessä säkeistössä Golgata aktuaalistetaan vapahduksen paikkana, viitataan myös Jeesuksen toiseen tulemiseen. Jälkimmäisessä säkeistössä runon minä haaveilee apokalyptisin kuvin päivästä, jolloin Aradin uhrien puolesta kostetaan:

De lesz még itt a bosszu órájáig,
Lesz még itt szív, mely sohasem feled,
Hallunk mi még, hallunk zsoldos nyöszörgést
A vértanúknak sírhelye felett.
Lesz még itt ünnep, melynek órájában
A büntető Igazság karja ver -
Es büszkén tűzzük azt a híres fátyolt
A tizenhármak oszlopára fel.

("Mutta on täällä vielä koston hetkeen saakka, / on täällä vielä sydän, joka ei koskaan unohda, / me kuulemme vielä, kuulemme palkkasoturien voiheen / veritodistajien hautapaikan yllä. / On täällä vielä juhla, jonka hetkenä / rankaisevan Totuuden käsivarsi lyö - / ja ylpeinä kiinnitämme sen kuuluisan hunnun / ylös kolmientoista pilariin.")

Jeesuksen hautaa vartioineet palkkasoturitkin saavat runossa huomiota. Heidän vaikerointinsa tulevaisuuden nurinkäännytyssä maailmassa on metafora kaikkien niiden tuskalle, jotka ovat sallineet Aradin veriteon.

9. Muita subtekstejä

9.1. Sanan inkarnoituminen

Adyn varhaisessa lyriikassa taajaan esille tulevien, edellä käsiteltyjen subtekstien ohella siihen kytkeytyvät useita kertoja myös Johanneksen evankeliumin alku ja Evankeliumien köyhät. Lisäksi on toki myös sellaista ainesta, joka tulee esille vain tilapäisesti, mahdollisesti vain yhden ainoan kerran.

Ady julkaisi Nagyváradin Napló -lehdessä 26.5.1901 artikkelin Színházi poézis - Titkos költők ("Teatterirunoutta - sala-runoilijoita"), jossa muka siteerataan ja kommentoidaan paikallisten runoilijoiden Nagyváradin teatteriin kuuluville kirjoittamia runoja. (Láng-Schweitzer 1977, 1508). Artikkelissa esitellään kaikkiaan viisi runoa. Niistä kolmas on omistettu Olga Szóhnerille. Tekstissä runon sinään suhtaudutaan palvovasti, mihin tässäkin tapauksessa liittyy Evankeliumien sitominen subtekstiksi. Kaksisäkeistöisen runon ensimmäisessä stroofissa palautetaan mieleen Sanan inkarnoituminen Evankeliumeissa:

Te vagy a liliomfehértég,
Egy szép álom, mely elrepül,
Te vagy a testet öltött szépség,
Amerre jársz, száz vágy repül.

("Sinä ole liljanvalkoisuus, / kaunis uni, joka lentää pois, / sinä olet ruumiillistunut kauneus, / minne vain kuljetkin, siellä lentää sata kaipuuta.")

Viittauksella runon sinä korotetaan ainutlaatuiseksi. Se on hyvin samankaltainen kuin se alluusio Sanan inkarnoitumiseen, jolla Kossuth halälának évfordulóján -runossa tähdennetään runon sinän merkitystä. Huomiota herättää, että "vágy" ("kaipuu"), jonka inkarnaatioksi Kossuth-runon sinä mainitaan, on myös tämän runon kuvana. Mutta nyt "kaipuu" ei ole se, mikä runon sinän on synnyttänyt, vaan se, mitä hän itse synnyttää.

9.2. Kylväjä-vertaus

Runo Fördölevelék ("Kylpyläkirjeitä") ilmestyi Nagyváradin Napló -lehdessä 19.7.1901. Se on tyyppillinen ajankohtaisruno: kepeä, riimillinen raportti lomailijan tunnelmista. Tekstin leikkisän ja pinnallisen yleisilmeen takia sen Evankeliumeihin viittaava jakso yllättää, merkitsee runossa odottamatonta syväänettä:

Addig, amíg poéta voltam,
Nem fájt, ha szirtre hullt a mag,
A poétának tejtestvére
Lévén az örcg sorsharag.

("Siihen saakka, kun olin runoilija, / ei tehnyt kipeää, jos jyvät putosivat kalliolle, / sillä runoilijan erottamaton kumppani / on vanha kohtalonviha.")

Runossa viitataan Luukkaan evankeliumin kahdeksannessa luvussa esitettyyn Jeesuksen kylväjä-vertaukseen, jossa kerrotaan kylvetyn siemenen erilaisista kohtaloista: osa putosi tien oheen, osa kalliolle, osa orjantappuroiden sekaan ja osa hyvään maahan. Kalliolle pudonneen siemenen kohtalona on vertauksessa (Luuk. 8:6) kuivettua oraalle nousemisen jälkeen. Puheensa jatkuessa Jeesus selittää (Luuk. 8:13) kalliolle pudonneen siemenen vaiheiden tarkoittavan sitä, että Jumalan sana otetaan ilolla vastaan, mutta ainoastaan hetkeksi: kiusauksen hetkellä uskosta luovutaan.

Evankeliumien kylväjän työ on apostolin työtä. Alluusiolla runon minän toiminnalle annetaan jumalallisen ilmoituksen välittämisen merkitys. Nimenomaan kalliolle pudonneiden siementen kohtalon aktualistaminen antaa ymmärtää, että runon minä on pettynyt puheensa vastaanottoon, siihen, että hänen sanomansa on kuultu eikä sitä kuitenkaan ole kuultu, nimittäin todella, niin että se olisi saanut kuulijoissa pysyvän sijan. Tältä kannalta Jeesuksen sanat kertomuksen esittämisen ja tulkitsemisen välillä herättävät huomiota:

Teidän on annettu tuntea Jumalan valtakunnan salaisuudet, mutta muille ne esitetään vertauksissa, että he ... vaikka kuulevat, eivät ymmärtäisi. (Luuk. 8:10.)

Toisaalta runossa tähdennetään, ettei minälle ole tehnyt kipeää sen havaitseminen, että oma toiminta jää hedelmättömäksi. Näin Fördöleveleruno osaltaan rakentaa nuoren Adyn tuotannossa vallitsevaa romanttista näkemystä, jonka mukaan runoilijan kohtalona on jäädä inhimillisen vuorovaikutuksen ulkopuolelle, vastausta vaille.

9.3. Jeesuksen saapuminen Jerusalemiin

Ikään kuin esimakuna niistä vuosina 1900- ja 1901 ilmestyneistä runoista, jotka sitovat subtekstikseen enkelin tervehdysten Neitsyt Marialle, sisältyy Versek-kokoelmaan runo Októberben ("Lokakuussa"), jossa tulee esille toinen evankelinen tervehdys.

Kaksiosainen Októberben-runon oodi loppumiselle. Runo on täynnään syksyisiä, kuolemisen, kuvia, joihin runon minä suhtautuu hellästi ja kaihoten. Ensimmäisen osan kaikki kolme säkeistöä päättyvät samaan, Evankeliumit kytkevään säkeeseen. Siteeraan kolmannen säkeistön, jossa ilmaistaan edellisiä stroofejä voimakkaammin:

Az örök halált ismerem csak.
 Oly édes bánat ez nekem.
 En csak lemondani tanultam,
 Mióta rovom életem.
 S ha élér a létezök vége,
 Bús ősz szél édes zenéje
 Csengjen fülembe csendesesen -
 Hozsánna néked, elmúlás! ...

("Tunnen vain ikuisen kuoleman. / Se on niin suloinen tuska minulle. / Olen oppinut vain luopumaan, / siitä saakka kuin elämäni kuljen. / Ja jos olemassaolevien loppu saavuttaa minut, / surullisen syksyn tuulen suloinen musiikki / soikoon korviini hiljaa - / hoosianna sinulle, loppumisen! ...")

Refregissä tulee esille väkijoukon tervehdys aasilla Jerusalemiin ratsastavalle Jeesukselle, Matteuksen evankeliumin 21:n luvun yhdeksäs jae. Alluusiolla runon minän toivo kiinnitetään loppumiseen. Huomiota herättää, että Károlin käännöksessä ei käytetä alkukielistä ilmaisua vaan sen merkitys on välitetty unkariksi sanoin "légy segítségül" ("auta"). Ady on jälleen soveltanut katolista kielenkäyttöä, on sen vaikuttama;

tilanne on sama kuin enkelin tervehdyksenkin kohdalla.

Októberben on Adyn varhaisimpia kuolemaa helliviä runoja. Kuoleman rakastamisen dekadenttinen motiivi esiintyy Adyn lyriikassa tästä eteenpäin läpi koko varhaistuotannon ja mestarikauden alkuvuosien huipentumukseen *Vér és arany* -kokoelmaan, jossa kuolemanläheisyys on suorastaan hallitsevana tuntona.

9.4. Johanneksen evankeliumin alku

Runo Ejimádó ("Yönpalvoja") sisältyy *Még egyszer* -kokoelmaan. Tekstin kolme osaa ovat ilmestyneet alun perin erillisinä: ensimmäinen ja toinen osa *Szabadság*-lehdessä, 27.1.1901 ja 9.5.1901, kolmas osa *Nagyváradi Napló* -lehdessä 24.10.1901. Otsikon mukaisesti osat sitoo yhteen lyyrisen minän uskonnollinen suhtautuminen yöhön.

Ejimádó alkaa voimakkaalla visiolla runon minän sulautumisesta ylistettävään yöhön. Minän identifioituminen tarkastelunsa kohteeseen ennakoi Adyn mestarikauden tuotannon peruspiirrettä ja liittää Ejimádón *Lótusz*-runoon (vrt. Szabó 1945, 18). Säkeistön viimeisessä säkeessä toistuva "világ" aktualistuu sekä "maailma"- että "valo"-merkityksessä tähdentämään sitä, että runon minälle pimeys merkitsee näitä molempia. Edelleen on huomattava, että tämän monimielisyyden kautta runoon sitoutuu Evankeliumien Jeesuksesta käyttämä nimitys "Maailman valkeus":

Laplét bár váltva öltse, vesse:
 Az én világom nincs már messze.
 Az én világom el fog jönni:
 Hajnaltalan csodás világ lesz,
 Az éj sohsem fog elköszönni ...
 Egére nem lesz csillag hintve,
 En leszek minden gyöngye, kincse,
 En leszek célja, udve, átka
 Es mégis ez lesz legjobb, legszebb:
 Minden világonak világa ...

("Jos kohta kaapua pukien, riisuen: / minun maailmani ei ole enää kaukana. / Minun maailmani tulee saapumaan: / siitä tulee aamunkoiton ihmeellinen maailma, / yö ei tule koskaan jättämään jäähyväisiä ... / Sen taivaalle ei ole siroteltu tähtiä, / minä olen kaikki sen helmet ja aarteet, / minä olen sen päämäärä, autuus, kirous, / ja kuitenkin tästä tulee paras: / kaikkien maailmojen maailma ...")

Jo Adyn aikalaiskritiikki kiinnitti huomiota yön keskeisyyteen ja myönteiseen merkitykseen Adyn lyriikassa. Gábor Oláh panee vuonna 1910 ilmestyneessä arvostelussaan suhtautumisen yöhön merkille piirteenä, joka vastakohtaistaa Adyn lyriikan miltei kaikkeen aikaisempaan unkarilaiseen runouteen (ks. Oláh 1910, 1156). Toisaalta voi todeta, että "yö"-kuvan keskeinen asema ja myönteinen suhtautuminen yöhön kytkee nuoren Adyn lyriikan varsin kunnianarvoisaan eurooppalaisen lyriikan perinteeseen, joka alkaa jo 1500-luvulta, Ristin Pyhän Johanneksen lyriikasta. Espanjalaisen runoilijan kuuluisassa tekstissä Canciones del alma "yö" ("noche") on keskeinen kuva, elementti, jonka kärsimystä tuottavaan otteeseen sielunkyvyt joutuvat ihmisen lähestyessä Jumalaa ja jossa ihminen on Jumalan hellän huolenpidon kohteena (ks. Smitherham 1977, 268-269). Samantapaisesti aines esiintyy romantiikassa Novaliksen lyriikassa: myös Hymnen an die Nacht -teoksessa yö liitetään Jumalan läsnäoloon (ks. esim. Monroe 1983, 109). Ja Adyn aikalaislyriikassakin yötä ylistetään samassa hengessä kuin Ristin Pyhän Johanneksen runoudessa: Paul Claudelin runossa Cantique de la rose (sis. teokseen La Cantate à trois Voix, ilm. 1914) katsotaan yön jatkuminen mahdollisuudeksi tulla Jumalalle otolliseksi:

- Et demain déjà expirent ces nocces de la terre et il n'y aura plus de nuit.

Mais qu'importe, si, par delà le vide immense de l'été et l'hiver qui l'approfondit,

Les vierges de notre sérail déjà dans le jardin futur saluent leurs soeurs reparaissantes?

Adyn runon liittyminen Ristin Pyhän Johanneksen runoudesta alka-vaan perinteeseen ei koske kuitenkaan kuin vain ilmaisun tasoa. Kun pidetään silmällä ilmaisuun korreloituvaa sisältöä onkin Adyn Ejimádó-runo liittämisen erääseen eurooppalaisen lyriikan toiseen, myös keskeiseen perinteeseen. Tämä käy ilmeiseksi, kun edetään Ejimádó-runon toiseen osaan, jossa yöstä puhutaan menneisyytenä. Toinen osa ikään kuin tarjoaa selvityksen siitä, miksi runon minä ylistää yötä ja haaveilee yhtymisestä siihen. Jaksossa esitetään Johanneksen evankeliumin alkua polemi-koiva luomiskertomus, jonka mukaan pimeys edeltää valoa. Adyn tekstissä tähdennetään kursivoinnein sen vastustavaa suhdetta Evankeliumien esitykseen, jonka mukaan alussa oli Sana, jossa oli elämä ja joka oli yhtä kuin ihmisten valkeus:

... Légy áldott, legvalóbb legenda
 S a szent fény, mely most visszahoz;
 Az ... az! A *sötét* volt az első,
 Fényt sohse látott szent kaosz.
 A *nincs* volt az első igazság,
 Önmagátszülte szent erény,
 A tagadás az első isten
 A első hazugság volt a fény.

("... Ole siunattu, todellisin legenda / ja pyhä valo, joka tuo sinut nyt takaisin; / se ... se! *Pimeys* oli ensimmäinen, / valoa koskaan näkemätön pyhä kaaos. / *Ei ole* oli ensimmäinen totuus, / itsensäsynnyttänyt pyhä hyve, / kieltäminen ensimmäinen jumala / ja ensimmäinen valhe oli valo.")

Ennen muuta Adyn runo jatkaa markiisi de Sadeen (1740-1814) kytkeytyvää sadismin perintöä. Valon alkuperäisyyden opponointi sinänsä on jo vanhaa perua - sehän sisältyy jo manikeolaisuuteen ja Jakob Böhmen filosofiaan -, mutta kaunokirjallisuuteen tuli valon alkuperäisyyden vastustaminen vasta romantiikan myötä, osana pyrkimystä irtautua kristillisistä katsomuksista ja tulkinnosta. Markiisi de Sade otti ensimmäisenä kirjailijana maalitaulukseen käsityksen "kaikki on hyvää, kaikki on Jumalan työtä" väittämällä tuotannossaan, että "kaikki on paha, kaikki on Saatanan työtä". Saden teoksissa pimeyttä ja pahuutta pidetään valoon ja hyvyyteen verrattuna alkuperäisinä, ja tämän mukaisesti siinä katsotaan, että synty on ihmisen luonnollinen tila, kun taas hyve on keinotekoista, teennäistä. Tämä käsitys sekä siitä versoava myönteinen asennoituminen syntyin ja pimeyteen periytyi useille 1800-luvun keskeisille runoilijoille. Sadistinen katsomus tulee esiin esim. Baudelairin, Swinburnen ja D'Annunzion tuotannoissa. (Ks. Praz 1970, 104, 148, 235 ja 276.)

Yön ylistäminen Adyn Ejímadó-runossa perustuu yön pitämiseen alkuperäisenä, ja näin ollen runo liittyy Ristin Pyhän Johanneksen lyriikasta juontuvaan perinteeseen vain ilmaisun tasolla, vain sen kritiikkinä. Sadismin perinnettä runo sen sijaan jatkaa sekä ilmaisun että siihen korreloituvan sisällön tasolla. Evankeliumien luomiskertomuksen esiintyminen runon poleemisesti nähtynä läpinäkyvänä subtekstinä osoittautuu seuraukseksi runon kuulumisesta sadismin perinteeseen.

Még egyszer -kokoelmassa Ejímadóa seuraa välittömästi Csókok ("Suudelmia") -niminen runo. Alun perin se ilmestyi Nagyváradin Napló -lehdessä 30.3.1902. Runo sisältyy myös Új versek -kokoelmaan, A csókok

átka ("Suudelmien kirous") -nimisenä.

"suudelma"-kuvalla on Csókok-runossa samanlainen merkitys kuin "yö"-kuvalla Ejimádó-runossa: suudelma esitetään elämän antajaksi, elämän alkuperäksi. Ja "suudelma"-kuvan merkityksenannon yhteydessä viitataan samaan taapaan poleemisesti Johanneksen evankeliumin alkuun kuin Ejimádóssakin.

Luomiskertomus esitetään heti Csókok-runon aluksi. Huomiota kiinnittää, että suudelman, elämän alun, ajankohta tai pikemminkin miljöö on nimenomaan yö. "yö"-kuva on siis myös Csókok-runon myytin ainesta:

Valami szent, nagy éjszakán
Vad nászban megfogant az élet
S azóta tart a nász örökké,
Minden kis mozgás csókba téved.

("Jonain pyhänä, suurena yönä / villeissä häissä sikisi elämä / ja siitä lähtien häät ovat jatkuneet ja jatkuvat ikuisesti, / kaikki pienet liika-dukset harhautuvat suudelmaan.")

Yhdestä ainoasta pitkästä säkeistöstä koostuva runo kiinnittää yhdeksänneistä säkeestä alkavassa jaksossa Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen:

S a legforróbb csókból szület meg
A legszebb, legnagyobb ige,
Mely hódítóan csap belé
A végtelenbe, semmibe.

("Ja kuumimmasta suudelmasta syntyy / kaunein, suurin sana, / joka hurmaten paiskautuu / äärettömyyteen, tyhjyyteen.")

Evankeliumien mukaan Sana ei ole ainoastaan yhtä kuin kaiken alku vaan Sana on myös yhtä kuin vapahtaja. Runon alku opponoi Evankeliumien Sanan edellistä merkitystä, kytkennän suorittava jakso taas jälkimmäistä. "suudelma" on runossa metonyminen nimitys sukupuoliselle yhteydelle, ja niin Csókok julistaa ruumiista syntyneen vapahtajan enemmyyttä Evankeliumien vapahtajaan verrattuna. Siteeratun osan kaksi viimeistä säettä väläyttävät esiin vapahtajan toiminnan, vapaaehtoisen kulun tyhjyyteen, antautumisen kärsimykseen, sen asian, mikä Adyn varhaistuo-

tannossa yleensäkin nähdään yhteisön vapahtajan tehtäväksi.

Messiaan synnyttävä suudelma esitetään runossa menneisyyteen kuuluvana asiana. Nykyisyyden suudelmat ovat voimattomia ja vastaavasti niistä seuraa vain arvotonta. Csókok-runokin valittaa nykyisyyteen vastakohtaistetun aikakauden päättymistä:

S a leglanyhább csókból fakadt ki
 A szürkeség, a régi mása:
 Nincs vad párzás, nincs tüzes csók ma
 S nincs a világnak messiása.

("Ja voimattomin suudelma on tuottanut / harmauden, vanhan jäljitelmän: / nykyään ei ole olemassa villiä yhtymistä, ei ole olemassa tulista suudelmaa / ja maailmalla ei ole messiasta.")

Päätössäkeissään A csókok -runo selvittää sitä syytä, minkä takia maailmassa ei sikiä enää messiaita:

Ma ez a föld üdvök Olimpja
 S nem laknak itt: csak istenek.

("Nykyään tämä maapallo on vapahdusten Olympia / eikä täällä asu muita kuin vain jumalia.")

Adyn varhaistuotannossa vastustetaan toistuvasti kristillisyyttä ja valitetaan sitä, että pakanallisuus on joutunut kristinuskon syrjäyttämäksi. Tämä piirre rohkaisee käsittämään myös Csókok -runon päätöksen valitukseksi siitä, että Jeesus on tullut ja jäänyt maailman vapahtajaksi. Sekä antiikin mytologian että kristillisyyden subtekstikseen sitova viimeistä edellinen säe on kuva runon minää ympäröivän maailman suhteesta muinaiseen maailmaan: koko maailmasta on tullut jumalten asuinpaikka, Olympia, mutta uuden maailman on järjestänyt "üdvök" ("vapahdukset"), nimenomaan Jeesuksen sovituskuolemasta nouseva tekijä.

Runo esittää Kristuksen hallitseman maailman ja terveen syleilyn toisensa poissulkeviksi asioiksi. Tästä avautuu hätkähdyttävä näköala Jeesuksen messiastyön merkitykseen. Jeesuksen saavuttama voitto on langettanut kirouksen syleilyn ylle. Jeesuksen tuleminen maapallon vapahtajaksi on tuhonnut ne edellytykset, jotka ovat välttämättömät messiaan syntymi-

selle, siis ne, joita ilman, runon logiikan mukaan, myöskään Jeesus itse ei olisi voinut syntyä. Tämän mukaan Jeesus itse toisaalta olisi pakanuuden terveen, villin syleilyn hedelmä, mutta toisaalta nimenomaan Jeesus olisi omalla toiminnallaan aiheuttanut ihmiskunnan kykenemättömyyden tuottaa uusia messiaita, olisi katkaissut omalla messiaanisuudellaan messias-ketjun.

9.5. Evankeliumien köyhät

Adyn parissa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina kirjoittamassa runossa tulevat esiin Evankeliumien kuvaukset köyhistä. Nämä tekstit ovat sikäli erittäin huomionarvoisia Adyn koko tuotannon kannalta, että ne ennakoivat ihmisen ja omaisuuden suhteen tuloa Adyn mestarikauden alun keskeiseksi aiheeksi.

Adyn varhaistuotannossa Evankeliumien köyhät valaistuvat myönteisesti. Niinpä herättää huomiota, että tämän kauden runoissa toisaalta viitataan ironisesti Jeesuksen opetukseen arvottomien ylentämisestä (Divina comoedia). Tilannetta selittää se, että jälkimmäisessä tapauksessa allusoidaan sellaiseen Evankeliumien jaksoon, jossa köyhät mainitaan moraalisen julistuksen elementtinä. Adyn tuotannossa saavat myönteisemmän merkityksen ne Evankeliumien kuvaukset köyhistä, jotka eivät ole ilmiselvästi rakentamassa Jeesuksen moraalista vaateliaisuutta.

Még egyszér -kokoelman avaa samanniminen runo ("Vielä kerran ..."). Alun perin runo ilmestyi Szabadság-lehdessä 26.9.1900.

Tekstin alkupuolella runon minä valittaa tulemistaan huonommaksi aikaisempaan minäänsä verrattuna. Runon loppupuolella minä vertaa itseään ympäristöön ja arvioi olevansa sitä suurempi arvoinen. Alkujakson päättää säkeistö, jossa runon minä kuvittelee joutuvansa myytäväksi markkinoilla. Tämä jakso sitoo Evankeliumit runon subtekstiksi:

Csak egy forint ... Piacon volnánk! ...
Mít szégyenkezzen, ez a vásár,
Eladom még a megvetést is,
Az én lelke már ügyis lázár,
A piacról hulljon még rá sár!

("Vain yksi forintti ... Olisimme torilla! ... / Miksi häpeilisin, nämä ovat markkinat, / myyn vieläpä halveksunnankin, / sieluni on joka tapauksessa jo lasarus, / variskoon torilta sille vielä kuraa!")

Evankeliumit tuo tekstiin nimenomaan "lasarus"-kuva. Subtekstisyyden voi tulkita joko läpinäkyväksi tai läpinäkymättömäksi. Edellisessä tapauksessa "lasarus" tuo lukijan mieleen Luukkaan evankeliumin 16:n luvun kuvauksen köyhästä Lasaruksesta rikkaan miehen palatsin edustalla. Kuvan tulkitsemista allusiiviseksi tukee se, että Adyn seuraavien vuosien tuotannossa kyseinen Evankeliumien osa esiintyy yksiselitteisesti läpinäkyvänä. Subtekstisyyden tulkitsemisen läpinäkymättömäksi mahdollistaa se, että "lázár" on myös unkarin yleiskielessä käytetty adjektiivi, merkityksessä "köyhä". Se esiintyy erityisesti kalvinistisessa kielenkäytössä (Szabó 1945, 55). Jälkimmäisessä tapauksessa olisi siis kysymys Evankeliumien välillisestä vaikutuksesta Adyn runon syntyyn.

Runon seuraavat säkeet ovat monessakin mielessä mielenkiintoisia:

Im bevallom, hogy nyomorultan,
 Mit sem remélve, mit se várva,
 Még mindig van az én lelkemnek
 Szárnyakat adó büszke álma.
 Es bár elöttem vak sötétség
 Es bár elöttem mit se látok:
 Még mindig meg tudok én vetni
 Egy nálam is bénább világot!

("Kas, tunnustan, että raajarikkoisena, / mitään toivomatta, mitään odottamatta, / sielullani on yhä vieläkin / siivet antava ylpeä unelma. / Ja vaikka edessäni sokea pimeys / ja vaikka en näe edessäni mitään: / yhäkin pystyn halveksimaan / minuakin rammempaa maailmaa!")

Runon minä esittäytyy köyhäksi ja raajarikkoiseksi, joka kuitenkin "siivet antavan ylpeän unelmansa" turvin katsoo rohkeasti tulevaisuuteen, luottaa siihen, että hän ei ole tullut maailmaan ainoastaan surkeaksi kerjäläiseksi. Tältä kannalta herättää huomiota, että Luukkaan evankeliumissa kertomusta Lasaruksesta ja rikkaasta miehestä edeltää - 14:nnessä luvussa - vastaavanlainen vertauskertomus, jossa kuvataan, miten tienvarren kerjäläiset korotetaan ohi rikkaiden. Siihen, että tämä kertomus olisi suorastaan vaikuttanut Még egyszer -runon syntyyn, viittaa se, että Luuk 14: 21:ssä korotettaviin liitetään samoja attribuutteja kuin runossa liitetään minään: "köyhä, raajarikkoinen, rampa" (Károlin käännöksessä "szegény, csonkabonka, sánta"). Ja lisäksi on huomattava, että kyseisen raamatunjakeen neljäskin attribuutti "sokea" (Károlilla "vak") esiintyy

runossa, tosin minän ympäristöön liitettynä.

Még egyzer -runossa tulee himmeästi, tuskin huomattavasti esiin Evankeliumien kuvaus köyhistä, subteksti, joka pian oli tuleva Adyn runoudessa esiin avoimesti, äänekkäästi. Mutta niin kuin tämä runo ennakoiki, valmistele Adyn päätuotannon alkua subtekstisyyden kannalta, se valmistele sitä myös literaalilla tasolla. Viimeksi siteeratun osan kuvat tulevat uudelleen esille Uj versek -kokoelman johdantorunossa, ja myös silloin ne rakentavat antiteettista ilmaisua. Mutta silloin lyyrisen minän uhmaaminen ei ole enää arkaa toivon elättelemistä vaan hurjaa, ruoskivaa laulua:

De addig sírva, kínbán, mit se várva
Mégiscsak száll új szárnyakon a dal
S ha elátkozza százszor Pusztaszér,
Mégis győztes, mégis új és magyar.

("Mutta siihen saakka itkien, tuskassa, mitään toivomatta / laulu lentää kuitenkin uusin siivin / ja jos Pusztaszér kiroaa sen sadasti, / se on kuitenkin voittoisa, kuitenkin uusi ja unkarilainen.")

Myös Vén faun dala -runossa minä esittäytyy kerjäläiseksi, joka luottaa uuden, paremman maailman tulemiseen. Ja myös tässä runossa odottajia mainitaan rannoiksi. Samoin kuin Evankeliumien 14:nnessä luvussa on tässäkin runossa osattomien toivo uuden maailman tulemisessa. Mutta luultavasti Vén faun dala -runo itsessään ei oikeuta muuhun kuin runon ja Evankeliumien kertomuksen välisen paralleeliuden toteamiseen, ja yhteyksien huomaaminenkin olisi vaikeaa, mikäli emme olisi jo todenneet kyseisten ainesten esiintyvän Még egyzer -runossa, joka sisältää eittämättömiä yhtyksiä Evankeliumien kuvaukseen köyhistä. Mahdollisesti samankaltaisuuden perustana onkin se, että Evankeliumit on vaikuttanut Vén faun dala -runon syntyyn Adyn oman tuotannon, pari vuotta aikaisemmin ilmestyneen Még egyzer -runon, kautta. Jonkinlaisen vaikutussuhteen olemassaolon puolesta puhuu sekin, että runon aihe, nimittäin kristillisyyteen vastakohtaistetun pakanuuden ylistäminen, liittyy mitä likeisimmin Evankeliumeihin:

Sugáros útjaid bejárom,
Ha sugár nincsen is velem:
En vagyok a legvígabb koldus,

Aki dalol - az útfelen ...
 Pán ébred. E fáradt világra
 Egy új világ reszketve készül,
 Egy új világ karját kitárja
 S meghalunk az öleléstül.
 Jön új világ. Jön a szilajság,
 Jön a gyönyörök új világa,
 Örök nyara lesz majd a vérnek
 S júniusnak örök virága.
 Oh, szent pogányság, jövel, jövel már,
 Várnak a bénák és az épek,
 én legjobban, ki nem tudom, csak:
 Hiszem azt, hogy szép az élet ...

("Kuljen päivänpaisteisia teitäsi, / vaikka säde ei olekaan kanssani: / olen iloisin kerjäläinen, / joka laulaa - tienohessa ... / Pan herää. Tähän väsyneeseen maailmaan / on vavisten tulossa uusi maailma, / uusi maailma levittää käsivartensa / ja me kuolemme sen syleilystä. / Tulee uusi maailma. Tulee hillittömyys, / tulee nautintojen uusi maailma, / virellä on sitten ikuinen kesä / ja kesäkuulla ikuinen kukka. / Oi, pyhä pakanuus, tule, tule jo, / rammat ja terveet odottavat sinua, / enimmin minä, joka en tiedä vaan ainoastaan: / uskon, että elämä on kaunis ...")

10. Määrällisten tulosten tulkintaa ja tiivistelmä

Adyn varhaisessa lyriikassa kokoelmiin kuuluvat runot allusoivat huomattavasti useammin Evankeliumeihin kuin kokoelmien ulkopuoliset runot, ja *Még egyszer* -kokoelmassa on viittauksilla Evankeliumeihin keskeisempi sija kuin *Versek*-kokoelmassa.

Tulosta selittää ensinnäkin se, että kokoelmien ulkopuoliset runot ovat Unkarin vuosisadan vaihteen tyypillistä lehtirunoutta, kepeätä riimillistä kerrontaa ajankohtaisista asioista. Kristinuskon perusteoksen palauttaminen lukijan mieleen tässä kontekstissa ei ole tarkoituksenmukaista: se hävittäisi herkästi ajankohtaisrunolta vaaditun kepeyden. Ajankohtaisuus lajina hylkii Evankeliumeja.

Tekstin rakenteessa allusiot konkreettistavat ja tuovat lisää ulottuvuutta. Tämän takia voi olettaa, että ne ovat tekstissä tyypillisesti myöhäsyntyistä ainesta. Adyn runojen kohdalla olettamusta tukevat tiedot Adyn runojen eri versioista. Allusioiden esiintymiselle on suurin mahdollisuus runon myöhäisemmissä versioissa, kokoelman variantissa.

Alluusio merkitsee sitä, että tekstissä on kaksi tasoa: ilmaus viittaa sisältönsä ohella myös ilmaukseen toisessa tekstissä. Alluusion esiintyminen merkitsee aina tekstin rakenteen monimutkaistumista. Aloittelevan, hyvin nuoren, vielä itseään ja runoilijantaitoja etsivän lyyriikon kohdalla on odotuksenmukaista, että monikerroksinen rakenne saa vähitellen yhä suuremman sijan.

Evankeliumit tulevat Adyn varhaisessa lyriikassa esille varsin rikkaasti ja monipuolisesti. Esiintymiä on runsaasti, ja usein niillä on rinnakkaisesiintymiä Adyn varhaisessa proosassa. Sekä läpinäkyvä että läpinäkymätön subtekstisyys ovat vahvasti esillä.

Evankeliumit hahmottuvat Adyn varhaisessa lyriikassa sekä kokonaisvaltaisesti että osina, "alasteksteiksi". Kokonaisvaltaisesta hahmottumisesta on kysymys, kun minän lyriikalle annetaan ilosanoman merkitys ja kun Jeesus aktualistuu allusiivisena metaforana niille hahmoille ja asioille, jotka Adyn varhaisessa lyriikassa saavat vapahtajan merkityksen. Esiintulevia Evankeliumien alakokonaisuuksia ovat Vuorisaarna, Jouluevankeliumi, kuvaukset Neitsyt Mariasta ja kuvaukset Jeesuksen kärsimystiestä.

Jeesus aktualistuu monelta eri taholta. Hän on moraalinen julistaja, vapahtaja, yhteisön puolesta kärsivä ja runoilija. Jeesukseen asennoidutaan Adyn varhaisessa lyriikassa ristiriitaisesti, hahmon eri puoliin kohdistuu erilainen asenne. Vapahtajana moraalinjulistajana ja perinteenkunnioittajana Jeesukseen viitataan poleemisesti, kun taas yhteisön puolesta kärsivänä ja runoilijana Jeesukseen viitataan samastuvasti.

Tarkastelu on valaissut myös Evankeliumien suhdetta Adyn muihin subteksteihin. Evankeliumien esiintymiseen liittyy, tietenkin, läheisesti kirkollisuus-subtekstin esiintyminen. Tähän itsestäänselvyyteen sisältyy tähänastisen analyysin odottamattomin tulos: katolilaisuuden keskeisyys Adyn varhaisen lyriikan subtekstinä. Joskin toisaalta on todettava, että Adyn elämänvaiheiden valossa tämä tulos ei ole oikeastaan yllättävä. Myös antiikki ja orientalismi esiintyvät yhdessä evankeliumien kanssa. Kun runossa polemikoidaan Jeesuksen moraalista vaateliaisuutta, siinä toisaalta voidaan samastua antiikkia tai orientalismaa edustavaan ainekseen.

VII. EVANKELIUMIT ENDRE ADYN LYRIIKAN SUBTEKSTINÄ MÉG EGYSZER -KOKOELMASTA VÉR ÉS ARANY -KOKOELMAAN

1. Esiintymien määrästä ja ryhmittelystä

Még egyszer ja Vér és arany -kokoelmien ilmestymisten välisenä aikana Ady kirjoitti yhteensä 220 runoa. Tästä määrästä on kokoelmien ulkopuolisten osuus 28 runoa, joten kokoelmiin kuulumattomien runojen osuus on varsin pieni verrattuna Adyn varhaistuotantoon, jonka runoista suurin osa jäi kokoelmien ulkopuolelle. Syynä tähän on se, että Még egyszer -kokoelman jälkeen Ady käytti lyriikan muotoja miltei yksinomaan lyyrisen ilmaisun keinona; tarkasteltavana olevan kauden lyriikkaan sisältyy vain harvoja runopakinoita - toisin kuin Adyn varhaislyriikkaan, jossa runopakina on luonteenomaisia muotoja.

Tarkasteltavana olevista 220 runosta olen katsonut 34:n sitovan Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen. Suhteellinen osuus on suunnilleen sama kuin Adyn varhaistuotannossa. Merkillepantavaa, askarruttavaa, on, että Adyn runot ovat toisaalta nyt tarkasteltavana olevalla kaudella keskimääräisesti huomattavasti lyhempiä kuin ennen Még egyszer -kokoelman ilmestymistä (ks. Király 1972 I, 205). Kokoelma-runojen ja kokoelmiin kuulumattomien runojen allusoivuudessa Evankeliumeihin ei ole nyt eroa, sillä 28:sta kokoelmiin kuulumattomasta runosta neljä sitoo Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen. Verrattaessa tarkasteltavana olevan kauden eri vuosien runosatojen allusoivuutta Evankeliumeihin tulee esiin kiintoisa seikka: kauden lopulla Evankeliumeihin allusoivilla runoilla on verrattomasti suurempi osuus kuin kauden alussa. Siitäkin huolimatta, että ottaa huomioon vuoden 1903 lopulla ja 1904 syntyneiden runojen lukumäärän pienuuden, tulos jää askarruttavaksi. Vuoden 1903 lopulla ja 1904 syntyneissä yhteensä 19 runossa Evankeliumit tulee läpinäkyvästi esiin vain yhden ainoan kerran. Vuonna 1905 syntyneissä 49 julkaistussa runossa Evankeliumit tulevat läpinäkyvästi esiin kuusi kertaa, siis noin joka kahdeksannessa tekstissä. Ja vuosina 1906 ja 1907 Evankeliumeihin viittaavien tekstien osuus kasvaa yhä selvästi: vuonna 1906 syntyneistä 72 runosta 14 allusoi Evankeliumeihin, ja vuoden 1907 runojen kohdalla vastaava luku on 14/83.

Allusoivien runojen keskittyminen tarkasteltavana olevan jakson lo-

pulle heijastuu myös Evankeliumien esiintymiseen Új versek ja Vér és arany -kokoelmissa. Új versek -kokoelmaan sisältyy 64 Adyn alkuperäisrunoa. Niistä ainoastaan kahdeksan sitoo Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen. Ja tässäkin luvussa Evankeliumeihin viittaavien runojen suhteellista osuutta kohottaa se, että Új versek -kokoelmassa on Evankeliumit läpinäkyvästi kytkevien runojen osuus selvästi suurempi: teoksen 119 runosta 22 sisältää viittaavuutta Evankeliumeihin.

Olen jakanut Adyn Még egyszer ja Vér és arany -kokoelmien ilmestymisten välillä syntyneen lyriikan analyysin neljään lukuun. Se, että nyt on selvitty harvemmillä pääjaksoilla kuin Varhaistuotannon tarkastelussa, ei johdu suinkaan ainoastaan siitä, että nyt on tarkasteltavaa aineistoa vähemmän vaan ennen muuta siitä, että tällä kaudella Adyn lyriikassa määrää Evankeliumien esiintymistä paljolti yksi ainoa aihe, nimittäin vapahtamisen aihe.

Tässä tilanteessa Adyn lyriikka sitoo Evankeliumit subtekstikseen ennen muuta kuvauksena Jeesuksesta vapahtajana. Vapahtamisen aiheen keskeisyys tarkasteltavana olevassa Adyn lyriikassa ilmenee muun muassa siten, että tietyt muut aiheet ovat alisteisia vapahtamisen kuvaamiselle, tulevat esiin vapahtamisen kuvaamisen yhteydessä, ikään kuin vapahtamisen kuvaamisen palvelijoina. Evankeliumien subtekstisyydessä vapahtamisen aiheen keskeisyys ilmenee siten, että tietyt Evankeliumien alakokonaisuudet ovat Adyn lyriikassa 1903-1908 alisteisia messiaanisuuden kuvaamiselle, tulevat esiin useimmiten sellaisissa teksteissä, joissa on ennen muuta esillä messiaanisuus. - Analyysin kaksi ensimmäistä lukua pyrkivät näyttämään, kuinka vapahtamisen aihe sitoo Evankeliumeja Adyn lyriikan subtekstiksi. Ensimmäisessä luvussa tarkastellaan, miten vapahtamisen käsittely sitoo Evankeliumit subtekstikseen kuvauksena vapahtamisesta; ja toisessa osassa selvitetään, miten Jouluevankeliumi, Neitsyt Maria ja Jeesuksen kärsimystie, Evankeliumien tietyt alakokonaisuudet, tukevat Adyn lyriikassa messiaanisuuden kuvaamista.

Vuorisaarna tulee Adyn varhaistuotannon tapaan vahvasti esiin myös Még egyszer ja Vér és arany -kokoelmien välillä syntyneessä lyriikassa. Tätä valaistaan analyysin kolmannessa luvussa. Ja lopuksi tarkastellaan edellä mainittuja harvemmin esiintyvien subtekstien asemaa. Selvittelyn kohteina olevia subtekstejä ovat muun muassa Jeesuksen suhde opetuslapsiinsa, Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat ja kertomus rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta.

2. Jeesus vapahtajana

2.1. Lyyrisen minän muutos evankelistasta vapahtajaksi

Adyn vuosien 1903 ja 1908 välisen ajan lyriikassa Evankeliumit kokonaisuutena eivät tule esille. Lyyrisen minän kirjailijantyö ei saa enää uuden evankeliumin kirjoittamisen merkitystä. Saman kauden novellien perusteella piirteen puuttumisen syynä on se, että fiktiivinen minä ei usko enää, että pyrkimys uudenlaiseksi evankelistaksi voisi onnistua.

Uuden evankeliumin kirjoittamisen motiivi on esillä kahdessa vuonna 1905 ilmestyneessä novellissa, nimittäin kertomuksissa Tíz Forint vőlegénye ("Kymmenen forintin sulhanen") ja Gisapov Péter könyve ("Péter Gisapovin kirja"). Edellisessä novellissa - vaikka sen nimi viitaaakin Evankeliumien kertomukseen kymmenestä neitsyestä - kuvataan, miten nuori lehtimies haaveilee kirjoittavansa romaanin, josta tulisi "uusien tuskien ja ilojen evankeliumi" (ks. Ady 1977 b, 234). Haaveiden vastapainoksi hänen elämänsä on niin sidottu rutiinitehtävien suorittamiseen, että aikomuksen toteuttaminen näyttää toivottomalta. Gisapov Péter könyve -novellin päähenkilö, bulgarialainen kirjailija, pääsee pitemmälle. Pitkän valmistautumisen jälkeen hän todella ryhtyy kirjoittamaan "uutta teosta ihmiskunnalle, joka kahdenkymmenen vuosisadan ajan on kaivannut todellista evankeliumia" (ks. Ady 1977 b, 259). Kesken työn Gisapov kuitenkin turhautuu ympäristöönsä, teoksen tulevaan lukijakuntaan, ja hän hävittää keskeneräisen käsikirjoituksen.

Sen sijaan, että Adyn lyriikassa ei 1903-1908 uskota vapahtavan tekstin, evankeliumin, kirjoittamisen mahdollisuuteen, siinä uskotaan vapahtamiseen henkilön kautta. Useissa tapauksissa tämän henkilö on lyyrinen minä, mikä merkitsee huomattavaa muutosta verrattuna Varhaistuohtantoon, jossa lyyrinen minä yksin ei saa koskaan vapahtajan merkitystä.

Lyyrisen minän esittäminen vapahtajana on Adyn lyriikan piirteitä vasta vuodesta 1905 lähtien, mutta unkarilaisessa lyriikassa tämä motiivi kyllä esiintyy jo 1800-luvun puolella. Jenő Komjáthyn tuotannossa on nimittäin runoja, joissa runon minä itse esiintyy vapahtajana. Näin on esimerkiksi runossa Ujjászületés ("Uudelleensyntyminen"):

Tegnap a földnek terhe voltam,
Ma égbe visz az elragadtatás,
Tegnap még árnyák árnya voltam,
Ma a világ világa: Messiás.

("Eilen olin maan takka, / tänään ekstaasi vie minut taivaaseen, / eilen olin vielä varjojen varjo, / tänään maailman valo: Messias.") Magdalénan nimisessä runossa minä rinnastuu Jeesukseen vapahtajana siten, että lupaa syntiselle naiselle sovituksen ilmoittamalla: "mert én vagyok a Messiás" ("koska minä olen Messias"). (Szabó 1945, 34.)

2.2. Yksilön vapahdus

2.2.1. Lédan vapahdus

Endre Adyn tutkimuksessa on tähdennetty varsin yleisesti sitä, että tutustuminen Adél Brülliin elokuussa 1903 merkitsi Adylle vapautumista, mahdollisuutta jatkaa elämäänsä mielekkäällä tavalla. Ja tämän mukaisesti on katsottu myös, että Adél Brülliin yhdistetyllä Lédalla, Adyn seuraavien vuosien lyriikan rakastetulla naisella, on vapahtajan asema Adyn runoudessa. (Esim. Király 1972, 395-399.)

Näyttää kuitenkin siltä, että perinteellinen käsitys Lédasta vapahtajana perustuu siihen, että tietämystä Adyn elämästä on projikoitu Adyn lyriikkaan. Joskin näet Lédaa pyhitetään ja palvotaan Adyn runoissa, niin suhteessa lyyriseen minään Léda ei kuitenkaan ole vapahtaja vaan vapahdettu. Tilanne on täsmälleen päinvastainen kuin Adyn varhaistuo-
tannossa, jossa minä todellakin tulee rakastetun naisen vapahtamaksi.

Tarkasteltavan kauden lyriikassa on neljä sellaista runoa, joissa lyyriinen minä esiintyy rakastetun naisen vapahtajana. Niistä kaksi sisältyy Űj versek -kokoelmaan, kaksi taas Vér és arany -kokoelmaan. Űj versekin vapahtaja-runot ovat Mert engem szeretsz ("Koska minua rakastat") ja Hiába kísértsz hófehären ("Turhaan kummittelet lumivalkoisena"). Molemmat ovat alun perin ilmestyneet Budapesti Napló -lehdessä vuonna 1905: edellinen Mert ("Koska") -nimisenä 11.6., jälkimmäinen Domina maculata -nimisenä 15.10. Vér és arany -kokoelmassa minä on rakastetun naisen vapahtajana runoissa Keresztel hagylak itt ("Jätän sinut tänne ristin kera") ja Maradhatsz és szerethetsz ("Voit jäädä ja rakastaa"). Runot ovat varsin samanaikaisia, sillä ne ilmestyivät vuonna 1907 Budapesti Napló -lehdessä kuukauden välein: edellinen 27.10., jälkimmäinen 24.11.

Mert engem szeretsz -runo kuuluu seuraavasti:

Aldott csodáknak
 Tükre a szemed,
 Mert engem nézett.
 Te vagy a bölcse,
 Mesterasszonya
 Az ölelésnek.
 Aldott ezerszer
 Az asszonyságod,
 Mert engem nézett,
 Mert engem látott.
 S mert nagyon szeretsz:
 Nagyon szeretlek
 S mert engem szeretsz:
 Te vagy az Asszony,
 Te vagy a legszebb.

("Silmäsi ovat / siunattujen ihmeiden peili, / koska ne ovat katsoneet minua. / Sinä olet syleilyn / tietäjä, / mestari-rouva. / Siunattu tuhannesti / naisellisuutesi, / koska se on katsonut minua, / koska se on nähnyt minut. / Ja koska suuresti rakastat minua: / minä rakastan sinua suuresti / ja koska minua rakastat: / sinä olet Nainen, / sinä olet kaunein.")

Runossa on katsomisen ja rakastamisen kuvilla keskeinen sija: ne toistuvat, ja ne ovat säkeenloppuisia ja vieläpä riimittyviä elementtejä. Katsominen on runon sinän runon minään kohdistuvaa toimintaa; rakastaminen on runossa sen sijaan vastavuoroista toimintaa. Katsominen on runossa jo tapahtunutta toimintaa, kun taas rakastaminen tapahtuu pariaikaa.

Sillä, että runon sinä on katsonut lyyristä minää, on sadunomaisia seurauksia. Hänen silmistään on tullut "siunattujen ihmeiden peili", ja hänen naisellisuutensa on tullut tuhannesti siunatuksi. Ja ihmeellisiä ovat myös sinän rakkauden seuraukset. Hänestä tulee nainen suurella n:llä, ja hänestä tulee kaikkein kaunein. Eikä siinä kaikki, vaan ihmeestä on kysymys myös siinä rakkaudessa, jolla minä vastaa sinän rakkauteen. Lopun avoimesti ihmeenomaiset seuraukset näet kertaavat "Nagyon szeretlek"-säettä. Näin siis minän rakkaus sinää kohtaan kuuluu runossa siihen ihmeeseen, joka lyyrisen sinän osaksi koituu.

Runon sinä on ihmeiden alkusyy. Hänen katsomisensa ja hänen rakkautensa ovat kaivaneet lyyrisestä minästä ihmeitä esiin. Sinän kohominen ylimaalliseen asemaan on minän reaktiota sinän katsomiseen ja rakastamiseen.

Lyyrisen sinän uusi asema samankaltaistetaan siihen asemaan, joka on Neitsyt Marialla. Ja samalla, kun lyyrinen sinä kohotetaan pyhäksi naiseksi, niin lyyrinen minä itse, jolta sinä on kaiken hyvän saanut, korottuu Jumalan asemaan. Lyyrinen minä on suhteessa sinään eräänlainen käänteinen Kristus. Evankeliumien Jumala rakastaa ensin itse: Evankeliumeissa Jumalan rakkauden satuttamien uusi elämä perustuu siihen, että Jumala on rakastanut ensin. Runossa on täsmälleen päinvastoin. Sinän uusi elämä on tullut mahdolliseksi siitä, että sinä on rakastanut ensin runon minää. Evankeliumien Jumala ymmärtää ihmisen, kun taas runon jumala tulee ihmisen ymmärtämäksi. Runon sinä on ymmärtänyt minän katsomisen kautta. On erittäin huomionarvoista, että runossa "nézett"-kuva kertoo "látott"-kuva. "látni"-verbi on näet samalla tapaa monimielinen kuin englannin "see". Runon sinän katsominen ei ole ollut ainoastaan ulkoisen havainnointia vaan myös sisäisen näkemistä, toisen olemuksen ymmärtämistä.

Mert engem szeretsz -runossa sinä saa minältä uuden elämän ja uuden olemuksen. Nimenomaan tätä Léda asszony zsoltárai ("Léda-rouvan psalmeja") -sikermään sisältyvää runoa voidaan pitää Lédan korottamisena, nimenomaan tässä runossa kuvataan, miten Léda on ylennyt minän vaikutuksesta muitten naisten yläpuolelle. Tämän vuoksi voidaan katsoa, että vuosia myöhemmin ilmestyneen Szerteném, ha szeretnének -kokoelman Két szent vitorlás ("Kaksi pyhää purjevenettä") -sikermän omistus sisältää viittauksen Mert engem szeretsz -runoon. Omistus kuuluu näin: "Léda asszonymak, akít hiába hagynék el már, s aki hiába hagyna el már engem, mert ma és mindörökké ő lesz: az asszony." ("Léda-rouvalle, jonka minä turhaan enää jättäisin, ja joka turhaan jättäisi minut, sillä nyt ja ikuisesti hän on: rouva"). (Vrt. Földessy 1949, 28.) - On vavahduttavaa nähdä, miten vakavalta kannalta on otettava lyyrisen minän rakastettuun naiseen kohdistuva vapahtamistyö.

Hiába kisértsz hófehéren -runolla Ady ällistyi aikalaislukijoita: tuntui tavattomalta, että runon minä lupaa tuuria runon sinän "musteella, visvalla ja sapella". (Földessy 1949, 28). Runo on Űj versek -kokoelman vaikeimmin lähestyttävistä teksteistä, mitä epäilemättä ilmentää se, että Adyn tutkimuksessa ei Hiába kisértsz hófehéren -runoa ole juurikaan antauduttanut tulkitsemaan. Ainoa tuntemani seikkaperäinen tulkinta tästä runosta on esitetty Előd Halászin teoksessa Ady és Nietzsche ("Ady ja Nietzsche"). Halász käsittää runon kuvaukseksi taiteellisen luomisen tapahtumasta,

runon synnystä (ks. Halász 1942, 51-57). Luomista runossa epäilemättä kuvataan, mutta nähdäkseni kysymys on taideteoksen luomisen sijasta uuden ihmisen luomisesta; nähdäkseni runon sinänä ei ole syntyvä teksti vaan rakastettu nainen. Sinän ymmärtämistä syntyväksi taideteokseksi vastustaa jo se, että runo on sijoitettu Ūj versek -kokoelmassa sen Léda-ruovalle omistettuun rakkausrunojen sikermään.

Runon teksti kuuluu seuraavasti:

En beszennyezlek. En beszennyezlek
A leghavasabb, legszebb éjen:
Hiába kísértsz hófehéren.

Szinem elé parancsolom majd
Fehér köntösös szűzi árnyad,
Saját lelkemből fölcibállak.

Hiába libeg félve, fázva:
Telefröccsentem tintalével,
Vérrel, gennyel, könnyel, epével.

Híába reszket, híába reszket:
Befoltozom gyanuval, váddal,
Bepaskolom mérges csalánnal.

S míg libeg búsan, szerelemben,
En kikacagom kósza árnyad,
Felé fúvok: menj, elbocsátlak.

("Minä tahraan sinut. Minä tahraan sinut / lumisimpana, kauneimpana yönä: / turhaan kummittelet lumivalkoisena. // Sitten käsken kasvojeni eteen / valkokaapuisen neitseellisen varjosi, / riuhdon sinut omasta sie-lustani. // Turhaan se leijuu peläten, palellen: // tuhrin sen kaikkialta musteella, / verellä, visvalla, kyynelellä, sapella. // Turhaan se vapisee, turhaan se vapisee: / paikkaan sen epäilyksellä, syytteellä, / ta-puttelen sen myrkyllisellä nokkosella. // Ja sillä aikaa, kun se leijuu murheellisena, rakkaudessa / minä nauraa hohotan vaeltavaa varjoasi, / puhallan sitä kohti: mene, päästän sinut.")

Tässäkin runossa minä esiintyy jumala-hahmona. Toisessa säkeessä, kun puhutaan sinän tulemisesta minän eteen, käytetään ilmausta, joka allusoi uskollisen kielen ilmaukseen "Jumalan kasvojen eteen" (unkariksi "Isten szent szine elé"). Runon viimeinen säe sisältää kaksi eri viittausta Raamattuun. "Felé fúvok" tuo mieleen sen henkäyksen, jolla Jumala luo Luomiskertomuksessa elottomasta savesta elävän ihmisen. Ja runon viimei-

set sanat tuovat mieleen sen puheenparren, jolla Jeesus tapasi lähettää luotaan parantamansa ihmiset.

Runon vapahduksessa runon minä vapauttaa lyyrisen sinän varjo-olemuksesta. "varjo" on kirjallisuudessa usein kuva sille, että ihminen ei elä todella (ks. esim Vries 1974, hakusana "shadow") - ja niin on tässäkin runossa laita. Sinä ei kuulu tämänpuoleiseen elämään: hänen läsnäolonsa on "kummittelua", niin kuin jo runon otsikosta ilmenee. Minä vapauttaa runon sinän olemasta varjo, päästää hänet kuolleisuudesta, antamalla sinälle uuden, omasta itsestään ottamansa olemuksen. Näin minä synnyttää sinän uudelleen, "ylhäältä", omasta jumalaisuudestaan käsin. Runossa on kysymys vapahtamisesta sen syvimmissä, evankelisessa merkityksessä: se, mikä on ollut kuollutta, saa uuden, yli-inhimillisen elämän.

Myös Hiába kisértsz hófehéren -runon minää voi nimittää käänteiseksi vapahtajaksi. Siinä kuin Evakeliumien Jumala vapahtaa puhdistamalla turmeltuneen, runon jumala vapahtaa turmelemalla puhtaan. Runon minän vapahtaminen on - niin omituista kuin se onkin - pahuuteen vapahtamista.

Runon vapahtaminen on sadistista vapahtamista, ja koko runo vastavasti varhaistuotannon Ejimádó-runon lailla niitä runoja, joilla Ady osoitetaan sadismin perilliseksi. Sadismihan pitää syntisyyttä tavoittelemisen arvoisena tilana: nimenomaan syntisenä ihminen on aito ja alkuperäinen, sellainen kuin miksi hänet on luotu. Sadismin kannalta puhtaus on todellakin tila, jossa elämä on vasta puolinaista, vapahtamista vailla. Tältä kannalta on erittäin huomionarvoista, että runon miljöökseksi on asetettu yö, joka on nimenomaan se elementti, jonka kanssa sadisti on sopusoinnussa ja jonka ensisijaisuutta hänen toimintansa julistaa. Runon minän myönteistä asennoitumista yötä kohtaan osoittavat attribuutit "kaunein" ja "luminen". Viimeksi mainittu konkreettistaa lukijalle, että Hiába kisértsz hófehéren -runon yö on valoisa, samankaltainen kuin Oda a betűkről -runon yö, jossa Adyn varhaistutannon me, runoilijat, luovat vapahduksen evankeliumia.

Hiába kisértsz hófehéren -runo osoittaa, miten suuret vapahtamismahdollisuudet Új versek -kokoelman minällä on. Samojen ainesten esiintyminen A Minden-Titkok versei -kokoelmassa osoittavat havainnollisesti, miten minän vapahtamismahdollisuudet tulivat kapenemaan. Laajan ja myös eepisiä aineksia sisältävän A föltámadás szomorúsága ("Ylösousemuksen murheellisuus") -runon aluksi runon minä herättää itsensä kuolleista sa-

noin "Kelj föl és légy szabad!" ("Nouse ja ole vapaa"), siis taas niihin sanoihin allusoiden, joilla Jeesus lähetti parantamansa ihmiset jatkamaan elämää. Mutta nyt ei vapahdeta varjoelämästä vaan varjoelämään. Vapahdus ei johda enää pyhään, voitokkaaseen elämään, vaan minä lähettää itsensä Jeesuksen sanoin yhteydettömyyteen, harhailemaan yksinäisenä, varjon tavoin, elävien ihmisten keskuuteen. (Ks. A föltámadás szomorusága -runosta esim. Király 1972 II, 218-223.) A föltámadás szomorusága -runossa runon minä ei ole enää käänteinen vapahtaja vaan voimaton, epäonnistunut vapahtaja.

Keresztel hagylak itt -runossa sinän vapahtaminen on kytketty yllättävin mutta syvällisin sitein siihen täyttymykseen, jonka ihminen voi rakkauden fyysisin ilmauksin toiselle antaa:

En meghalok, eressz el:
Itt hagylak egy kigyult keresztel,
Mint Krisztus távozzom.

Megcsókolom az álland,
Melled és két szent, puha vállad
S rajtad ég a kereszt

("Minä kuolen, päästä minut: / jätän sinut tänne syttynein ristein, / loittonen niin kuin Kristus. // Suutelen leukaasi, / poveasi ja kahta pyhää, pehmeää olkapäätäsi, / ja pinnallasi palaa risti.")

Runo alkaa kuvin jotka välittävät sukupuoliseen täyttymykseen liittyvää kokemusta kuolemista. Jatko kuitenkin osoittaa, että yhteyden seurauksena ei ole ainoastaan sen osapuolten tyydyttyminen, vaan yhteydestä seuraa myös se, että sinä tulee minän vapahtamaksi. Näin kuvan "minä kuolen" voi ymmärtää sekä inhimillisen täyttymyksen kuvaksi että kuvaksi vapahtajan sovituskuolemasta. Tämä nerokas kaksitasoisuus jatkuu runossa sen loppuun saakka: toinen säkeistö on sekä kuvaus siitä, miten mies hyvästelee rakastamansa naisen että kuvaus siitä, miten vapahtaja piirtää vapahdettuun ristin, vapahduksen symbolin.

Luonnollisesti myös ilmausta "eressz el" koskee kaksitasoisuus. Se on literaalilla tasolla ilmaus miehen halulle päästä lähtemään, mutta allusiivisella tasolla se on runon vastine Jeesuksen "noli me tangere" -pyynnölle. Runon minä on jo kuollut; hän on jo siirtynyt korkeampaan elämään. Hän on täyttänyt Messias-tehtävänsä eikä saa tulla enää vapahtamansa koskettamaksi. Tätä osoittaa myös runon äänteellinen taso. Se säe,

jossa minä pyytää päästämään itsensä on kytketty siihen säkeeseen, jossa minän ilmoitetaan jättävän jälkeensä ristin, vapahduksen symbolin. Runo kytkee nämä kaksi motiivia yhteen.

Keresztel hagy lak itt -runon käsikirjoituksessa (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1338) sen toinen säe kuuluu toisin kuin julkaistussa versiossa, nimittäin "Itt hagy lak egy drága keresztel" ("Jätän sinut tänne rakkain ristein"). "drága" ("rakas") on siis korvautunut "kigyúlt" ("syttynyt") -kuvalla. "kigyúl" ei ole Adyn runoudessa mitenkään usein toistuva aines, ja sen takia kiinnittää huomiota, että tehdyn muutoksen jälkeen Keresztel hagy lak itt -runo liittyy Adyn varhaistuotannon Lázban-runoon, jossa runon minän kasvot syttyvät ("kigyúl az arcom") sen merkiksi, että elämä on vapahtanut hänet. Molemmissa tapauksissa "kigyúl" liittyy vapahdettuun henkilöön, mutta Varhaistuotannossa vapahdettu on runon minä itse, kun taas nyt tarkasteltavalla kaudella "kigyúl"-aines liitetään siihen, jonka runon minä on vapahtanut. - Samantapaisessa yhteydessä esiintyy "kigyúl" myös Adyn myöhemmässä lyriikassa. Szeretném, ha szeretnének -kokoelmaan sisältyvässä runossa Az elsőség jósága ("Ensimmäisyyden hyvyys") runon minä kuvittelee, miten hänen kuollessaan hänen otsansa tulee syttymään ("Kigyullad a homlokom"), jolloin ihmiset oivaltavat asioiden oikean laidan ja "jumalainen kulku pysähtyy".

2.2.2. Kuvitellun rakastetun vapahdus

Maradhatsz és szerethetsz poikkeaa sikäli kolmesta edellä tarkastellusta vapahtaja-runosta, että siinä vapahdettavana ei ole Léda, Adyn kauden lyriikan lyyrisen minän rakastettu nainen. Tämän runon vapahdettu nainen ei ole minän nykyisyyttä vaan epävarmaa tulevaisuutta: minän puheen moduksena on konditionaali ja aikamuotona futuuri. Niinpä Maradhatsz és szerethetsz ei sisällykään - toisin kuin Keresztel hagy lak itt - Vér és arany -kokoelman Léda-runojen sikermään vaan teoksen päättävään heterogeeniseen runosarjaan. Siihen, että sinä on lyyriseen minään nähden aivan toisenlaisessa asemassa kuin Vér és arany -kokoelman Léda, liittyy epäilemättä se, että läheisemmin kuin Keresztel hagy lak -runoon Maradhatsz és szerethetsz kytkeytyy edellisen kokoelman Mert engem szeretsz -tekstiin. Kyseisiä tekstejä kytkee toisiinsa ennen muuta se, että niissä molemmissa "katsomisen" ja "näkemisen" kuvat esiintyvät

vapahtajaan liittymisen kuvina.

Runossa kuvataan, miten minä sallii armosta häneen rakastuneen naisen jäädä luokseen. Kuvaamisen keinona lukijan mieleen palautetaan Matteuksen evankeliumin 15. luvussa esitetty Jeesuksen ja kanaanilaisen vaimon kohtaaminen. Suomentajaksi kyseinen raamatunkohta (22.-28. jae) kuuluu seuraavasti:

Ja katso, kanaanilainen vaimo tuli niiltä seuduilta ja huusi sanoen: "Herra, Daavidin poika, armahda minua. Riivaaja vaivaa kauheasti minun tytärtäni." Mutta hän ei vastannut hänelle sanaakaan. Niin hänen opetuslapsensa tulivat ja rukoilivat häntä sanoen: "Päästä hänet menemään, sillä hän huutaa meidän jälkeemme". Hän vastasi ja sanoi: "minua ei ole lähetetty mitten kuin Israelin huoneen kadonneitten lammasten tykö." Mutta vaimo tuli ja kumarsi häntä ja sanoi: "Herra, auta minua." Mutta hän vastasi ja sanoi: "Ei ole soveliasta ottaa lasten leipää ja heittää penikoille." Mutta vaimo sanoi: "Niin, Herra; mutta syövähän penikatkin niitä muruja, jotka heidän herrainsa pöydältä putoavat." Silloin Jeesus vastasi ja sanoi hänelle: "Oi vaimo, suuri on sinun uskosi, tapahtukoon sinulle, niinkuin tahdot". Ja hänen tyttärensä oli siitä hetkestä terve.

Jeesuksen ja kanaanilaisen vaimon tapaaminen tulee läpinäkyvästi esiin Adyn nelisäkeistöisen runon päätösstroofissa. Sanat, joilla lyyrininen minä suostuu hänen läheisyyttään anelevan naisen pyyntöihin, tuo lukijan mieleen Evankeliumien kertomuksen ratkaisun, Jeesuksen myöntymisen sanat. Jeesuksen vastaukseen viittaaminen luo runoon allusiivisen metaforan, jolla minästä tehdään vapahtaja suhteessa rakastettuun naiseen.

Läpinäkyvä yhteys Evankeliumeihin on Maradhatsz és szerethetsz -runossa oire siitä, että Adyn runossa ilmenee myös kyseisen raamatunkohdan vaikutus. Läpinäkyvän yhteyden ohella tekstejä sitovat myös läpinäkymättömät siteet. Nämä siteet ovat paljolti eeppiä siteitä, niin lyyrisen teoksen osa kuin Adyn runo onkin. Adyn teksti sisältää samat motiivit kuin Evankeliumien tapaaminenkin: naisen yhteydenoton, anomisen ja armahtamisen. Evankeliumien osan lailla myös Adyn runo esitetään kertomalla ja dialogilla. Läpinäkymättömänä kuvallisena yhteytenä kiinnittää huomiota se, että samoin kuin Evankeliumeissa myös Adyn runossa tähdentyy anelijan muukalaisuus:

Előtte a fiatal nő-test
Parfüm-hirnöké jönne
Es az öröm jönne utána,
Szemérmesén köszönne.

Nem hallott rólam, sohse látott,
Lábamnál ülve nézne
Hosszú órákig a szemembe
Es szólna félve, félve:

"Leány vagyok, idegen, tiszta,
Nem látott férfi senki,
Szép vagyok, szegény és hazátlan,
Szeretnélek szeretni."

S én visszanéznék a szemébe
S szólnék, mint bús beteghez:
"Leány, akaratod legyen meg,
Maradhatsz és szerethetsz."

("Hänen edellään tulisi / nuoren nais-ruumiin parfyymi-viestintuoja / ja ilo tulisi sen jälkeen, // tervehtisi ujosti. // Ei hän ole kuullut minusta, ei koskaan nähnyt, / jalkojeni juuressa istuen hän katselisi / tuntikausia silmiini ja sanoisi peläten, peläten: // "Olen tyttö, muukalainen, puhdas, / ei minua ole nähnyt kukaan mies, / olen kaunis, köyhä ja kotimaaton, / haluaisin rakastaa sinua." Ja minä katsoisin vastaan hänen silmiinsä / ja sanoisin, kuin surulliselle sairaalle: / "Tyttö, tapahtukoon sinun tahotosi, / saat jäädä ja rakastaa minua."

Tarkastelu on osoittanut, että vuosien 1903 ja 1908 välisen ajan Adyn lyriikassa lyyrinen minä ylentää rakastetun naisen, useimmiten Lédan, antaa hänen elämälleen omasta itsestään tulevan uuden, aikaisempaa syvemmän merkityksen. Varhaisissa Léda-runoissa toteutettu Lédan vapahtaminen on syytä pitää mielessä, kun lähestytään A Magunk szerelme -koelmaan sisältyvää kuuluisaa runoa Elbocsátó, szép üzenet ("Kaunis jättöviesti"). Mainituissa runossa ikään kuin puretaan se, mikä varhaisissa Léda-runoissa oli rakennettu: lyyrinen minä sinkoaa Lédan pois läheisyydestään, riistää tältä pois yhteyden omaan itseensä. Niinpä Elbocsátó, szép üzenet -runon kahden viimeisen säkeistön päätössäkeet suorastaan allusoivat Lédan korottamisen runoihin: "Ki elöttem kis kérdőjel vala / S csak a jöttömmel lett beteljesedve." ("Joka oli ennen minua pieni kysymysmerkki / Ja sai vasta tulostani täyttymyksen."); Altalam vagy, mert meg én láttalak / S régen nem vagy, mert már régen nem látlak." ("Olet minun kauttani, koska minä olen nähnyt sinut / ja enää pitkään aikaan sinä et ole ollut olemassa, koska enää pitkään aikaan ei ole nähnyt sinua.") Kun Elbocsátó, szép üzenet -runoa lähestytään sen allusiivisen suhteen varassa, joka sillä on Lédan vapahtamisen runoihin, tähdentyy,

että Láda ei menetä ainoastaan maallisen miehen myönteistä asennetta vaan myös jumalaisen armon.

Vastoin aikaisemman tutkimuksen tähdennyksiä voidaan huomauttaa, että mies vapahtaa rakastamansa naisen - motiivi tulee esiin myös Adyn 1903-1908 kirjoittamassa muussa fiktiivisessä tuotannossa sekä myös Adyn ihmissuhteissa. Vuodelta 1904 olevassa novellissa Balogh nainen suhtautuu rakastamaansa mieheen vapahtajanaan. Huomiota ansaitsee, että tässä novellissa naiseen liitetään toistuvasti, johtomotiivina, attribuutti "árnyékasszony" eli "varjonainen". (Ks. Ady 1977b, 166-170.) Balogh-novelli on siis paljolti eepinen vastine Hiába kisértsz hófehéren -runolle. Marraskuussa 1905 Adél Brüllille kirjoittamassaan kirjeessä runoilija puolustautuu rakastettunsa esittämiä syytöksiä vastaan. Yksi syytöksistä on ollut, että Ady esittää suhteessa Adél Brülliin "Endre Ady I:tä". Vastauksessaan Ady katsoo "lapsellisuudellaan ja leikinlaskulla" tosin antaneensa aiheita moiseen syytökseen mutta vakuuttaa saman tien tähdentäneensä aina kaikille: "olen teidän kauttanne joku, jos olen". (Ks. Ady 1983, 184.) - Näin tässä kirjeessä saattaa nähdä vastineen kahdelle Lédan korottamisen runojen motiiville: sekä sille, että rakkaussuhteessa mies on naisen vapahtaja, kuin myös sille, että naisen rakkaus edeltää miehen jumalaisia tekoja.

2.3. Yhteisön vapahdus

2.3.1. Yksilö yhteisön vapahtajana

2.3.1.1. Minän ja rakastetun lapsi

Yhteisön vapahtamisen ongelma on Még egyszer -kokoelmasta Vér és arany -kokoelmaan paljon esillä Adyn tuotannossa. Vapahtamisen ongelmaan etsitään ratkaisua sekä yksilöltä että kollektiivilta: on toisaalta sellaisia runoja, joissa vapahtaminen asetetaan yhden ainoan henkilön harteille, ja toisaalta on runoja, joissa vapahtaja-merkitys annetaan tietylle ihmisryhmälle. Ajallisesti yksilö-vapahtajan esittelevät runot edeltävät niitä, joissa vapahtajana on kollektiivi. Rajakohtana on vuoden 1906 loppu, jolloin ilmestyy, tällä kaudella, sekä viimeinen yksilö-vapahtajan runo että ensimmäinen kollektiivisen vapahtajan runo.

A mi gyermekünk ("Meidän lapsemme") -runo aloittaa Űj versek -ko-

koelman ensimmäisen sikermän Léda asszony zsoltárai. Alun perin runo on ilmestynyt Budapesti Napló -lehdessä 23.4.1905.

Runo on varsin samankaltainen kuin kolme vuotta varhaisempi Csókok, itse asiassa jatkoa sille. Samoin kuin Adyn varhaistuotannon runossa, niin myös A mi gyermekünk -runon minä elää hedelmättömässä ajassa, maailmassa jossa "suudelmat eivät synnytä messiaita". Mutta siinä kuin messiaita synnyttävät suudelmat ovat Varhaistuotannon runossa menneisyyttä, niin A mi gyermekünk -runossa ne ovat tulevaisuutta: kaihon sijalla on nyt toiveikkaus.

A mi gyermekünk -runossa uutta messiasta kutsutaan minän ja hänen rakastettunsa "lapseksi". Heti runon ensimmäisestä säkeestä kuitenkin ilmenee, että tämä lapseus ei ole lihallista lapseutta:

Bús szerelmünkből nem fakad
Szomorú lényünknek a mása,
Másokra száll a gyermekünk,
Ki lesz a vigak Messiása,
Ki majd miértünk is örül.

("Surullisesta rakkaudestamme ei verso / surullisen olemuksemme kopiota, / toisten päälle liittää lapsemme, / joka on oleva iloisten Messias, / joka sitten iloitsee meidänkin puolestamme.")

Lihallisen lapseuden sijasta on kysymys henkisestä lapseudesta. Runon rakkausparin toiminta mahdollistaa uuden vapahtajan messiaanisuuden. He, auringonsäde-sieluinen sulhanen" ja "auriongonkukka-silmäinen morsian", luovat tulevan messiaan "új igére, új dalra" ("uuteen sanaan, uuteen lauluun"). "ige"-kuva, joka yleiskielessä tarkoittaa nimenomaan Jumalan sanaa, tähdentää runon parin "lapsen" Kristuksen kaltaisuutta.

Adyn lyriikan kokonaisuutta vasten hänen päätuotantonsa ensimmäisiä kokoelmia luonnehtii pehmeys ja passiivinen asenne ympäristöä kohtaan (ks. Király 1972 I, 474-475). Tämän piirteen nojalla Új versek ja Vér és arany -kokoelmien voi sanoa olevan "Adyn modernismia", ts. Adyn lyriikan se osa, jossa lähinnä maailman muuttamisen sijasta reagoidaan ympäristöön, mitä voi pitää varsin keskeisenä piirteenä modernistiselle lyriikalle ja modernistiselle kirjallisuudelle ylimalkaankin (ks. esim. Faulkner 1982, 64-65).¹ Siihen, että Adyn lyriikassa on myös modernistisia sävyjä,

1 Adyn suhde modernismiin on ollut Adyn tutkimuksessa useaankin otteeseen esillä mutta nähdäkseni tyydyttävää vastausta ei toistaiseksi ole

on ensimmäisenä kiinnittänyt huomiota Adyn aikalaislyriikko Arpád Tóth (Király 1972, 474), joka 1922 ilmestyneessä artikkelissaan ei ainoastaan vastakohtaista Adyn lyriikan pehmeitä sävyjä Adyn runouden kokonaisilmeeseen vaan kykenee jo tuolloin näkemään tässä "ajan merkin", ts. piirteen, joka on tyypillinen vuosisadan alun lyriikalle yleensäkin (ks. Tóth 1976, 1142).

A mi gyermeünk -runossa tulee passiivinen Ady hyvin esille. Runon minän ja sinän tehtävänä on toimi valtavan päämäärän hyväksi, mutta tämä ei ole suinkaan johdattanut heitä aktiiviseen tienraivaamiseen vaan mitä passiivisimpiin toimintoihin:

S áldott legyen, ki: te meg én
 Ki az övék, kiért mi sírtunk,
 Kit forró lázunk eldobott,
 Öleltetők, kit sohse bírtunk,
 Ki másoké: a gyermeünk.

("Ja olkoon siunattu, joka: sinä ja minä, / joka on heidän, jonka tähden me olemme itkeneet, / jonka kuuma kuumeemme on heittänyt pois, / sy-leilyttäjämme, jota emme ole koskaan omistaneet, / joka on toisten: lapsemme.")

Adyn kauden lyriikan kokonaiskuvasta lähtien on odotuksenmukaista, että A mi gyermeünk -runon rakkausparin toiminta tulevan messiaan

kyetty antamaan. Virikkeenä tutkimukselle esittelen lyhyesti sen näkemyksen, joka asiasta on itselleni, ilman erityistä syventymistä aiheeseen, muodostunut. Käsittääkseni Adyn lyriikassa on varhaistuotannossa ja päätuotannon alkuvaiheessa idullaan modernistinen kehitys, mutta vähitellen kehitys saa toisen suunnan, jota voisi nimittää vaikkapa ekspressionistiseksi tai ehkä vielä pikemmin uusromanttiseksi. Tämän ilmauksena Adyn lyriikka saa uusia romanttisia piirteitä, esim. profeettana olemisen. Sen sijaan että Adyn lyriikka protestoi modernismin tavoin romantiikkaa vastaan, se alkaa yhä selvemmin säilyttää romantiikan perintöä. Adyn myöhempi päätuotanto voidaan erottaa modernismista jokseenkin samoin perustein kuin Faulkner erottaa D.H. Lawrencen tuotannon modernismista (ks. Faulkner 1982, 60-65): keskeisinä erottavina piirteinä ovat Adyn lyriikan moraalisuus ja yhteiskunnallisuus. - György Lukács on esittänyt tähän liittyviä mielenkiintoisia havaintoja, kun hän vuodelta 1969 olevassa esseessään Ady jelentősege és hatása ("Adyn merkitys ja vaikutus") arvioi, että "Eliotin piiriin" kiivas Shelleyn torjunta on sukua niille "typeryyksille", joita Adyn aikalaislyriikko Dezső Kosztolányi on lausunut Adysta ja että kun jaetaan "unkarilainen kehitys" kahteen tekijään, joista toinen on "on olemassa" ja toinen "tulisi olla", niin Ady edustaa - yhdessä Sándor Petőfin ja Attila Józsefin kanssa - jälkimmäistä. (Ks. Lukács 1977, 75.)

hyväksi on ilmaistu "itkemisen" kuvalla ja "itkemistä" kertaavilla kuvilla. Adyn päätuotannon alkuvaiheessa on näet lyyrisen minän ihailun kohteena murheellinen ihminen, ja vastaavasti kyynelehtiminen nähdään ihailtavana inhimillisenä toimintana. István Királyyn mukaan Unkarin kirjallisuuden runsaimmat kynelet sitten biedermeier-romantiikan on vuodatettu Adyn vuosien 1905-1908 lyriikassa. (Király 1972, 474-475.)

A mi gyermekünk -runon messias-kuvitelma sitoo sen subtekstiksi samalla kertaa sekä nietscheläisyyden että Evankeliumit. Nietzschen teos *Also sprach Zarathustra* on runon läpinäkymätön, siihen vaikuttanut subteksti, kun taas Evankeliumit ovat runossa läpinäkyvänä, poleemisesti aktuaalistettuna subtekstinä.

Runon minän ja hänen rakastettunsa suhde tulevaan messiaaseen ilmentää Zarathustran oppien vaikutusta (Szabó 1945, 42). Zarathustra opettaa lapsesta ja avioliitosta muun muassa seuraavasti:

Ich habe eine Frage für dich allein, mein Bruder: wie ein Senkblei werfe ich diese Frage in deine Seele, dass ich wisse, wie tief sie sei.

Du bist jung und wünschst dir Kind un Ehe. Aber ich frage dich: bist du ein Mensch, der ein Kind sich wünschen darf? Bist du Siegreiche, der Selbstbezwinger, der Gebieter der Sinne, der Herr deiner Tugenden? Also frage ich dich. Oder redet aus deinem Wunsche das Tier und die Notdurft? Oder Vereinsamung? Oder Unfriede mit dir? Ich will, dass dein Sieg und deine Freiheit sich nach einem Kinde sehne.

Durst dem Schaffenden, Pfeil und Sehnsucht zum Übermenschen: sprich, mein Bruder, ist dies dein Wille zur Ehe?
(Nietzsche s.a., 56 ja 58.)

Adyn A mi gyermekünk -runo on ikään kuin vastaus Zarathustran esittämiin kysymyksiin. Runon minä on kuin soveltanut Zarathustran yliihmisen vanhemmille esittämiä vaatimuksia itseensä ja morsiamensa ja esittää nyt sitten, runossa, päätelmät. Runon pari voi täyttää Zarathustran vaatimukset vain osittain, nimittäin sikäli, että heidän kaipuunsa avioliittoon on kaipuuta kohti yli-ihmistä. Tätä ilmentää se, että runon parista tulee yli-ihmisen vanhemmat - mutta vain epätäydellisellä tavalla. Runon parin olemus ei ole sopusoinnussa heidän kaipuunsa kanssa: he eivät ole voitokkaita vaan murheellisia. Tämän takia lapsi, vaikka tuleekin viemään heidän asenteensa voittoon, ei voi fyysisessä mielessä syntyä heistä vaan joutuu toisaalle: voitokkaan sulhasen ja voitokkaan

morsiamen liiton hedelmäksi. (Vrt. Szabó 1945, 42-43 ja 78.)

Evankeliumit palautetaan lukijan mieleen jo runon ensimmäisessä säkeistössä. "ki lesz a vígak messiása" -säe allusoi poleemisesti siihen, miten Jeesus suhtautuu Evankeliumeissa murheellisiin. Erityisesti lukijan mieleen tulee, miten Jeesus Vuorisaarnassa julistaa murheelliset autuaiksi ja tulee näin "murheellisten messiaiksi". Läpinäkyvä kytkentä Evankeliumeihin on myös runon viimeisessä, viidennessä, säkeistössä, jossa uutta messiaasta ylistetään siten, että samalla viitataan poleemisesti siihen juhlintaan, jolla aasilla Jerusalemiin ratsastava Jeesus otetaan vastaan:

Aldott legyen, ki cljövend,
Az idegen, nagyálmú GyermeK,
Kit küldtek régi bánatok.

("Olkoon siunattu se, joka on tuleva, / vieras, suuriunelmainen Lapsi, / jonka ovat lähettäneet vanhat tuskat.")

Keskeisellä paikalla, runon viimeisessä säkeessä, saadaan tietää, että uuden messiaan ovat lähettäneet "vanhat tuskat". Verrattaessa runon uuden messiaan lähettäjää Evankeliumien messiaan lähettäjiin tähdentyy A mi gyermekünk -runon messiaan tämänpuoleinen alkuperä: hän ei ole Jumalan vaan inhimillisen lähettämää. Tämä alkuperä on hyvin samankaltainen kuin se alkuperä, joka edellä on todettu annetun messiaalle Adyn hyvin varhaisessa runossa Kossuth halálának évfordulóján; siinähan Kossuth-vapahtajan alkuperäksi nimetään "meidän kaipuumme". - On kiintoisaa todeta, että Adyn lyriikassa esiintuleva näkemys yhteisön vapahtajan alkuperästä asettuu oppositioon sen näkemyksen kanssa, jonka Ady esittää vuodelta 1904 olevassa artikkelissaan Istenek alkonya ("Jumalten iltahämärä") antiikin jumalten - nuoren Adyn lyyrisen tuotannon sympatian kohteiden - alkuperästä: "... pakanajumalat olivat hyvin eläviä. Heidät nimittäin loi ihmisten ihmeellinen elämänhalu, elämänhurma." (Ady 1977 a I, 589.) Tämänpuoleisen kärsimyksen sijalla on tämänpuoleinen onni.

2.3.1.2. Minä

Vér és arany -kokoelman ensimmäinen ja viimeinen runo ovat aiheiltaan ja kuvastoltaan hyvin samankaltaisia kuin Új versek -kokoelman en-

simmäinen ja viimeinen runo (Földessy 1949, 39). Myöhemmän kokoelman päättää Az Ertől az Océánig ("Eristä Valtamereen") -runo, jossa julistetaan lyyrisen minän etenemistä uusille vesille samaan tapaan kuin Új versek -kokoelman päättävässä Új Vizeken járok ("Kuljen uusilla vesillä") -runossakin. A mi gyermekünk -runon paikalla, kokoelman avausrunona, on Vér és arany -teoksessa Az anyám és én ("Äitini ja minä") -niminen teksti, jossa myös on aiheena suuren tehtävään kutsutun lapsen suhde vanhempiinsa, nyt vain lapsen näkökulmasta nähtynä.

Az anyám és én ja A mi gyermekünk -runojen yhtäläisyydet eivät kuitenkaan rajoitu aiheeseen, kuvastoon ja asemaan kokoelmassa, vaan ne ovat samankaltaisia myös subtekstisyyden kannalta. Myös Az anyám és én -runon keskeiset subtekstit ovat Zarathustran opetus avioliitosta ja lapsesta Nietzscheen Also sprach Zarathustra -teoksessa ja Evankeliumit. Ja myös näiden subtekstien esiintyminen on samankaltaista kuin A mi gyermekünk -runossa: nytkin Nietzscheen teksti esiintyy läpinäkyvämmänä, Evankeliumit taas läpinäkyvässä subtekstinä.

Az anyám és én -runo erottuu kontekstistaan sekä formaalisesti että esteettisen tehonsa perusteella. Se on riimitöntä runoa, yksi Adyn aniharvoista loppusoinnuttomista runoista. Ja mielestäni Az anyám és én on Adyn kauden tuotannon upeimpia runoja: emotionaalisesti syvä ja moni-ilmeinen ja vastaavasti kuvastoltaan omaperäinen ja kaunis. Alun perin runo ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 3.6.1906, nimellä Anyám ("Äitini"). Sen teksti kuuluu seuraavasti:

Sötét haja szikrákat szórt,
Dió-szeme lángban égett,
Csípője ringott, a büszke
Kreol-arca vakított.

Szeme, vágya, eper-ajka,
Szíve, csókja mindig könnyes.
Ilyen volt a legszebb asszony,
Az én fiatal anyám.

Csak azért volt ő olyan szép,
Hogy ő engem megteremjen,
Hogy ő engem megfogadjon
S aztán jöjjön a pokol.

Bizarr kontyán ült az átok.
Ez az asszony csak azért jött,
Hogy szülje a legbizarabb,
a legszomorubb fiút.

Ő szülje az átok sarját
 Erre a bús, magyar földre,
 Az új hangú tehetetlent,
 Pacsirta-álcás sirályt.

Fénye sincs ma a szemének,
 Feketéje a hajának,
 Töpörödött, béna asszony
 Az én édes jó anyám.

En kergettem a vénségbe:
 Nem jár tőle olyan távol
 Senki, mint torz életével
 Az ő szomorú fia.

("Hänen tumma tukkansa kipunoi, / hänen pähkinä-silmänsä paloivat liekinä, / hänen lantionsa keinui, hänen ylpeät / kreoli-kasvonsa sokaisivat. // Hänen silmänsä, kaipuunsa, mansikka-huulensa, / sydämensä, suudelmansa olivat aina kyyneleiset. / Tällainen oli kaunein nainen, / minun nuori äitini. // Vain sen tähden hän oli niin kaunis, / että hän loisi minut, / että minä sikiäisin hänessä / ja että sitten tulisi helveti. // Hänen kummallisen nutturansa päällä istui kirous. / Tämä nainen tuli vain sen tähden, / että synnyttäisi kummallisimman, / murheellisimman pojan. // Että synnyttäisi kirouksen vesan / tälle surulliselle Unkarin maaperälle, / uusiäänisen voimattoman, / leivo-naamioisen lokin. // Hänen silmissään ei ole enää valoa, / ei mustaa hänen tukassaan, / lysähtänyt, rampa nainen / on minun rakas hyvä äitini. // Minä olen ajanut hänet vanhuuteen: / hänestä ei kulje niin kaukana / kukaan, kuin vääristyneellä elämällään / hänen murheellinen poikansa.")

Lyyrinen minä on jatkanut yli-ihmisen äidiksi sopivan etsintää ja löytänyt etsimänsä - omasta äidistään. Henkisessä mielessä lyyrisen minän äiti on yhtä lailla sopiva yli-ihmisen vanhemmaksi kuin A mi gyermeünk -runon rakkauspari, mitä osoittaa luonnehdinta "hänen silmänsä olivat aina kyyneleiset", jonka vastineena on A mi gyermeünk -runon rakkausparin itku tulevan messiaan puolesta. Mutta paitsi henkisesti minän äiti on myös fyysisesti sopiva yli-ihmisen vanhemmaksi: hän on ollut ylväs, voitokkaasti ("sokaisevan") kaunis nainen. Hänen kauneutensa on ollut valitun ihmisen kauneutta. Hän on ollut kaunis "vain sen takia", että synnyttäisi uuden messiaan, nimittäin runon minän.

Runon minä on syntynyt messiaaksi, mutta hänen messiaanisuutensa ei ole päässyt toteutumaan, koska hän on kirouksen vallassa, kirouksen,

joka on ollut jo äidin "kummallisen nutturan päällä", kuin minän syntymää odottamassa. Tämä sama kokemus kirottuna olemisesta tulee esiin myös monista muista *Vér és arany* -kokoelman runosta, erityisesti A halál rokona ("Kuoleman sukulainen") -sikermän runoissa, sen sikermän runoissa, jonka *Az anyám és én* -runo aloittaa (Király 1972 I, 489).

Runon minän messiaanisuus on toistaiseksi selvää vain hänelle itselleen: ulkopuolinen ei voi sitä havaita. Hänellä on "uusi ääni", mutta hän on "voimaton". Nerokas, väkevä kuva minän olemuksen kaksinaisuudelle on "leivonaamiainen lokki". Tässä metaforassa "lokki"-kuva saa varsin omaperäisen, kirjallisuuden traditiosta poikkeavan käytön (vrt. Vries 1974, hakusana "gull"). Kielikuvassa tähdentyy, että lokki on suhteessa leivoseen aggressiivinen, hyökkäävä lintu. Runon minän olemuksen mukaista olisi suhtautua agressiivisesti ympäristöön, alistaa ympäristö omalle tahdolle; mutta hänet on kahlittu, hän joutuu tyytymään passiiviseen osaan.¹

Lyyrisen minän olemuksen kaksinaisuuden mukaisesti runossa nähdään äidin elämä kahdella tavalla. Toisaalta äidin elämä on suurenmoinen: hän on synnyttänyt uuden messiaan. Ja toisaalta hänen elämänsä on valunut hukkaan, sillä hän on synnyttänyt "kirouksen vesan". Tulos riippuu siitä, katsotaanko äidin osaa pojan elämän tarkoituksen vai pojan elämän toteutuman näkökulmasta.

Silloin, kun äidin osaa katsotaan pojan elämän tarkoituksen kannalta, kiinnittyy lukijan huomio siihen yhtäläisyyteen, joka vallitsee minän ja hänen äitinsä sekä Evankeliumien Jeesuksen ja Neitsyt Marian välillä. Sekä runon äidin että Evankeliumien Äidin naisellisuuden on määrä täyttyä yliveraisen lapsen synnyttämisessä, ja he molemmat ovat synnyttäneet messias-lapsen.

Pojan elämän toteutuman kannalta tarkasteltaessa lukijan huomio kiinnittyy siihen eroon, joka on runon äidin ja Evankeliumien Äidin välillä.

¹ Varsin samankaltaisesti esiintyy "lokki"-kuva Adyn vuodelta 1907 olevassa lehtiartikkeissa "Válasz Tóth Bélának" (Vastaus Béla Tóthille). Myös tässä artikkelissa "lokki" on kuva Jeesukseen vertautuvalle uudistajalle, jolla kuitenkin vielä toistaiseksi ei ole mahdollisuutta osoittaa kristuksenkaltaisuuttaan: "Uskon ja tunnustan, että vallankumouksellinen uudistuminen on Unkarissa välttämätöntä. Täällä on jo ihmeellinen, siunattu myrsky viestinviejineen, pyhine lokkeineen ... Ja kuinka suurenmaisia, pyhiä, repalaisia ja kuitenkin rikkaita ovat Unkarissa uusi-aikeiset, uusisieluiset ihmiset. Kristuksia ovat kaikki tyynni murheellisessa innostuksessaan. Vaikka heillä ei ole vielä käsissään edes sitä tiettyä vähää leipää ja kalaa ihmetekoa varten." (Ady 1977 a II, 500-501.)

Runon äiti osoittautuu käänteiseksi Mariaksi. Runon äidin poika ei ole saattanut täyttää messias-tehtäväänsä, ja niin valitusta neidosta ei ole tullut voitokasta äitiä vaan "lysähtänyt, rampa nainen".

Vastaavasti runon minä osoittautuu elämänsä toteutuman kannalta tarkasteltuna käänteiseksi Jeesukseksi. Hänen myötään ei maan päälle ole tullutkaan taivasta vaan "helvetti". Minä ei ole osoittautunutkaan Korkeimman lapseksi vaan "kirouksen vesaksi". Minä ei ole puuttunutkaan ympäristön epäkohtiin rohkeasti ja voimakkaasti niin kuin Jeesus, vaan hän on jäänyt "surulliseksi ja voimattomaksi".

Az anyám és én -runon tarkastelussa on ilmennyt, että sen minä on toisaalta messias, suureen tehtävään syntynyt, ja toisaalta kirouksen raskauttama, voimaton toteuttamaan kutsumustaan. Tämänkaltaista lyyrisen minän kahtalaisuutta on pidetty luonteenomaisena Új versek ja Vér és arany -kokoelmille. Ensimmäisenä on Adyn runojen minän kahtalaisuutta tähdentänyt Sándor Sik jo 1920-luvulla ilmestyneessä tutkimuksessaan Gárdonyi-Ady-Prohászka, ja Sikiä myötäillen painottaa Adyn lyriikan tätä piirrettä myös István Király 1970 ilmestyneessä teoksessaan Ady Endre, seikkaperäisemmässä selvittelyssä Adyn vuosien 1905 ja 1908 välisen ajan kirjallisesta tuotannosta. Molemmat tutkijat esittävät myös näkemyksen siitä, mitä lyyrisen minän kahtalaisuus kertoo runoilijan persoonallisuudesta. Sik pitää kahtalaisuutta ilmauksena Endre Adyn persoonan "dekadenttisuudelle", raiteiltaan suistuneisuudelle sekä fyysisessä että henkisessä mielessä. Király puolestaan katsoo lyyrisen minän kahtalaisuuden yhdeksi osoitukseksi siitä, että vuosien 1905-1908 Ady oli toisaalta yksinäinen, kapinoiva taiteilija ja toisaalta yhteiskunnallista pakotietä etsivä, vastustava demokraatti. (Sik 1928, 156-161; Király 1972 I, 523-524.)

Az anyám és én -runon aihe on myyttinen: messias-lapsi ja valittu äiti. Mutta runolla on myös toinen, epämyyttinen aihe: minän kärsimättömyys ja epätoivoisuus oman messiaanisuutensa tähden. Tältä kannalta on huomionarvoista, että runo jakaantuu myös ilmaisullisesti vastaavanlaisiin, "myyttiseen ja epämyyttiseen" osaan. Tekstillä on ensinnäkin kansanrunon piirteitä. Sen säkeistöt ovat symmetrisiä, neljän säkeen mittaisia, ja sen säkeet ovat rytmiltään unkarilaisen kansanrunouden käyttämää puoliintuvaa "muinaista kahdeksikkoa" ("ösi hetes"), tosin kuitenkin niin, että nelitavuinen puolisa voidaan usein hahmottaa myös ionicus a minore (--) -runojalaksi (Sik 1928, 279). Tämän kansanrunonomaisuuden vastapainoksi runon ilmaisuun sisältyvät osoittimet myös minän kärsimättö-

myydelle, modernille sensitiivisyydelle: säkeet eivät löydä riimin tuomaa rytmin levähdystä vaan päinvastoin säkeet ovat usein syntaktisesti toisiinsa sidottuja, ja runon lauseet ovat usein elliptisiä ja sanajärjestykseltään epätavallisia. Näin runo on myös ilmaisullisesti toisaalta juhlava ja levollinen, toisaalta kärsimätön ja levoton. (Vrt. Király 1972, 489.)

Egy jövendő karácsony ("Eräs tuleva joulu") -runo ilmestyi alun perin Budapesti Napló -lehdessä 25.12.1906, ja se sisältyy myös Vér és arany -kokoelmaan, sen viimeiseen sikermään A holnap elébe ("Huomista kohti"). Sikermän nimi on oireellinen runon aiheen kannalta, sillä myös tässä runossa minä esittelee itsensä toistaiseksi toteutumattomana messiaana. Aihe on siis sama kuin Az anyám és én -runossa, ja niinpä ei yllättä todeta, että myös Egy jövendő karácsony -runossa säkeet rytmittyvät kuin kansanrunossa "muinaiseksi kahdeksikoiksi" ja että myös tämä runo on riimitön. Runoissa on sekä sisällöllistä että ilmaisullista yhtäläisyyttä. Yhteys on sitäkin huomionarvoisempi, kun riittömyyden ohella myöskään kansanrunonomainen rytmittyminen ei ole mitenkään luonteenomaista Vér és arany -kokoelman runoille. (Ks. Sík 1928, 277.)

Evankeliumit ovat runossa läpinäkyvänä subtekstinä. Kytkeä suoritetaan heti kahdessa ensimmäisessä säkeistössä. Lukija johdatetaan allusiivisen suhteen kautta ajattelemaan, että lyyrisen minän vieraana on evankelista Luukas. Runon yhteyden Evankeliumeihin on täytynyt olla erityisen läpinäkyvä niille lukijoille, jotka perehtyivät Egy jövendő karácsony -runoon sen ensimmäisen kerran ilmestyessä: tarjosihan Budapesti Napló -lehti runon lukijoilleen nimenomaan joulurunona. Allusiivisessa kytkennässä aktuaalistuvat evankelista Luukkaan piirteistä se, että evankelistojen joukossa nimenomaan Luukas on joulun ilosanoman julistaja, se, että nimenomaan Luukkaan esityksessä joulun tapahtumista tervehditään "rauhaa" toivottaen sekä se, - Evankeliumeja laajemman Uuden testamentin tuntemuksen pohjalta aktuaalistuva piirre -, että Luukas oli lääkäri:

Jön a karácsony fehéren
S éhhozzám is jön talán majd
Valaki a régiekből.
Csöndesen lép a szobámba
S én köszöntöm: "Béke, béke."
A küszöbön sápadt orvos.

("Joulu tulee valkoisena / ja minunkin luokseni tulee ehkä sitten / joku vanhoista. // Hän astuu melutta huoneeseeni / ja minä tervehdin häntä: "Rauha, rauha." / Kynnyksellä kalpea lääkäri.")

Runon jatko sisältää balladin piirteitä. Kahdeksan seuraavaa säkeistöä muodostavat neljä parisäkeistöä, joista kukin pari esittää yhden kohtauksen lyyrisen minän ja hänen vieraansa välisestä kamppailusta. Balladin tapaan parisäkeet sisältävät dialogia ja niitä kytkee toisiinsa tiettyjen säkeiden toistuminen. Nämä piirteet liittyvät Egy jävendő karácsony -runoa Adyn kypsän kauden ensimmäisen vaiheen kahteen nimenomaan balladina tunnettuun, kuuluisaan runoon: Harc a Nagyúrral ("Taistelu Suurherran kanssa") ja Az Ős Kaján ("Muinainen peijooni"). Näissä kaikissa kolmessa runossa kuvataan inhimillisen ja jumalaisen välistä kamppailua, mutta siinä kuin minä on Harc a Nagyúrral ja Az Ős Kaján -runoissa taistelun ihmispuoli, on hän Egy jövendő karácsony -runon taistelussa jumalainen osapuoli. Ja kaikissa kolmessa runossa on se yhteinen piirre, että taistelun jumalainen, hallitseva osapuoli "nauraa hohottaa" ("kacag") vastustajalleen pilkallisesti. Niinpä minä joutuu Harc a Nagyúrral ja Az Ős Kaján -runoissa vastustajan pilkan kohteeksi, mutta Egy jövendő karácsony -runossa lyyrinen minä on se, joka pilkkaa.

Episistä parisäkeistä viimeisessä tulee esiin minän messiaanisuus:

Es hörögve mondom én majd:
"Ki a szobámból, pogányok."
Döng az ajtóm és bezárul.

Es hörögve mondom mondom én majd:
"Hiszen én meg se születtem.
Karácsony van, száll az angyal."

("Ja koristen sanon sitten: / pois huoneestani, pakanat." / Oveni ku-
mahtaa ja sulkeutuu. // Ja koristen sanon sitten: / "Enhän ole vielä
syntyntykään. / On joulu, enkeli lentää.")

Lyyrinen minä odottaa omaa syntymäänsä. Tämä sinänsä ristiriitainen kuva - jolle on läheistä sukua Adyn kauden runoissa usein esiintyvä kuva minän elävältä-kuolleisuudesta (Földessy 1949, 69) - käy ymmärrettäväksi, kun muistamme Az anyám és én -runon antaman selvityksen minän nykyisyydestä. Minä kokee olevansa kirouksenalaisuudessa elävä messias.

Minä on samassa mielessä kuollut kuin tutut satujen sankarit ennen kirouksen raukeamista: hän on kuin Prinsessa Ruusunen unessaan tai niin kuin Lumikki lasiarkussaan tai niin kuin sudenhahmoinen poika. Minä tosin jo elää, mutta hän ei elä vielä sitä elämää, jota varten hänet on luotu. Päämääränsä, kutsumuksensa toteuttamisen kannalta hän on vielä kuollut. Ja on huomattava, että kuva minän syntymättömyydestä motivoituu myös subtekstistä, Evankeliumeista, käsin. Käytetäänhän Evankeliumeissa "uudelleensyntymistä" kuvana sille, kun ihminen saavuttaa elämässään sen lopullisen päämäärän, kun ihminen tulee Jumalan lapseksi.

Jeesuksen messaanisuus aktuaalistuu runossa poleemisesti. Minä ei suostu päästämään evankelistaa "taloonsa" - mikä "talon" tunnetun embleemisen yhteyden kautta merkitsee myös "omaa itseensä" -, koska Luukas katsoo Vanhan testamentin messias-lupauksen täyttyneen Jeesuksessa sen sijaan, että katsoisi lupauksen täyttyneen runon minässä. Egy jövendő karácsony -runossa minä ei ole messias "Jeesuksen lailla" vaan "Jeesuksen asemesta". Ja niin evankelista Luukas saa yllättävän attributin: "pakana".

2.3.1.3. Voltairen teos

Endre Ady kirjoitti Még egyszer ja Vér és arany -kokoelmien julkaisemisen välisenä aikana sikermän verran poliittis-vallankumouksellisia runoja. Nämä runot ilmestyivät tavallisesti Népszava-lehdessä, Unkarin sosialidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattajassa. Kauden kokoelmiin Ady ei näitä runoja kuitenkaan sisällyttänyt lukuunottamatta Fölszállott a páva ("Lensi riikinkukko") -runoa, joka sisältyy Vér és arany -kokoelman A magyar messiások ("Unkarin messiaat") -sikermään. Niin nämä tekstit edustavat kauden kokeellista Adya, sellaista ääntä hänen runouudessaan, jota Ady ei näytä pitäneen kokoelmia kootessaan riittävän keskeisenä eikä riittävän sisäisenä. (Király 1972, 502-503 ja 516.)

Egy megtalált könyv ("Eräs löydetty kirja") on yksi Adyn poliittis-vallankumouksellisista runoista. Se ilmestyi Népszava-lehdessä 22.12.1907. Vér és arany -kokoelmaan se ei luonnollisestikaan - teoksen kanssa samaan aikaan ilmestyneenä - sisälly, mutta runoa ei löydy myöskään Adyn myöhemmistä kokoelmista.

Tekstin jäämistä Adyn kokoelmien ulkopuolelle voi selittää sillä, että Egy megtalált könyv -runossa messias-merkitys annetaan kirjalliselle tuot-

teelle. Tämä piirre esiintyy Adyn varhaislyriikassa (Oda a betűkről -runossa), mutta Új versek ja Vér és arany -kokoelmissa kirjallisen teoksen messiaanistamista ei esiinny. Kun Egy megtalált könyv -runo ilmestyi vuoden 1907 lopulla, se merkitsi Adyn lyriikassa tietynlaista taantumaa, paluuta asennoitumiseen, joka oli vallinnut Adyn lyriikassa vuosia aikaisemmin. Tällainen runon "vanhakantaisuus" ei häiritse lukijaa, ei herätä lukijan kielteistä huomiota, kun runo julkaistaan erillisenä, mutta, jos runoilijan jo sivuuttamaan vaiheeseen kuuluva teksti julkaistaan myöhempien runojen kokoelman osana, tilanne on tietysti toinen.

Kirjallisen teoksen messiaanistamisen ohella tuntuu Egy megtalált -runossa taantumalta myös Voltairen aktualistaminen antiklerikaalina ja yhteiskunnallisena radikaalina. Nämä piirteet näet liitetään Voltaireen myös Adyn jo vuosia varhemmin ilmestyneissä lehtiartikkeleissa (ks. Ady 1977 a I, 536 ja II, 83). Tämän kaiken huomioonottaen tuntuukin ilmeiseltä, että Egy megtalált könyv -runo olisi syntynyt jo vuosia ennen sen julkaisemista.

Egy megtalált könyv -runossa messias-merkitys annetaan Voltairen tuotannolle, "henkevälle, kauniille Voltaire-niteelle". Voltairen teoksen näkemistä vapahtajana ennakoi se, että "Voltaire-nide" saa jo viisisäkeistöisen runon toisessa säkeistössä attribuutin "nagy rombolások szent harctevője" ("suurten turmelusten pyhä taisteluntekijä"), mutta Evankeliumit näkyvät tekstin läpi vasta kahdessa viimeisessä säkeistössä:

S a trágyadombról elment valaki,
Egy szennyes zubbony, egy éhes elme
S Isten bányát, Voltaire ó könyvét,
A trágyadombról fölemelte.

Belenézett és megdördült az ég,
Dühtől gyúltak föl bús, izzadt orcák,
Hejh, fázni fog még e könyvtől, tüzttől
A papos, úri Magyarország.

("Ja lantakasan ohi meni joku, / likainen työtakki, nälkäinen henki / ja Jumalan karitsan, Voltairen vanhan kirjan, / kohotti lantakastasta. // Hän vilkaisi siihen ja taivas jyrähti, / vihasta syttyivät surulliset, hiki-set posket, / hei, tämä kirja, tuli saa vielä palelemaan papillisen herran Unkarin.")

"Jumalan karitsa" -kuva, jota "Voltairen vanha kirja" -kuva kertoo, on peräisin Johanneksen evankeliumin ensimmäisestä luvusta, jossa Johannes Kastaja kahteen otteeseen (29. ja 36. jae) nimittää Jeesusta "Jumalan karitsaksi" (Károlin käännöksessä "Istennek báránya"). Myös seuraavan säkeistön alulla, jossa kirjaan katsominen saa aikaan ihmeen, on vastineensa Joh. 2: 29:n jatkossa, jossa "Jumalan karitsasta" sanotaan: "joka pois ottaa maailman synnit. Johanneksen evankeliumin kyseinen kohta on runon läpinäkymätön, sen syntyyn vaikuttanut subteksti.

Evankeliumeista peräisin oleva aines toimii Egy megalált könyv -runossa alluusion välineenä. Se palauttaa mieleen Jeesuksen aseman maailman vapahtajana. Ja runon kokonaisuuden, sen kirkonvastaisuuden - joka ilmenee erityisesti kahdesta viimeisestä säkeestä - tuntevalle runo voi palauttaa mieleen ivallisessa valaistuksessa myös sen, miten kristillisen jumalanpalveluksen ehtoollisosassa Kristuksesta sanotaan "Jumalan karitsa, joka pois ottaa maailman synnin".

Löydettyyn kirjaan katsominen on Egy megalált könyv -runossa tietulla vapahdetuksi, päästä osalle vapahtavasta voimasta. Kirjaan katsominen luo kontaktin vapahtamisen subjektin ja vapahtamisen objektin välille. Tältä osin Egy megalált könyv on samankaltainen runo kuin Mert engem szeretsz; nyt vain katse rakentaa vapahdus-suhteen kirjan ja lantakasalle eksyneen talonpojan välille eikä lyyrisen minän ja häntä rakastavan naisen välille.

Kun vapahtaminen on aktuaalistunut Egy megalált könyv -runossa kirjaan katsomisen kautta, siinä seuraa kuvia, jotka rakentavat systemaattisen, läpinäkyvän kytkennän Evankeliumien kuvaukseen Jeesuksen kuoleman jälkeisistä tapahtumista. Kuva "megdördült az ég" tuo mieleen ne Jeesuksen kuolemaa seuranneet mullistukset, jotka ovat kuvattuna Matteuksen evankeliumin 27. luvun viidennessä jakeessa. Samaan tapaan kuin Evankeliumeissa luonnonilmiöt ovat Jeesuksen kuolemaa seuranneille merkki sovitus työn täyttymisestä, ehdottaa taivaan jyrähtäminen runossa lukijalle, että kontakti Voltairen teoksen kanssa on vapahtanut runon "nälkäisen hengen". Runon seuraava kuva vapahdetun täyttymisestä vihallalla tuo mieleen, miten Jeesuksen sovituskuoleman seurauksena oli hänen oppilaidensa täytyminen rakkaudella. Myös Voltairen teos on käänteinen vapahtaja: se ei vapauta rakkauteen vaan vihaan. - Ja huomattakoon vielä, miten Adyn runossa taas - ikään kuin sisäisen pako sanelemana - vapahtamisen kuvastoa seuraa kuva "syttyimisestä". Nyt vain kuvan ai-

neksena ei ole "kigyúl" tai kigyullad" vaan "fölgyúl", "kigyul"-verbin varsin täydellinen synonyymi (ks. Juhász 1975, hakusanat "kigyullad" ja felgyullad").

2.3.2. Ryhmä yhteisön vapahtajana

2.3.2.1. Miehet

Adyn lyriikassa Még egyszer ja Vér és arany -kokoelmien ilmestymisen välillä on kolme sellaista runoa, joissa ryhmästä puhutaan sillä tavalla, että se aktuaalistaa Jeesuksen vapahtajana. Vuodelta 1906 peräisin oleva A karácsony férfi-ünnep ("Joulu on miesten juhla") on sukua Adyn yksilö- vapahtajan esitteleville nietzscheläisille runoille. Kaksi muuta tekstiä ovat peräisin vuodelta 1907. Niistä A legszentebb csók ("Pyhin suudelma") asettaa vapahduksen toivon työläisten vallankumoukseen, kun taas A magyar messiások ("Unkarin messiaat") ei aseta toivoa mihinkään vaan puhuu sellaisista vapahtajista, jotka ovat tehtävässään epäonnistuneet.

A karácsony férfi-ünnep ilmestyi alun perin Budapesti Napló -lehdessä joulupäivänä vuonna 1906, nimellä Férfiünnep ("Miesten juhla"), ja se sisältyy myös Vér és arany -kokoelmaan. Runossa tulee esiin se oma-laatuinen näkemys, että kaikki miehet ovat syntyneet messiaiksi sen tähden, koska Jeesus oli mies. Tälläkin kertaa minällä on messias-kutsumus, mutta nyt hän ei näyttäydy erityisesti valituksi vaan messiaaksi sukupuolen perusteella, sen takia, koska hän on mies. A karácsony férfi-ünnep ei ole minä- vaan me-muotoinen messias-runo. Ja vastaavasti paltovottavan naisen asemaan ei runossa kohoteta vain yhden ihmisen äitiä vaan kaikkien miesten äidit.

Miehille kohdistettu vaatimus varttua yli arkisten mittojen on zarathustralainen vaatimus, ja niin A karácsony férfi-ünnep kytkeytyy niihin Adyn teksteihin, jotka olen edellä pyrkinyt osoittamaan Nietzschen Zarathustra-teoksen vaikuttamiksi. Mutta tällä runolla on A mi gyermeünk ja Az anyám és én -runoihin vielä konkreetimpikin side. A karácsony férfi-ünnep päättyy runon minän muille miehille kohdistamaan kehotukseen "langeta äidin jalkoihin ja suudella itkien hänen käsiään". Tässäkin runossa siis "itkeminen" ilmaisee messiaan ja hänen äitinsä välistä myönteistä suhdetta. Mutta nyt "itkeminen" ei ole äidin toimintaa

tulevan messiaan puolesta vaan messiaaksi syntyneen keino osoittaa kiihtoisuutta ja kunnioitusta valittua äitiä kohtaan.

Kolmisäkeistöinen A karácsony férfi-ünnep on läpinäkyvässä yhteydessä Evankeliumeihin heti alusta lähtien. Runo alkaa siten, että lukijan mieleen palautetaan Evankeliumien kuvaus ensimmäisen joulun tapahtumista. Kuvauksen jatkuessa lukijalle aktualistetaan Jeesus, yllättävästi ja runon "päämäärää" ennakoiden, miehenä. Neljännessä säkeessä runoon tuodaan sekä formaalisesti että sisällöllisesti uusi taso. Kyseinen rivi on nimittäin runon ensimmäinen riittämätön säe, ja tämä säe laajentaa runon kuvauksen alueeksi, yksilön sijaan, yhteisön, katsoo Jeesuksen saamien, hänen kuninkuuttaan symboloivien lahjojen olleen lahjoja koko mies-sukupuolelle. Säkeistön viimeinen säe tulkitsee Jeesuksen messias-tietä ja samalla luonnehtii sitä tietä, jota kaikkien miesten tulisi kulkea. Messiaan tie on toisaalta suurenmoinen ja toisaalta kärsimyksentäyteinen. Tässä vaiheessa messiaan tietä kuvataan vasta abstraktisti, ja varsinaisesti ensimmäisen säkeistön lopun luonnehdinnat heräävät eloon vasta toisessa säkeistössä, kun messiaan tien suurenmoisuus saa konkreettistajakseen kuvan "päittemme päälle laskeutuu Suuri salaisuus" (alluusio Pyhän hengen laskeutumiseen Jeesuksen päälle Jordanin virralla) ja messiaan tien kärsimyksentäyteisyys saa havainnollistajakseen kuvan "kanssamme riitelee seimenlapsen itku" (joka on myös mahdollista ymmärtää alluusioksi: viittaukseksi niihin konflikteihin, johon messiaanisuuden toteuttaminen Jeesuksen vei):

Bethlehem, a te hajnalod
Férfi-hajnal volt. S férfi-bánat,
Hogy fia fogant Máriának.
Mienk az arany, mirha, tömjén
S nagy, fájó gondolatok.

("Bethlehem, sinun aamunkoittosi / oli mies-aamunkoitto. Ja mies-tuskaa, / että Marialle sikisi poika. / Meidän on kulta, mirha, suitsuke / ja suuret, kipuatuottavat ajatukset.")

2.3.2.2. Proletaarit

A legszentebb csók ilmestyi alun perin Népszava-lehdessä 31.3.1907 nimellä A szent csók ("Pyhä suudelma"), ja se sisältyy myös Az Illés szekerén -kokoelmaan. Egy megtalált könyv -runon lailla myös A

legszentebb csók on Adyn poliittis-yhteiskunnallisia runoja. Runossa vapahdusta toivotaan työväenluokan toteuttamalta yhteiskunnalliselta muutokselta, ja siinä puhutaan me-muodossa proletaariaatin nimissä - ratkaisu, jota Adyn lyriikkaa ennen muuta historiallis-yhteiskunnallisesti tulkitseva István Király ei pidä onnistuneena, koska tällainen näkökulma ei avaudu Adyn vuosien 1905-1908 peruskatsomuksesta käsin, joka Király'n analyysin mukaan tosin on vallankumouksellinen, mutta ei yhteiskunnallisessa vaan emotionaalisessa mielessä. (Király 1972, 504.)

A legszentebb csók -runo alkaa apokalyptisellä kuvalla, kuin Raamatun ennustusten täyttymistä kiirehtivällä puheella:

Szálljon le az égnek
Magasságos kedve
Minden szerelemre.

("Laskeutukoon alas taivaan / ylhäinen mieli / kaikkiin rakkauksiin.")

Myöhempi runo toistelee ensimmäisen säkeistön kuvastoa ja antaa sille sisällön, pakottaa lukijan luopumaan transsendentista tulkinnasta. Olenainen on yhdeksäs säkeistö, jossa runo syvenee hymniksi. Siinä toistuu "taivas"-kuva, kun "proletaarien suudelma" saa kerrokseen "punainen, taivainen ruusu" -kuvan. Näin paljastuu, että runon siihenastinen uskonnollinen kuvasto ei olekaan ilmentänyt minän uskonnollista asennoitumista Jumalaa vaan inhimillistä kohtaan. Ratkaisun valmistelua, intensiteetin kohottamista, merkitsee neljäs säkeistö. Siinä muunnellaan avaussäkeistön kuvaa taivaiden laskeutumisesta maan päälle kuvalla, joka saa tehonsa läpinäkyvästä suhteesta Evankeliumeihin. Säkeistössä selviää, että minä antaa sille muutokselle, johon hänen toivonsa kohdistuu, samanlaisen merkityksen kuin Jeesuksen tuomalle vapahdukselle tavataan antaa:

A mi megváltásunk
Igy közeleg egyre
A sok szerelemre.

("Meidän vapahduksemme / lähenee yhä näin / paljon rakkauteen.")

A legszentebb csók on sekä yhteiskunnallinen että uskonnollinen runo. Uskonnollinen, palvova asennoituminen työläisiin ja yhteiskunnalliseen

muutokseen voi sinänsä tuntua omituiselta, mutta kun tätä piirrettä tarkastellaan Adyn lyriikan osana, niin se näyttäytyy välttämättömyydeksi.

György Lukács tarkastelee vuonna 1909 ilmestyneessä tutkielmassaan Endre Adyn siihen mennessä ilmestyneiden kokoelmien (viimeisimpänä Az Illés szekerén) yhteiskunnallis-vallankumouksellisia runoja ja toteaa vuonna 1907 ilmestyneen Csák Máté földjén ("Máté Csákin mailla") -runon analyysin yhteydessä, että jos Adyn yhteiskunnallis-vallankumouksellisille runoilta on tyylillisiä sukulaisia, niin silloin niitä ovat "Baudelairen jumalaapilkaavat runot tai Verlaineen Maria-runot tai ehkä ennen kaikkea Brentanon katoliset litaniat." (Lukács 1977, 8.)

Artikkelin jatkossa Lukács hakee perustetta havaitsemalleen piirteelle ja päätyy syvälliseen, Adyn koko tarkasteltavana olevaa lyriikkaa koskevaan oivallukseen. Lukács kirjoittaa: "Adyn kaikki runot ovat uskonnollisia runoja. Jos haluaisin aivan lyhyesti formuloida sen, mikä niissä kaikissa on syvimältään yhteistä, niin minun olisi sanottava: uskonnollisia runoja, suuren mystisen, uskonnollisen tunteen virtaamista kaikkiin suuntiin ja kaikkialle." (Lukács 1977, 9.) Kun Lukácsia myötäillen ottaa lähtökohdaksi sen, että Adyn lyriikassa on paljolti kysymys lyyrisen mielen uskonnollisuuden projikoitumisesta ympäristöön, ei ihmettele sitä, että siinä työläisiinkin suhtaudutaan uskonnollisesti. Ja samalla saa selityksen myös se, että Adyn lyriikassa evankelinen, ja yleensäkin raamatullinen, kuvasto esiintyy mitä erilaisimmissa yhteyksissä.

2.3.2.3. "Unkarin Messiaat"

A magyar Messiások ("Unkarin Messiaat") on niitä runoja, joiden asema kokoelmassa kohottaa ne Adyn tuotannon keskeisiksi runoiksi. A magyar Messiások on nimittäin Vér és arany -kokoelman toisen sikermän nimiruno. Alun perin runo ilmestyi Budapesti Napló lehdessä 13.10.1907. Runon teksti kuuluu seuraavasti:

Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalom is mások.
Ezerszer Messiások
A magyar Messiások.
Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresztnék,
Mert semmit se tehettek,
Oh, semmit se tehettek.

("Kyynleet ovat täällä suolaisemmat / ja tuskatkin toisenlaiset. / Tuhannesti Messiaita / ovat Unkarin Messiaat. // Tuhannestikin he kuolevat / ja ristillä ei ole sovitusta, / koska he eivät ole voineet tehdä mitään, / oi, koska he eivät ole voineet tehdä mitään.")

A magyar Messiások on tyyllisesti pidättyväinen, yksinkertainen teksti. Sitä lukiessa kokee, että tekstin takana on kirjailija, joka luottaa tuntemisensa ja kokemisensa painavuuteen, joka yksinkertaisesti vain pyrkii ilmaisemaan, ei esim. hätkähdyttämään tai hämäämään. Sándor Sík onkin todennut, että A magyar Messiások on Adyn lyriikassa loistava esimerkki sen yhdestä lajista, yksinkertaisin väitelausein rakentuvasta runosta (Sík 1928, 259).

Runo jakaantuu kahteen nelisäkeiseen säkeistöön, jotka ovat antiteettisessä suhteessa toisiinsa. Molemmissa säkeistöissä unkarilaisia vapahtajia verrataan Evankeliumien messiaaseen, punnitaan, ovatko Unkarin messiaat todella vapahtajia. Edellisessä säkeistössä, jossa Unkarin messiaita ylistetään, tuloksena on kyllä, jälkimmäisessä taas, jossa Unkarin messiaita surkutellaan, tuloksena on ei. Oppositio näkyy myös ilmaisun tasolla. Ensimmäinen säkeistö koostuu pelkistä myöntölauseista, jälkimmäinen taas pelkistä kieltolauseista. Ensimmäisen säkeistön lopun säkeenmurron, etenemisen, sijalla on toisessa säkeistössä toisto, siis pysähtyneisyys. Ensimmäinen säkeistö hahmottuu aikamitalliseen, jambiseen mittaan, jälkimmäinen stroofi taas painoon perustuvaan "muinaiseen seitsikkoon" (Király 1972 I, 197). Ja myös äänneiden kvaliteetin kannalta säkeistöt eroavat selvästi toisistaan (ks. *ibid*).

Ensimmäinen säkeistö luonnehtii "Unkarin messiaita" kärsimyksen kannalta, vertaa heidän vaivojaan Jeesuksen vaivoihin. Kärsimyksen näkökulmasta katsottuna "Unkarin messiaat", runon "täällä" toimivat messiaat, ovat messiaita Jeesustakin enemmän.

A magyar Messiások -runo jättää lukijan epätietoiseksi siitä, minkä takia siinä katsotaan "Unkarin messiaiden" olevan kärsimyksen kannalta Jeesustakin suurempia messiaita. Väitteen tulkintaan tarjoaa aineksia Adyn artikkeli Tolsztoj meghalt? ("Tolstoi on kuollut"), joka ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 17.7.1907, siis vain pari kuukautta ennen A magyar messiások -runon julkaisemista. Artikkelissa pohditaan Tolstoin messiaanisuutta ja esitellään samalla perusteineen se katsomus, että Tolstoin laisen nykyaikaisen messiaan kärsimys on suurempaa kuin Jee-

suksen edustamien "primitiivisten messiaiden" kärsimys. Todistelussa toistetaan sanaa "tuhat": siis siltäkin osin Tolsztoj meghalt -artikkeli ennakoii A magyar Messiások -runoa:

Jasnaja-Poljanan Kristus oli niin paljon Kristus, että älköön kuolema merkitkö hänelle kovin paljon. Sikäli vain hän ei ollut Kristus, että olisi vapahtanut meidät. Vaikka hän kärsi hirvittävästi, koska ajatteli. Jean-Jacques Rousseausta lähtien tämä on ollut vapahtajien kärismystie. Ei ole kammottavampaa kuin jos nykyihminen haluaa olla Vapahtaja. Primitiivisten Kristuksien asia oli helppo. He uneksivat, vaipuivat transsiin, ja jos oli tarpeen, kuolivat hymy huulilla. Heidän orjantappura-kruununsa pörrötti vain heidän tukkaansa ja sai vain heidän otsansa verelle. Nykyisten Kristusten orjantappura-kruunu painaa orjantappuransa aivoytimen läpi sydämeen. Heidän ajatuksensa eivät pydähdy yksinkertaisesti enää edes kahdeksi hetkeksi. Tuhhat kirjaa, tuhat tietämystä, tuhat muistamista tempoilee heidän minkätahansa yksinkertaisen toteamuksensa pään yläpuolella. (Ady 1977 a II, 543-544.)

Kärsimyksen kannalta "Unkarin messiaat", "ajattelevat messiaat", ovat ylivertaisia messiaita. Vapahtamisen kannalta he sen sijaan ovat epäonnistuneita messiaita. Heidän epäonnistuneisuuttaan luonnehtivat toisen säkeistön kolme viimeistä säettä, jotka kuuluvat yhteen sekä formaalisesti (riimi), sisällöllisesti (toivottomat kuvat) että subtekstin perusteella.

Allusoimalla Evankeliumeihin toinen säkeistö luo kuvia käänteisistä vapahtajista, messiaista, jotka eivät ole vapahduksen sankareita vaan anti-sankareita. Toisen säkeen "üdve nincs a keresztnék" aktuaalistaa Jeesuksen ristin heroksena, vapahtajana, jonka kuolema kantoi hedelmän. "semmit se tehettek" taas aktuaalistaa sen, että Jeesuksella oli mahdollisuus toteuttaa messias-kutsumuksensa.

A magyar Messiások -runon päätössäkeistön kuvat eivät ole suinkaan Adyn lyriikan tarkasteltavana olevan kauden ainoita kuvia "Unkarin messiaiden" voimattomuudesta. Vuodelta 1905 olevassa runossa Enek a porban ("Laulu tomussa") kuvataan Evankeliumeihin allusoimatta "Unkarin messiaiden" voimattomuutta. Enek a porban -runon silmiinpistävän laullisuuden takia herättää huomiota, että myös A magyar Messiások -runossa esitystapa on sisältöön verrattuna kevyt ja leikittelevä, minkä ilmauksena eräs Adyn tutkija on lukenut A magyar Messiások -runon jopa uutena sanoituksena kevytmielisen Vékony deszka kerítés -laulun melodialle (ks. Király 1972 I, 197 ja Sonkoly 1961, 128):

Nagy rokkánásom kinek se fájjon,
 Nem első hullás ezen a tájon:
 Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik,
 Lalla, lalla,
 Rokkanva ér el az éjszakáig.

("Suuri lysähtämiseni älköön tehkö kenellekään kipeää, / Ei se ole ensimmäinen putoaminen tällä seudulla: / Se joka Unkarin maaperällä kaipaa itselleen suurta kohtaloa, / lalla, lalla, / saapuu lysähtäen yöhön.")

A magyar Messiások -runossa Jeesus aktualistuu pyrkimyksessään onnistuneena vapahtajana ja vastakohtaistuu niihin, jotka ovat ainoastaan pyrkineet vapahtamiseen. Tässä tapauksessa alluusio ei ole neutraali - niin kuin Adyn vapahtaja-runoissa yleensä - vaan asenteellinen. Niinpä Egy jövendő karácsony ja A magyar Messiások -runot muodostavat parin; muuta siinä kuin edellinen teksti polemikoit Jeesuksen messiaanisuutta, jälkimmäinen taas, epäsuorasti, ylistää sitä.

A magyar Messiások -runon myönteinen asenne Jeesuksen messiaanisuuteen on ennakoituna Adyn publisistiikassa. Puolisen vuotta ennen A magyar Messiások -runon ilmestymistä Ady julkaisi Képek a francia iskolából ("Kuvia ranskalaisista kouluista") -kokoomanimikkeen alla artikkelin A kis Marie kereszty ("Pikku Marien risti"), joka on suorastaan puolustuspuhe Jeesukselle yhteisön vapahtajana. Artikkelissa opettaja lohduttaa pikku tyttöä, joka on joutunut tovereiden pilkkaamaksi siitä syystä, että kantaa ristiä. Opettaja kehottaa pikku Marieta kantamaan ristiä ylpeänä ja selittää, että "vaikka Jeesus ei olekaan se Jeesus, jota Marien konfirmoinut piispa ja Marien rikas isä rakastavat, niin Jeesus on hyvä, kunnollinen, köyhä ihminen, joka halusi, että kaikkien ihmisten olisi hyvä ja joka kuoli sen takia, että rakasti köyhiä". (Ady 1977 a II, 507.)

On ilmennyt, että Adyn lyriikassa 1903-1908 on varsin useita runoja, joissa Jeesus aktualistetaan Evankeliumien teeman mukaisesti: joissa hyväksytään evankelistojen katsomus, jonka mukaan Jeesuksen elämä todistaa, että hän on messias. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että Adyn lyriikan Jeesus-kuva olisi kristillinen, sillä Adyn lyriikassa Jeesukseen ei suinkaan suhtauduta ainoana, ainutlaatuisena vapahtajana vaan pelkästään vapahtajana pienellä v:llä, yhtenä vapahtajista. Jeesuksen vapahtamistyö ei näyttäydä Adyn tarkastellussa lyriikassa toistamattomana ja lopullisena

vaan sen päinvastoin katsotaan suorastaan vaativan toistamista ja jatkamista. Jeesuksen vapahtajantyö ei ole Adyn kauden lyriikan mukaan ratkaisu vaan ainoastaan ratkaisun osa. Tilanne on pohjimmiltaan sama kuin Adyn varhaistuotannon Karácsony, Békeség ünnepén ja Témák-runioissa.

3. Messiaanisuuden kuvaamista tukevat subtekstit

3.1. Jouluevankeliumi

Adyn tuotannossa 1903-1908 tulevat esiin Evankeliumien joulunkuvauksen ohella myös muut kuvaukset ensimmäisen joulun tapahtumista. Vuoden 1907 lopulta olevassa novellissa Gáspár király udvara ("Gaspar-kuninkaan hovi") kuvataan, miten ensimmäisen joulun tapahtumat muka ovat vaikuttaneet Evankeliumeissa nimeämättä, esittelemättä jäävän Gaspar-kuninkaan, yhden Itämään tietäjän, valtakuntaan.¹

Adyn novellissa kuvataan, miten matka Jeesuksen kehdon äärelle saa Gaspar-kuninkaassa aikaan sisäisen muutoksen, joka heijastuu edelleen koko valtakuntaan. Kertomuksessa tähdentävät muutoksen aiheuttamat menetykset. Rauhan ja uskon ohella Gaspar-kuninkaan valtakunnassa saa sijan mykkyys. Ennen antiikin maailmaa edustanut valtakunta menettää kaikki kreikkalaiset piirteensä. Kaikki valtakunnassa asuneet kreikkalaiset naiset lähtevät pois maasta, koska heidän rakastettunsa ovat ryhtyneet tavoittelemaan maallisen onnen sijasta iäistä autuutta. Adyn novellissa ilmaistaan surua siitä, että antiikin pakanallinen maailma on korvautunut kristillisyydellä, ja niin kuin Adyn varhaisen lyriikan Azuba-runossa, siinä säälitään naisia, jotka ovat Kristuksen tähden menettäneet rakastettunsa.

Murheeseen pakanallisen metettämisestä liitetään joulunsanoma myös Adyn kokoelmiin kuulumattomassa runossa Boldog örvény ("Onnellinen pyörre"), joka ilmestyi A Színház -lehdessä 13.-20.12.1903. Boldog örvény on lyyrisen minän ja lyyrisen minän ihaileman naisen vuoropuhe-

¹ Täsmälleen sama kuvauksenkohde on keskeisesti esillä äskettäin, vuonna 1980, ilmestyneessä Michel Tournier'n teoksessa Gaspard, Melchior & Balthazar. Ranskalaisen nykykirjailijan teoksessa aihe saa luonnollisesti varsin erilaisen merkityksen kuin Adylla. Tournier'n romaanissa Gaspar-aihe tarjoaa kehysten ihmisen sisäisen muutoksen kuvaamiselle, kun taas Adyn novellissa se lähinnä palvelee antikristillisen sanoman välittäjänä.

lua. Vaikeasti hahmotettavan runon lopulla ihailtu nainen ilmaisee Evankeliumeihin kytkeytyvällä tavalla suruaan siitä, että lyyriseen minään ja hänen kaltaisiinsa voi saada kontaktin vasta sitten, kun nämä ovat jo menettäneet parhaat voimansa, kun nämä eivät pysty enää "laskeutumaan pyörteeseen":

Amikor már reánk kerül sor,
Pogány, lázongó vérük lomha,
Mindeniküknek megtelt immár
A maga kisdéd panteonja ...

("Sitten kun tulee meidän vuoromme, / pakanallisen, kapinoivan verenne kulku on hidasta, / teiltä kaikilta on jo täyttynyt / oman pienokaisen pantheon ...")

"kisdéd"-kuva väläyttää lukijan mieleen Jouluseimen pienokaisen. Kuvan "kunkin oman pienokaisen pantheonin täyttymisestä" voinee tulkita niin, että silloin, kun kontakti olisi mahdollinen, minä ja hänen kaltaisensa eivät ole enää etsijöitä vaan jo löytäneitä, elämäkatsomuksellisesti sitoutuneita, silloin heidän puhujaa kiehtova pakanuutensa ei enää elä. Azuban lailla tämänkin runon nainen ihailee miehessä pakanallista elämää, ja Azuban lailla tämänkin runon nainen näkee tavoitellun miehen ja itsensä välillä Jeesuksen aiheuttaman esteen.

Fekete Hold éjszakáján ("Mustan Kuun yönä") ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 29.7.1906, ja se sisältyy Vér és arany -kokoelmaan. Runo on visio, jossa minä kuvittelee itsensä elämän ja kuoleman rajamaille. Puoleksi kuollut minä joutuu runossa monitahoiseen valaistukseen, sillä lyyrisen minän ohella hänestä puhuvat myös "Varjojen kuoro", "Naisten kuoro" sekä "Eräs nainen". Minä kuvauksenkohteena joutuu sekä yleiseen että yksityiseen valaistukseen ja samalla - sen huomioonottaen, että "varjo" -kuva kytkeytyy kuolleisiin - sekä tämänpuoleiseen että tuonpuoleiseen valaistukseen.

Runon neljäs säkeistö on Varjojen kuoron puheenvuoro. Siinä siis kokevaa minää tarkastellaan tuonpuoleisesta, yleisestä näkökulmasta, hänestä annetaan ylimaallista, erityisen luotettavantuntuista tietoa. Heti säkeistön aluksi Varjojen kuoro ilmaisee Jouluevankeliumiin allusoivin säkein:

Im, jött keletről, Nap fia szinte.
 Táncos csillagok csalták Nyugatra.
 Hagyjuk aludni. Megérkezett.
 Bús útját,
 Alleluja, alleluja,
 Kínnal rakták ki asszony kezek.

("Kas, hän tuli Idästä, hän on miltei Auringon poika. / Tanssivat tähdet petkuttivat hänet Länteen. / Antakaamme hänen nukkua. Hän on saapunut. / Hänen surullisen tiensä, / alleluja, alleluja, / asettelivat kivulla naiskädet.")

Fekete Hold éjszakáján -runon evankelisen alluusion valaisemiseksi on syytä kiinnittää huomio "Itä"- ja "aurinko"-kuvien esiintymiseen Adyn kauden lyriikassa. Új versek ja Vér és arany -kokoelmien lukija kohtaa tämän tästä nämä kaksi luonnollisessa yhteydessä olevaa kuvaa. Lyyrinen minä esitetään toistuvasti Idästä tulleeeksi: esillä olevan tekstin ohella ainakin runoissa Egy párizsi hajnalon, A Tisza-parton ja Futás a Gond elöl; ja esiintyyhän tämä piirre myös A krisztusok mártírja -runossa, joka tosin on Adyn varhaistuotantoa mutta sisältyy Új versek -kokoelmaan. Mutta Itä ei ole lyyriselle minälle ainoastaan kotipaikka vaan myös palvonnan kohde: Itä on hänelle pyhä, mikä tulee esiin myös Az Ős Kaján -runossa, jossa Itä saa attribuuhtikseen nimenomaan "pyhän" ("szent"). (Király 1972 I, 549.)

Erottamattomassa yhteydessä minän idänpalvontaan on hänen läheinen suhteensa aurinkoon. Vuodelta 1904 olevassa runossa Egy párizsi hajnalon ("Erään Pariisin aamuna") minä luonnehtii itseään "Aurinko-jumalan papiksi". Seuraavina vuosina suhde kehkeytyy yhä läheisemmäksi. Minä alkaa suhtautua itseensä messiaana, ja niin on luonnollista, että hän ei enää katso olevansa ainostaan palvomansa auringon pappi vaan suorastaan auringon poika. Fekete Hold éjszakáján -runo merkitsee välivaihetta, sillä siinä minä on "miltei Auringon poika". Läheisimmillään yhteys on noin puoli vuotta myöhemmin ilmestyneessä runossa En nem vagyok magyar? ("Minäkö en ole unkarilainen?"), jossa minä on "Muinaisen Auringonnousun uneksima Auringon poika" (Vrt. Földessy 1949, 66).

"Tanssivat tähdet petkuttivat hänet Länteen" -säe tuo mieleen, miten Beetlehemin tähti johdatti Itämaan tietäjät Jeesusken seimen ääreen. Runon minä on uusi tietäjä: hän on seurannut tähtivaloa Idästä Länteen. Alluusiosta suhtaudutaan Jouluevankeliumiin neutraalisti, ja viittaus täh-

dentää minän kulkeman matkan kielteistä merkitystä. Siinä kuin Itämaan tietäjien matka on matka onneen, minän matka on ollut matka onnettomuuteen. Hänelle tähdet eivät ole olleet avuksi vaan turmioksi.

Mutta edellä esitellyn "aurinko"-kuvan merkityksen ja lyyrisen minän ja auringon välisen suhteen huomioonottaen kysymys on vieläkin enemmän kuin käänteisestä tietäjästä. Tähtien johtama minän kulku Idästä Länteen on ollut entisen jumalan nöyryyttävä kulku uuden jumalan alaisuuteen. Syvemmältä tarkasteltaessa Fekete Hold éjszakáján -runon alluusiio Evankeliumeihin on uusi muunnelma Adyn kauden messias-runoissa yhä uudelleen esiintulevalle tilanteelle, jossa minä on syntynyt jumalaksi mutta ei saata ilmentää jumaluuttaan. Tämän mukaista on, että alluusiota seuraavissa säkeissä minään liitetään yleisessä kielenkäytössä Jumalaan liitettävä "alleluja" ja että Varjojen kuoron aiemmassa puheenvuorossa minää luonnehditaan ristiriitaisesti "ihmiskohtalon salaisuudeksi ja pikkuriikkiseksi teoksi".

Edellisessä luvussa on ilmennyt, että A karácsony férfi-ünnep ja Egy jövendő Karácsony -runoissa rakennetaan minän messiaanisuutta myös viittailemalla Jouluevankeliumiin. Minän messiaanisuus -aiheen ohella näitä tekstejä liittää yhteen myös se, että ne ovat ilmestyneet samana päivänä ja samassa lehdessä, Budapesti Napló -lehden joulunumerossa vuonna 1906. Tältä perustalta on merkillepantavaa, että suhteessaan Jouluevankeliumiin kyseessä olevat runot ovat hyvinkin erilaisia.

A karácsony férfi-ünnep -runossa Jouluevankeliumiin suhtaudutaan myönteisesti. Siinä Jouluevankeliumi nähdään kuvauksena ensimmäisen messiaan syntymästä ja Jouluevankeliumin muistelemista pidetään tarpeellisenä, jotta nykyisyyden miehet havahtuisivat täyttämään messias-tehtävänsä. - Egy jövendő Karácsony -runossa sen sijaan Jouluevankeliumiin suhtaudutaan vähättelevästi, sitä työnnetään syrjään. Runossa järjestetään taistelu perinteisen evankelistan ja uuden evankelistan välille, ja Luukas tuttuine sanomineen joutuu perääntymään, kun minä esittää todelliseksi ilosanomaksi oman tulevan syntymänsä. Lukijaa taivutellaan suhtautumaan runon minään varsinaisena Joulun lapsena.

A karácsony férfi-ünnep ja Egy jövendő Karácsony -runojen erilainen suhde Jouluevankeliumiin motivoi sitä, että ne on Vér és arany -kokoelmassa sijoitettu eri sikermiin. Viimeksi mainittu sisältyy kokoelman päättävään A Holnap élébe ("Huomista kohti") -osastoon, jota, kokoelman muihin sikermiin verrattuna, luonnehtivat tekstit, joissa tulevaisuuteen

suhtaudutaan toiveikkaasti ja päättäväisesti. Egy jövendő Karácsony -runoa, jossa vasta odotetaan joulua, voi pitää päätössikermän luonteenomaisena runona. A karácsony férfi-ünnep -runosta puuttuu tulevaisuuteen kurkottavuus: se ei esitlee uutta joulunsanomaa vaan tukeutuu sen sijaan vanhaan. Ja niinpä sitä ei olekaan sijoitettu A Holnap elébe osastoon. Runo sisältyy Az űs Kaján -sikermään, jossa se ei kylläkään ole mitenkään luonteenomainen teksti, sillä osaston valta-aiheita ovat kuolema ja minän toivottomuus.

3.2. Neitsyt Maria

Adyn varhaisimmissa kirjeissä Adél Brüllille rakastettuun suhtaudutaan silmiinpistävän uskonnollisesti, palvoen. Hänessä nähdään kaikkien muiden naisten yläpuolella oleva pyhä nainen. Kirjeissä toistuvat sellaiset katolilaisen ja Neitsyt Marian suhteeseen allusoivat puhuttelut kuin "Rakas, Pyhä Rouva", "Ainoa Rouva" ja "Nagyasszonyom", unkarilaisten erityinen Neitsyt Marian puhuttelu, jota on mahdotonta suomentaa.

Adyn kirjeiden perusteella odottaisi, että rakastettu saisi Neitsyt Marian merkityksen myös Adyn Léda-runoina. Näin ei kuitenkaan juurikaan ole. Piirteiden puuttumista voidaan selittää osaksi sillä, että Adyn kuumimmat, palvovimmat rakkauskirjeet Adél Brüllille ovat vuoden 1903 lopulta ja vuodelta 1904 eli ajalta, jolloin Ady kirjoitti lyriikkaa vain varsin vähän. Léda-runojen pääosan syntymisen aikaan Adyn suhde Adél Brülliin oli jo kompleksisempi ja ristiriitaisempi.

Rakastetun naisen palvominen tulee Adyn lyriikassa esiin lähinnä runossa Mert engem szeretsz. Siinä minä ylistää Lédan naisellisuutta kuvin, jotka on ammennettu Luukkaan evankeliumin ensimmäisestä luvusta, jaksosta, jossa Elisabet siunaa Neitsyt Marian naisellisuuden. Yhteys Evankeliumeihin jää läpinäkymättömäksi, sillä lukijan huomio kiinnittyy siihen yhteyteen, joka runon ylistyksellä on Neitsyt Maria -rukoukseen, katolisen kristityn suhtautumiseen Neitsyt Mariaan.

Rakastetun naisen palvonta Mert engem szeretsz -runossa on kuitenkin olennaisesti erilaista kuin Adyn kirjeissä Adél Brüllille, sillä kyseessä on runo, jossa minällä on messiaan asema. Tämän seurauksena rakastetun palvonta on alisteista minän oman itsensä palvonnalle. Koko runon huomioonottaen sanat, joilla minä ylistää rakastettunsa naisellisuutta, rupeavatkin näyttämään sinän vähättelyltä, lukija tulkitseekin ylistävät sanat ironiaksi.

Edellisen luvun tarkastelussa ilmeni, että myös Hiába kisértsz hófehären -runossa minä saa rakastettuun naiseen nähden messias-merkityksen. Mutta toisin kuin Mert engem szeretsz -runossa siinä rakastettua naista ei kytketä Neitsyt Mariaan, vaan pikemminkin rakastetun luonnehdinta palauttaa lukijan mieleen Evankeliumien syntisen, Jeesukselta uuden elämän saavan naisen.

Hiába kisértsz hófehären -runolla oli kuitenkin alun perin, lehtiversiossa, toinen nimi, nimittäin Domina maculata. Teksti siis kytkeytyi heti otsikollaan katolilaisuuden Neitsyt Mariaan, jonka yleisesti tunnettuja ominaisuuksia on tahrattomuus. Jo runon nimi viritti lukijan odottamaan kuvausta käänteisestä Neitsyt Mariasta, tahraisesta rouvasta.

Kenties kirjailijaa on ruvennut häiritsemään runon lehtiversion otsikon epärelevanttius varsinaisen tekstin kannalta, kun kokoelman versiossa runon otsikkona on turvallisesti varsinaisen tekstin säe. Mutta muutos oli välttämätön myös siitä syystä, että "Domina maculata" -nimi koostuu kahdesta sanasta; Ady nimittäin antoi Új versek -kokoelmasta lähtien yleensä kaikille runoilleen kokoelman osana kolmisanaisen nimen. - Niin tai näin, mutta lopputulos oli joka tapauksessa se, että muutoksen myötä otsikko ja samalla koko runo menetti allusiivisen yhteytensä Neitsyt Maria -aiheeseen.

Edellä käsitellyissä runoissa Neitsyt Maria aktuaalistuu katolilaisuuden Taivaiden Kuningattarena. Läpinäkyvänä subtekstinä on katolinen asennoituminen Neitsyt Mariaan, Neitsyt Marian kunnioittaminen, häneen turvautuminen, hänen puhtautensa ylistäminen. Näissä tapauksissa tekstin suhde Evankeliumeihin on läpinäkymätön: Evankeliumit ovat vaikuttaneet runojen syntyyn.

Olennessa toisenlainen on Evankeliumien asema runon subtekstinä Adyn niissä runoissa, joissa Neitsyt Maria valaistuu Vapahtajan äitinä. Tällöin Evankeliumit ovat läpinäkyvänä subtekstinä: lukijan mieleen palautuu Evankeliumien kuvaus Jeesuksen ja Neitsyt Marian yhteydestä.

Neitsyt Maria Vapahtajan äitinä aktuaalistetaan Adyn tarkasteltavana olevan kauden lyriikan kahdessa runossa: Az anyám és én ja Mária és Veronika. Neitsyt Mariaan Az anyám és én -runon subtekstinä jouduttiin kiinnittämään huomiota jo edellä: ilmeni, että runon alluusioiden Neitsyt Mariaan Jeesuksen äitinä ovat nietzscheläisen näkemistävän palveluksessa, kuvaamassa minän äitiä yli-ihmisen synnyttäjänä.

Mária és Veronika ("Maria ja Veronika") ilmestyi alun perin Budapesti

Napló -lehdessä 28.10.1906, ja se sisältyy myös Vér és arany -kokoelmaan. Runo on Adyn lyriikassa täkeä usealtakin kannalta. Siihen sisältyy monia Adyn tuotannon keskeisiä aiheita, nimittäin rakkaus, elämä ja kuolema (Szabó 1945, 90). Ja myös runon taiteellinen teho on erityisen suuri: se on Vér és arany -kokoelman upeimpia tekstejä. Richárd Szabón mielestä se on suorastaan maailmankirjallisuuden rakkauslyriikan syväsimpiä runoja (ks. Szabó 1945, 90).

Runo kuuluu seuraavasti:

Máriától Veronikáig
Ivelnek el a férfi-karok:
Veronikám, asszonyom, Lédám,
En most álmodni akarok.

Álmodni csecsemő-karokról.
Csókold meleg szájjal a szemem:
Kereszt előtt, Halál előtt, most
Máriára emlékszem.

Ø küldött csókkal az életbe
S tudtam, hogy testem miért töröm:
Az életért. Es mi az élet?
Asszony-öröm, asszony öröm.

Ki szült s ki tanított a csókra?
Asszony. S a halál hajnalán
Altass, Lédám. Hadd álmodjam, hogy
Te vagy az anyám, az anyám.

("Mariasta Veronikaan / kaareutuvat miehen käsivarret: / Veronika, naineni, Léda, / tahdon nyt uneksia. // Uneksia pienokaisen käsivarsista. / Suutele lämpimällä suulla silmiäni: / ennen ristiä, ennen Kuolemaa, nyt / muistelen Mariaa. // Hän lähetti minut suudelmalla elämään / ja olen tiennyt, miksi vaivaan ruumistani: / elämän tähden. Ja mitä on elämä? / Nais-iloa, nais-iloa. // Kuka on synnyttänyt minut ja opettanut suutelemaan? / Nainen. Ja kuoleman aamunkoitteessa / nukuta minua, Léda. Uneksiakseni, että / sinä olet äitini, äitini.")

Mária és Veronika -runossa puhutaan naisista monella eri tasolla. Siinä puhutaan naisesta yleensä ja naisesta äitinä ja rakastajana ja edelleen kahdesta nais-yksilöstä, joista toinen edustaa naista äitinä ja toinen naista rakastajana. Runon tilanteessa mies saattaa kohdata naisen vain joko äitinä tai rakastajana, mutta runossa pyritään epätoivoisesti pois

tästä tilanteesta, pyritään saamaan otetta siitä abstraktista naisesta, joka on naisen kahden toteutumistavan taustalla.

Runon "Mária"-kuva viittaa kahteen eri subtekstiin. Toisaalta se viittaa Adyn elämään, sillä kirjailijan äiti oli nimeltään Mária. Tätä kautta runon minä esittäytyy Endre Adyksi, Mária Pásztorin pojaksi. Ja toisaalta "Mária"-kuva viittaa Evankeliumeihin, mitä kautta runon minä esittäytyy Jeesukseksi, Neitsyt Marian pojaksi. Tämä kaksitahoinen Maria on runon minän äiti, se, joka on lähettänyt hänet elämään ja joka edustaa hänelle naisellisuuden toista puolta.

Naisellisuuden toista puolta, naista rakastajana, edustaa runon minälle hahmo, jota hän nimittää "Lédaksi" ja "Veronikaksi". Nämä kaksi eri nimeä liittävät runoon kaksi eri tekstiä: antiikin mytologian ja katolilaisuuden.

Mikäli lukija ei ole vielä tottunut "Lédaan" Adyn runojen rakastetun nimenä, "Léda"-nimi synnyttää lukijassa mielikuvia jumalaisesta rakkaudesta ja luonnonvastaisesta sukupuolisesta yhteydestä. Yhteyden pitäminen läpinäkyvänä edellyttää sitä, että lukija ei tunne Adyn muita Léda-runoja, Mária és Veronika-runon välitöntä kontekstia. Adyn muuta runoutta tunteva ei ottane runoa tulkitessaan antiikin mytologiaa huomioon.

Rakastetun nimittäminen Veronikaksi sen sijaan vaatii lukijaa ottamaan subtekstin huomioon, sillä "Veronika" esiintyy Adyn runojen lyyrisen minän rakastetun nimenä vain tämän ainoan kerran.

Veronikan mainitseminen aktuaalistaa Jeesus-aiheen, mutta sitä eivät ole tehneet lukijalle tutuksi Evankeliumit vaan, ainakin välillisesti, katolilaisuus. Kuvaus Veronikasta, joka pyyhki liinalla ristintiellä hoippuvan Jeesuksen kasvot, on sellaista Evankeliumien ulkopuolista perimätietoa, joka katolilaisuudessa on katsottu pyhäksi perimätiedoksi eli kelpolliseksi perustaksi Kirkon opetukselle. Tämän ilmausta on esim. se, että katolisessa hartauselämässä keskeisen ristintien kuudentena asemana muistellaan nimenomaan Pyhän Veronikan laupeudentyötä Vapahtajalle. Pääsemällä katolisen opetuksen osaksi kuvaus Veronikan kasvojenpyyhkimisestä tuli yleisesti tunnetuksi, lyriikan allusiiviseen käyttöön soveltuvaksi aineeksi.

Mária és Veronika -runossa Veronikan katsotaan olleen Jeesuksen rakastajan. Lyriikan perinteen kannalta tässä ei ole omaperäistä ja uutta se, että Jeesukseen liitetään maallinen rakkaus, mutta se sen sijaan on uutta, että Jeesuksen pariaksi asetetaan Veronika eikä suinkaan Magdaleenaa.

Kun Jeesuksen hengellinen rakkaus tai Jeesukseen kohdistettu hengellinen rakkaus leimataan maalliseksi on kysymys alluusiosta, jossa subtekstin ilmaus ja sisältö erotetaan toisistaan. Evankeliumien ilmauksen ja sisällön erottaminen tässä suhteessa oli vuosisadan vaihteessa jo perinteellistä, romantiikasta tuttua. Olihan romantiikan luonteenomaisuuksia kiskoa jumalainen rakkaus alas, pitää sitä inhimillisen rakkauden kaltaisena. Kun tämä piirre esiintyy vuosisadan vaihteen lyriikassa, on siinä itse asiassa kysymys vain romantiikan uudesta noususta, uusromanttisesta piirteestä vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa. (Ks. aiheen esiintymisestä myös Frenzel 1970, hakusana "Maria Magdalena" sekä Feder 1971, 153-154.)

Jeesukseen liitetty maallinen rakkaus on muun muassa Rilken lyriikan piirteitä. Siinä Jeesus nähdään ylivertaisena naistenhurmaajana, miehenä, joka pystyi herättämään naisessa tulisen rakkauden jo sillä, että antoi päänsä ja jalkansa tämän öljyille. (Graff 1956, 177-178.)

Jeesus nähdään verrattomana naistenhurmaajana esim. Rilken runossa Pietä, joka sisältyy vuonna 1907 ilmestyneeseen Neue Gedichte -kokoelmaan. Tämä teksti, joka on jokseenkin tarkalleen samanikäinen kuin Adyn Mária és Veronika -runo, tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohdan Adyn runolle, näytön siitä, miten perinjuurin eri tavalla Jeesuksen ja Evankeliumien naisten välinen rakkaus -subteksti esiintyy vuosisatamme alun keskeisten lyyrikoiden tuotannossa. Rilken runo kuuluu seuraavasti:

PIETA

So seh ich, Jesus, deine Füße wieder,
die damals eines Jünglings Füße waren,
da ich sie bang entkleidete und wusch;
wie standen sie werwürt in meinen Haaren
und wie ein weisses Wild im Dornenbusch.

So seh ich deine niegeliebten Glieder
zum erstenmal in dieser Liebesnacht.
Wir legten uns noch nie zusammen nieder,
und nun wird nur bewundert und gewacht.

Doch, siehe, deine Hände sind zerrissen -:
Geliebter, nicht von mir, von meinen Bissen.
Dein Herz steht offen und man kann hinein:
das hätte dürfen nur mein Eingang sein.

Nun bist du münde, und dein müder Mund
hat keine Lust zu meinem wehen Munde -.
O Jesus, Jesus, wann war unsre Stunde?
Wie gehn wir beide wunderbar zugrund.

Rilken runossa Jeesuksen ja Evankeliumien naisten välinen rakkaus-subteksti on runon aiheena, kun taas Adyn runossa se esiintyy ainoastaan allusiivisena metaforana. Rilken runossa subteksti valaistuu sisältäpäin, subtekstiin sisältyvän henkilöahmon näkökulmasta. Rilken runossa tarkastelupiste on jo ennalta rajattu, olemassaoleva rooli, kun taas Adyn runossa puhutaan varsinaisen lyyrisen minän tarkastelupisteestä. Rilken runossa subteksti valaistuu naisen näkökulmasta käsin, kun taas Adyn runossa näkökulma on miehen.

Myös Adyn tuotannossa viitataan Magdaleenaan "Jeesuksen naisena". Vuonna 1907 ilmestyneessä novellissa *Julis és gazdája, az író* ("Julis ja hänen isäntänsä, kirjailija") miespäähenkilö luonnehditaan sanomalla hänen olevan "yhtenä henkilönä Magdaleenaa hyväilevä Kristus ja uutta Eevaa ennustava tietäjä". Novellin viittauksen havaitsemisen jälkeen on yhä kiinnostavampaa, että *Mária és Veronika* -runossa poiketaan perinteestä ja nähdään Jeesuksen rakastettuna Magdaleenan sijasta Veronika. Palaan tähän kysymykseen jatkossa, käsiteltäessä Jeesuksen ristintietä Adyn runojen subtekstinä.

Kolmantena Neitsyt Maria -aiheen osana tulee Adyn kauden lyriikassa esiin Marian kiitosvirsi. Tämä subteksti on runolla *Csák Máté földjén* ("Máté Csákin mailla"), joka ilmestyi ensimmäisen kerran *Népszava*-lehdessä 19.5.1907. Kyseessä on yhteiskunnallinen runo, ja niin se ei sisälly *Vér és arany* -kokoelmaan, vaan Ady kelpuutti sen mukaan vasta seuraavaan runoteokseensa *Az Illés szekerén*.

Csák Máté földjén on runo Unkarin proletaareille. Runon minä suhtautuu proletaareihin palvoen, uskonnollisesti, runon ensimmäisessä säkeistössä suorastaan nimittää heitä Jumalaksi: *Csák Máté földjén ti vagytok az Isten* ("Máté Csákin mailla te olette Jumala").¹ (Király 1972, 504-506.) Nelisäkeistöisen runon päätössäkeistössä minä toteaa jäävänsä fyysisesti proletaarien taistelun ulkopuolelle ja tähdentää henkensä yhteyttä heihin. Tässä yhteydessä minä käyttää niitä sanoja, joilla Neitsyt Maria kiittää Jumalaa, mikä on siltä kannalta hyvin perusteltua ja runossa jo aiemmin ennakoitua, että minän palvova suhtautuminen puhuttelemaansa ja hymnimäisyys yhdistävät Adyn runoa ja *Magnificataa*:

1 Máté Csák oli 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa Unkarin mahtavimpia miehiä (ks. esim. Domanovszky 1937, 50 ja 54).

En, beteg ember, csupáncsak várok,
 Vitézlő harcok nem lehetek.
 De szíveteket megérdemeltem,
 Veletek száguld, vív, ujjong a lelkem:
 Véreim, magyar proletárok.

("Minä, sairas ihminen, ainoastaan odotan, / en saata olla urhea soturi.
 / Mutta sydämenne olen ansainnut, / kansanne kiittää, taistelee, riemuitsee
 sieluni: / vereni, Unkarin proletaarit.")

Säkeistön neljäs säe on allusiivinen metafora: se väittää lukijalle, että minän yhteys proletaareihin on samanlainen kuin Pyhän hengen täyttämällä Neitsyt Marialla oli Jumalaan. Mutta Adyn käyttämät ainekset eivät ole tässä tapauksessa peräisin Károlin raamatunkäännöksestä, sillä siinä kyseinen kohta (Luuk. 1: 47:ssä) kuuluu *Es örvendez az én lelkem ... "ujjong"*-verbi esiintyy sen sijaan katolilaisessa käännöksessä (ks. esim. *Bangha 1932*, hakusana *Magnificat*). *Magnificat* on katolisessa hartauselämässä usein esiintyvä teksti, ja niin ei ole ihmettelemistä, että juuri sen esiintyminen ilmentää osaltaan katolilaisuuden vaikutusta Adyn lyriikkaan.

3.3. Jeesuksen kärsimystie

Minän kärsimys on Adyn varhaislyriikan keskeisiä aiheita, ja sitä ilmaistaan usein Evankeliumien kuvin. Vuosien 1903–1908 lyriikassa ei tähdennetä enää niinkään minän kärsimystä kuin sitä, että minällä on suuri tehtävä. Tämän mukaista on, että Jeesus kärsijänä subteksti on saanut väistyä Jeesus vapahtajana -subtekstin tieltä. Tarkasteltavana olevan kauden lyriikassa Jeesuksen kärsimystie tulee esille vain muutamia kertoja.

Via dolorosa tulee esille runoissa *Fekete Hold éjszakáján, Mária és Veronika ja A bélyeges sereg*. Luonteenomaista Adyn lyriikan kehityslinjan kannalta on, että näistäkin harvoista tapauksista valtaosassa Jeesuksen kärsimystie -subteksti on palvelemassa minän messiaanisuuden kuvaimista.

Uj versek ja Vér és arany -kokoelmien rakastettu nainen ei ole vain ihana ja haluttava vaan myös hirvittävä, nainen, joka kiduttaa ja raatelee minää ja on tälle suorastaan kuolemaksi. (Ks. *Király 1972 I*, 440–441.) Adyn kauden lyriikan rakastetun naisen kuvaa voikin pitää unkarilaisena

muunnelmana "kohtalokkaalle naiselle", vuosisadan kirjallisuudessa hyvin laajalti esiintyvälle tyypille. (Ks. esim. Praz 1970, 465.)

Rakastetun naisen pahuus minää kohtaan tulee hyvin konkreetisti esiin Fekete Hold éjszakáján -runossa, siihen sisältyvässä "Erään naisen" puheenvuorossa. Repliiikissä puhuja luettelee, mitä kaikkea hän on runon kokevalle minälle tehnyt. Puheenvuoro huipentuu sen viimeiseen parisäkeeseen, jossa aikamuoto muuttuu menneestä ajasta futuuriksi ja jossa teksti saa myös allusiivisen ulottuvuuden. Puhuja esittää uhkauksen, joka tuo minän messiaanisuuden tuntevan lukijan mieleen Jeesukselle tapahtuneen:

Uszkös lelkében
 En gyujtogattam.
 Lankadt inába
 En küldtem mérget.
 Fényes szemébe
 Könnyet én loptam.
 Barna sorsába
 En küldtem lángot.
 En szúrom a tőrt
 Furcsa szivébe.

("Hänen hiipuvaan sieluunsa minä sytytin tulen. / Hänen uupuneeseen jänteeseensä / minä lähetin myrkkyä. / Hänen loistaviin silmiinsä / minä varastin kyynelät. / Hänen ruskeaan kohtaloonsa / minä lähetin liekin. / Minä pistän puukon / hänen omituiseen sydämeensä.")

Säkeistön loppu on subtekstisesti monisäkeinen. Ottaen huomioon, että Jouluevankeliumiin kohdistuvan allusion kautta minä on saanut runossa messias-merkityksen "Erään naisen" uhkaus pistää puukko minän sydämeen tuo mieleen, miten - Joh. 19:34:ssä - yksi Jeesuksen kuolemaa seuranneista sotilaista pisti keihään Jeesuksen kylkeen. Mutta toisaalta runo vaatii ottamaan huomioon myös János Aranyin klassisen balladin Tetemre hívás ("Kutsu ruumiin äärelle"). "Erään naisen" uhkaus tuo mieleen miten Aranyin runon nuorukainen löydetään kuolleena "pitkä terävä puukko nuoressa sydämessään" ("Hosszú hegyes tőr ifjú szivében"). Aranyin tuotantoa tuntevan lukijan huomio kiinnittyy tähän yhtäläisyyteen, koska "Erään naisen" suhtautuminen minään on samankaltaista kuin on Aranyin runossa Abigél Kundin suhtautuminen Benő Bárcziin: Aranyin runossa nainen aiheuttaa nuorukaisen kuoleman sillä, että leikit-

telee julmasti tämän tunteilla. Aranyin tekstin kannalta nähtynä "Erään naisen" uhkauksessa tähdentyy, että uhkaaja kuuluu samaan naistyyppiin kuin Abigél Kund. Säkeistön loppu osoittaa allusiivisesti, kaksitasoisesti, "Erään naisen" pahuutta.

Mária és Veronika -runossa Jeesuksen kärsimystie tulee esiin runon toisessa säkeistössä. Tämän subtekstin huomioonottaminen saa säkeistön näyttämään toisenlaiselta, joten syventykäämme siihen uudelleen:

Almodni csecsemő-karokról,
Csókold meleg szájjal a szemem:
Kereszt elött, Halál elött, most
Máriára emlékezem.

Minän miljöönä on Ristintie: hänen edessään on risti ja kuolema. Pait-si nämä kuvat sinänsä lukijaa johdattelee ajattelemaan nimenomaan Jeesuksen kärsimystietä myös se, että kuolema on kirjoitettu suurella alkukirjaimella sekä se, että minä esittäytyy runossa Marian pojaksi. Säkeistö on puhetta Veronikalle - Veronika on runon sinä, kun taas Maria on hän -, ja niin minän pyyntö, että rakastettu nainen suutelisi hänen silmiään ennen kuolemaa, osoittautuu vastineeksi sille, että Pyhä Veronika pyyhki Jeesuksen kasvot liinalla.

Minä pyytää rakastettua naista suutelemaan silmiään myös runossa A szememet csókold ("Suutele silmiäni"), joka on muutamaa kuukautta aikaisempi kuin Mária és Veronika ja sisältyy myös A Léda aranyzobra -sirkermään. Kuvan subtekstin huomaamisen jälkeen on kiintoisaa todeta, että myös A szememet csókold -runossa silmien suutelemista seuraa, subtekstin mukaisesti, kuoleman kuva.

Mária és Veronika -runon minä on messias-hahmo. Tämän mukaista on, että minän suhdetta rakastettuun kuvataan allusiivisesti Jeesuksen ja Jeesus-aiheeseen kuuluvan naisen avulla. Mutta paitsi että minä on messias-hahmo hän on nimenomaan ristintietä kulkeva messias: runon miljöönä on kärsimystie. Runon minän tilanne ei tue Maria Magdaleenan hahmon valitsemista allusiiviseksi metaforaksi, vaan runon tilanteen mukaista on viitata sellaiseen naishahmoon, joka myös sijoittuu Jeesuksen kärsimystielle. Täten runon tilanne edellyttää nimenomaan Jeesuksen ja Veronikan suhteen eroottistamista. Romantiikan ja vuosisadan vaihteen lyriikan tavallisesti käyttämä ratkaisu, Maria Magdaleenan ja Jeesuksen suhteen eroottistaminen, ei olisi ollut sopuisuudessa runon tilanteen kanssa.

A bélyeges sereg ("Leimainen joukko") ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 8.12.1906, ja se sisältyy myös Vér és arany -kokoelmaan. Toisin kuin edellä tarkastelluissa teksteissä A bélyeges sereg -runossa Jeesus ristintiellä -subteksti ei palvele minän messiaanisuuden kuvaamista - eikä minän kuvaamista ylimalkaankaan.

Runon aiheena ovat juutalaiset sekä minän suhde heihin. Siinä Jeesuksen ja Heinen kohtaloissa nähdään tyypilliset juutalaiskohtalot, ja niinpä heti runon aluksi aktuaalistetaan Jeesuksen ja Heinen juutalaisuus ja heidät asetetaan juutalaisten suunnannäyttäjiksi:

Krisztus szent árnya s Heine ördög-arca
Táncolnak elöttünk az uton.

("Kristuksen pyhä varjo ja Heinen paholais-kasvot / tanssivat edellämme tiellä.")

Jeesuksen ristintie nähdään runossa yhtenä Jeesuksen elämän niistä piirteistä, joita myöhemmät juutalaiset toistavat. Viisisäkeistöinen runo kytkee Jeesuksen kärsimystien subtekstikseen toisen ja viimeisen säkeistön alussa:

Választott fajzat: messze elötte
Bitós, szomoru hegyek
S ök mennek rongyoltan, szórtan, bélyegesen.

Miénk ez a könnyes, nagy Elet.
Kórágyon és kereszt alatt
Hajrá, hajrá a Jobb felé.

("Valittu rotu: kaukana sen edessä / ristinpuiset, surulliset vuoret / ja he menevät revityin vaattein, hajallaan, leimaisina." "Meidän on tämä kyyneleinen, suuri Elämä. / Sairasvuoteella ja ristin alla / eteenpäin, eteenpäin Oikeaa kohti.")

A bélyeges sereg -runossa on Evankeliumeihin viittaamisella hyvin samankaltainen tehtävä kuin Csák Máté földjén -runossa. Kummassakin tapauksessa alluusio Evankeliumeihin välittää minän myötätuntoa ja ihailua. Tähän liittyy se, että kyseisten tekstien välillä on monia muitakin yhteyksiä, kuten esim. se, että molemmat ovat minän hymnisävyistä pu-

hetta joukolle ja että kummankin runon aiheena on minän monikon toisessa persoonassa puhutteleva ryhmä.

Havaittujen yhtäläisyyksien perustana on se, että Adyn kauden lyriikassa osoitetaan myötätuntoa ja ihailua nimenomaan niitä kohtaan, joita ympäröivä yhteiskunta hyljeksii (Király 1972 I, 125). Juutalaiset ja proletaarit ovat näitä hyljeksittyjä, kokonaisia hyljeksittyjä ryhmiä. Tämä piirre on osa sitä, että minä suhtautuu häntä ympäröivään yhteiskuntaan kriittisesti ja varauksellisesti ja asettaa vastaavasti toivon paremmasta tulevaisuudesta niihin, joilla on tässä yhteiskunnassa alhainen asema tai jotka ovat kokonaan sen ulkopuolella. (Ks. Király 1972 I, 122-131.)

Kun evankeliumi-alluusioiden tehtävää Adyn runoissa Csák Máté földjén ja A bélyeges sereg tarkastellaan vieläkin laajemmassa kontekstissa, vuosisatamme alun eurooppalaisen lyriikan osana, voidaan todeta, että ne osaltaan liittävät Adyn lyriikkaa ekspressionismiin. Adyn kyseisten runojen lyyrinen minä on mitä läheisintä sukua ekspressionismin "poeta dolorosukselle", joka ei myöskään samastu yhteiskunnan arvostamiin vaan joka kohdistaa sanansa ja myötätuntonsa lainsuojattomille ja yhteiskunnan hylkimille.

4. Vuorisaarna

4.1. Autuaaksijulistamiset

Vuorisaarna on myös Adyn 1903-1908 lyriikan tärkeä subteksti; onpa sen asema vieläkin keskeisempi kuin Varhaislyriikassa. Tälläkin kaudella Adyn runous erottaa Vuorisaarnasta selkeästi sisällön ja ilmaisun tason: Adyn lyriikassa tulee toisaalta esiin se, mitä Jeesus esittää, ja toisaalta se, miten Jeesus esittää. Jeesuksen opetuksesta tulevat nyt esiin paljolti samat ainekset kuin Varhaislyriikassakin, mutta mukana on myös yksi aivan uusi, vahvasti esiintuleva aines, nimittäin Vuorisaarnan opetus ihmisen ja maallisen omaisuuden suhteesta.

Vuorisaarnan opetus autuaista tulee esiin useissa Adyn kauden runoissa sekä myös novelleissa. Vuodelta 1906 olevassa novellissa Nagyböjti beszéd ("Paastonajan saarna") kuvataan ironisesti Demeter-pappia. Viimeistä saarnaansa pitäessään Demeter-pappi saa sairaskohtauksen juuri, kun aikoo sanoa: "Onnellisia ovat ne, jotka ovat puhtaita ja murheelli-

sia." Vuorisaarnaan allusoiva lause jää Demeter-papilta sanomatta, ja tämän syyksi näyttäytyy se, että pappi ei ole itse kyennyt elämään sellaista elämää kuin mitä hän suullaan ylistää. (Ks. Ady 1977 b, 491-495.)

Myös *Mária és Dina* ("Maria ja Dina") -novelli on vuodelta 1906. Tässä novellissa hahmotellaan Simon-niminen vastavapahtaja Jeesukselle, hahmo, joka on Jeesuksen aikalainen ja jonka elämänvaiheet ovat pääpiirteisään samat kuin Jeesuksen, mutta jonka opetus on ollut kokonaan toisenlaista. Simonin opetukseen novellissa sisältyy muun muassa vastine Vuorisaarnan autuaaksijulistamisille. Simonin saarnassa Jeesuksen opetus on käännetty pääläelle, sillä taivaallisen sijasta Simon kehottaa kiinnittämään katseen maalliseen, epäitsekkyyden sijasta hän kehottaa itsekkyyteen, ja metafyyssisen etsinnän sijasta hän rohkaisee esteettiseen etsintään: "Rakastakaa itseänne enemmän kuin lähimmäisiänne. Tehkää itsellenne paljon hyvää. Etsikää ja löytäkää Kaunis, joka on minun isäni. Onnellisia ovat älykkäät, sillä he saavuttavat onnen jo maan päällä. Antakaa itsellenne se, mikä on teidän, ja keisarille se, mikä täytyy. Älkää unohdako, että kaikille ihmisille on annettu vain yksi elämä. Paljo, pyhä, kaunis, kaikki on: Elämä." (Ks. Ady 1977 b, 432-435.)

Sekä Nagyböjti beszéd että *Mária és Dina* -novellit ovat poleemisessa suhteessa Vuorisaarnan opetukseen onnellisista. Edellisessä Jeesuksen opetus onnellisista nähdään sellaiseksi, että sitä ei edes pappi voi sovittaa itseensä. Ja jälkimmäisessä saa messias-merkityksen Jeesuksen sijasta Simon, uudenlaisten autuaaksijulistamisten esittäjä.

Kielteiseen valaistukseen joutuu Jeesuksen opetus autuaista myös useissa kauden runoissa. Mutta poleeminen näkemistapa ei ole niin yksinomainen kuin kauden novelleissa, vaan Vuorisaarnan kyseinen kohta voidaan nähdä myös asenteettomasti, neutraalilla tavalla. Ja sisältyy Adyn kauden lyriikkaan sellainenkin teksti, jonka syntyy Autuaaksijulistamisilla on ollut laaja-alainen vaikutus.

A mi gyermekünk -runossa, kuten edellä on ilmennyt, hahmotellaan yhteisölle uutta, nietscheläistä vapahtajaa. Sen viittaukset Evankeliumeihin riistävät Jeesukselta messias-merkitystä ja tähdentävät uuden vapahtajan erilaisuutta Jeesukseen verrattuna. Jälkimmäisestä on kysymys, kun A mi gyermekünk -runon ensimmäisen säkeistön lopulla tulevaa vapahtajaa luonnehditaan "iloisten Messiaaksi". Alluusio palauttaa lukijan mieleen, miten Jeesus Vuorisaarnassa julistaa onnellisiksi ne, "jotka itkevät, koska he saavat lohdutuksen" (Matt. 5: 4).

A lelkek temetője ("Sielujen hautausmaa") -runosta tunnetaan kolme eri versiota. Runon käsikirjoituksessa Vuorisaarna ei tule esiin millään tavalla (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1321-1322). Runon ensimmäisessä julkaistussa versiossa (Jövendö, 7.5.1905) subteksti sen sijaan saa jo sijaa:

E föld a lelkek temetője,
Ciprusos, sötét temetője,
Sok vér ömlött itt valaha
S maggyilkos méreg lett belőle.

Itt azok éltek, kik nem éltek,
A legkülömbek sohse éltek,
Itt meddő a nagy gerjedés
S boldogak százszor a vetéltek.

("Tämä maa on sielujen hautausmaa, / sypressinen, pimeä hautausmaa, / täällä on virrannut joskus paljon verta / ja siitä on tullut siemenet murhaava myrkkyy. // Täällä ovat eläneet ne, jotka eivät ole eläneet, / ja merkittävimmät eivät ole koskaan eläneet, / täällä suuri syttyminen on hedelmätöntä / ja keskenmenneet ovat sadasti onnellisia.")

Julkaistessaan A lelkek temetője runon Uj versek -kokoelmassa Ady teki lehtiversion säkeistöihin kaksi vähäistä muutosta, joista jälkimmäinen on se, että hän vaihtoi viimeisessä säkeessä "boldogak" ja "százszor"-kuvien järjestyksen. Näitä olennaisempi muutos on kuitenkin se, että Ady liitti runoon kaksi uutta säkeistöä, joiden ansiosta Vuorisaarna teoksen subtekstinä sai aivan uuden aseman:

Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna,
Hány megölt lélek sikoltott
Bús átkot az egekig róla.

Oh, boldogok itt, kik nem éltek,
A legkülömbek sohse éltek,
Itt meddő a nagy gerjedés
S százszor boldogok a vetéltek.

("Tämä surullinen Unkarin tasanko, / kuolemanhajuinen, surullinen Unkarin tasanko, / kuinka moni murhattu sielu on kiljunut / siitä surullisen kirouksen taivasiin. // Oi, onnellisia ovat täällä ne, jotka eivät ole eläneet, / ja merkittävimmät eivät ole koskaan eläneet, / täällä suuri syttyminen on hedelmätöntä / ja sadasti onnellisia ovat keskenmenneet.")

Tämän A magyar ugaron ("Unkarin kesannolla") -sikermään sijoitetun runon kritiikki kohdistuu lähinnä minän ympäristöön. Runon mukaan elämästä Unkarissa ei ole iloa, koska ympäristö kuitenkin tukahduttaa sen (Földessy 1949, 32). Kriittisen asenteen välittämisen keinona runossa palautetaan lukijan mieleen Vuorisaarnan opetus autuaista. Runo on eräänlainen immanentti muunnelma Jeesuksen transsendentista opetuksesta. Sen sijaan, että runossa asetettaisiin Vuorisaarnan tavoin tämänhetkisen elämän vastakohtaksi olotila tuonpuoleisessa elämässä, siinä asetetaankin nykyisyyden vastakohtaksi se tilanne, jossa ei ole vielä edes synnytty. Uuden elämän sijasta runossa ylistetään elämän ulkopuolelle jäämistä.

Suhteessa Vuorisaarnaan runon kolme eri versioita ovat huomattavan erilaisia. Käsikirjoituksessa runon kritiikki ympäristöä kohtaan välitetään literaalein keinoin. Lopullisen version valossa runon ensimmäinen julkaistu asu edustaa läpinäkymättömän subtekstisyyden vaihetta. Runoon on jo ilmaantunut Vuorisaarnassa toistuva "boldog"-kuva, ja siinä on jo Vuorisaarnan tavalla vastakohtaistettu nykyinen elämä toiseen olotilaan, mutta lukija ei vielä kytke tekstiä Evankeliumeihin, ei vielä ohjaudu tulkitsemaan sitä Vuorisaarnan läpi. Vuorisaarna on vasta vaikuttanut runon syntyyn, kuten lukija Uj versek -kokoelman versioon tutustuttuaan helposti huomaa. Ja lopullisessa versiossa sitten Vuorisaarnalla on jo esteettinen merkitys. Runon julistus, jonka mukaan syntymättämät ovat verrattomasti onnellisempia kuin ne, jotka elävät runossa kuvatussa tilanteessa, saa aivan uutta painoa, kun runo esittää oman tilanteensa kanssa paralleeliksi sen eron, joka Vuorisaarnan mukaan on vanhurskaiden tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen olotilan välillä.

Samantapainen näkemys ja sama Vuorisaarnan allusoiva aines kuin A lelkek temetöje -runossa tulee esiin Adyn artikkelissa Charles Lecocq haldoklik ("Charles Lecocq tekee kuolemaa"). Runossa ylistetään nuorena kuolemista verrattuna vanhana kuolemiseen seuraavasti: "Mitä mahtaa tuntea vanha runoilija? Ehkä kirousta. Jumalia vastaan, jotka eivät ole rakastaneet häntä, koska eivät ottaneet häntä täältä pois jo nuorena. Onnellinen on Bizet ja vielä onnellisempia toiset: muinaiset ranskalaiset lauluruhtinaat, joiden sieluja kukitutti viimeinen keisarikunta." (Ady 1977 a II, 172.) - Huomiota ansaitsee, että kyseinen artikkeli ilmestyi heinäkuussa 1905 eli siis pari kuukautta A lelkek temetöje -runojen lehtiversion ilmestymisen jälkeen ja muutamia kuukausia Uj versek -kokoelman

ilmestymistä ennen. On aivan ilmeistä, että artikkelin yhteys Vuorisaarnaan perustuu samaan vaikutussysäykseen kuin A lelkek temetöje -runon lehtiversion yhteys kyseiseen raamatunkohtaan. Ja toisaalta artikkelin allusiivinen yhteys Vuorisaarnan autuaaksijulistamisiin edeltää ikään kuin sormiharjoituksena runon lopullisen version läpinäkyvää yhteyttä Vuorisaarnaan.

Evankeliumien ohella A lelkek temetöje -runossa tulee esiin myös unkarilaisen 1800-luvun loppupuolen lyyriikon János Vajdan (1827-1897) vuodelta 1885 oleva runo Kisértetek ("Kummituksia"). Vajdan laajan runon alku tulee lähelle Adyn tekstiä: niillä on paljon yhteistä. Molemmat tekstit ovat valituksia, ja kummankin aiheena on syntymättömien ja syntyneiden välinen vastakohtaisuus. Vajdan tekstissä toistuva kuva "e föld" ("tämä maa") on läsnä myös Adyn runossa; kummassakin runossa esiintyy "hautausmaa"-kuva, ja Adyn runossa toistuva "ne ... jotka" -lausetyyppi esiintyy myös Vajdan tekstissä. Erityisen huomionarvoinen samankaltaisuus vallitsee runojen toisten säkeistöjen alkujen välillä. Adyn säe "Itt azok éltek, kik nem éltek" (Täällä ovat eläneet ne, jotka eivät ole eläneet") muistuttaa suuresti Vajdan runon vastaavaa kohtaa, jossa on ilmaistu samalla lausetyypillä varsin samankaltainen, tavanomaista käsitystä elävien ja kuolleiden suhteesta järkyttävä paradoksi. Vajdan runon kaksi ensimmäistä säkeistöä kuuluvat seuraavasti:

Kik éjfelente sírkertekböl
 Holt halavány emelkednek föl;
 Kik, mert e földön mennyet éltek,
 Mint megszedett virágra méhek,
 E földre vágyva visszajárnak,
 E nyugtalan, ártatlan árnyak,
 E létsóvár, bolyongó lelkek.
 Nem ök, akik kétségbeejtnek.

Nem azok az igazi holtak,
 Kik egyszer itten éltek, voltak,
 Nem úgy van az, amint hiszik, tartják.
 A porban a halhatatlanság.
 Nem vész el innen semmi, semmi,
 Csak ami nem bírt megszületni.

("Jotka keskiyön aikaan hautausmailta / kohottautuvat kuolemankalvakaina: / jotka, koska elivät maan päällä taivasta, / kuin mehiläiset poimittuun kukkaan, / käyvät kaivaten tänne maan päälle takaisin, / nämä rauhattomat, viattomat varjot, / nämä olemassaoloa kaihoavat, vaeltavat

sielut. / Eivät he ole niitä, jotka saattavat epätoivoon. // Eivät ne ole todella kuolleita, / jotka ovat kerran eläneet ja olleet täällä. / Ei ole niin kuin luullaan, arvellaan. / Tomussa on kuolemattomuus. / Täältä ei katoa mikään, mikään, / vain se, mikä ei ole jaksanut syntyä.")

Vajdan Kisértetek-runon on aivan ilmeisesti vaikuttanut Adyn runon syntyyn. Tekstien välisen samankaltaisuuden ohella vaikutussuhteen olemassaoloa tukee se, että A lelkek temetője -runo on syntynyt kaudella, jonka aikana Vajda oli Adylle hyvin tärkeä runoilija. Vajdan merkityksestä Adylle kiclivät Adyn vuonna 1905 kirjoittamat artikkelit, joissa puhutaan Vajdasta useaan otteeseen, ja aina hyvin kunnioittavasti. Erityisen huomionarvoisia ovat artikkelit Péntek esti levél ("Perjantai-illan kirje") ja Nagyön furcsa esetek ("Hyvin kummallisia tapauksia"). Edellinen artikkeli, jossa Ady moittii maanmiehiään siitä, että Vajdalle ei ole pystytetty patsasta, on näet syntynyt jokseenkin samanaikaisesti kuin A lelkek temetője -runo. Jälkimmäinen artikkeli, jossa kirjoittaja kuvittelee kohtaavansa Vajdan ja jossa hän esittää itsensä ja Vajdan välille isonveljen ja pikkaveljen suhteen, taas herättää huomiota A lelkek temetője -runon kannalta sikäli, että myös tässä artikkelissa pohdiskellaan elävien ja kuolleitten välistä suhdetta. (Ks. Ady 1980, 104 ja Ady 1977 a, 174-175.)

Vajdan aseman kannalta A lelkek temetője ei ole suinkaan ainutlaatuinen teksti Adyn lyriikassa. Vain pari kuukautta ennen A lelkek temetője -runon ilmestymistä Ady näet oli julkaissut Találkozás Gina költőjével ("Tapaaminen Ginan runoilijan kanssa"¹) -nimisen runon, jossa lyyrinen minä luonnehtii Vajdaa muun muassa "pyhäksi edeltäjäkseen".

Adyn kokoelmiin kuulumaton A papok istene ("Pappien jumala") -runo ilmestyi Népszava-lehdessä 24.4.1907. Tällä tekstillä on kaksi poleemisesti nähtyä subtekstiä: Jeesuksen opetus Vuorisaarnassa sekä kristillisyyden Runo luokituu - jo julkaisuforuminsa perusteella - Adyn yhteiskunnallisiin runoihin kuuluvaksi, ja niin sen hyökkäys tuntuu kohdistuvan lähinnä kristillistä kirkkoa, yhteiskunnallista insituutiota, vastaan. Jeesus opettajana joutuu polemiikin kohteeksi sen takia, että Jeesuksen opetus on kirkon opetuksen perusta. Tämän subtekstien suhteen mukaista, sen mukaista, että Jeesuksen opetus nähdään runossa perustaksi, on se, että runon kolmannen säikeistön alkusäe "Ne dőljunk a szent Kába-kőre" ("Äl-

1 Rakkausrunot Ginalle ovat Vajdan lyriikan tunnetuinta osaa.

käämme kaatuko pyhään Kaaba-kiveen") allusoi siihen kristilliseen käsitukseen, jonka mukaan Jeesus on kulmakivi, joka on kirkolle rakennukseksi mutta uskottomille kompastukseksi ja loukkaukseksi (ks. Saarisalo 1975, hakusana "kulmakivi").¹ Näin ollen se Evankeliumien kohta, nimittäin Matt. 21: 42-44, jossa Jeesus puhuu poisheitetystä kivistä, on tosin runossa subtekstinä, muuta ei läpinäkyvänä vaan läpinäkymättömänä.

Vuorisaarnan opetus aktuaalistuu runon toisessa säkeistössä. Siinä polemikoidaan ensinnäkin Autuaaksijulistamisiin sisältyviä rohkaisuja suuntautua transsendenttiin ja sietää maallista vaivaa ja edelleen Vuorisaarnan vähän myöhempää jaksoa, Matteus 5:nnen jakeita 38-41, joissa Jeesus kehottaa pidättäytymään väkivallasta:

Töle jött minden kénes átkunk,
Sok meg nem hallott imádságunk,
Földi poklunk, ős kárhozás,
Szolga-voltunk, szegény sorunk
Es hogy mi még mindig csak - várunk.

(Häneltä ovat tulleet kaikki rikinkatkuiset kirouksemme, / monet kuulemattomat rukouksemme, / mainen helvettimme, muinainen tuonelaanjoutuminen, / palvelija-olemuksemme, kohtalo-parkamme / ja se, että me yhä vain - odotamme".)

Vér és arany -kokoelmaan sisältyvässä runossa A halál-árok titka ("Kuoleman-ojan salaisuus", ilm. alun perin Budapesti Napló -lehdessä 13.10.1907) on aiheena suudelma kuoleman hetkellä. Kysymyksessä ei ole kuitenkaan kuoleman vertaaminen suutelemaan naiseen, vuosisadan alun lyriikassa usein esiintyvä motiivi, joka tunnetaan esim. Ungarettin runosta Inno alla morte, Leinon helkavirrestä Merenkylpijä-neidot tai vaikkapa Adyn Az Illés szekerén -kokoelmaan kuuluvasta runosta Halálvirág: a Csók ("Kuolemankukka: Suudelma")

Adyn kauden lyriikassa palvotaan itseä. Osana minän korottamista pyritään turvaamaan minän jatkuvuus. Tämä tapahtuu siten, että minään yhdistetään pysyvästi se, mikä elämässä on parasta, mikä on elämän täydellisin ilmentymä. (Kispéter 1977, 202-203.) A halál-árok titka -runossa vallitseva suudelman ja kuoleman yhteys on elämän vangitsemista: minä

¹ Varsinaisesti "Kaaba-kvi" tarkoittaa islamin kunnioitettuimman pyhäkön Kaaban yhteydessä olevaa ns. mustaa kiveä eli hadšaria.

pyrkii astumaan ikuisuuteen syleilyn, elämän täydellisimpinä toteutumana pitämänsä kautta. (Ks. myös Kispéter 1977, 205.)

Viisisäkeistöisen runon toinen stroofi kytkee Vuorisaarnan opetuksen autuaista läpinäkyväksi subtekstikseen:

Boldogak, kik vénen szerettek,
Holtig szerettek:
Kisérti öket
Száz, csókos, ifjú eretnek.

("Onnellisia, jotka ovat rakastaneet vanhoina, / rakastaneet kuolemaan saakka: / heitä houkuttelee syntiin / sata, suudelmasta, nuorta kerettiläistä.")

Säkeistö ylistää niitä, jotka joutuvat pois elämästä aistillisen täytymyksen tilassa, ja niin sen alluusio, joka jo lausemuodoltaan muistuttaa Vuorisaarnan autuaaksijulistamisia, kohottaa Jeesuksen opetuksesta esille erityisesti Matt. 5:6:n, jossa julistetaan autuaiksi ne, jotka anovat vanhurskautta. - Mutta myös runon viimeinen säkeistö herättää huomiota autuaaksijulistamisten kannalta:

S pihennek a vén, csókos dalják,
A halott dalják,
Hanem a csókot
Jutalmul örökre hallják.

("Ja lepäävät vanhat, suudelmaiset sankarit, / kuolleet sankarit, / vaan suudelman / he kuulevat palkkioksi ikuisesti.")

Voi olla, että säkeistön yhteys Vuorisaarnaan ei ole läpinäkyvä, mutta joka tapauksessa sen subtekstinä on epäilemättä Matt. 5: 8, jossa Jeesus julistaa autuaiksi puhdassydämiset, "sillä he saavat nähdä Jumalan". Yhteys tekstien välillä on luja. Molemmissa kuvataan autuaiksi korotettujen tuonpuoleista palkintoa, ja kummassakin palkintona on se, että saa aistia korkeinta hyvää. - Ja senkin takia on A halál-árok titka -runon päätössäkeistö huomionarvoinen, että havaittu yhteys Vuorisaarnaan saattaa runon edelleen yhteyteen seuraavana kesänä syntyneeseen kuuluisaan Adyn runoon Az úr érkezése ("Jumalan saapuminen"). A halál-árok titka -runon päätös selvästikin valmisteelee Az úr érkezése -runon Vuorisaar-

naan kuuluvasti allusoivia päätössäkeitä, joissa mielenmuutoksen kokenut minä julistaa "näkevänsä ikuisesti suurenmoisen, valoisan Jumalan".

Adyn novellien joukossa on vastine A halál-árok titka -runolle. Muutamaa kuukautta runoa varhaisemmassa novellissa A legfelsőségesebb ajkak ("Majesteetillisimmat huulet") kuvataan "Kuoleman sijaista", eräänlaista kuoleman henkilöitymää, joka novellin huipennukseksi yhdistää onnellisen rakkausparin huulet omiin huuliinsa. Teosten yhtäläisyys ulottuu subtekstisyyteen saakka, sillä ennen kuin päähenkilö antaa kuolettavan suudelmansa, hänen kerrotaan ajattelevan: "miten onnellisia ovat ne, joita hän rakastaa. Miten onnellisia." (Ks. Ady 1977 b, 254-258.)

A halál rokona ("Kuoleman sukulainen") -runolla on sikäli erityinen asema Adyn tuotannossa, että nimenomaan tätä runoa pidetään Adyn lyriikan yhdyssiteenä dekedenttisuuteen ja senhetkiseen kirjalliseen muotiin ylimalkaankin. Useat Adyn tutkijat ovat tähdentäneet, että A halál rokona -runossa tapahtuva kuoleman ja kauniin yhdistäminen, kuoleman estetisoiminen, merkitsee siltaa ajan muuhun eurooppalaiseen runouteen. (Ks. esim. Tóth 1919, 360; Király 1972 I, 471-474 ja Kispéter 1977, 205-206.) Näyttöä tästä yhteydestä tarjoaa sen toteaminen, että runo on hämmästyttävän samankaltainen kuin leimallisesti dekadenttisena tekstinä pidetty (ks. Schmidt 1964, 238-239) Felix Dörmannin runo Was ich liebe (ks. esim. Vajthó 1929, 51). Mutta on huomattava, että tämä piirre ei sido Adyn lyriikkaa ainoastaan vuosisadan vaihteen keskeisiin eurooppalaisiin lyyrikkoihin, esim. Gabriele D'Annunzioon, sillä kuoleman estetisoiminen oli jo tuolloin lyriikassa perinteellistä. Vuosisadan vaihteen lyyrikoille näet tarjosi esimerkin kuoleman ja kauniin yhdistämisestä Baudelairen lyriikka; ja jo romantiikan lyriikassakin tämä piirre esiintyy, esim. Hugolla. (Ks. Praz 1970, 31-32.)

István Király katsoo A halál rokona -runossa vallitsevan muodon ja sisällön välisen ristiriidan. Király huomauttaa, että runo on säkeistöarkenteeltaan "sapfolaisen jäntevä",¹ kun taas sen sisältö on pehmeä ja vaikertava (Király 1972 I, 472). Mutta jos otetaan huomioon Vuorisaaunan autuaaksijulistamiset A halál rokona -runon subtekstinä, ilmenee, että runon taustalla onkin varsin totaalaisesti peilautuva klassinen malli.

1 Adyn runon säkeistöt muistuttavat kokonaishahmoltaan sapfolaista säkeistöä. Onhan sapfolaisessa säkeistössä ensin kolme pitempää (yksitoistavuuta) säettä ja neljäntenä lyhyt (nelitavuinen) säe. Sapfolaisen säkeistön neljäs säe liittyy edelliseen säkeistöön säkeenmurron kautta, ja myös A halál rokona -runon säkeistöissä on useimmiten näin.

A halál rokona on VÉR és arany -kokoelman ensimmäisen sikermän nimiruno, ja se ilmestyi alun perin Vasárnap Ujság -lehdessä 3.11.1907:

En a halál rokona vagyok,
Szeretem a tűnő szerelmet,
Szeretem megcsókolni azt,
Aki elmegy.

Szeretem a beteg rózsákat,
Hervadva ha vágynak, a nőket,
A sugaras, a bánatos
Ősz-időket.

Szeretem a szomorú órák
Kisértetes, intő hívását,
A nagy Halál, a szent Halál
Játszi mását.

Szeretem az elutazókat,
Sírókat és fölébredőket
S dér-esős, hideg hajnalon
A mezőket.

Szeretem a fáradt lemondást,
Könnyetlen sírást és a békét,
Bölcsek, poéták, betegek
Menedékét.

Szeretem azt, aki csalódott,
Aki rokkant, aki megállott,
Aki nem hisz, aki borús:
A világot.

En a Halál rokona vagyok,
Szeretem a tűnő szerelmet,
Szeretem megcsókolni azt,
Aki elmegy.

("Minä olen kuoleman sukulainen, / rakastan häipyvää rakkautta, / rakastan sen suutelemista, / joka menee pois. // Rakastan sairaita ruusuja, / jos ne kaipaavat kuihtuen, naisia, / säteisiä, tuskaisia / syys-aikoja // Rakastan surullisten tuntien / aavemaista, viittovaa kutsua, / suuren Kuoleman, pyhän Kuoleman / leikki-kopiota. // Rakastan poismatkustavia, / itkeviä ja herääviä / ja kuura-sateisena, kylmänä aamuna / niittyjä. // Rakastan väsynyttä luopumista, / kyyneleetöntä itkua ja rauhaa / tietäjien, runoilijoiden, sairaiden / pakopaikkaa. // Rakastan sitä, joka on pettynyt, / joka on vahingoittunut, joka on pysähtynyt, / joka ei usko, joka on synkkä: / maailmaa. // Minä olen kuoleman sukulainen, / rakastan häipyvää rakkautta, / rakastan sen suutelemista, / joka menee pois.")

A halál rokona -runo ei kytkeydy missään kohtaa Vuorisaarnaan läpinäkyvästi, lukijaa ei johdateta tulkitsemaan runoa Vuorisaarnan avulla. Kuitenkin tekstistä voi löytää Vuorisaarnan aineksia. Niitä sisältyy ainakin viidenteen säkeistöön, jossa puhutaan "itkusta" ja "rauhasta". Vuorisaarnan autuaaksijulistamisen kuvastoa näet ovat "murheelliset" ja "rauhantekijät" (Károlin käännöksessä "a kik sírnak" ja "a békességre igyekezök").

Adyn runon ja Autuaaksijulistamisen välinen yhteys alkaa näkyä vasta, kun tekstejä vertaillaan yleisemmällä tasolla. Kummassakin tekstissä käännetään ihmisten elämän perustana oleva arvojärjestys ylösalaisin. Vuorisaarnassa ylennetään viimeiset ensimmäisiksi, Adyn tekstissä taas nähdään rakastamisenarvoiseksi vitaalisen, elämää jatkavan sijasta elämästä luopuva ja elämää vierastava. Ja itse asiassa A halál rokona -runokin voidaan pitää sarjana autuaaksijulistamisia, etenkin, jos pitää mielessä Vér és arany -kokoelman lyyrisen minän messias-piirteet. Tähän liittyy tekstien välinen rakenteellinen yhteys. A halál rokona -runo toistaa yhtä ainoaa lausemuotoa, ja sen kukin rakkaudenilmaus - tai "autuaaksijulistaminen", jos niin halutaan sanoa - on yhden säkeistön mittainen - siis täsmälleen samoin kuin Vuorisaarnassakin.

Etenkin A halál rokona -runon viimeinen vain yhden kerran esiintyvä säkeistö osoittaa Vuorisaarnan autuaaksijulistamisten vaikutusta. Siinä näet objekti muuttuu muodoltaan joka-lauseksi, tuoksi Vuorisaarnassa - tosin subjektin asemassa - alusta loppuun toistuvaksi lausetyypiksi. On kuin uusi teksti osoittaisi subtekstilleen kunniaa sillä, että päästää sen muodon tulemaan lopussa läpi. Tältä kannalta on mitä kiinnostavinta todeta, että A halál rokona -runon lehtiversiossa viidennen ja kuudennen säkeistön järjestys oli päinvastainen (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1329). Tämä merkitsee sitä, että myös ensimmäisessä julkaistussa asussaan A halál rokona -runo päästi kertosäkeistöä edeltävässä säkeistössä Autuaaksijulistamiset-subtekstin läpi, mutta ei sen muotoa vaan sen kuvaston, siis "murheelliset"- ja "rauhantekijät"-elementit.

Jo tähän mennessä on käynyt ilmi, että Jeesuksen autuaaksijulistamiset esiintyvät usein Adyn lyriikan subtekstinä ja että niiden käyttö ei ole suinkaan aina asenteetonta vaan usein poleemista. Adyn runot osoittavat Autuaaksijulistamisille paljon huomiota, ja usein tämä huomio on emotionaalisesti väritynyttä. Tässä tilanteessa on kai pohjimmiltaan odotuksenmukaista, että Autuaaksijulistamiset ovat herättäneet Adyssa vasta-

kaikua niin syvästi, että hän saattaa "haksahda" puhumaan Evankeliumeihin allusoimattomassa runossa Jeesuksen äänellä. - Joka tapauksessa sietänee pysähtyä pohtimaan, miltä perustalta A halál rokona -runon osoittama subtekstisyyden vaihe on tullut Adyn tuotannossa mahdolliseksi.

Evankeliumeissa korostuu se, että Jeesus tuli erityisesti niitä varten, joiden ongelmana on se, että he ovat Jumalasta erossa. Niinpä, kun Jeesus ilmaisee myötätuntoaan kärsiviä ja sairaita kohtaan, sen taustalla on aina Jeesuksen perimmäinen tehtävä, toimia ovena Jumalan yhteyteen. Eli kun Jeesus tähdentää tullessa sairaita eikä terveitä varten (esim. Matt. 9) tai kun Hän korottaa murheelliset, on se itse asiassa myötätunnonilmausta niitä kohtaan, jotka haluavat päästä lähemmäksi Jumalaa.

Adyn lyriikan kannalta ovat kuitenkin tärkeitä Jeesuksen ilmaukset sinänsä, irrallaan sisällöstä. Adylle aukeni tie lainata lyriikassaan Jeesuksen ääntä sillä perusteella, että myös hän itse koki läheisiksi sairaita ja murheelliset. Tämä piirre tulee esiin muun muassa Adyn kirjoituksissa Alfred de Mussetista. Vuodelta 1904 olevassa lehti-kirjeessään Pariisista Ady valittaa omaa aikaansa Mussetin puoleen kääntyen seuraavasti: "Et kelpaa edes uusien aikojen runiolijoille, oi, öitten sairas ritari. Meille kelpaa enää vain terveys. Oi, meistä on tullut jo niin hirvittävän terveitä ..." (Ady 1977 a I, 546.) Ja vuodelta 1905 olevassa artikkelissaan Rodin, Pitrou és a szobrok ("Rodin, Pitrou ja patsaat") Ady taas tähdentää, että Mussetin ominta ja yhä elävää olivat hänen kyynelensä, ja Ady siiteeraa ihailien Mussetin säkeitä ... Le seul bien, qui me reste au monde / Est d'avoir quelquefois pleuré ...". (Ady 1977 a I, 30.) Adyn lyriikassa sairaana olemisen ja itkemisen merkitys, nähin ilmauksiin korreloitava sisältö, on ihan muu kuin Evankeliumeissa: ne ovat ilmausta olevia oloja vastaan kapinoinnille ja yhteiskunnan ulkopuolella olemiselle (Király 1972, 474-475). Näin siis Jeesuksen myönteinen suhtautuminen sairaisiin ja itkeviin sinänsä aiheutti sen, että Autuaaksijulistamisilla on ollut Adyyn niin suuri myönteinen vaikutus, että hänen tuotantoonsa sisältyy Vuorisaarnaan allusoimaton Jeesuksen puheen muunnelma.

Jeesuksen suhtautumiseen väsyneisiin tulee esiin myös Adyn novellit tuotannossa, nimittäin novellissa Buddha temploma vár ("Buddhan kirkko odottaa"), vuodelta 1905. Siinä novellin toiminnan keskipisteessä oleva kertoja luonnehtii Jeesusta näin: "Hän ei rakasta sellaisia kuin minä. Sillä minä en ole nöyrä. Minä olen vain väsynyt, Bajashi. Ja Kristus ei rakas-

ta väsyneitä". Buddha temploma vár -novellissa siis tulee esiin - päinvastoin kuin A halál rokona -runossa - Jeesuksen myönteinen asennoituminen köyhiin sen evankelisessa merkityksessä, mihin on yhteydessä se, että novellin minä erottautuu Jeesuksesta: hänen väsymyksensä ei liitä häntä Jeesukseen, koska se ei ole Jumalan mielen mukaista väsymystä.

4.2. Opetus aviorikoksesta

Adyn varhaistuotannolle niin luonteenomainen "Jeesus on tuhonnut syleilyn" -motiivi, Jeesuksen aviorikosta koskevan opetuksen vastustaminen, ei saa jatkoa Adyn lyriikassa 1903-1908. Sen sijaan tämä motiivi tulee kyllä esille Adyn epiikassa, nimittäin novellissa Tamás a piros kertben ("Tamás punaisessa puutarhassa"), vuodelta 1905. Kyseinen novelli on samalla kertaa sekä jatkoa että muunnelma Varhaistuotannon Azuba-runolle, mitä ilmentävät yhteinen päähenkilö ja yhteinen aihe sekä Azuba-runon kuvien siirtyminen novelliin (Bustya 1977, 1219-1220). Kertomuksessa Azuba saa luokseen Tamásin, Jeesuksen opetuslapseksi lähteneen rakastettunsa. Mestarin kuoltua ristillä Tamás yrittää jatkaa entistä, aisti-ilojen täyttämää elämäänsä. Mutta kolmen päivän kuluttua Tamás ei yhtäkkiä voikaan enää syleillä Azubaa. Jeesus on noussut kuolleista, ja tämän takia entisen pakanallisen elämän jatkaminen on tullut mahdottomaksi. Tamás lähtee Azuban pettymykseksi etsimään ylösnoussutta Jeesusta. (Ks. Ady 1977 b, 244-247.)

Jeesuksen siveellisen opetuksen polemikoinnin sijasta kyseinen Vuori-saarnan kohta tulee esiin asenteettomasti nähtynä yhdessä kauden runossa. Jöjj, Léda, megölellek -runo rakentuu niin totaalaisesti Matt. 5. 27-30:n varaan, että tämän runon kohdalla voidaan puhua suorastaan - ei alluusioista vaan - systemaattisesta läpinäkyvästä kytkennästä Evankeliumeihin, transfiguraatiivisesta yhteydestä.

Jöjj, Léda, megölellek ("Tule, Léda, syleilen sinua") ilmestyi ensimmäisen kerran Budapesti Napló -lehdessä 29.7.1906, ja se sisältyy Vér és arany -kokoelman Léda-runojen sikermään, Kolmisäkeistöisen runon kaksi ensimmäistä säkeistöä ovat transfiguraatioita Matteuksen evankeliumin viidennen luvun jakeille 29 ja 30. Evankeliumin edellisessä jakeessa kehoitetaan repimään oikea silmä, jos se viettelee, ja jälkimmäisessä vastaavasti oikea käsi. Runo alkaa seuraavasti:

Szemed szomorú és gonosz,
Két mély gyehenna-fészek:
Marja ki sós könny a szemem,
Ha a szemedbe nézek.

Ajkad mohó és vértelen,
Mint hernyók lepke-rajban:
Ha csókosan remeg feléd,
Fakadjon föl az ajkam.

("Silmäsi ovat surulliset ja ilkeät, / kaksi syvää gehenna-pesää: / repi-
kööt suolaiset kyynleet silmäni, / jos katson sinua silmiin. // Huulesi
ovat ahneet ja verettömät, / niin kuin toukat perhosparvessa: / jos ne
suudelmalsina värisevät puoleesi, / auekoot huuleni haavoille.")

Kahdessa ensimmäisessä säkeistössä rakastettu nainen kuvataan inhot-
tavaksi ja pelättäväksi, ja minä yllyttää itseään pysyttelemään runon si-
nästä loitolla. Runon viimeisessä säkeistössä sen sijaan sinä kuvataan
houkuttelevaksi, ja minä vastaavasti hakee etäisyyden sijasta läheisyyttä.
Muutosta sinään liitetyissä kuvissa ja minän asenteessa mukailevat muu-
tokset rakenteessa ja subtekstisyydessä. Säkeistön rakenne poikkeaa
edellisistä stroofeista siinä, että rakastetun naisen kuvaus jatkuu kol-
mannessa säkeessä, joka yhdistyy säkeenmurron siteellä toiseen säkee-
seen. Näin stroofissa kumoutuu parisäkeiden välinen tauko. Subteksti-
syyden kannalta kolmas säkeistö vastakohtaistuu sikäli edellisiin, että
siinä ei jatku läpinäkyvä yhteys Evankeliumeihin, runo ei ilmaise enää
Vuorisaarnan avulla:

Üled hívó, meleg, puha,
Mint a boszorkány-pelyhek
Altató, bűnös vánkosa:
Jöjj, Léda, megölellek.

("Sylisi on kutsuva, lämmin, pehmeä, / kuin noita-untuvien / nukuttava,
lämmin pielus: / tule, Léda, syleilen sinua.")

Jos vertaa Jöjj, Léda, megölellek -runoa niihin Adyn varhaistuotan-
non runoihin, joissa myös esiintyy subtekstinä Jeesuksen opetus aviori-
koksesta, huomaa tekstit sanomiltaan hyvinkin erilaisiksi, jopa kiintoisalla
tavalla vastakkaisiksi. Jöjj, Léda, megölellek -runossa aineksia järjestä-
väksi periaatteeksi, runon struktuuriksi, ei näyttäydy suinkaan halu

vastustaa kristillisyyttä vaan, yllättävää kyllä, kristillinen käsitys ihmisen ristiriitaisesta olemuksesta. Runoa tuntuu ohjaavan Roomalaiskirjeen 7. luvun 15. jakeen julistus "... minä en tunne omakseni sitä, mitä teen, sillä minä en toteuta sitä, mitä tahdon, vaan mitä minä vihaan, sitä minä teen." Runon sinä on minälle kohtalokas nainen. Minä pelkää ja vihaa sinää, lietsoo itseään pysymään tästä loitolla, mutta minää taivuttaa sinän puoleen toinen voima, voima, joka on vahvempi kuin minän tahto.

4.3. Opetus maallisesta omaisuudesta

Edellä havaitut Vuorisaarnan myönteinen vaikutus A halál rokona -runon syntyyn sekä uusitestamentillisen katsomuksen konkreettistuminen Jöjj, Léda, megölellek -runossa - sekä tähän liittyvä Vuorisaarnan aseman erilaisuus Varhaistuotannon runoihin verrattuna - ovat oireita, oireita siitä, että Evankeliumeilla on ollut laaja-alainen myönteinen vaikutus Adyn tarkasteltavana olevan kauden lyriikan syntyyn. Tästä läpinäkymättömästä subtekstisyydestä pääsee perille, kun palauttaa mieleen Matteuksen evankeliumin kuudennen luvun jakeen 24 ja lähtee sen valaistuksessa tarkastelemaan VÉR és arany -kokoelmaa. Kyseinen jae kuuluu suomenkielisessä Raamatussa seuraavasti:

Ei kukaan voi palvella kahta herraa; sillä hän on joko tätä vihaava ja toista rakastava, taikka tähän liittyvä ja toista halveksiva. Ette voi palvella Jumalaa ja mammonaa.

Siteerattu jae päättää Vuorisaarnassa sen jakson (Matt. 6: 19-24), jossa Jeesus vertailee maallisia aarteita ja taivaallisia aarteita. Edeltävissä jakeissa Jeesus on kuvailut maallisen omaisuuden katoavaisuutta, vasta-kohtaistanut sen taivaalliseen aarteeseen, joka on ikuista. Päätösjakeessa Jeesus antaa maalliselle omaisuudelle, mammonalle, uuden merkityksen. Hän nimittäin rinnastaa sen Jumalaan siinä mielessä, että myös mammona on hengellinen valta, itse asiassa persoona, joku, johon voidaan liittyä.

---

1 Károlin käännöksessä jae kuuluu: "senki nem szolgálat két Ūrnak: mert vagy egyiket gyűlöli, a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik, a másikat megutálja: nem szolgálhattok Istennek és a világi gazdagságnak. - Károlin käännöksessä siis ei käytetä, toisin kuin suomenoksessa, arameankielistä "mammona"-termiä. Sen sijaan tämä termi esiintyy Károlin käännöksessä toisaalla: Luuk. 16: 13:ssa, joka on toisinto Matteuksen evankeliumin kyseiselle jakeelle.

Näin "mammona" osoittautuu sekä Pahan välineeksi, keinoksi, jolla ihmistä pidetään Jumalasta erossa, että Pahan itsensä nimitykseksi, synonyymiksi sellaisille nimityksille kuin "Saatana", "Paholainen" ja "Pimeyden ruhtinas".

Vuorisaarnan opetuksella maallisesta omaisuudesta on ollut syväleikkyvä vaikutus Adyn lyriikkaan. Tämä vaikutus ilmenee useana piirteenä. Vuorisaarnan mukaisesti Adyn lyriikassa käytetään maallisen omaisuuden nimityksiä kaksitasoisesti. Tämä kaksitasoisuus voi esiintyä täsmälleen samassa muodossa kuin Vuorisaarnassa, eli siis niin, että maallisen omaisuuden nimitykset esiintyvät materiaalin ja jumalolennon nimityksinä. Mutta kaksitasoisuus voi esiintyä myös muuntuneena: niin, että maallisen omaisuuden nimitykset ovat nimityksiä katoavaiselle ja katoamattomalle. Toiseksi Vuorisaarnan vaikutus ilmenee Adyn lyriikan maalliselle omaisuudelle antamassa merkityksessä ja lyyrisen minän suhtautumisessa maalliseen omaisuuteen: maallinen omaisuus nähdään henkivallan tai katoamattomuuden kielteisenä, kuolemaan liittyvänä puolena, ja lyyrinen minä asennoituu maalliseen omaisuuteen - mammonasta opettavan Jeesuksen tavoin - vihamielisesti. Kolmanneksi Vuorisaarnan kyseisen kohdan vaikutus ilmenee siinä, että Adyn runojen lyyrinen minä hahmottaa omaa menneisyyttään Jeesuksen opetuksen valossa. Lyyrinen minä valittaa sitä, että hänen elämässään on toteutunut juuri se, mistä Jeesus varoittaa: hän katsoo langenneensa maallisen omaisuuden houkutuksiin ja joutuneensa tämän takia eroon niistä asioista, joihin hän oli jo ehtinyt sydämensä kiinnittää. Adyn runot toimivat suorastaan eräänlaisena todisteena tai tukena Jeesuksen sanalle, jonka mukaan ihminen ei voi palvella kahta herraa. Tai toisinpäin ajatellen: Jeesuksen opetuksesta on tullut Adyn lyriikan struktuuri, periaate, jota Adyn runous konkreettistaa.

Maallisen omaisuuden kuvasto esiintyy kaksitasoisena ja kuolemaan liitettynä jo *Vér és arany* -kokoelman nimirunossa, siis siinä tekstissä, joka saa kokoelmassa keskeisimmän aseman. Tämän suurenmoisen runon tulkintaa on suuresti vaikeuttanut se, että Uutta testamenttia ei ole huomattu ottaa runon taustaksi, sen subtekstiksi. Literaalilla lukemisella, ilman, että ottaa huomioon runon tukeutumista Vuorisaarnaan, sen kuvastoa, erityisesti "kulta"-kuvaa, on vaikea saada tyydyttävästi tulkituksi. (Ks. esim. László Baloghin seikkaperäistä semioottista analyysia runosta, Balogh 1976, 57-62.) Jos ei kiinnitä huomiota maallisen omaisuuden kuvaston Vuorisaarnan mallin mukaiseen kaksitasoisuuteen runossa, siitä ei

saa kovin paljon irti, vaan pikemminkin hämmentyy, koska kuvat tuntuvat etenevän epäjohdonmukaisesti ja saavuttavan vain pinnallisuuksia. Literaalien lukemisen aiheuttamasta harhasta on kysymys varmaankin esim. siinä, kun Sándor Sfk, vaikka onkin Adyn tutkijoista syvällisimpiä ja ymmärtäväisimpiä, tulee lausuneeksi VÉR és arany -runosta peräti karun tuomion, jonka mukaan se on "kaavamaisessa dekadenttisuudessaan kehnoimpia Adyn niistä runoista, jotka julistavat Adyn olemukselle vierasta, latteaa materialistista elämänfilosofiaa" (Sfk 1928, 168-169).

Kun ottaa huomioon Evankeliumit Adyn lyriikan subtekstinä, huomaa oitis täysin motivoituksi VÉR és arany -runon saaman keskeisen aseman Adyn kokoelmassa, näkee, että VÉR és arany -runo on suggestiivinen ja omaperäinen hymni elämälle ja kuolemalle, tai yleisemmin: katoamattomuudelle. Runon alkuperäinen nimikin taivutteli lukijaa tämänsuuntaiseen tulkintaan, sillä kun runo ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 16.6.1907, sen nimenä ei ollut suinkaan "VÉR és arany" vaan "A két halhatatlan" eli "Kaksi kuolematonta".

VÉR és arany on mitä likeisintä sukua Eino Leinon tunnetulle runolle Väinämöisen laulu, jossa myös ylistetään katoamattomia asioita. Tekstien paralleelin samankaltaisuuden voi havaita esim. vertaamalla Leinon runon neljättä säkeistöä ja Adyn runon päätössäkeistöä, joissa molemmissa ylistetään sitä, joka keskittyy katoavaisuuksien sijasta sellaiseen, mikä ei koskaan katoa:

Ei sovi urhon tietoja, taitoja laulaa,
ei esiintuoda.
Sankarin sopii
laulaa vaan, miten vaihtuvi vuodet ja viikot,
miten kipinä syttyy
ja jälleen sammuu
ja kuinka kulkee kuolon ja elämän laki.

Nemzetek hálnak s újra kikelnek
S szent a bator, ki, mint magam,
Vallja mindig: vér és arany.

("Kansakuntia kuolee ja syntyy uudestaan / ja pyhä on se rohkea, joka, niin kuin minä itse, / tunnustaa aina: veri ja kulta.")

VÉR és arany -runon kolmannessa säkeistössä luetellaan sellaisia asioita, jotka katoavat, ja ne vastakohtaistetaan katoamattomiin "vereen ja

kultaan". Tässä säkeistössä tulee esiin maallisen omaisuuden kuvaston kaksitasoisuus *Vér és arany* -runossa, kun siinä "palkka" sijoitetaan niiden asioiden joukkoon, jotka katoavat, kun taas "kulta" esitetään sellaiseksi, mikä ei katoa. On mitä mielenkiintoisinta todeta, että tässä säkeistössä, joka paljastaa maallisen omaisuuden kuvastonsa kaksitasoisuudella yhteytensä Vuorisaarnaan ja jossa on aiheena katoamaton contra katoavainen, runo kytkee, mielestäni läpinäkyväksi, subtekstikseen sellaisen Uuden testamentin osan, jossa myös on aiheena katoamaton versus katoavainen. Tarkoitin sitä, että tässä stroofissa tulee esiin 1. Korinttolaiskirjeen 13. luku, jossa ylistetään rakkautta ja vastakohtaistetaan se katoavaisiin asioihin, kuten ennustaminen, kielillä puhuminen ja tieto:

Meghal minden és elmúlik minden,
A dics, a dal, a rang, a bér.
De él az arany és a vér.

("Kaikki kuolee ja kaikki katoaa, / maine, laulu, arvo, palkka. / Mutta elää kulta ja veri.")

Kun on huomannut yhteyden Adyn tekstin ja Korinttolaiskirjeen yksityiskohdan välillä, sen, miten Adyn tekstin kolmas säkeistö muistuttaa 1. Kor. kirjeen 13. luvun kahdeksatta jaetta, jossa katoamattoman rakkauden vastakohtaksi luetellaan katoavaisia asioita, huomaa myös kyseisten tekstien välillä vallitsevan rakenteellisen yhtäläisyyden sekä lajisukulaisuuden. Sillä, että Adyn runossa toistuu alinomaan katoamattomuuden edustajana "veri ja kulta", on vastineensa Korinttolaiskirjeen luvussa, kun siinä yhtenäen toistellaan rakkauden ylivertaisuutta kaikkeen muuhun nähden. Ja molemmat tekstit ovat hymnejä - mikäli sitten Korinttolaiskirjeen luku ei ole suorastaan dityrambi - : Adyn runo on hymni verelle ja kullalle, Apostoli Paavalin taas rakkaudelle.

Siitä, että *Vér és arany* -runon katoamattomien parikkeessa "veri" on positiivinen puoli ja "kulta" taas Vuorisaarnan mukaisesti negatiivinen puoli, pääsee perille *Vér és arany* -runon ensimmäisen säkeistön perusteella. Siinä näet "veri"-kuva on akvivalentti "nautinto" ("kéj")-kuvan kanssa, kun taas "kulta" on ekvivalentti "tuska" ("kñ")-kuvan kanssa. Eräissä sikermän muissa runoissa "kullan" negatiivinen merkitys ja liittyminen nimenomaan kuolemaan tulee vieläkin selvemmin esille. Näin on esim. *A gazdagság álma* ("Unelma rikkaudesta") -runossa, josa kytke-

tään, konventionaalisesti, kuolemaan syksyn lehtien kullavärisyys, sekä runossa A nagy Péntárnok ("Suuri kassanhoitaja"), jossa kuvataan, miten "Suuri Kassanhoitaja" antaa minälle kultaa elämänpalkaksi ja julistaa tämän saman tien kuoleman omaksi.

Sitä, että Jeesuksen opetus maallisesta omaisuudesta on vaikuttanut Adyn lyriikan syntyyn, osoittaa osaltaan se, että Vér és arany -kokoelman minästä näyttää kuin hänen elämässään olisi tapahtunut juuri se, mistä Jeesus varoittaa. Teoksen raha-runojen osaston lukija kohtaa lyyrisen minän, joka on luopunut entisestä elämästään rahan takia ja jolle maallisesta omaisuudesta on tullut uusi jumala. Tästä riippuvuudesta kertoo jo se, että sikermän otsikkona on "Meidän herramme on: Raha".

Maallinen omaisuus näyttäytyy Vér és arany -kokoelmassa sekä materiaana, jota minä tavoittelee, että persoonallisena olentona, jota minä palvoo ja joka on minän valtias. Tätä kaksitasoisuutta ilmentää jo se, että maallisen omaisuuden nimitykset on kirjoitettu kokoelmassa milloin pienellä, milloin suurella alkukirjaimella. Mammonan kuvat voivat olla nimityksiä sekä aineelle että jumalaksi käsitetyille persoonalliselle olennolle.

Lyyrisen minän uskonnollinen asennoitumien maalliseen omaisuuteen tulee esiin esim. Mi urunk: a Pént -sikermän päätösrunossa "Mammon-szerzetes zsoltára" ("Mammonan munkin psalmi"). Tässä runossa lyyrinen minä esittäytyy - niin kuin jo runon otsikko antaa ymmärtää - jumalansa papiksi, Mammonan maalliseksi edustajaksi. Runossa rakennetaan läpinäkyvä kytkeä 137. psalmiin. Runon minän asemaa havainnollistetaan rinnastamalla se Israelin kansan asemaan Baabelin vankeudessa. Vastaavasti Mammonalla on runossa samanlainen asema kuin Jumalalla on 137. psalmissa: Mammona on se, jonka puoleen ahdingossa oleva minä kääntyy. Esimerkiksi runon ensimmäinen säkeistö:

Babilon sötét vizeinél ülve
 Akasztom hárfám szent, szomorú flűzre,
 Habok locsognak és süvölt az Elet.
 En atyám, Mammon: fohászcodik hozzád
 Könnyek sarában a Te kis cseléded.

("Babylonian tummien vesien äärellä istuen / ripustan harppuni pyhään, murheelliseen pajuun, / vaahdot läikkyvät ja Elämä ulvoo. / Minun isäni, Mammona: huokailee puoleesi / kyynelten kurassa Sinun pieni palvelijasi.")

Lyyrinen minä pitää Mammonaa Vuorisaarnan mukaisesti vihattavana jumalana. Tämä tulee esiin esim. Pénz és Karnevál ("Raha ja Karnevaali" -runossa. Teksti päättyy rukoukseen, jossa minä ylistää jumalaansa lueteltuaan ensin kaipuunsa kohteita. Lopulta ylistys kuitenkin osoittautuu mielistelyksi: sen taustalla on vihamielinen asenne Mammonaa kohtaan. Minän varsinainen asenne ilmenee Mammonaan rukouksen päätteeksi liitettyistä kielteisistä attribuuteista:

"Oh, élet Karneválja,
Töméntelen vidámság,
Robogó, boldog órák,
Szép szűzek megadása,
Heves mámor-parázsok,
Megtalált múzsák, Szépség,
Oh, te áldott, hatalmas,
Galád, rossz isten: Pénz, Pénz,
Oh, szánj meg minket. Amen."

("Oi, elämän Karnevaali, / rajaton riemu, / kiitävät, onnelliset tunnit, / kauniitten neitsyiden antautuminen, / kiihkeät hurma-kipunat, / löydetyt muusat, Kauneus, / -oi, sinä siunattu, valtava, / halpamainen, paha jumala: Raha, Raha, / oi, sääli meitä. Aamen.")

Evankeliumit sisältävät kuvauksia siitä, miten Mammona houkuttelee kääntymään pois Jumalasta sekä siitä, miten ihmiset ovat langenneet Mammonan valtaan. Siltä pohjalta, että Vér és arany -kokoelmassa lyyrinen minä katsoo maallisen omaisuuden houkutelleen hänet pois entisiltä sijoilta ja tulleen hänen uudeksi jumalakseen, on mitä luonnollisinta, että Evankeliumien kuvaukset maallisen omaisuuden houkutuksista ja mammonan pauloihin lankeamisista esintyvät Adyn kauden lyriikassa läpinäkyvinä subteksteinä. Minän tuhoisaa kohtaamista maallisen omaisuuden kanssa on havainnollistettu allusoimalla Matteuksen evankeliumin neljännessä luvussa kuvattuun Jeesuksen kiusaamiseen, jonka huipennukseksi Saatana lupaa Jeesukselle maailman kaikki maat ja niiden loiston, mikäli Jeesus suostuu hänen alamaisuuteensa (ks. Matt. 4:8-9). Lyyrisen minän maalliseen omaisuuteen langenneisuutta taas kuvataan Adyn runoissa siten, että minää rinnastetaan Jeesuksen kultarahojen takia pettäneeseen Juudas Iskariotiin.

Jeesuksen kiusaaminen -subteksti tulee esiin Vér és arany -kokoelman runoissa Pénz a remeteségben ("Raha erakkoudessa") ja Rózsáliget a

Pusztán ("Ruusulehto Autiomaassa"). Molemmat runot ovat vuodelta 1906, ja ne ovat ilmestyneet alun perin Budapesti Napló -lehdessä: edellinen 20.5. A kísértő ("Kiusaaja") -nimisenä, jälkimmäinen 12.8.

Pénz a remeteségben -runolla on Jeesuksen kiusaamiseen systemaattinen, läpinäkyvä kytkentä. Lukijan huomio kiinnittyy Evankeliumeihin, kun Matteuksen evankeliumin kuvaus Jeesuksen paastosta ja kiusaamisesta saa runossa yhä uusia vastineita:

Beszálltam egy bús rengetegbe,
Egett nagy sebem, égett.
Uzengetett hozzám trillázva
Az Elet.

Ir-füvet fekélyes sebemre
Megbékült szívvel raktam:
Zúghatott a csúf, pénzes Elet
Miattam.

Eltem és halálra vártam
S várván várva a véget:
Egy idegen ős-bozótomba
Betévedt.

"Vizet adj!" S én hűs vizet adtam
Bozótom fészereben
S pénzt dobott a vendég-gazember
Elébem.

S én nyomban vágytam a világot,
En, a bús erdők foglya
S szaladtam vissza az Eletbe
Zokogva.

("Asetuin surulliseen korpeen. / Suuri haavani paloi, paloi. / Minulle lähetti vihellellän terveisiä / Elämä. // Asetin lääke-ruhoa paiseiselle haavalleni / rauhoittunein sydämin: / ruma, rahakas Elämä sai humista / puolestani. // Elin ja odotin kuolemaa / odottamalla odottaen loppua: / eräs muukalainen eksyi / muinais-tiheikköni. // "Anna vettä!" Ja annoin viileää vettä / tiheikköni vajassa / ja muukalais-heittiö heitti rahaa / eteeni. // Ja heti minä kaipasin maailmaa. / Minä, surullisten metsien vanki / ja juoksin takaisin Elämään / nyhkyttäen.")

Jeesuksen erämaahan vetäytymisen sijalla on minän vetäytyminen korpeen. Jeesuksen paastoamisen sijalla on minän kuolemanodotus. Tässä lukijaa altistaa kytkennänsuorittamiseen Raamatulle luonteenomaisen figura etymologian (várván várva) käyttö. Sen vastineena, että Saatana tarjoaa

Jeesukselle koko maailman rikkauksia, runon vieras heittää minän eteen rahaa. Pénz a remeteségben -runon lehtiversio, joka jo nimellään provokoi lukijaa ajattelemaan Evankeliumeja, on Jeesuksen kiusaamisen transfiguraatio myös loppunsa osalta, sillä sen vastineena, että Jeesus karkottaa Kiusaajan, runo päättyy seuraaviin säkeisiin (ks. Láng-Schweitzer 1977, 1337):

S vér írja azt egy tölgyen,
Hogy én azt a csábos gazembert
Megöltem.

("Ja veri kirjoittaa erääseen tammeen, / että minä sen houkuttelija-heit-tiön / tapoin.")

Vér és arany -kokoelman versiossa yhtäläisyys Evankeliumien kuvauksen kanssa katkeaa runon lopussa. Minä ei kykenekään vastustamaan kiusausta vaan antaa periksi rahan houkutukselle. Tehty muutos on kokoelman kokonaisuuden valossa erittäin motivoitu. Viimeisen säkeistön uudelleen muotoilun kautta Pénz a remeteségben -runo sovittuu Vér és arany -kokoelmassa vallitsevan tilanteen mukaiseksi: Vér és arany -kokoelman minä ei ole mammonan voittaja vaan mammonan voittama.

Mutta sen ohella, että Pénz a remeteségben -runossa katsotaan omaa elämää Jeesuksen opetuksen läpi, ja sen ohella, että tällä runolla on läpinäkyvä, systemaattinen kytkentä Matteuksen evankeliumin neljänteen lukuun, Evankeliumit saartaa runoa vielä kolmanneltakin taholta. Runon läpinäkymättömänä subtekstinä on näet Vuorisaarnan ohella myös Luukkaan evankeliumin 16. luvun kuvaus rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta, siis kolmas sellainen Evankeliumien osa, jossa on aiheena mammona. Runon minä on rakenneltu Lasaruksen hahmon mukaan: myös minä on vailla maallista omaisuutta, sekä "haavoilla" ja "paiseinen". Ja Luukkaan evankeliumin kertomuksen lainaa on myös se, että rahakas vastahahmo pyytää köyhältä vettä.

Runon minän vastaus pyyntöön on merkittävästi erilainen kuin Evankeliumeissa. Raamatun kertomuksen Lasarus ei täytä, eikä voi täyttää, rikkaan pyyntöä, koska he kuuluvat eri maailmihin. Evankeliumin vertauksessa Jumalan valtakunnan ja Saatanan valtakunnan raja säilytetään rikkomattomana. Adyn runossa minä sen sijaan täyttää Saatanan vastineen pyynnön, mikä on yhteydessä siihen, että minä menettää saavuttamansa

elämänpiirin, joutuu rahan valtaan.

Rózsaliget a Pusztán -runo muistuttaa hyvin paljon Pénz a remeteségben -runoa - mikä saattaa olla syynä siihen, että ne on sijoitettu kokoelmassa eri sikermiin. Samankaltaisuuden osana myös tässä runossa rakennetaan systemaattinen, läpinäkyvä yhteys Evankeliumien kuvaukseen Jeesuksen kiusaamisesta. (Ks. myös Földessy 1949, 58.) Nyt vain yhteys on silmäänpistävämpi kuin Pénz a remeteségben -runossa, kun Adyn tekstissäkin käytetään "autioma"-¹ ja "Saatana"-kuvia. Jeesuksen erämaassa oleskelun kuvausta transfiguroidaan nelisäkeistöisen runon kahdessa ensimmäisessä stroofissa:

Eltem a Pusztán s megkisérteté:
Csengő, muzsikáló zsákkal a hátán
Jött, jött, jött kacagva a Sátán.

Tövises Pusztán, csalánok között
Szórta élémbe a kincset. Kiszórta
S virfott nyomban ezer rózsa.

("Elin Autiomaassa ja minua kiusattiin: / helisevä, soiva reppu selassään / tuli, tuli tuli nauraen Saatana. // Orjantappuraisessa Autiomaassa, nokkosten keskellä / hän sirotteli eteeni aarteen. Sirotteli / ja heti paikalla tuhat ruusua puhkesi kukkaan.")

Sekä Pénz a remeteségben että Rózsaliget a Pusztán -runoissa kiusaajan saapumiseen liittyy musiikki. Edellisessä kiusaajan tuloa edeltää se, että Elämä lähettää "vihellessen" terveisiään, ja jälkimmäisessä kiusaaja saapuu soittoasian tapaista laitetta kantaen. Tämä musiikin ja paholaisen kytkeminen Adyn runoissa antaa avaimen tulkita Az Ős Kaján -runon paljon pohdittua nimihahmoa (ks. esim. Király 1972 I, 549). Az Ős Kaján -runon paikka Vér és arany -kokoelmassa on välittömästi Rózsaliget a Pusztán -runon jälkeen. Lukija, joka lukee Vér és arany -kokoelmaa, elää Az Ős Kaján -runoa aloittaessaan vielä edellisen runon kuvissa, ja niin hän epäilemättä tulkitsee Az Ős Kaján -runon lyyrisen minän vieraan, joka saapuu "musiikkilaitte mukanaan, lauluisasti" Rózsaliget a Pusztán -runon vieraan kaltaiseksi paholaishahmoksi. Ja hän vahvistuu tässä tul-

1 Suurella alkukirjaimella kirjoitettu "Puszta" on monimielinen kuva. Se näet ei ole ainoastaan "autioma" suurella alkukirjaimella vaan myös "Pusta", siis nimitys Unkarille. Näin siis runon minän elämä on ollut elämistä autiomaassa ja Unkarissa.

kinnassaan, kun hän kokoelman seuraavan sikermän runossa Pénez a remeteségben jälleen kohtaa kiusaajan, jonka tuloon on liitetty musiikin kuuluminen. Näin Az ős Kaján -runon konteksti VÉR és arany -kokoelmassa tukee niitä tulkintoja, joiden mukaan "Vanha peijooni" on negatiivinen hahmo. Ja edelleen on huomattava, että runoilijan itsensä tulkinta, jonka mukaan pohdittu hahmo on "elämä tai runous, jos niin halutaan" (ks. Földessy 1949, 69) ei suinkaan välttämättä merkitse enää VÉR és arany -kokoelmassa myönteisesti nähtyä asiaa. Vaan "elämä" on siinä myös se tila tai miljö, jota minä on ollut paossa ja johon hän joutuu palaamaan kiusaukseen lankeamisensa jälkeen.

Juudas Iskariot on niitä Evankeliumien hahmoja, jotka saavat Adyn tuotannossa osakseen paljon myötätuntoa ja ymmärtämystä (vrt. Vezér 1969, 214). Tämän voi nähdä osana Adyn kauden tuotannossa ilmenevää yleistä tendenssiä korottaa rikollisena pidetyt ja yhteisön ulkopuolelle joutuneet. Adyn novelleissa on useitakin Juudaksen puolustuksia. Vuodelta 1905 olevassa novellissa Született Betlehemben Júdás ("Syntyi Betlehemissä Juudas") sepitetään Juudaksen petokselle sen ymmärrettäväksi tekevä peruste. Novellissa näet kuvataan, miten Jeesus ja Juudas muka ovat syntyneet samaan aikaan ja samassa paikassa ja miten Juudakselle kuuluva kunnia on sattumalta luisunut Jeesuksen osaksi. Novellin valossa Juudaksen petos näyttäytyy Juudaksen kostoksi siitä, että Jeesus oli saanut elää elämän, joka oikeastaan kuului hänelle (ks. Ady 1977 b, 366-369). Vuodelta 1907 olevassa novellissa Pünkösöd hiteles története ("Heluntain luotettava historia") taas Juudas asetetaan Jeesuksen kaikkien muiden opetuslasten yläpuolelle, siksi opetuslapsiksi, joka pystyi "käyttämään myös omaa päätään ja olemaan epäilevä" (ks. Ady 1977 b, 615-617). Tämä luonnehdinta on varsin samankaltainen kuin Yeatsin näytelmässään Calvary esittämä näkemys, jonka mukaan Juudasta luonnehtii Jeesuksen muihin oppilaisiin verrattuna omavaraisuus (ks. Bloom 1970, 311).

Juudaksen petoksen tarina, joka on kuvattu esim. Matt. 26:nnessa sopii sellaisenaan havainnollistamaan VÉR és arany -kokoelman lyyrisen minän vaiheita. Juudakseen minä voi samastua; nyt hänen ei tarvitse esittäytyä käänteiseksi hahmoksi niin kuin silloin, kun VÉR és arany -kokoelmassa havainnollistetaan lyyristä minää viittaamalla Jeesukseen mammonan houkutuksissa. Juudaksen kavallus -aiheen sisältämä subtekstisyyden mahdollisuus on käytetty hyväksi runossa Júdás és Jézus, jossa

lyyrinen minä esittäytyy lukijan järkytykseksi Jeesuksen myyneeksi Juudakseksi.

Júdás és Jézus -runo ilmestyi alun perin vuonna 1906, Budapesti Napló -lehdessä 11.3., nimellä Júdás köve ("Juudaksen kivi"), ja se siis sisältyy myös Vér és arany -kokoelmaan. Juudas-subtekstin asema Júdás és Jézus -runossa on olennaisesti erilainen kuin Adyn novelleissa. Nyt Juudas ei ole aiheena vaan kuvana, jolla valaistaan lyyrisen runon aihetta, minää. Ja nyt Juudasta ei nähdä väärinymmärrettynä suuruutena vaan tällä kertaa aktualistetaan Evankeliumit: Juudakseen viitataan Jeesuksen kavaltajana. Adyn novellien Juudas-alluusiot eivät toteuta Vuorisaarnasta saatua struktuuria, kun taas Júdás és Jézus -runossa lyyrinen minä samankaltaistetaan Juudaksen kanssa nimenomaan Vuorisaarnasta saadun struktuurin puitteissa: myös lyyrisen minän on täytynyt kääntyä pois Jeesuksesta sen takia, että hänen sydämensä on kiinnittynyt maalliseen. (Vrt. Makkai 1927, 73.)

Lyyrisen minän poiskääntyneisyyttä Jeesuksesta ja Jeesuksen sijaan astunutta uutta valtiasta, joka on samalla luopumisen syy, kuvaillaan runon kolmannessa ja neljännessä säkeistössä. Minä vetää rajan itsensä ja Jeesuksen sekä Jeesuksen edustaman taivaallisen valtakunnan välille. Minän elämän uusiksi suunnannäyttäjiksi esitetään runoilijana oleminen ja rakastettu nainen, tämänpuoleisen edustajat:

S eladtalak, én fejedelem,
Mert az Elet az én szerelmem,
Mert és is álmodok nagyot:
Költő vagyok.

Nem hallgatom zsoltáros ajkad,
nem kell szép, égi birodalmad.
Selymet, pénzt akar egy leány,
Vár, vár reám.

("Ja olen myynyt sinut, minun ruhtinaani, / sillä Elämä on minun rakauteni, / sillä minäkin unelmoin suuria: / olen runoilija. // En kuuntele psalmisia huuliasi, / en tarvitse kaunista, taivaista valtakuntaasi. / Silkkä, rahaa tahtoo eräs tyttö, / hän odottaa, odottaa minua.")

1800-luvun loppupuolelta lähtien kirjallisuudessa on oltu kiinnostuneita Juudaksen petoksesta lähinnä predestinaatio-kysymyksen kannalla: toimiko Juudas omasta vapaasta tahdostaan. (Ks. Frenzel 1970, hakusana

"Juudas Ischariot" ja Guer-Siegel 1964, 219-220.) On askarruttavaa todeta, että tämä näkökulma Juudas aiheeseen ei tule kalvinistisuutta paljossa edustavan Adyn tuotannossa esiin muuta kuin Júdás és Jézus -runon viidennessä säkeistössä: predestinaatio-näkökulman lyyrisestä soveltamisesta on näet nähdäkseni kysymys siinä, kun lyyrinen minä, uusi Juudas, syyttää luopumisestaan "Elämää":

Galád vagyok? Galád az Elet.
 Btve miért nincs az Igének?
 Vággyal, kínnal miért gyötör
 Pénzes gyönyör?

("Olenko halpamainen? Halpamainen on elämä. Miksi Sanalla ei ole viehätystä? / Miksi kiusaa kaipuulla, tuskalla / rahakas hurma?")

Júdás és Jézus -runo on sikäli samanlainen, tavallaan jatkoa, Varhaistuotannon Azuba-runolle, että molemmissa katsotaan elämän vaatimusten noudattamisen ja Jeesuksen seuraamisen sulkevan toisensa pois. (Szabó 1945, 95.) Mutta Júdás és Jézus -runon puhujan suhtautuminen Jeesuksen seuraamiseen on kokonaan toisenlainen kuin Azuban kuuluttama näkemys. Varhaistuotannon mutkattoman vihaamisen sijalla on nyt kokonaan toisenlainen suhtautuminen.

Júdás és Jézus -runon muoto on katkonainen ja levoton. Sen puhe on puhuttelujen katkomaan, säkeiden pituus vaihtelee suuresti, ja runon tavurytmi on milloin nousevaa, milloin laskevaa. (Király 1972 I, 384.) Runon muoto välittää osaltaan minän tuskallista tilannetta, hänen ristiriitaisuuttaan ja kodittomuuttaan. Runon minä, uusi Juudas, ei ole luopumisen kautta voinut siirtyä uuteen maailmaan, vaan luopuminen entisestä on merkinnyt hänelle astumista 1900-luvun ihmisen tyyppilliseen tilanteeseen, jossa menneisyys tunkeutuu häiritsevästi nykyisyyteen. Minä on luopunut yhteydestään Jeesukseen, mutta tämä yhteys elää hänessä edelleen, hän kaipaa sitä. Tahdollaan ja asenteillaan minä on kiinnittänyt itsensä uuteen yhteyteen, mutta hänen olemuksensa emotionaalinen puoli ei ole suostunut liikahtamaan entisiltä sijoiltaan.

Adyn tuotannossa on jo Júdás és Jézus -runoa varhempi sellainen teksti, jossa kuvataan Juudas-subtekstin avulla minän kipeää olemista yhtä aikaa sekä entisen että uuden jumalan yhteydessä (vrt. Bustya 1977, 1225). Vuodelta 1905 olevaan Buddha temploma vár -novelliin näet

sisältyy runo, jossa minä elään edeltäkäsini, luopumisen kipeyttä ja orpoutta kokien, ne vaiheet, joista Júdás és Jézus -runossa puhutaan menneisyytenä ja nykyisyytenä. Runon "uskon myymisen" kuva liittyy siihen Juudas-subtekstin, siinä ikään kuin kuiskataan sama, mikä vuotta myöhemmin sanotaan suureen ääneen:

Egy világot hagyok el,
Egy életet, egy múltat,
Ma elhagyom a vágyat,
a kínzót, a borultat.
En ma új istent kapok
Es eladom a hitet.
Megtanulom a mosolyt,
Hallott leszek és hideg.

("Jätän maailman / elämän, menneisyyden, / jätän tänään kaipuun, / kiduttavan, murheellisen. / Saan tänään uuden jumalan / ja myyn uskon, / opettelen hymyn, / minusta tulee kuollut ja kylmä.")

A nagy Péntzárnok -runo ilmestyi alun perin Budapesti Napló -lehdessä 13.10.1907. Myös tässä runossa minän liittyneisyys mammonaan on Jeesuksen opetuksen mukaista. Mutta erona edellä käsiteltyihin runoihin on se, että nyt ei valaista minän ja mammonan suhteen menneisyyttä tai nykyisyyttä, vaan A nagy Péntzárnok -runo on visio tulevasta tilinpäätöksestä. Aiheen erilaisuuden mukaista on, että A nagy Péntzárnok -runon tarkastelu paljastaa uusia piirteitä Vuorisaarnan esiintymisestä Adyn lyriikan subtekstinä.

Matteuksen evankeliumin kuudetta lukua, johon Jeesuksen opetus maallisesta omaisuudesta sisältyy, voi pitää kokonaisuutena opetuksena siitä, kuinka tulee käyttäytyä sen, joka haluaa omakseen tuonpuoleisen palkkion. Vastaesimerkkeinä Jeesus kuvailee myös tämänpuoleista palkkiota etsivien ihmisten käyttäytymistä ja toteaa kuvausjaksojen päätteeksi, yhteensä kolme kertaa: "He ovat saaneet palkkansa." Loppukaneetti tähdentää, että maallisella ihmisellä ei ole muuta palkkaa kuin vain sen maanpäällisen antama ilo, mihin hän on sydämensä kiinnittänyt, kun taas vanhurskaalla ihmisellä on edessään taivainen palkanmaksu.

Matteuksen evankeliumin kuudes luku on vaikuttanut A nagy Péntzárnok -runoon kuvauksena maalliseen kiinnittyneen ihmisen kohtalosta. Runossa mammonaan kiinnittynyt lyyrinen minä pohtii elämänsä

tulevaa tilinpäätöstä. Hän kuvittelee itselleen käyvän juuri niin kuin Jeesus kuvailee käyvän sille, joka on kiinnittynyt maalliseen. Runon visiossa hirvittävä "Suuri kassanhoitaja" syyttää ensin minälle kultaa, sitä, minkä hankkimiseen minä on elämänsä pyhittänyt, ja julistaa minän sitten kuoleman omaksi, mihin kauhukuvaan, kuilun partaalla olemiseen, runo päättyy. Rakenteellisesti ja samalla aineksen kannalta tekstejä yhdistää se, että Jeesuksen toistuvan toteamuksen vastineena runossa on se, että "Suuri kassanhoitaja" ilmoittaa minälle kahdesti kysymyksessä olevan palkanmaksamisen.

Kuusisäkeistöisen runon neljännen ja viidennen säkeistön seikkaperäisempi tarkastelu paljastaa vielä uutta subtekstisyyden kannalta:

"Itt a napszám, mert sokat sirtál.
Itt a vérdij, hogy magyar lettél.
Itt a pénz, mert sokat nóráztál,
Sokat szerettél."

"Nagyon hittél, nagy fizetést kapsz.
Elpoklosodtál: itt a bére.
Itt a kínod, itt a reményed
S a szived vére."

("Tässä päiväraha, koska olet itkenyt paljon. / Tässä veriraha siitä, että sinusta on tullut unkarilainen. / Tässä raha, koska olet laulanut paljon, / olet paljon rakastanut." // "Olet uskonut suuresti, saat suuren palkan. / Olet tullut Helvetin omaksi: tässä sen palkka. / Tässä tuskasi, tässä toivosi / ja sydämesi veri.")

Siteeratassa katkelmassa tulee esiin taas 1. Korinttolaiskirjeen 13. luku, nyt sen loppu, jossa mainitaan kolmena ikuisesti pysyvänä asiana usko, toivo ja rakkaus. Paavalin esitys on vaikuttanut Adyn runoon, Adyn runolla on Korinttolaiskirjeeseen läpinäkymätön suhde. Sen sijaan läpinäkyvä suhde Adyn tekstillä on siihen kristilliseen käsitykseen, jonka mukaan nimenomaan usko, toivo ja rakkaus ovat suurimmat hyveet (vrt. Saarisalo 1975, hakusana "hyve").

1. Korinttolaiskirjeen 13. luvun lopun esiintulo lyriikassa on odotuksenmukaista: onhan kyseisen raamatunluvun päätös lyyrisesti mitä tehoavin. Eikä olekaan vaikea löytää tämän vuosisadan keskeisestä lyriikasta esimerkkejä Paavalin lyriikan hedelmöittävästä vaikutuksesta. Se tulee esiin esim. Eliotin runossa East Coker, jossa Paavalin opetusta uskosta,

toivosta ja rakkaudesta tuetaan lyyrisen minän kokemuksella elämästä (ks. Eliot 1963, 200). Lähemmä uskon, toivon ja rakkauden esiintymistä Adyn runoudessa tulee näiden kuvien esiintyminen Paul Claudelin runoelman *La Cantate à trois voix* osassa *Cantique du Peuple divisé*, jossa myös usko, toivo ja rakkaus aktualistuvat kristillisinä hyveinä (ks. Claudel 1967, 348-352). Mutta sen sijaan, kun usko, toivo ja rakkaus esiintyvät Claudelin runossa uhatun kansakunnan tukipilarina ja selkärangana, seikkoina, jotka turvaavat jatkuvuuden, ne Adyn runossa menettävät katoamattomuutensa, muutetaan kullaksi, eivätkä ne voi pelastaa kuolemalta, niin kuin A nagy Péntárnok -runon viimeisestä säkeistöstä ilmenee:

"Eredj." (Szólott a nagy Péntárnok
És én nem bírtam elinalni.)
"Ki vagy fizetve, béna koldus
S most meg fogsz halni."

("Mene." (Sanoi suuri Kassanhoitaja / ja minä en kyennyt liikautamaan.) Olet saanut palkkasi, rampa kerjäläinen / ja nyt tulet kuolemaan.")

4.4. Jeesus runoilijana

Jeesus aktualistuu runoilijana Adyn tarkasteltavana olevan kauden lyriikan kolmessa tekstissä: runoissa *Júdas és Jézus, Egy csúf rontás* ("Inhottava kirous") ja *Pap vagyok én* ("Minä olen pappi"). Kaikki kolme tekstiä ovat vuodelta 1906, ja ne ovat ilmestyneet alun perin *Budapesti Napló* -lehdessä. Kaikki kolme sisältyvät myös *Vér és arany* -kokoelmaan, tosin eri sikermiin. *Egy csúf rontás* -runossa on aiheena lyyrisen minän kirottuna oleminen, ja niin se sijoittuu luontevasti A magyar messiások -sikermään: kirottuna oleminen on *Vér és arany* -kokoelman vapahtajien keskeisiä ominaisuuksia. *Pap vagyok én* -runon pohdiskelu minän papillisuudesta ei liity kokoelman valta-aiheisiin, ja vastaavasti runo on sijoitettu teoksen päättävään heterogeeniseen A holnap élébe -osastoon. *Júdas és Jézus* -runo lopulta, kuten jo edellä on käynyt ilmi, on minän ja mammonan suhdetta valaisevana sijoitettu *Mi urunk: a Pént* -sikermään.

Júdas és Jézus -runossa lyyrinen minä, uusi Juudas, on runoilija, jolle Jeesus on ollut esikuvallinen kirjailija. Tältä kannalta on kiinnostavaa todeta, että Adyn *Pünkösöd hiteles története* -novellissa Juudas

Iskariotin hahmossa tähdentyy vastaanottavaisuus kauneudelle ja suuruus puhujana. Jo heti novellin alussa (ks. Ady 1977 b, 616) Juudas saa esteettisen ihmisen viitan: "Mutta ennen muuta Juudas, tämä kriittinen ja pöyhkeä henki, oli ... aivan hulluna kauniiseen." Novellin lopulla kuvataan (ks. ibid, 617), miten Pyhän hengen saaneet Jeesuksen oppilaat aloittavat julistustyönsä. Kertomuksessa Juudaksen puolustuspuhe Jeesukselle pelastaa Jeesuksen muiden oppilaiden käsistä jo karkaamassa olleen tilaisuuden. - Heti Júdás és Jézus -runon alussa minän ja Jeesuksen suhde valaistuu runoilija-oppilaan ja suuren mestarin välisenä suhteena:

Dühödt, lázongó szívverésem
 Golgotai bazaltra vésem.
 Krisztus, poétám, szent Alak,
 Eladtalak.
 Enyém volt minden álmodásod¹
 En voltam a lelked, a másod,
 Megkoszorúztam a fejed,
 Szerettelek.

("Kiukkuisen, kapinoivan sydämensykkeeni / kaiverran Golgatan basalttiin. / Kristus, runoilijani, pyhä Hahmo, / olen myynyt sinut. // Minun olivat sinun kaikki unelmiasi, / minä olin sielusi, kopiosi, / seppelöin pääsi, / rakastin sinua.")

Júdás és Jézus -runossa Jeesukseen runoilijana suhtaudutaan ihailevasti. Kokonaan toisenlainen on asenne Egy csúf rontás -runossa, jossa minän kirottuna oleminen ilmenee siten, että hän ei pysty vapautumaan siitä runousopista, jota Vuorisaarna toteuttaa. Egy csúf rontás -runossa minä vastustaa Jeesusta runoilijana, vähättelee Jeesuksen tapaa ilmaista, pyrkii pääsemään siitä eroon. Jeesuksen runous nähdään tässä tekstissä sovinnaisena ja vanhentuneena tapana puhua, ja sen vastakohtaksi asetetaan "sielu, jonka puhe on apolloonisen rohkeaa". Lyyrinen minä samastuu kauden tuotannossa usein Apolloniin, ja tätä on pidetty Nietzscheen vaikutuksena, tarkemmin sanottuna Nietzscheen tuotannon väärinymmärtä-

1 Tässä tutkimuksessa käytetyssä Adyn koottujen runojen kriittisessä laitoksessa on "álmodásod"-kuvan sijalla "áldomásod". Tämän kontekstiin sopimattoman kuvan ("harjakaiset") huomaa painovirheen tulokseksi, kun katsoo kyseisen runon tekstiä mistä tahansa. Vér és arany -kokoelman sisältävästä aikaisemmasta laitoksesta. (Ks. esim. Ady 1965, 133.)

misen seurauksena: Adyn on arveltu sekoittaneen toisiinsa dionyysisen ja apolloonisen (ks. Szabó 1945, 43-44). Näin Egy csúf rontás -runossa vastustus suuntautuu Evankeliumeihin ja ihailu taas antiikin mytologiaan:

Szűz borzongások, pompás szavak,
 Űj, nagy látások királyfia volnék
 S lelkemen, szép, pogány lelkemen
 Egy csúf rontás ül, pusztít, bitorol még.

Jaj, hányszor csupán krisztuskodok
 S minden igém kenetesen terül szét.
 Jaj, hogy elfut tollam alól,
 Ami igaz, ami esztelenül Szép.

Pedig a Szó nekem ópium,
 Pogány titkokat szívhatok belőle
 S új részegség vagy új gondolat
 Nekem nem új: régiek temetője.

Finom, dalos titkokkal tele
 A lelkem. S mégse apollói bátor,
 Mégse merek. Es úgy dalolok,
 Mint egy ósdi, telt szájú prédikátor.

("Neitseellisten puistatusten, upeiden sanojen, / uusien suurten näkyjen prinssi olisin, / ja sielullani, kauniilla, pakanallisella sielullani / istuu inhottava kirous, tuhoaa, pitää minua omanaan vielä. // Voi, miten usein olen vain Kristusta / ja kaikki sanani hajaantuvat teeskennellyn uskonin-toisina. / Voi, miten pakeneekaan kynäni alta se, / mikä on totta, mikä on järjettömän Kaunista. // Vaikka Sana on minulle ooppiumia, / voin imeä siitä pakanallisia salaisuuksia / ja uusi juopumus tai uusi ajatus / ei ole minulle uusi: vanhojen hautausmaa. // Suuriarvoisia, lauluisia salaisuuksia on täynnä / sieluni. Ja kuitenkin se ei ole apolloonisen rohkea, / kuitenkin en uskalla. Ja laulan niin kuin / vanhentunut, täyteläis-huulinen saarnaaja.")

Egy csúf rontás ja Júdás és Jézus -runo ovat otollinen kohde soveltaa Harold Bloomin näkemystä, jonka mukaan kirjallinen vaikutus ilmenee ennen muuta uuden kirjailijan kapinana aikaisempaa suurta kirjailijaa, edeltäjää, vastaan. Bloomin vaikutus-käsityksen valossa Egy csúf rontás ja Júdás és Jézus -runot todistavat siitä, että Vuorisaarnan Jeesus on Adylle suuri edeltäjä, kirjallinen kiinnekohta, se runoilija, jota vastaan kapinoimalla Ady pyrkii kasvamaan omaan mittaansa, saamaan omat lahjansa käyttöön.

Bloomilaisista lähtökohdista Egy csúf rontás -runon voi nähdä uuden runoilijan kapinointina kirjallista "isäänsä" vastaan. Runo on ponnistelua vapautua kahleeksi käyneistä perhesuhteista. Vapautumisen nimissä runossa hyökätään isähahmon runousoppia vastaan ja julistetaan vastaavasti uutta runousoppia, lietsotaan itseä toisenlaiseen ratkaisuun. Bloomin näkemysten valossa Adyn runossa ylistetään pakanuutta sen tähden, koska Jeesus vastusti pakanuutta ja suositteli sen sijaan sitoutumista Raamattussa ilmoitettuun Jumalaan. Vastaavasti Adyn runossa halveksitaan "teeskenneltyä uskonintoa" sen tähden, koska Vuorisaarnan puhe on uskonnollisesti motivoitua, koska se on puhetta Jumalan valtakunnan puolesta.

Harold Bloomin näkemyksen läpi katsottuna on samantekevää, onko kirjallinen isä uudelle kirjailijalle sympaattinen, epäsympaattinen vai kenties neutraali. Uuden runoilijan on näet joka tapauksessa vastustettava edeltäjänsä. Nousevalla runoilijalla ei ole muuta tietä, hänen kohtalonaan on toimia revisionistina edeltäjänsä nähden. Tältä kannalta katsottuna Júdás és Jézus -runon kolmas säkeistö saadaan aivan uuteen valaistukseen. Nyt huomataan, miten syvästi perustellun totuuden lyyrinen minä lausuu, kun toteaa, että hänen on täytynyt kavaltaa mestarinsa siitä yksinkertaisesta syystä, että hänkin on runoilija:

S eladtalak, én fejedelmem,
Mert az Elet az én szerelmem,
Mert én is álmodok nagyot:
Költő vagyok.

("Ja olen myynyt sinut, minun ruhtinaani, / sillä Elämä on minun rakkauteni, / sillä minäkin unelmoin suuria: / olen runoilija.")

Pap vagyok én -runossa Vuorisaarna on läsnä monella tapaa. Lukijan huomio kiinnittyy Vuorisaarnaan viimeistään runon kolmannessa säkeistössä:

Korcs hegyi-beszéd minden dalom
S a hitem: egy pogány hatalom.

("Kaikki lauluni ovat vinksahaneita vuorisaarnoja / ja uskoni on: pakanallinen valtakunta.")

Tämäkin säkeistö innostaa bloomilaiseen tulkintaan. "Vinksahantut"-attribuutti "vuorisaarnan" edessä viestii Vuorisaarnan Jeesuksen ja Adyn välillä olevasta negatiivisesta, siis kirjallisesti merkityksellisestä, vaikutussuhteesta. Vuorisaarna on Adylle negatiivinen malli, teksti, jota hän omalla lyriikallaan pyrkii "lukemaan väärin". Säkeistön jälkiosa havainnollistaa, ilmentää tätä väärinlukemista: lyyrinen minä esittää omaksi uskokseen "pakanallisen valtakunnan" ja aktuaalistaa näin poleemisesti Vuorisaarnan runoilijan uskon taivaalliseen valtakuntaan.

Kolmannen säkeistön kytkentä motivoi lukijaa pohtimaan runon suhdetta Vuorisaarnaan. Ja tulos on antoisa. Adyn runon näet huomaa noudattelevan Vuorisaarnan antiteettista esitystapaa. Vuorisaarnassa peräkkäisten väitteiden välillä on usein antiteettinen suhde, ja samaan tapaan Pap vagyok én -runon peräkkäiset säkeet ovat toisiinsa nähden tavallisesti teesin ja antiteesin suhteessa. Esimerkiksi siteeraan runon neljänestä säkeistöstä loppuun:

Jószágom, pénzem nincsen nekem
S mégis a Pénzt, a Pénzt hirdetem.

S egyszer, életem csúnya fokán,
Pap akartam lenni Kalocsán.

Rómához állott, kicsi hija,
Prédikátorék pogány fia.

Oh, hazugságnak örök tora:
Pap vagyok én, léha cimborá.

Pogány rímek, muzsikák között
Szomjazok valami örököt.

Pokollal lelkem alig rokon,
Mennyet várok nagy mámorokon.

Almom az Ige, az Ud, az Ut:
Be hazug élet, óh, be hazug.

("Minulla ei ole omaisuutta, rahaa / ja kuitenkin julistan Rahaa, Rahaa.
// Ja kerran, elämäni rumassa vaiheessa, / halusin olla pappi Kalocsassa.
// Oli vähällä liittyä Roomaan / saarnaajien pakana-poika. // Oi, valheen ikuiset peijaiset: / olen pappi, siveetön heppu. // Pakanallisten riimien, musiikkien keskellä / janoan jotain ikuista. // Sieluni on tuskin sukua helvetille, / odotan taivasta suurten hurmien hetkinä. // Unelmani on Sana, Autuus, Tie: / mutta valhetta on elämä, voi, mutta valhetta.")

Runon viimeinen säkeistö varmistaa lukijan huomion kiinnittymisen runon esityksen ja Jeesuksen puhettavan väliseen samankaltaisuuteen. Siinä lukija johdatetaan ajattelemaan Jeesuksen usein toistettavia sanoja Johanneksen evankeliumin 14. luvusta, joiden mukaan Jeesus on tie, toisuus ja elämä (ks. myös Földessy 1949, 69). Lukija tulee tietoiseksi siitä, että lyyrisen minän puhe muistuttaa Jeesuksen puhetta. Runon ilmestyessä Budapesti Napló lehdessä lukijoita johdatti hahmottamaan runon minää raamatulliseksi myös runon nimi, sillä tuolloin runon otsikkona oli "Aronok ivadéka" eli "Aaronien vesa".

Adyn Jeesuksen runoilijana aktuaalistavat runot kielivät erityisen selvästi siitä, että Vuorisaarna on ollut Adylle tärkeä kirjallinen malli. Harold Bloomiin tukeutuen voidaan väittää suorastaan Vuorisaarnan Jeesuksen olleen Adylle kirjallinen isä, runoilija, jonka tuotanto jatkaa Adyn lyriikassa elämäänsä negatiivisen reaktion kautta tislautuneena.

Antiteettinen ilmaisutapa, joka Pap vagyok én -runossa yhdistyy Vuorisaarnaan, on Adyn lyriikan keskeisiä ja tunnusomaisia tyylikeinoja (ks. esim. Vezér 1969, 148-149 ja Schöpflin 1945, 32). Pap vagyok én -runon säe "Korcs hegyi-beszéd minden dalom" rohkaisee osaltaan tutkijaa asettamaan uuden kysymyksen: onko Adyn lyriikan antiteettisyys yhdistettävä yleensäkin Vuorisaarnaan, onko Adyn lyriikan antiteettinen esitystapa lähinnä Vuorisaarnan vaikutusta. Myönteisen vastauksen antaminen tähän kysymykseen voi tuntua ehkä pelottavankin uudelta näkemykseltä, mutta toisaalta on todettava, että kysymyksessä ei olisi kuitenkaan pohjimmiltaan mikään suuri yllätys, sillä jo ennestään tiedetään, että saarnaperinne yleensä on vaikuttanut Adyn lyriikan ilmaisutapaan (ks. esim. Király 1972 I, 203).

Myönteisen vastauksen antamista tukee se, että tämän tutkimuksen mittaan on saatettu osoittaa Vuorisaarnan olevan hyvinkin totaalisesti läsnä Adyn lyriikassa. Adyn lyriikan antiteettisen ilmaisutavan palautumisessa ennen muuta Vuorisaarnaan, ei olisi kysymys itse asiassa sen kummemmasta kuin siinä, että Vuorisaarnan opetus onnellisista voi toimia Adyn kokonaisen runon mallina tai kuin siinä, että Vuorisaarnan opetus rahasta saattaa tulla Adyn lyriikassa kokonaisen sikermän struktuuriksi. Ja myönteisen vastauksen antamista tukee myös Adyn lyriikan ja Vuorisaarnan Jeesuksen suhteen tarkasteleminen Harold Bloomin vaikutuksesta esittämien näkemysten valossa: on vain luonnollista, että Vuorisaarnan vaikutus näkyy niinkin laaja-alaisena asiana kuin antiteettisen ilmaisu-

tavan yleistymisenä koko Adyn lyriikan tunnusomaiseksi piirteeksi, koska kerta Vuorisaarnan Jeesus on Adyn "kirjallinen isä".

5. Muita subtekstejä

5.1. Jeesuksen suhde opetuslapsiin

Jeesuksen suhde opetuslapsiin tulee esiin Adyn tarkasteltavana olevan lyriikan kahdessa tekstissä: runoissa Akiknek dajkája vagyok ("Joiden imettäjä olen") ja Az elbocsájtott légió ("Vapautettu legioona"). Molemmat tekstit ovat vuodelta 1907: alun perin edellinen ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 3.2., jälkimmäinen samassa lehdessä 3.11. Molemmat sisältyvät VÉR és arany -kokoelmaan: ne on sijoitettu miltei peräkkäisiksi runoiksi päätössikermään A holnap élébe.

Sekä Akiknek dajkája vagyok että Az elbocsájtott légió -runossa Jeesuksen ja opetuslasten suhteella valaistaan allusiivisesti minän suhdetta runoihinsa. Runot ovat minälle niin kuin opetuslapset Jeesukselle: runot varttuvat yhteydessä minään, ja niiden tehtäväksi tulee saattaa minän opetus voittoon. Akiknek dajkája vagyok -runossa minän runo-lapsien allusiivinen yhteys valaistuu erityisesti nelisäkeistöisen runon kolmannessa säkeistössä, jossa lukijan mieleen palautetaan, miten opetuslapset Jeesuksen kuoltua osoittavat teoillaan oivaltaneensa Jeesuksen messiaanisuuden:

Dajka vagyok, bõ, magyar emlõs.
No, sok rím-pólyás, gyõnge gyermek,
Gyertek hát a melleme, gyertek.

Szívjátok el sok-vérû szómat,
Tanuljátok el az erõmet.
Igy nõnek a a kicsik, így nõnek.

S ha duzzadt emlõm elfonnyad majd,
Ugye, kis rímes aprószentek,
Utólag majd királya kentek?

S bámulom majd a daliákat,
Kik nõttek az én szívem kosztján,
En, száraz dajka, agg oroslán.

("Olen imettäjä, runsas, unkarilainen nisäkäs. / No, monet riimi-kapaloiset, heikot lapset, / Tulkaapa rinnoilleni, tulkaa. // Imekää verevää sanaani, / Oppikaa minun voimani. / Näin kasvavat pienet, näin kasva-

vat. // Ja jos paisuneet rintani kuihtuvat, / sopiihan, pienet riimilliset pyhimykset¹, että voitelette minut sitten jälkeinpäin kuninkaaksi? // Ja tuijotan ällistellen sitten urhoja, / jotka ovat kasvaneet minun sydämeni muonalla, / minä, kuiva imettäjä, vanha leijona."

Jo runon ensimmäiset säkeistöt häiväyttävät lukijan mieleen Jeesuksen opetuslasten kuulemaa opetusta. Kun minä kutsuu ensimmäisessä säkeistössä runo-lapsiaan, lukija muistaa, miten Jeesus pyysi opetuslapsiltaan, että nämä sallisivat lasten tulla hänen tykönsä (ks. esim. Mark. 10: 13-14). Toisen kerran minää verrataan allusiivisesti Jeesukseen, kun lukijan mieleen palautetaan toisessa säkeistössä, miten Jeesus kehottaa seuraajiaan ottamaan häneltä opiksi sen, että hän on hiljainen ja nöyrä sydämel-tään (ks. Matt. 11: 29). Näin Akiknek dajkája vagyok -runossa minän ja hänen runojensa suhdetta verrataan kolmesti, kolmessa säkeistössä perä-käin, Jeesuksen ja hänen oppilaittensa suhteeseen. Viimeisessä säkeistö-sä ei ole enää uutta minää Jeesukseen rinnastavaa metaforaa, mutta läpi-näkymättömänä yhdistäminen jatkuu: minän metaforana esiintyvä "leijona" on näet kristillisyydessä Kristuksen embleemi (ks. Vries 1974, hakusana "lion").

Vér és arany -kokoelma tuo Adyn runouteen muun muassa sen uuden piirteen, että sen runoissa on esillä teoksen ja lukijan välinen suhde. On arveltu, että yhtenä syynä tämän uuden piirteen ilmaantumiseen on se suuri huomio, jonka Új versek -kokoelma herätti. Askarruttavat koke-mukset oman teoksen vastaanotosta olisivat näin vapauttaneet Adyn käsit-telemästä runoissaan pelkästään tekijän ja tekstin välistä suhdetta. Aihe tulee Vér és arany -kokoelmassa esiin ainakin runoissa Mátyás bolond diákja ("Mátyásin hullu opiskelija") ja Az elbocsájtott légió. (Ks. Balogh 1976, 64-66)

Az elbocsájtott légió -tekstissä runoja verrataan taisteleviin sotilai-siin. Aihe oli jo Adyn aikana perinteellinen Unkarin lyriikassa, sillä tämä vertaus tunnettiin hyvin Sándor Petőfin runosta Rongyos vitézek ("Repa-laisia sotureita"). Runojen vertailussa tähdentyy runo-sotilaiden erilainen

1 "aprószenek" tarkoittaa unkarin kielessä varsinaisesti niitä pienokai-sia, jotka kuningas Herodes surmautti (ks. Juhász, hakusana "apró-szenek"). Akiknek dajkája vagyok -runoon, jossa tähdentyy runojen elämä minän jälkeen, on tätä sanakirjan antamaa merkitystä mahdoton so-veltaa. Pikemmin kuin yhdyssanan merkitys, Adyn runossa tuntuu hyö-dyntyvän sen osien apró ("pieni") ja szent ("pyhimys") merkitys.

suhde lyyriseen minään: Adyn runon minälle on tärkeää hänen oma jatkuvuutensa runojen kautta, kun taas Petöfin runon minälle runot ovat ennen muuta taistelutovereita, minää ei kiinnosta, jäävätkö runot taistelemaan hänen jälkeensä. (Vrt. Balogh 1976, 64-65 ja Földessy 1949, 56.)

Petöfin runon minän suhde runo-sotilaisiin käy ilmi esim. sen neljännestä, viidennestä ja kuudennesta säkeistöstä:

Ott állok én is a csatában
Katonáid közt, századom!
Csatázok verseimmel ... egy-egy
Harcos legény minden dalom.

Rongyos legények, de vitézek,
Mind bátran harcol, bátran vág,
S a katonának bátorsága
Teszi díszét, nem a ruhák.

S nem kérdem én, hogy költeményeim
Túlélnek-e majd engemet?
Ha el kell esniök talán e
Csatában: ám hadd essenek.

("Siellä seison taistelussa minäkin / sotilaittesi keskessä, komppaniani! / Taistelen yhdessä runojeni kanssa ... kukin lauluni on yksi soturi-nuorukainen. // Repalaisia nuorukaisia, mutta rohkeita, / he kaikki taistelevat rohkeasti, urheasti lyövät, / ja sotilaan kaunistus / on rohkeus, eivät vaattet. // Enkä minä kysy, jäävätkö runoni / elämään minun jälkeeni? / Jos niiden kenties on kaaduttava / taistelussa: niin kaatukoot sitten.")¹

Toisin kuin Petöfin runon minä Az elbocsájtott légió -runon minä asettaa toivonsa siihen, että hänen runonsa tulevat jatkamaan hänen toimintaansa. Tämän mukaisesti Az elbocsájtott légió -runon alkutilanteena on minän tomivuus ja runojen lepo, kun taas runon lopputilanteessa minä on täysin passiivinen ja hänen runoistaan on tullut aktiivisia (ks. Balogh 1976, 73). Kun toisaalta tietää, että Vér és arany -kokoelman minä on messiaaninen minä, ei voi olla huomaamatta, että Az elbocsájtott légió

1 Az elbocsájtott légió -runossa "runo-sotilas" kuvaa kertaava "unelmien sotajoukko" on myös mielenkiintoinen subtekstisyyden kannalta. "Unelmien sotajoukko" -kuva näet esiintyy myös Adyn välittömän edeltäjän Jenő Komjáthyn lyriikassa, runossa Kérdés ("Kysymys"). Ja edelleen "unelmien sotajoukko" -kuva esiintyy Baudelairin runossa Le poison. (Földessy 1949, 67-68.)

-runon taiteelliset luomuksensa matkaan lähettävä minä on rinnastettu opetuslapsensa lähetystyöhön lähettävään Jeesukseen:

Katonáimat elbocsájtom,
Fegyvereiket isten ójja.
Idegen zsoldban is azok legyenek,
Kik nálam egykor voltanak:
Almoknak légiója.

Versek, álmoknak légiója,
Harcoljatok ezután másnál.
Elfáradt, szegény, bús, vén vezéretek
Most egy kicsit elbujdosik
S megáll az elmúlásnál.

Hajrá, én vitéz katonáim,
Olyan mindegy az, ki a gazda.
Harcoljatok avval, ki harcot akar
S hagyjátok el a harctalant,
Föl, föl a magasba.

("Päästän sotilaani vapaaksi, / siunatkoon jumala heidän aseitaan. Olkoot he myös vieraan palveluksessa / samat kuin kerran minun luonani: unelmien legioona. // Runot, unelmien legioona, / taistelkaa tämän jälkeen toisen palveluksessa. / Lopenuupunut, surullinen, vanha päällikkö-parkanne / piiloutuu nyt vähäksi aikaa / ja pysähtyy katoamisen luo. // Eteenpäin, minun rohkeat sotilaani, / on niin samantekevää, kuka on isäntä. / Taistelkaa sen kanssa, joka taistelua haluaa / ja antakaa sen olla, joka ei taistelua kaipaa, / ylös, ylös korkeuteen.")

Lähempi tarkastelu osoittaa, että Adyn runolla on paljonkin yhteyksiä Evankeliumien kuvaukseen opetuslasten lähettämisestä (ks. Matt. 10, 5-42). Humataan, että pikemmin kuin yksittäisestä alluusiosta, tässä onkin kysymys transfiguraatiivisesta suhteesta. Runon ensimmäinen säkeistö ja suuri osa toista säkeistöä ovat rikas vastine Evankeliumien kuvauksen yksinkertaiselle aloitukselle: "Nämä kaksitoista Jeesus lähetti ja käski heitä sanoen". Toisen säkeistön lopulla lukijalle väläytetään toista kohtausta Evankeliumeista. Arvoitukselliset ja kauniit säkeet näyttävät Jeesuksen kertomassa jäähyväispuheessaan opetuslapsilleen, puhumassa siitä, miten hän menee kohta pois mutta on taas palaava opetuslasten luo (ks. Joh. 14., vrt. Földessy 1949, 67). Aktuaalistuva Evankeliumien kohta on toinen mutta ei kovinkaan toisellinen, sillä Jeesuksen jäähyväispuheen voi hyvin ymmärtää jatkoksi lähetyskäsylle. Näiden Evankeliumeissa erillään

olevien mutta yhteenkuuluvien osien yhdessä ja samassa runossa aktuaalistumisen perustana on luonnollisestikin minän tilanne: hän on Jeesuksen kaltainen messias, joka pitää yhdistettyä lähetyskäsky- ja jäähyväispuhetta.

Runon viimeisen säkeistön päätössäkeet näyttäytyvät vastineeksi Matt. 10: 11-14:lle, jossa Jeesus neuvoo opetuslapsiaan julistamaan ainoastaan siellä, missä Sanalle ollaan vastaanottavaisia:

Ja mihin kaupunkiin tai kylään te tulettekin, tiedustelkaa, kuka siellä on arvollinen, ja jääkää hänen luokseen, kunnes sieltä lähdette. Ja tullessanne taloon tervehtikää sitä. Ja jos talo on arvollinen, tulkoon sille teidän rauhanne; mutta jos se ei ole arvollinen, palatkoon teidän rauhanne teille takaisin. Ja missä teitä ei oteta vastaan eikä teidän sanojanne kuulla, lähtekää pois siitä talosta tai siitä kaupungista ja puhdistakaa tomu ja loistanne.

5.2. Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat

Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat esiintyvät Adyn varhaistuo-tannossa usean eri runon subtekstinä. Még egyszer -kokoelman ja Vér és arany -kokoelman välisenä aikana syntyneessä lyriikassa sen sijaan tämä teksti tulee esiin vain yhden kerran, nimittäin runossa Az én két asszonyom ("Minun kaksi naistani"), joka sisältyy Vér és arany -kokoelman päätössikermään ja joka alun perin ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 25.8.1907.

Az én két asszonyom -runo muistuttaa suuresti yli vuotta varhaisempaa Mária és Veronika -runoa. Myös myöhemmässä runossa kuvataan minän suhdetta toisaalta äitiin ja toisaalta "elämän toiseen naiseen", ja myös tällä kertaa tulevat esiin Evankeliumien kuvaukset Jeesuksen läheisistä naisista. Runojen samanlaisuudesta huolimatta ne sisältyvät Ver és arany -kokoelmassa eri sikermiin. Kun etsii syytä tähän, huomaa, että Az én két asszonyom -runossa minä suhtautuu "elämän toiseen naiseen" etäisesti ja välinpitämättömästi, siitä puuttuu tyystin se emotionaalinen kuohunta, joka suosittelisi sen sijoittamista rakkausrunojen sikermään:

Es meghalok és semmi, semmi.
Körülbelül két asszony fogja
Eszrevenni.

Az egyik az édesanyám lesz,
A másik meg egy másik asszony,
Ki sirasson.

Be szép lesz: egy idegen sírra
Két asszony hordja a virágot
Es az átkot.

("Ja kuolen ja ei mitään, ei mitään. / Suunnilleen kaksi naista tulee / huomaa sen. // Toinen heistä on minun äitini, / ja toinen taas eräs toinen rouva, / joka itkisi. // Mutta onpa se mainiota: vieraalle haudalle / kantaa kaksi naista kukkia / ja kirouksen.")

Runo on selvästikin yhteydessä Evankeliumeihin. Se, onko yhteys läpinäkyvä vai läpinäkymätön, riippunee paljolti siitä, ottaako lukija runon tutustuessaan huomioon messiaanisuuden Adyn tämän kauden runouden lyyrisen minän piirteenä. Jos lukija ymmärtää runon kuvaukseksi siitä, mitä tulee tapahtumaan messiaanisen minän haudan äärellä, niin hänen mieleensä muistunee Evankeliumien kuvaus Jeesukselle läheisten naisten käynnistä Jeesuksen haudan äärellä.

Adyn runosta selviää, että toinen niistä naisista, jotka minä kuvittelee hautansa äärelle, on hänen äitinsä. "Toisen naisen" lukija käsittää minän rakastetuksi - etenkin, jos tuntee Mária és Veronika -runon, jossa nimenomaan äiti ja rakastettu julistetaan miehen elämän kahdeksi naiseksi.

Kaikki Evankeliumit kuvailevat käyntiä Jeesuksen haudalla. Lähinnä Adyn runo on, tälläkin kertaa, yhteydessä Matteuksen evankeliumiin (ks. Matt. 28., Mark. 16., Luuk. 24. ja Joh. 20.). Matteuksen evankeliumissa puhutaan näet nimenomaan kahdesta naisesta: Maria Magdaleenasta ja "toisesta Mariasta". Jos katsotaan Adyn runon viittaavan Matteuksen evankeliumien kuvaukseen käynnistä Jeesuksen haudalla, niin tämä viittaus voidaan määritellä alluusioksi, joka kaksinkertaisesti erottaa subtekstinsä ilmauksen ja sisällön. Ensinnäkään siinä näet ei katsota Jeesuksen Maria Magdaleenaan kohdistuvan asenteen sisällöksi metafyyssistä rakkautta vaan sukupuolinen rakkaus. Näin siis Az én két asszonyom -runossa Jeesukseen liitetään vuosisadan vaihteen lyriikan käytännön mukaisesti Maria Magdaleenaan kohdistuva sukupuolinen rakkaus - eikä suinkaan Veronikaan kohdistuvaa sukupuolista tunnetta niin kuin Mária és Veronika -runossa. Toiseksi runon alluusiosta erotetaan Evankeliumin "toinen Maria" -ilmaus sisällöstään. Runossa annetaan ymmärtää, että "toinen Maria" olisi ollut Jeesuksen äiti, vaikka Evankeliumeista kokonaisuutena selviää, että kyseessä oli Jeesuksen Jaakob-nimisen opetuslapsen äiti (ks. Mark. 16: 1).

Evankeliumien Jeesus on myös profeetta, näkijä, joka ennustaa tulevia. Tältä kannalta Jeesus ei juurikaan tule esiin Adyn lyriikassa 1903-1908. Jeesuksen profetioista esiintyy vain Jeesuksen ennustukset toisesta tulemisestaan. Ja tämäkin subteksti tulee esiin vain yhdessä ainoassa runossa, Háborog a sír. Kyseinen runo jatkaa Adyn varhaistuotannon subtekstisyyden piirrettä, mutta ei tee siitä mitenkään leimallista tarkasteltavana olevan kauden lyriikalle jo senkin takia, että Háborog a sír on yhteiskunnallinen runo, ja siten Ady sisällytti sen vasta seuraavalla kaudella ilmestyneeseen Az Illés szekerén -kokoelmaan.

Háborog a sir ("Hauta myrskyää") ilmestyi Népszava-lehdessä 7.7. 1907. Runossa hyökätään yläluokkaa, "herroja", vastaan. Seitsemänsäkeistöisen runon kuudennessa stroofissa katsotaan, että minän vastustamat luottavat perusteettomasti Jumalaan. Tämän konkreettistuksena kuvataan Jeesuksen opetukseen toisesta tulemisestaan (Matt. 24.) viittavasti maailmanloppua, joka on koitua "kreivien" kuolemaksi:

Az Isten, akihez szegődtök
S a levegő: bosszúra válhat.
Sorsotok: epe, vad gyűlölet,
Utálat.

Ora ütött, betelt a mérték,
Most kezdjük az új ezer évet:
Gröfök, latrok, már tátong a sír
Felétek.

("Jumala, jota seuraatte / ja ilma: voi kääntyä kostoksi. / Kohtalonne: sappi, villi viha, / inho. // Hetki on lyönyt, mitta on täysi, / Nyt aloitamme uuden tuhannen vuoden jakson: / kreivit, ryövärit, hauta ammottaa jo / teitä kohden.")

Jeesuksen toisen tulemisen, apokalypsin, asettaminen omassa ympäristössä tapahtuvan vertauskuvaksi, on Adyn ennen vuotta 1908 syntyneessä lyriikassa poikkeuksellinen piirre. Mutta laajemmassa kontekstissa tämä piirre on mitä huomionarvoisin. Se näet ensinnäkin ennakoi Adyn myöhempää tuotantoa, jonka toistuvia piirteitä on ympäristön kokeminen lopunaikojen maailmaksi. Ja toiseksi tämä piirre, heikostikin esiintyessään, kytkee Adyn runoutta aikakauteen yleensä, sillä kokemus lopunaikojen elämisestä on tunnusomainen vuosisadan vaihteen kirjallisuudelle ja koko elämäntunteelle (ks. Kermode 1968, 93-124).

5.3. Rikas mies ja Lasarus

Evankeliumeissa Jeesuksen opetus siitä, miten ihminen ei voi rakastaa sekä Jumalaa että mammonaa, ja kertomus rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta kuuluvat läheisesti yhteen. Kertomus on opetuksen havainnollistamista, siis itse asiassa osa opetusta. Ja myös paikallisesti nämä kaksi elementtiä esiintyvät Evankeliumeissa yhdessä. Jeesuksen sanat ihmisen asemasta Jumalaan ja mammonaan nähden eivät näet sisälly ainoastaan Vuorisaarnaan, vaan ne esitetään myös Luukkaan evankeliumin kuudennessatoista luvussa, johdantona kertomukseen rikkaasta miehestä ja köyhästä Lasaruksesta.

Myös Adyn lyriikassa Jeesuksen opetus ihmisen suhteesta Jumalaan ja maalliseen omaisuuteen ja kertomus köyhästä Lasaruksesta esiintyvät paikallisesti lähellä toisiaan. Ne molemmat ovat VÉR és arany -kokoelman Mí urunk: a Pénz -sikermän subtekstejä. Ja, kuten edellä Pénz a remeteségben -runon tarkastelussa on ilmennyt, ne voivat esiintyä jopa yhdessä ja samassa runossa. Tehtävänsä puolesta nämä kaksi subtekstiä kuitenkin poikkeavat toisistaan. Jeesuksen sana mammonasta esiintyy sellaisten runojen subtekstinä, joissa on aiheena ihmisen riippuvuus, ihmisen osa. Kertomus Lasaruksesta sen sijaan tulee esiin sellaisissa runoissa, joissa kuvataan rikkaan ja köyhän välistä vastakohtaa. Pénz a remeteségben -runo, jossa nämä molemmat subtekstit tulevat esiin, kuuluu edelliseen luokkaan: se on runo ihmisen riippuvuudesta. Mutta on huomattava, että Pénz a remeteségben -runossa Lasarus-kertomus on läpinäkymätön subteksti, kun taas muulloin esiintyessään se on läpinäkyvä subteksti. Tämän seikan huomioonottaminen tarkoittaa kuvaamme näiden kahden evankelisen subtekstin distribuutiosta Adyn lyriikassa: kun Evankeliumien kertomus Lasaruksesta esiintyy läpinäkyvästi Adyn lyriikan subtekstinä, se palvelee rikkaan ja köyhän välisen suhteen kuvaamista.

Adyn Még egyszer ja VÉR és arany -kokoelmien välillä syntyneessä lyriikassa on kolme sellaista tekstiä, joissa tulee läpinäkyvästi esiin Evankeliumien kertomus köyhästä Lasaruksesta. Nämä kolme runoa ilmestyivät Budapesti Napló -lehdessä vuosina 1906 ja 1907. Varhaisin niistä on Lázár átkot mond ("Lasarus kiroaa"), joka ilmestyi 29.4.1906. Pari kuukautta myöhemmin, 15.7., ilmestyi Lázár hallgat ("Lasarus kuuntelee"). Ja yli vuotta myöhemmin kuin edelliset, nimittäin 8.9.1907, ilmestyi Az öreg

Lázár ("Vanha Lasarus").

Vér és arany -kokoelmassa nämä kolme eri aikoina syntynyttä ja rakenteeltaan erilaista tekstiä on yhdistetty syntymäjärjestyksessä yhdeksi ainoaksi runoksi. Niistä on tehty Lázár a palota elött ("Lasarus palatsin edessä") -niminen kolmiosainen runo. Otsikko rajaa kaikkien kolmen osan miljööön ja aktuaalistaa samalla Evankeliumien Lasarus-kertomuksen alun (Luuk. 16: 19-21):

Oli rikas mies, joka pukeutui purppuraan ja hienoihin pellava-vaatteisiin ja eli joka päivä ilossa loisteliaasti. Mutta eräs köyhä, nimeltä Lasarus, makasi hänen ovensa edessä täynnä paiseita ja halusi ravita itseään niillä muruilla, jotka putosivat rikkaan pöydältä.

Adyn runon nimessä, Evankeliumeihin allusoivassa metaforassa, puhutaan Lasaruksesta "palatsin" edustalla. Tätä ainesta ei esiinny Evankeliumien Lasarus-kertomuksessa. Syynä poikkeamaan näyttää olevan vaikutus-suhde, josta saadaan ote tarkastelemalla erästä Adyn unkarinnosta ranskalaisesta lyriikasta.

Ennen ensimmäistä matkaansa Pariisiin Ady sai kuulla ylistyksensanoja Jehan Rictusista (1867-1938). Nykyään Rictusia ei pidetä enää keskeisenä vuosisadan vaihteen ranskalais-lyyrikkona (ks. Boisdeffre 1968, 704), mutta Adylle muodostui Rictusista erittäin myönteinen käsitys. Ady vallan arveli, että Rictus "oli jo kirjoittanut hänen vielä syntymättömät laulunsa" (ks. Ady 1983, 130). Tämän seurausta on, että Ady käänsi ensimmäisen Pariisin oleskelunsa aikana Rictusin runoja, joista hän kokosi Uj versek -kokoelmaan Jehan Rictus strófaiból ("Jehan Rictusin säkeistöistä") -nimisen sikermän. (Vezér 1969, 108.)

Jehan Rictus strófaiból -sikermän ensimmäinen osa tarjoaa mallin nimittää kerjäläisen ympäristöön vastakohtaistuvaa runsauden taloa "palatsiksi". Näin käy ilmeiseksi, että Lázár a palota elött -runon kirjoittajana Adya on ohjannut hänen oma käänöksensä Rictusin runosta:

Koldusait a csóknak és reménynek,
Kiket legyözött, letiport az Elet,
Ha dús lesznek majd, én, a koldus, árva,
Behívom egy új, fényes palotába.
Milyen sereg lesz. Már előre latom:
Jönnek rongyokban, véznán, halaványon,
Akiknek mindig hazudott az Elet,
A megcsömörlők, undorodtak, vének,
Akiknek hátát véresre taposták
Bírkózni tudó, ügyesebb legények.

("Suudelman ja toivon kerjäläiset, / jotka on voittanut ja tallannut elämä,
/ jos minusta tulee rikas, minä, kerjäläinen, orpo, / kutsun heidät uuteen,
valoisaan palatsiin. / Millainen joukko se on. Näen sen jo ennalta:
/ He tulevat ryysyissä, heiveroisinä, kalpeina, / joille Elämä on aina
valehdellut, / kyllääntyvät, tympääntyneet, iäkkäät, / joiden selän ovat
polkeneet vereslihalle / painitaitoiset, taitavammat kaverit.")

Lázár a palota elött -runon Lasarus on varsin toisenlainen kuin Raamatun Lasarus, jonka keskseisenä piirteenä voi pitää nöyryyttä ja kärsivällisyyttä (ks. Saarisalo 1975, hakusana "Lasarus"). Adyn runon Lasarus on kateellinen ja aggressiivinen. Evankeliumien Lasaruskeen vastaan kohtaistuu erityisesti ensimmäisen osan Lasarus, jonka kateellisuus rahakasta lähimmistä kohtaan purkautuu kirouksen sinkoamisena:

Ejfé! valaki dúskál:
Neszt küld a drága palota.
Pénzt olvas valaki.
Zenék zenéje:
Nem hallottam még ilyet soha.

Selymes papírok,
Im, halk és büszke zsoldárra gyujtnak.
Csilingelnek a kölyök-ércek.
Zeng az arany
S az én könnyeim hullnak.

S én palotát támasztom.
Zúg, megtolul, viharzik a zene.
Milyen zsolozsma,
Mintha a világ
Minden öröme benne zengene.

Kié az a pénz?
Az én könnyeim hullnak.
Száradjon el a keze,
Gonosz és boldog keze
A nyomorultnak.

("Keskiyö, joku elää yltäkylläisyydessä: / palatsista kuuluu vähäistä ääntä. / Joku laskee rajoja / Musiikkien musiikki: / tällaista en ole kuullut vielä koskaan. // Silkinhienoja papereita, / kas, ne alkavat laulaa hiljaisista ja ylpeää psalmia. / Pentumetallit kilisevät. / Kultaa soi / ja minun kyyneleni putoilevat. // Ja minä nojaudun palatsin seinään. / Humisee, työntyy, myrskyää musiikki. / Millainen päivittäinen ruokous¹, ikään

1 Unkarin kielen "Zsolozsma" on katolilaisuuden termejä, ja se tarkoittaa täsmällisesti sanottuna munkkeja ja pappeja varten kirjoitettua, päivittäin luettavaa tai laulettavaa rukousta (Juhász 1980, hakusana "zsolozsma").

kuin maailman / kaikki musiikki soisi siinä. // Kenen tuo raha on? / Minun kyyneleni putoilevat. / Kuivettukoot kädet / ilkeät ja onnelliset kädet / tuon kurjan.")

Lázár átkot mond -osassa raha edustaa lyyriselle minälle elämän yltäkyläisyyttä, mikä tulee esiin muun muassa kolmannessa säkeistössä esitetyistä minän tuntemuksesta, jonka mukaan rahassa tuntuu soivan "maailman kaikki ilo". Runossa rahan läsnäolo merkitsee elämän yltäkyläisyyttä, ja sen puuttuminen vastaavasti elämän yltäkyläisyyden puuttumista. Täten runon minän ongelmana ei ole ainoastaan rahan puuttuminen vaan ylimalkaan osattomuus elämän yltäkyläisyydestä. Adyn runon kerjäläinen on täten samaan tapaan kerjäläinen kuin Adyn Rictus-käännöksen kerjäläiset, joita unkarinnoksessa luonnehditaan "suudelman ja toivon kerjäläiseksi" ("koldusai csóknak és reménynek").

Rahan kaksitasoisuuden perusteella Adyn runon lopun kirouksessa minä ei kiroa lähimmäistä ainoastaan rahojen omistajana vaan myös osallisena elämän yltäkyläisyydestä. Evankeliumeissa kiroamisen motiivi esiintyy samantapaisesti, kun Matteuksen evankeliumissa (21: 19) kuvataan, miten Jeesus kuivatti kiroamalla viikunapuun. Yhteyden tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että vastaavasti kuin Adyn runossa raha, niin Raamatussa taas viikunapuu edustaa elämän yltäkyläisyyttä (ks. Saarisalo 1975, hakusana "viikunapuu").

Lázár a palota elött -runon toinen ja kolmas osa vastakohtaistuvat sikäli Lázár átkot mond -osaan, että ne eivät ole dynaamisia, alkutilanteesta ratkaisuun eteneviä, vaan staattisia. Niissä runon alkutilanne jää voimaan: myös runon lopun Lasarus on säällittävä Lasarus. Tätä lähtökohdastaan jäämistä tukee, korostaa se, että toisessa ja kolmannessa osassa kunkin säkeistön päätteeksi toistuu säkeistön alun elementti. Toisessa osassa kunkin stroofin lopuksi toistuu, rondomaisesti, ensimmäinen säe, ja kolmannessa osassa taas kunkin säkeistön ensimmäinen ja viimeinen säe riimittyvät keskenään. Todetut piirteet tulevat esiin, kun siteerataan toisen osan viimeinen ja kolmannen osan kolme viimeistä säkeistöä:

S csönd, Lázár hallgat.
 Tapsot a dalnak.
 Es tapsolnak a gazdagok,
 Hahotáznak a gazdagok.
 S csönd, Lázár hallgat.

("Ja hiljaisuus, Lasarus kuuntelee. / Taputukset laululle. / Ja rikkaat taputtavat, / rikkaat nauraa hohottavat, / ja hiljaisuus, Lasarus kuuntelee.")

Bekó stol s testét megcsiklandja
Olykor egy lány, olykor egy asszony
S ez a Lázár örök kalandja.

Asztmás mellébből fuldokolva
Jön föl az Ősznek köhögése,
Mintha egy csúf kéj-sóhaj volna.

Erre a köhögés öröme
Elfakulnak szivek és arcok:
Ősz lesz. Mintha a Halál jönne.

("Hän maistaa sitä ja hänen ruumistaan kutittaa / joskus tyttö, joskus rouva / ja tämä on Lasaruksen ikuinen seikkailu. // Hänen astmaisesta rinnastaan tukehtumaisillaan / tulee ylös Syksyn yskä, / niin kuin se olisi iljettävä nautinnon-huokaus. // Tämä yskäinen ilo / saa sydämet ja kasvot himmenemään: / tulee syksy. Ikään kuin Kuolema tulisi.")

Adyn Lázár a palota elött -runon toisessa ja kolmannessa osassa tähdentyy monella tavalla se, että niissä jäädytään lähtökohtaan, alun surkeaan tilanteeseen. Tämä nostaa Luukkaan evankeliumien Lasarus-kertomuksen piirteistä esiin dynaamisuuden, sen, että siinä Lasaruksen surkea tilanne on ainoastaan perusmotiivi. Enää lukijan huomio ei kiinnity niinkään runon Lasaruksen aggressiivisuuteen Evankeliumien Lasaruskeen verrattuna kuin siihen, että Adyn tekstistä puuttuu eepinen kehitys: siinä alun surkeasta tilanteesta ei edetä Lasaruksen korottamiseen.

Jeesus kiroaa viikunapuun -subtekstin esiintyminen Lázár a palota elött -runossa jättää tutkijan kahden vaiheille: onko havaittu yhteys paralleeliutta, vai onko Raamatun kertomus viikunapuun kiroamisesta vaikuttanut Adyn runon syntyyn. Kysymyksen selvittelyä voidaan jatkaa Adyn muiden runojen pohjalta. Niiden huomioonottaminen tukee sitä, että yhteyden perustana olisi vaikutus.

Asiaa valaisee ensinnäkin Lázár átkot mond -tekstin konteksti sen ensimmäisen ilmestymisen yhteydessä. Samalla kertaa näet, kun Ady julkaisi Budapesti napló -lehdessä varhaisimman Lasarus-runonsa, hän jul-

kaisi myös *Sírás az Elet-fa alatt* ("Itku Elämänpuun alla") -nimisen runon, jossa sen otsikon mukaisesti nimenomaan puu esiintyy elämän yltäkülläisyyden symbolina. Näin siis huomataan, että samanaikaisesti kuin Ady on kirjoittanut runon, jossa raha esiintyy elämän yltäkülläisyyden symbolina, hän on kirjoittanut myös sellaisen tekstin, jossa elämän yltäkülläisyyden symbolina esiintyy Evankeliumien kertomuksen mukaisesti puu. Ja edelleen sopii huomata, että pari kuukautta myöhemmin, 15.7., Ady julkaisi *Budapesti Napló* -lehdessä runon *A platán-fa álma* ("Plataani-puun unelma"), jossa minä kuvittelee, että hänet on loitsittu plataani-puuksi. Runossa siis tulee esiin kirotun puun aihe. Näin huomataan, että Evankeliumien viikunapuun kiroamisen moni keskeinen aines tulee lyhyen ajan sisällä esiin Adyn lyriikassa, mutta usean eri runon osalle jakaantuneena.

Toiseksi on huomattava, että Adyn lyriikkaan sisältyy *Lázár átkot mond* -runoa varhaisempi sellainen teksti, jossa ehdottomasti ilmenee Evankeliumien viikunapuun kiroamisen vaikutus, nimittäin *Ihar a tölgyek közt*. Näin ollen, mikäli väitetään, että *Lázár átkot mond* -runon syntyyn on vaikuttanut Evankeliumien kuvaus viikunapuun kiroamisesta, väitetään ainoastaan, että tämän tekstin vaikutus ei rajoitu *Ihar a tölgyek közt* -runoon.

5.4. Jeesus kiroaa viikunapuun

Ihar a tölgyek közt (Vaahtera tammien keskellä") ilmestyi *Budapesti Napló* -lehdessä 29.5.1905, ja se sisältyy myös *Új versek* -kokoelman *A magyar ugaron* -sikermään. Jo heti runon ensimmäinen säkeistö kiinnittää lukijan huomion myös Evankeliumien esitykseen:

Száradjon ki az iharfa,
A büszke fa, a magyar fa,
Amely engem gyökerével
Bever, lehúz, ide láncol.

("Kuivukoon vaahtera, / ylpeä puu, Unkarin puu, / joka minua juurillaan / lyö, vetää alas, kahlitsee tänne.")

Jeesuksen viikunapuun kuivattanut tuomio kuuluu täsmälleen sanottuna näin (Matt. 21: 19): "Älköön sinusta ikinä enää hedelmää kasvako".

Näiden sanojen läpi huomaa, että myös runon toinen säkeistö on vastine Jeesuksen sanoille:

Leveleit elhullassa,
Virágait korán esse,
Sohse lássa, sohse lássa
A szent napot terebélyel.

("Varistakoon se lehtensä, / pudottakoon se varhain kukkansa, / älköön se koskaan nähkö, älköön se koskaan nähkö / pyhää päivää tuuhein lehväkruunuin.")

Evankeliumeissa viikunapuu on esillä myös Luukkaan evankeliumin 13. luvussa, jossa (jakeet 6-9) Jeesus esittää vertauksen, jossa viikunapuu esiintyy Juudan kansan vertauskuvana (ks. Saarisalo 1975, hakusana "Viikunapuu"). Tämän huomioonottaminen nostaa mielenkiintoisella tavalla esiin sen, että Adyn runossa "vaahtera" esiintyy Unkarin kansan vertauskuvana. Huomataan, että viikunapuu on vaikuttanut Adyn runoon embleeminä: myös kuvan edustamalla asialla, Juudan kansalla, on likeinen vastine Adyn tekstissä.

Tämä piirre, vaahteran esiintyminen Adyn runossa kirotun kansan embleeminä, antaa edelleen uutta merkitystä sille, että lyyrinen minä kuvittelee A platán-fa álma -runossa, että hänet on loihdittu nimenomaan plataani-puuksi. Plataani-puun lehdet näet muistuttavat suuresti vaahteran lehtiä. Ihar a tölgyek közt -runon perusteella voidaan katsoa, että lyyrinen minä samastuu A platán-fa álma -runossa omaan, kirottuun kansaansa.

5.5. Tuhlaajapoika

Budapesti Napló -lehdessä 24.11.1907 ilmestynyt, ja myös Vér és arany -kokoelmaan sisältyvä, Hazamegyek a falumba ("Menen kotiin kylään") toi Adyn kypsään lyriikkaan uuden piirteen: myönteisen asennoitumisen kylää kohtaan. Runo vastakohtaistuu Adyn edellisten vuosien lyriikkaan, jossa "kylä" ja maalaisen elämänmuodon kuvat yleensäkin esiintyvät kielteisesti nähtyinä aineksina ja jossa toisaalta ylistetään kaupunkia. Näköjään Adyn lyriikka palautuu Hazamegyek a falumba -runon myötä Varhaistuotannon kylän idyllistämiseen, jota esim. edellä käsitelty

Karácsony-runo edustaa. Mutta kun runoon syvennyttään, huomataan, että Hazamegyek a falumba -runossa ei ole suinkaan kysymys perinteisestä romanttisesta kaupunginvastaisuudesta, vaan minän ja kylän suhde on jännitteinen. (Király 1972, 561-562 ja 565.)

Myös subtekstisyyden kannalta Hazamegyek a falumba tuo uutta Adyn runouteen. Se näet sitoo subtekstikseen Luukkaan evankeliumin viidentoista luvun kertomuksen Tuhlaajapojasta. Jo heti runon alusta siinä tulee esiin tuhlaajapojan paluun arkkityyppinen motiivi, ja nimenomaan Evankeliumeihin kiinnittää lukijan huomion runon kolmas säkeistö, joka käyttää "tekozló" ("tuhlaaja") -kuvaa, mikä esiintyy Károlin käännöksessä jo Luuk. 15:n otsikoissa:

Szigorú szeme meg se rebben,
Falu még nem várt kegyesebben
Városi bujdosóra.

Titkos hálóit értem szötte
S hogyha leborulok elötte,
Büneim elfelejti.

Vagyok tékozló és eretnek,
De ott engem szánnak, szeretnek.
Engem az én falum vár.

("Sen ankarat silmät eivät räpsähdäkään, / kylä ei ole vielä odottanut armollisemmin / kaupungin piileskelijää. // Se on kutonut minun tähteni salaisia verkkojaan / ja jos minä lankean maahan sen edessä, / se unoh-
taa minun syntini. // Olen tuhlaaja ja harhaoppinen, / mutta siellä minua säälitään ja rakastetaan. / Minua odottaa minun kyläni.")

Runon läpinäkyvä kytkeytyminen Evankeliumeihin on oireena siitä, että tekstillä on myös läpinäkymättömiä yhteyksiä Luukkaan evankeliumin kuvaukseen tuhlaajapojasta. Toisen säkeistön taustalla ovat Luuk. 15:n 18. ja 19. jae, joissa Tuhlaajapoika suunnittelee, miten hän tunnustaisi syntinsä ja pääsisi takaisin isänsä armoihin. Evankeliumin seuraavan jakeen, jossa kuvataan, miten isä riensi poikaansa vastaan, sääli tätä ja otti tämän syleilyynsä, vastineena ovat kolmannessa säkeessä kuvat kylän myötätunnosta, ja tämän jakeen vastineita sisältyy myös runon viidenteen ja kuudenteen säkeistöön, joissa kuvataan kylän rakkaudenilmauksia palannutta minää kohtaan:

Majd szól: "En gyermekem, pihenj el,
Békülj meg az én űs szivemmel
S borulj erűs vállamra."

Csicsitgat, csittít, csokol, altat
S szent, békés, falusi hatalmak
Ulnék majd a szivemre.

("Ja se sanoo: "Minun lapseni, käy levolle, / tee sovinto minun muinai-
sen sydämeni kanssa / ja painaudu vahvaa olkapäättäni vasten." // Se
tuudittelee, tyynnyttelee, suutelee, nukuttaa minua / ja pyhät, rauhai-
sat, kylän vallat / istuvat sitten sydämelleni."

Adyn runoa tuo lähelle Evankeliumien esitystä sekín, että vaikka
siinä kuvataan kylän ja kylään palanneen ihmisen välistä suhdetta, niin
siinä kylä esiintyy personoituna, niin, että runon "kylä" ei tunnu luki-
jasta kylältä vaan "kyläksi" nimitetyltä persoonalliselta olennolta, lyyrisen
minän vanhemmalta. Täten runo on ainoastaan näennäisesti kuvaus per-
soonallisen suhteesta persoonattomaan: tarkemmin luettuna sen huomaa
kuvaavan kahta persoonallista olentoa, joiden välillä on Evankeliumien
kertomuksen tapaan lapsen ja vanhemman suhde.

Mutta Adyn runon ja Evankeliumien kertomuksen välillä on vieläkin
syvemmällä kulkeva yhtys. Sen havaitsee, kun ottaa huomioon, että ker-
tomus Tuhlaajapojasta on yksi Luukkaan evankeliumien viidennentoista
luvun vertauskertomuksista, jotka kaikki valaisevat samaa asiaa, asiaa,
joka on ilmaistuna luvun alussa, sen seitsemännessä jakeessa (ks. Saari-
salo 1975, hakusana "Tuhlaajapoika"). Suomeksi tämä jae kuuluu näin:

Minä sanon teille: samoin on ilo taivaassa suurempi yhdestä
syntisestä, joka tekee parannuksen, kuin yhdeksästäkymme-
nestä vanhurskaasta, jotka eivät parannusta tarvitse.

Evankeliumien kertomus Tuhlaajapojasta on vertauskuvallinen kerto-
mus siitä, miten kadotettu ihminen palaa Jumalan yhteyteen ja miten tai-
vaassa iloitaan ihmisen kääntymyksestä (ks. myös Saarisalo 1975, haku-
sana "Tuhlaajapoika").

Myös Adyn runon voi ymmärtää kuvaukseksi ihmisen paluusta Jumalan
yhteyteen. Tekstissä on aineksia, jotka osoittavat, että "kylä" merkitsee
minälle enemmän kuin vanhempaa; kylällä on myös jumalan piirteitä. Jo
ensimmäisessä säkeistössä kylään liitetty "armollisesti odottaminen" on

piirre, joka liittyy Jumalaan. Mutta varsinaisesti kylän jumalaisesta merkityksestä minälle kertoo toinen säkeistö, jossa ilmaistaan, miten minä odottaa "kylältä" anteeksiantoa nöyryytymisensä seurauksena. Ja mahdollisuudesta ymmärtää "kylä" kuvaksi Jumalasta kertoo myös se, että minän kohtaamiseen kylän kanssa liittyy tuskallinen kuva, jossa "kylän vallat istuutuvat minän sydämelle". Tämä kuva nimittäin muistuttaa seuraavana kesänä syntyneen Az ur érkezése ("Jumalan saapuminen" -runon avauskuvaa, jossa kuvataan avoimesti minän ja Jumalan kohtaamista ja sanotaan Jumalan syleilleen minän "läpikotaisin" ("átölelt").

Adyn ensimmäisenä ns. jumala-runona, jotka voinee määritellä Adyn tuotannon siksi osaksi, jossa on aiheena minän suhde yliluonnolliseen, persoonalliseen olentoon, on pidetty 25.12.1907 ilmestynyttä runoa Almom: az Isten ("Unelmani: Jumala") (ks. esim. Király 1972 II, 382). Hazamegyek a falumba -runon analyysissä esiintulleiden seikkojen perusteella katsoisin kuitenkin, että jo tämä kuukautta aikaisemmin ilmestynyt runo aloittaa Adyn tuotannon uuden aiheen. Runossa ei tosin esiinny "jumala"-kuvaa, mutta mitäpä väliä on sillä, kun analyysi osoittaa, että Hazamegyek a falumba on Luukkaan evankeliumin 15:nnen luvun mallin mukaan rakentunut vertauskuvallinen esitys siitä, miten ihminen palaa Jumalan yhteyteen. Ja itse asiassa se, että Adyn teksti puhuu Jumalasta puhuessaan "kylästä" on vain osa sitä, että Luukkaan evankeliumin kertomus on runon subtekstinä: eihän Tuhlaajapoika-kertomuksessakaan puhuta Jumalasta vaan ainoastaan maallisesta isästä. Ja lopuksi on vielä huomattava, että tulkintaa, jonka mukaan Hazamegyek a falumba aloittaa uuden aiheen Adyn lyriikassa tukee myös se, että nimenomaan tämä runo aloittaa Vér és arany -kokoelmassa sen sikermän, jonka nimenä on "Huomista kohti".

5.6. Simeon-vanhus

Varhaistuotannon lailla myös Adyn vuosien 1903 ja 1908 välillä syntyneessä lyriikassa tulee esiin Simeonin puhe temppeleissä. Mutta toisin kuin Varhaistuotannossa tämä aihe on nyt erillään Neitsyt Maria -aiheesta. Tarkasteltavana olevalla kaudella Simeonin puhe ei tule Adyn lyriikassa esiin puheena Neitsytäidille vaan puheena Jumalalle.

Simeon-subteksti tulee esiin runossa Az Ős Kaján, joka sisältyy Vér és arany -kokoelmassa samannimiseen sikermään ja joka ilmestyi alun pe-

rin Budapesti Napló -lehdessä 24.2.1907. Tässä runossa elämään asennoidutaan toivottamasti, luopuneesti. Balladin neljännessätoista säkeistössä minä pyytää keskustelutoveriltaan ja jumalukseen näkemältään "Muinaiselta peijoonilta" pääsyä lepoon sanoilla, jotka allusoivat niihin sanoihin, jotka Simeon kohdistaa Herralle Luuk. 2: 29:ssä:

"Uram, bocsásd el bús szolgádat,
Nincs semmi már, csak: a Bizony,
Az ősz Bizony, a biztos romlás.
Ne igézz, ne bánts, ne itass.
Uram, én többet nem iszom."

("Herra, päästä surullinen palvelijasi, / ei ole enää mitään muuta kuin: Totisesti, / muinainen Totisesti, varma parikato. / Älä taio minua, älä satuta minua, älä juota minua. / Herra, en juo enää.")

Evankeliumeissa Simeon pyytää päästä lepoon sen takia, koska - kuten Luuk. 2: 29-30:stä ilmenee - on Herran sanan mukaisesti saanut nähdä Vapahtajan, koska hänen odotuksensa on saavuttanut täyttymyksen. Simeonille lepo on palkkio. Adyn runossa sen sijaan pyydetään poispääsyä keinona paeta: se on pyrkimystä välttää edessä olevat huonot ajat. Tilanne, josta käsin Simeonin poispääsyn pyyntö aktualistetaan, on täsmälleen sama kuin T.S. Eliotin tunnetussa runossa A Song for Simeon, jossa puhuja anelee "Grant us thy peace" ja "Grant me thy peace" keinona päästä kokemasta edessä olevia koettelemuksen aikoja (ks. Eliot 1963, 111-112 ja Headings 1982, 129-130.)

5.7. Johannes Kastaja

Egy megtalált könyv -runon analyysin yhteydessä on tullut esiin, miten Evankeliumien esitys Johannes Kastajasta häivähtää Adyn lyriikassa läpinäkymättömänä subtekstinä. ▮j versek -kokoelmaan sisältyvässä runossa Korán jöttem ide ("Tulin tänne varhain") Johannes Kastaja -subtekstillä on toisenlainen, läpinäkyvä asema.

Alun perin Korán jöttem ide ilmestyi Budapesti Napló -lehdessä 12.11.1905, silloin Korán és későn ("Varhain ja myöhään") -nimisenä. Tässä runossa valaistuu minän suhde rakastettuun naiseen, mutta ennen muuta siinä kuvataan minän suhdetta ympäristöön, kuten jo runon sijoit-

taminen A magyar ugaron -sikermään antaa ymmärtää. Heti kolmisäkeistöisen runon alussa minän suhdetta ympäristöön havainnollistetaan palauttamalla lukijan mieleen Evankeliumien kuvaus Johannes Kastajasta:

Későn jött az az asszony,
Aki néz, akit áldok
Es ez a Puszta megöl.
Hol hasztalan kiáltok.

("Myöhään tuli se rouva, / joka katsoo minua, jota minä siunaan / ja minut tappaa tämä Pusta, / jolla turhaan huudan.")

Unkarin runokielessä perinteikäs "pusta"-kuva sai Adyn lyriikassa uuden sisällön. Adyn runoissa pusta-kuvalla ei näet hellitellä ympäristöä - niin kuin 1800-luvun unkarilaisessa lyriikassa on laita -, vaan suomitetaan sitä. (Király 1972 I, 170-178.) Tämän mukaisesti "pusta"-kuva välittää Korán jöttem ide -runossa minän kielteistä asennetta ympäristöään kohtaan. Literaalilla tasolla unkarilainen lukija ymmärtää siteeratun säkeistön kolmannen ja neljännen säkeen minän kapinoinniksi aikansa Unkaria ja unkarilaisuutta kohtaan. Mutta nämä säkeet avaavat näköalan myös Evankeliumeihin, paljastavat lyyrisen minän profeetaksi mikä perustuu ennen muuta siihen, että "puszta" ei ole unkarin kielessä ainoastaan nimitys Unkarille vaan se on myös erämaata tarkoittava yleisnimi, jota nimenomaan on käytetty, kun Károlin käännöksensä Luukkaan evankeliumin kolmannen luvun alussa kuvataan, miten Johannes Kastaja sai erämaassa kutsun julistustyöhön ja tuli Jesajan ennustusten mukaisesti "huuttavan ääneksi erämaassa".¹

Runon minä on uusi, käänteinen Johannes Kastaja. Minän vertaaminen Johannes Kastajaan tähdentää Johannes Kastajassa sitä piirrettä, että Evankeliumien profeetta ei huutanut erämaasta turhaan: hän kykeni saavuttamaan päämääränsä, valmistamaan Herralle tien. Alluusiossa korostuu runon profeetan toiminnan hedelmättömyys: hän on korottanut äänensä turhaan.

1 Karolin käännös Korán jöttem ide -runossa aktuaalistuvasta Luuk. 3:2-4:stä kuuluu seuraavasti: "... lőn az Urnak szava a Zakariás fijához Jánoshoz a pusztában. Es méne a Jordán mellet való minden tartományba, prédikálván a megtérésnek keresztségét a bűnöknek bocsánatjokra. Mint meg vagyon írva Esaiás Proféta beszédinek könyvében, ki ezt mondja: Kiáltó szó *vagyon* a pusztában, készítsétek meg az Urnak útát, egyengessétek az ő ösvényit."

Adyn vuosien 1903 ja 1908 välillä syntyneessä lyriikassa on keskeistä kuvaus messiaana olemisesta. Tältä kannalta on aivan odotuksenmukaista, että Evankeliumien kuvaukset profeetan toiminnasta eivät saa siinä juuri-kaan sijaa. Yllättävää ja huomionarvoista on sen sijaan se, että niinä harvoina kertoina, kun Johannes Kastaja subteksti esiintyy, niin Johannes Kastaja aktuaalistuu profeettana - ei suinkaan suhteessa Herodiaaseen tai Salomeen niin kuin aikakauden lyriikassa oli tavallista.

Se, että Salome-aihe ei esiinny Adyn lyriikassa ei suinkaan johdu siitä, että se ei olisi ollut Adylle tuttu Evankeliumien osana ja vuosisadan vaihteen kirjallisuuden elementtinä. Adyn tietää tunteneen aiheen jo siksi, että hän tunsi Evankeliumit hyvin ja että hänen lyriikassaan Johannes Kastaja -subteksti tulee esiin muulla tavoin. Ja suoranaisestikin tulee aiheentuntemus Adyn tuotannossa esiin, kun hän vuonna 1907 ilemstyneessä artikkelissaan Jean Allemane könyve ("Jean Allemanen kirja") vertaa Pariisin kommuunin kohtaloa Johannes Kastajan kohtaloon, "jonka kauniilla päällä ei ollut muuta käyttöä kuin olla Salomen tanssin välineenä" (Ady 1977 a II, 519). Se, että Ady tunsi Salome-aiheen merkityksen aikansa kirjallisuuden elementtinä, tulee taas ilmi artikkelista Válasz Tóth Bélának, jossa Oscar Wildeä ylistetään sillä perusteella, että hän on kirjottanut Salomen (ks. Ady 1977 a II, 502).

Salome-aihe tuli vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa keskeiseksi sen takia, koska siinä rakastettu nainen kuvattiin kohtalokkaaksi naiseksi, miehen julmaksi kiduttajaksi. Tällaisella kuvalla rakastetusta naisesta on sijansa myös Adyn lyriikassa, kuten tässäkin tutkimuksessa on ilmennyt. Ja kuitenkin kohtalokkaan naisen kuvana ei Adyn lyriikassa koskaan käytetä Salomea tai Herodiasta. Miksi?

Nähdäkseni Salome-aiheen esiintymättömyys Adyn lyriikassa johtuu lähinnä kahdesta syystä. Ensinnäkin Adyn lyriikassa kehkeytyy rakastetulle naiselle jo varhain häneen toistuvasti liitetty vertauskuva, nimittäin Leda, joka tavallaan varaa sen funktion, jonka täytteeksi myös Salome ja Herodias sopisivat. Johannes Kastajaan liitettuihin naisiin viittaaminen käy tavallaan turhaksi, kun Adyn lyriikassa jo viittauksilla Ledaan annetaan rakastetulle naiselle ikuisen, arkkityyppisen naisen piirre ja vihjataan rakastavaisten yhteyden olevan kauhistuttava ja julma. Ja toiseksi on huomattava, että Adyn lyriikka poikkeaa dekadenttisuudesta, jonka piirissä Salome-aihetta ennen muuta suosittiin, muun muassa sikäli, että Adylla rakastavaisten suhde ei ole niinkään kiduttajan ja kidutetun suhde

kuin vapahtajan ja vapahdetun välinen suhde. Tämän tilanteen mukaista on, että Adyn lyriikassa ovat paljon esillä Jeesuksen vapahtaja-suhde Evankeliumien naiseen, Salome-aiheen puuttuminen ja Leda-nimen esiintyminen itsenäistyneenä, allusoimattomana kuvana.

VIII. TULOSTEN TULKINTAA, TIIVISTELMÄ JA VERTAILUA

Adyn Még egyszer -kokoelman jälkeisessä lyriikassa kokoelmiin kuuluvat ja kokoelmien ulkopuoliset runot sitovat suhteellisesti yhtä usein Evankeliumit läpinäkyväksi subtekstikseen. Tulosta selittää se, että tällä kaudella Adyn lyriikassa on vain vähän runopakinoita, joiden Adyn varhaistuotannon analyysin yhteydessä havaittiin hylkivän Evankeliumien läpinäkyvää subtekstisyyttä.

Még egyszer -kokoelman jälkeen ilmestyneen lyriikan kohdalla on myös niin, että Evankeliumien esiintymiseen runon subtekstinä on sitä suurempi mahdollisuus, mitä myöhemmästä, mitä lopullisemmasta runon versiosta on kysymys. Yhteys Evankeliumeihin ei ole Adyn lyriikassa runon kehkeytyessä karsiutuvaa ainesta, vaan mikäli runon varhaisessa versiossa tulevat esiin Evankeliumit, niin ne tulevat esiin myös myöhemmissä versioissa, ja useissa tapauksissa Evankeliumit ovat kytkeytyneet Adyn runoon vasta viimeistelyvaiheessa.

Tutkimustulokset vahvistavat sitä Adyn lyriikasta esitettyä näkemystä, jonka mukaan Raamattu on Adyn lyriikassa ennen vuotta 1908 tärkeä tyylillinen keino. Mutta toisaalta on todettava, että jo ennen vuotta 1908 Raamatun asema muuttuu: vuosien 1906 ja 1907 aikaan Raamattu ei ole Adyn lyriikassa enää vain väline, vaan Adyn lyriikka ilmentää myös sen kokonaisvaltaista, varsinaista vaikutusta. Tulos on pohjimmiltaan varsin odotuksenmukainen jo Adyn lyriikasta aiemmin tiedetyn perusteella, sillä olisi outoa, jos Adyn lyriikkaan vuoden 1907 lopulla pulpahtavat ns. jumala-runot eivät olisi jo Adyn edeltävässä lyriikassa ennakoituna Raamatun - Jumalan ja ihmisen suhdetta paljastavan teoksen - aseman muuttumisena.

Seurattaessa Evankeliumeja Adyn lyriikan subtekstinä läpi Adyn runouden muovautumisvaiheen aina päätuotannon ensimmäisiin vuosiin on voitu panna merkille Adyn lyriikan ilmentämän evankeliumi-näkemyksen kehittyminen osittaisesta kohden totaalista. Adyn varhaistuotanto pilkkoo Evankeliumit suhteellisen itsenäisiksi alakokonaisuuksiksi, kun taas Adyn päätuotannon puolelle siirryttäessä tulee yhä keskeisemmäksi Evankeliumien temaattinen taso - se, että ne ovat kuvaus Jeesuksesta vapahantajana -, ja temaattinen taso hallitsee myös Evankeliumien muita osia Adyn lyriikan subteksteinä, alistaa ne, suhteuttaa ne Evankeliumien

temaattiseen tasoon. Tämän osoittimena Adyn varhaistutannossa keskeiset Evankeliumien "alasubtekstit" - kuten Jeesuksen kärsimystie, Neitsyt Maria ja Jeesuksen kuoleman jälkeiset tapahtumat -, menettävät Még egyszer -kokoelman jälkeisessä lyriikassa asemansa ilman, että jotkin toiset Evankeliumien alakokonaisuudet kohoaisivat vastaavaan asemaan.

Evankeliumien esiintyminen Adyn lyriikassa liittyy paljolti vapahtaja-kysymyksen ratkaisemiseen, vapahtajan etsimiseen. Adyn lyriikassa haetaan vastausta kahteen eri vapahtamisen kysymykseen, nimittäin toisaalta yksilön vapahtamattomuuteen ja toisaalta yhteisön vapahtamattomuuteen. Nämä kaksi kysymystä pidetään Adyn runoudessa toisistaan selkeästi erillään, ja niihin annetaan myös eri vastaukset.

Adyn varhaistuotannossa yksilön vapahtajaksi esitetään elämä, rakastettu nainen ja kuolema, kun taas yhteisön vapahtajina esiintyvät Unkarin historian hahmot ja runoilijat kollektiivina sekä runoilijoiden toiminnan tulos, itse kirjallinen teos. Tässä vaiheessa lyyrinen minä itsessään ei saa vielä vapahtaja-merkitystä, joskin hän on osa vapahtajaksi nähtyä runoilija-kollektiivia. Adyn päätuotannon alkuvaiheessa sen sijaan vapauttaminen on paljolti lyyrisen minän harteilla. Tässä vaiheessa yksilön vapahtajaksi esitetään aina nimenomaan lyyrinen minä, kun taas yhteisön vapahtamattomuuteen esitetään useita eri ratkaisuja. Yhteisön vapahtajana voi esiintyä sekä yksilö että ryhmä. Yhteisön yksilöllisiä vapahtajia ovat lähinnä lyyrinen minä itse sekä lyyrisen minän jälkeläinen, joskin myös uudenaiseen ajatteluun johdettava kirjallinen teos voi saada vapahtaja-merkityksen. Yhteisön kollektiivisina vapahtajina esiintyvät miehet yleensä ja proletaarit.

Sekä Adyn varhaistuotannon että päätuotannon alkuvaiheen analyysissä on tähdentynyt Jeesuksen moniarvoisuus lyyriselle minälle. Jeesus on minälle mitä ongelmallisinkin hahmo. Epäilemättä tähän Jeesuksen problemaattisuuteen liittyy se, että Jeesuksen hahmo tulee Adyn lyriikassa niin usein esille. Lukijalle syntyy sellainen vaikuteima, että näiden runojen tekijä, itse kirjailija, ei ole pystynyt ratkaisemaan lopullisesti suhdettaan Jeesukseen, ja niin aiheen käsittelyä on täytynyt tuotannossa yhä vain jatkaa. Olettamusta Jeesukseen kohdistuvien alluusioiden suuren määrän ja Jeesuksen problemaattisuuden positiivisesta korrelaatiosta kirjallisuudessa tukevat E.N. Tigerstedtin havainnot Arvid Mörnen asemasta Suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa. Suomenruotsalaisista kirjailijoista näet Mörne on toisaalta se, joka tuotannossaan osoittaa erityisen paljon huomi-

ota Jeesukselle ja toisaalta nimenomaan Mörnen tuotannossa Jeesus osoitetaan ongelmalliseksi hahmoksi, hahmoksi, johon voidaan suhtautua ristiriitaisesti jopa yhden ja saman teoksen puitteissa. (Ks. Tigerstedt 1939, 269-281.)

Jeesuksen ihailun ja polemikoinnin aiheet ovat Adyn päätuotannon alussa toiset kuin varhaistuotannossa. Jeesuksen moraalisen opetuksen opponoinnilla on Adyn lyriikassa sijaa enää vain tarkasteltavana olevan kauden alussa, mikä liittyy siihen, että kristillisen moraalin vastustamisen motiivi jää Adyn lyriikasta vähitellen pois. Luonteenomaista kauden lyriikalle on, että yhtä ja samaa subtekstiä voidaan sekä vastustaa että ihaila: kaksinaisella tavalla suhtaudutaan esim. Jeesukseen vapahtajana ja Jeesukseen runoilijana.

Tarkastelussa on ilmennyt, että Vuorisaarnalla on ollut Adyn Még egyszer -kokoelman jälkeiseen lyriikkaan syvä vaikutus, "varsinaista vaikutusta". Ja edelleen on ilmennyt, että Adyn lyriikassa suhtaudutaan Vuorisaarnan Jeesukseen tavalla, joka Harold Bloomin esittämän teorian mukaan luonnehtii uuden runoilijan asennoitumista "kirjalliseen isäänsä". Tilanteesta seuraa, että Vuorisaarnalla on Adyn lyriikkaan monien piirteiden osalta mallin suhde. Nämä piirteet voivat olla sekä formaalisia (antiteettinen ilmaisutapa) että sisällöllisiä (Vuorisaarnalle vastakkaisten katsumusten julistaminen).

Verrattaessa saatuja tuloksia Adyn lyriikan tutkimuksessa aiemmin esitettyihin käsityksiin Evankeliumien subtekstisyydestä korostuu se, että Evankeliumit tulevat Adyn lyriikassa esiin keskeytyksettä, laajasti ja monimuotoisesti. Pari keskeiseksi osoittautunutta seikkaa on jopa kokonaan välttänyt tutkijoiden huomion, nimittäin Jeesuksen aktuaalistuminen yksilön vapahtajana sekä Jeesukseen runoilijana kohdistuvat viittaukset. Edellisen seikan huomiotta jääminen perustuu siihen, että Adyn tutkimuksessa ei ole riittävän selvästi oivallettu, että Adyn lyriikassa rakastavaisen suhde on vapahtajan ja vapahdetun suhde. Varhaislyriikassa vapahtajana on nainen, Még egyszer -kokoelman jälkeisessä lyriikassa taas mies. Tämän mukaisesti Adyn lyriikassa Evankeliumien vapahtaja esiintyy allusiivisena metaforana aluksi rakastetulle naiselle, myöhemmin naisen rakastamalle lyyriselle minälle.

Neljän evankeliumin joukosta tulevat Matteuksen ja Luukkaan evankeliumi vahvimmin esiin Adyn lyriikassa. Seikan perustana on se, että näiden kahden evankeliumin painotukset liittyvät Adyn lyriikan Jeesus-ku-

vaan. Matteuksen evankeliumin erityisesti tekee Adyn lyriikalle käyttökelpoiseksi se, että siinä tulevat vahvimmin esiin Jeesuksen runoilija-piirteet. Sekä Matteuksen että Luukkaan evankeliumin - verrattuna Markuksen ja Johanneksen evankeliumeihin - tuo Adyn lyriikkaa lähelle se, että niissä korostuvat kärsivän Jeesuksen hahmo ja Jeesuksen messiaanisuus.

Evankeliumien subtekstisyyden tarkastelussa on valaistunut Adyn lyriikan eräiden muiden subtekstien asema Evankeliumeihin nähden. Varsin odotuksenmukaista on, että Evankeliumien yhteydessä tulee usein esiin kristillisuus. Sen sijaan on yllätyksellistä - ainakin Adyn lyriikan aikaisemman tutkimuksen valossa -, että kalvinistisuuden ohella myös katolilaisuus tulee Adyn lyriikassa keskeisesti ja moni-ilmeisesti esille.

Evankeliumit ja kristillisuus esiintyvät Adyn lyriikassa yhdessä siten, että toinen on läpinäkyvä, toinen taas läpinäkymätön subteksti. Luonteenomaista Adyn lyriikalle on, että tällaisten runojen kohdalla lukijan on usein vaikea ratkaista, kumpi subteksti on runossa läpinäkyvä, kumpi taas läpinäkymätön. Näin ne runot, joissa sekä Evankeliumit että kristillisuus esiintyvät subtekstinä, ovat usein subtekstisyyden, ja samalla myös tulkinnan kannalta kaksihakmotteisia.

Myön antiikki, orientalismi ja Nietzschen tuotanto ovat Adyn lyriikassa sellaisia subtekstejä, jotka esiintyvät usein yhdessä Evankeliumien kanssa. Antiikki ja orientalismi tulevat esiin yhdessä Evankeliumien kanssa ennen muuta niissä Adyn varhaistuotannon runoissa, joissa polemikoidaan Jeesuksen moraalista opetusta. Tällaisissa runoissa molemmat subtekstit esiintyvät läpinäkyvinä, mutta antiikki ja orientalismi nähdään vastakkaisella tavalla kuin Evankeliumit. Evankeliumeja vastustetaan, kun taas antiikkiin ja orientalismiin suhtaudutaan rakkaina, menetettyinä maailmoina, joiden puolesta surraan ja joita kaivataan takaisin. Nietzschen tuotanto tulee esiin niissä runoissa, joissa puhutaan yksityisen ihmisen tai kokonaisen yhteisön yksilövapahtajista. Tällöin Evankeliumit ovat runon läpinäkyvänä, Nietzschen tuotanto taas läpinäkymättömänä subtekstinä: Adyn runojen vapahtaja on usein rakenneltu nietzscheläisen mallin mukaan.

Tutkimus on valaissut myös Adyn lyriikan suhdetta ekspressionismiin ja ranskalaiseen lyriikkaan. Tuloksien pohjalta Adyn lyriikkaa voisi luonnehtia suorastaan "unkarilaiseksi ekspressionismiksi", sillä Evankeliumit tulevat Adyn lyriikassa esiin monessa suhteessa ekspressionismia luonnehtivalla tavalla. Tällaisia piirteitä ovat ainakin runoilijan samastaminen

kärsivään Jeesukseen, vapahtajan näkeminen halveksitussa naisessa, kielteinen asennoituminen Jeesuksen moraaliseen vaateliaisuuteen ja perinteenkunnioitukseen sekä se, että Adyn runouden lyirisellä sankarilla voi olla samanaikaisesti sekä Jeesuksen että nietzscheläisen yli-ihmisen piirteitä. Nietzscheläisyyden keskeisyys Adyn lyriikan subtekstinä antaa aiheen olettaa, että näissä Adyn lyriikan ja ekspressionismin välisissä yhteisissä piirteissä on paljolti kysymys yhteisen oppi-isän aiheuttamista parallelismeista.

Evankeliumein subtekstisyys kytkee Adyn lyriikkaa myös ranskalaiseen lyriikkaan. Yhteydet ovat löytyneet ranskalaisen lyriikan sellaisesta vaiheesta, jota Adyn lyriikkaan ei ole tavattu suhteuttaa. Dekadentismissa Evankeliumit tulevat esiin olennaisesti toisella tapaa kuin Adyn lyriikassa, mutta sen sijaan Ranskan varhainen romantiikka tulee hyvin lähelle Adyn runoutta. Samoin kuin Ranskan romantiikassa sen alkupuolella, niin myös Adyn lyriikassa ennen vuotta 1908 pidetään Jeesusta paljolti väkivallattomana, saamattomana ja melankolisena. Ja myös Adyn lyriikassa reagoidaan vahvasti Evankeliumien kaunokirjallisiin arvoihin.

KAYTETTY KIRJALLISUUS

TUTKIMUSKOHDE

Ady Endre összes versei. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng Józef és Schweitzer Pál. Debrecen 1977.

LAHTEET

Abrányi 1977 = Abrányi Emil: Esipuhe Endre Adyn runokokoelmaan
Versek. Teoksessa Ady Endre összes versei. Debrecen.

Ady 1923 = Ady Lajos: Ady Endre. Budapest.

Ady 1965 = Ady Endre összes versei I. Budapest.

Ady 1977 a = Ady Endre publicisztikai írásai I-III. Válogatta és a jegyzeteket írta Vezér Ersébet. Debrecen.

Ady 1977 b = Ady Endre összes novellái. Összegyűjtötte, a szövegeket gondozta és a jegyzeteket összeállította Bustya Endre. Debrecen.

Ady 1980 = Ady Endre: Színház. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzetet írta Varga József. Budapest.

Ady 1983 = Ady Endre levelei. Első kötet. 1895-1908. Debrecen.

Anhava 1967 = Tuomas Anhava: Runot 1951-1966. Helsinki.

Anttila 1926 = Aarne Anttila: Johdatus uudenajan kirjallisuuden valta-
virtauksiin. Porvoossa.

Arany 1978 = Arany János összes költeményei I. Szerkesztette és az utószót írta Keresztury Dezső és Keresztury Mária. Debrecen.

Arnold 1966 = Armin Arnold: Die Literatur des Expressionismus. Sprachliche und thematische Quellen. Stuttgart.

Auerbach 1959 = Erich Auerbach: Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur. Bern.

Avni 1969 = The Bible and Romanticism. The Old Testament in German and French Romantic Poetry. Printed in the Netherlands.

Balogh 1976 = Balogh László: Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe. Budapest.

Balogh 1981 = Balogh András: A kerti cicomáról. Ironikus kertészétika. Budapest.

- Bangha 1932 = Katolikus lexikon. Szerkesztette Bangha Béla S.J. III. kötet. Budapest.
- Baudelaire 1964 = Baudelaire: Les Fleurs du Mal. Présenté par Jean-Paul Sartre. Texte établi et annoté par Claude Pichois. Imprimé en France.
- Békés 1977 = Békés István: Napjaink szállóigéi. 2. javított, bővített kiadás. 2. kötet. Budapest.
- Benedek 1963 = Benedek Marcell (toim.): Magyar irodalmi lexikon. Budapest.
- Ben-Porat 1976 = Ziva Ben-Porat: The Poetics of Literary Allusion. PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature 1, s. 105-128. Amsterdam
- Bergson 1958 = Henri Bergson: Henkinen tarmo. Suomentanut J. Hollo. Porvoo.
- Bloom 1970 = Harold Bloom: Yeats. Printed in the United States of America.
- Bloom 1973 = Harold Bloom: The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry. Printed in the United States of America.
- Bloom 1975 = Harold Bloom: A Map of Misreading. Printed in the United States of America.
- Boisdeffre 1968 = Pierre de Boisdeffre: Une Histoire Vivante de la Litterature D'aujourd'hui. Septième édition entièrement refondue. Imprimé en France.
- Bottyán 1978 = Bottyán János: Ady Endre, kora és bibliája. Református egyház. XXX évfolyam, március 1. Budapest.
- Bustya 1977 = Bustya Endre: Kommentit teoksessa Ady Endre összes novellái, Debrecen.
- Bölöni 1974 = Bölöni György: Az igazi Ady. Budapest.
- Carroll 1966 = Lewis Carroll: Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking Glass. Printed in Great Britain.
- Claudel 1967 = Paul Claudel: Oeuvre poétique. Imprimé en Belgique.
- Consolata 1947 = Mother Maria Consolata s.h.s.j.: Christ in the Poetry of Lamartine, Vigny, Hugo and Musset. A Dissertation presented to the faculty of Bryn Mawr College in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Pennsylvania.
- Conte 1974 = Gian Biagio Conte: Memoria dei poeti e sistema letterario: Catullo, Virgilio, Ovidio, Lucano. Turin.

- Corstius 1968 = Jan Brandt Corstius: Introduction to the Comparative Study of Literature. Second Printing. New York.
- Culler 1983 = Jontahan Culler: On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism. Great Britain.
- Dante 1949 a = Dante Alighieri: La Divina Commedia. Paradiso. Milano.
- Dante 1949 b = Dante Alighieri: La Divina Commedia. Purgatorio. Milano.
- Dante 1963 = Dante: Jumalainen näytelmä. Divina Commedia. Suomentanut Elina Vaara. Porvoossa.
- Dehmel 1963 = Richard Dehmel: Dichtungen, Briefe, Dokumente. Printed in Germany.
- Domanovszky 1937 = Sándor Domanovszky: Unkarin historia. Suom. J. Hollo. Helsinki.
- Dümmerth 1980 = Dümmerth Dezső: Az Arpádok nyomában. Harmadik, javított kiadás. Budapest.
- Eagleton 1983 = Terry Eagleton: Literary Theory. An Introduction. Printed in Great Britain.
- Eco 1983 = Umberto Eco: Ruusun nimi. Suomentanut Aira Buffa. Porvoo.
- Eliot 1928 = T.S. Eliot: The Sacred Wood. Essays on Poetry and Criticism. Printed in Great Britain.
- Eliot 1963 = T.S. Eliot: Collected Poems 1909-1962. Printed in Great Britain.
- Faulkner 1982 = Peter Faulkner: Modernism. Printed in Great Britain.
- Feder 1971 = Lillian Feder: Ancient Myth in Modern Poetry. Printed in the United States of America.
- Fielding 1955 = Henry Fielding: The History of Tom Jones. A Foundling. Printed in Great Britain.
- Fjord Jensen 1970 = Johan Fjord Jensen: Kirjallisuudentutkimus Aristoteleesta uuskritiikkiin. Suomentaneet Sirkka Heiskanen-Mäkelä ja Veli Ketvel. Jyväskylän.
- Fowler 1973 = Roger Fowler (toim.): A Dictionary of Modern Critical Terms. Printed in Great Britain.
- Frenzel 1970 = Elisabeth Frenzel: Stoffe der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte. 3., überarbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart.
- Frye 1957 = Northrop Frye: Anatomy of Criticism. Four Essays. Princeton, New Jersey.
- Frye 1971 = Northrop Frye: The Educated Imagination. Sixth Printing. Manufactured in the United States of America.

- Frye 1983 = Northrop Frye: *The Great Code. The Bible and Literature.*
Printed in Great Britain.
- Földessy 1949 = Földessy Gyula: *Ady minden titkai. Ady-kommentárok.*
Budapest.
- Goth 1956 = Maja Goth: *Franz Kafka et les lettres francaises (1928-1955).*
Paris.
- Graff 1956 = W.L. Graff: *Rainer Maria Rilke: Creative Anguish of a
Modern Poet.* Printed in the United States of America.
- Graham 1968 = Desmond Graham: *Introduction to Poetry.* London.
- Guer-Siegel 1964 = Joseph Guer and Ben Siegel: *The Puritan Heritage:
America's Roots in the Bible.* Printed in the United States of
America.
- Gyllenberg 1969 = Rafael Gyllenberg: *Uuden testamentin johdanto-oppi.*
Toinen korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- Halász = Halász Előd: *Ady és Nietzsche.* Budapest.
- Headings 1982 = Philip R. Headings: *T.S. Eliot, Revised Edition.* Printed
in the United States of America.
- Heine 1962 = Heinrich Heine: *Gedichte.* Germany.
- Hellaakoski 1961 = Aaro Hellaakoski: *Runot.* Porvoo.
- Henrikson 1963 = Alf Henrikson: *Antiikin tarinoita. I. Suomensos Maija
Westerlund.* Porvoo.
- Hermerén 1975 = Göran Hermerén: *Influence in Art and Literature.*
Princeton, New Jersey.
- Hinterhäuser 1962: *Die Christusgestalt im Roman des 'Fin de siècle'.*
Archiv für das Studium der neuen Sprachen und Literaturen, 198,
s. 1-21. Braunschweig.
- Illyés 1977 = Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese.* Budapest.
- Jiménez 1979 = *The Bible and the Poetry of Christina Rossetti. A Con-
cordance compiled by Nilda Jiménez.* Printed in the United States
of America.
- Johnson 1976 = Anthony L. Johnson: *Allusion in Poetry. PTL: A Journal
for Descriptive Poetics and Theory Literature 1, s. 579-587.*
Amsterdam.
- Joyce 1973 = James Joyce: *Dubliners.* Made and printed in Great Britain.
- Juhász 1975 = Juhász József & alii (toim.): *Magyar értelmező kéziszótár.*
Második, változatlan kiadás. Budapest.
- Károli 1903 = Károli Gáspár (käänt.): *Szent Biblia. Azaz Istennek O és
Uj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás.* Budapest.

- Kardos 1922 = Kardos László: A huszonnégyéves Ady Endre. Gyoma.
- Kermode 1968 = Frank Kermode: The Sense of an Ending. Studies in the Theory of Fiction. Printed in the United States of America.
- Kertész 1959 = Kertész Gyula (toim.): Hozsanna! Teljes kótás ima- és énekeskönyv. Második kiadás. Budapest.
- Király 1972 = Ady Endre I-II. Második kiadás. Belgrád.
- Kispéter 1977 = Kispéter András: Ady és a szecesszió. Teoksessa Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról. Szerkesztette Láng József. Budapest.
- Kivi 1956 = Aleksis Kivi: Valitut teokset. Porvoossa.
- Klaniczay 1982 = Klaniczay Tibor (toim.): A magyar irodalom története. Irta: Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila, Görömbei András. Budapest.
- Komjáthy 1910 = Komjáthy Jenő: A homályból. Költemények 1876-1894. Második kiadás. Komárom.
- Koskenniemi 1965 = V.A. Koskenniemi: Kootut runot. Viidestoista painos. 1906-1955. Porvoo.
- Kovalovszky 1977 = Kovaloszky Miklós: Ady költészetének nyelvi rétegei. Teoksessa Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról, s. 175-191. Szerkesztette Láng József. Budapest.
- Kovalovszky 1980 = Kovalovszky Miklós: Szecessziós elemek Ady stílusában. Teoksessa "Akarom: tisztán lássatok". Tudományos ülés Ady születésének 100. évfordulóján, s. 249-255. Budapest.
- Kristeva 1974 = Julia Kristeva: La révolution du langage poétique. L'avant-garde a la fin du XIXe siècle: Lautréamont et Mallarmé. Paris-Mesnil-Ivry.
- Krohn 1900 = Julius Krohn: Kantelettaren tutkimuksia II. Toimittanut ja täydentänyt Kaarle Krohn. Helsinki.
- Kunnas 1981 = Maria-Liisa Kunnas: Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945-1959. Pieksämäki.
- Lagerlöf 1910 = Selma Lagerlöf: Kristuslegender. Femte upplagan. Stockholm.
- Lahdelma 1980 = Tuomo Lahdelma: Johdatusta Endre Adyn runouteen. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos. Monisteita 13. Jyväskylä.
- Láng-Schweitzer 1977 = Láng József és Schweitzer Pál: Selitysosasto teoksessa Ady Endre összes versei. Debrecen.

- Launonen 1984 = Hannu Launonen: Suomalaisen runon struktuurianalyysia. Tutkimus Jaakko Juteinin, Aleksis Kiven, Otto Mannisen, Eino Leinon, V.A. Koskenniemen, Uuno Kailaan, Kaarlo Sarkian, Tuomas Anhavan, Paavo Haavikon ja Pentti Saarikosken lyriikasta. Pieksämäki.
- Leino 1962 = Eino Leino: Runot 2. Toisinnoilla ja tekstikritiikillä varustaan toimittanut Aarre M. Peltonen. Keuruu.
- Leino 1964 = Eino Leino: Runot 3. Toisinnoilla ja tekstikritiikillä varustaan toimittanut Aarre M. Peltonen. Keuruu.
- Leino 1968 = Eino Leino: Runot 4. Toisinnoilla ja tekstikritiikillä varustaan toimittanut Aarre M. Peltonen. Keuruu.
- Lessing 1974 = Doris Lessing: *The Grass Is Singing*. Repr. Harmondsworth.
- Levy 1970 = Jiri Levy: *Generative Poetics*. Teoksessa *Sign-Language-Culture*, s. 548-557. Ed. A.J. Greimas & alii. Netherlands.
- Lotman 1972 = Jurij M. Lotman: *Die Struktur literarischer Texte*. Stuttgart.
- Lukács 1977 = Lukács György: *Ady Endréröl*. Budapest-Dabas.
- Makkai 1927 = Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete*. Budapest.
- Marttila 1977 = Satu Marttila: *Teitä minä rakastan*. Helsinki.
- Meyer 1961 = Herman Meyer: *Das Zitat in der Erzählkunst. Zur Geschichte und Poetik des europäischen Romans*. Printed in Germany.
- Meyer 1972 = Wolfgang Meyer: *Die Gestaltung alttestamentlicher Erzählstoffe in der Poesie der Romantik und Spätromantik*. München.
- Monroe 1983 = Jonathan Monroe: *Novails' Hymnen an die Nacht and the Prose Poem avant la lettre*. *Studies in Romanticism*. Spring 1983, s. 93-110. Massachusetts.
- Musset 1951 = *Poésies complètes D'Alfred de Musset*. Imprimé en Belgique.
- Nietzsche s.s. = Friedrich Nietzsche: *Also sprach Zarathustra*. Vollständige Ausgabe. Germany.
- Niinistö 1969 = Maunu Niinistö: *Syvä lähde*. Raamatullista ainesta suomalaisessa runoudessa. Helsinki.
- Nikolainen 1971 = Aimo T. Nikolainen: *Uuden testamentin tulkinta ja tutkimus. Uuden testamentin teologian kokonaisuus*. Porvoo.
- Nuori Suomi 1903 = *Nuori Suomi*. Päivälehdessä joulualbumi. Helsingissä.

- Nykrog 1984 = Per Nykrog: In the Ruins of the Past: Reading Beckett Intertextually. *Comparative Literature*. Fall 1984. Volume 36, Number 4, s. 289-311. University of Oregon, Eugene.
- Oláh 1910 = Oláh Gábor: Ady Endre új könyve. *Nyugat* 1910. *Harmadik évfolyam*, s. 1154-1159. Budapest.
- Paz 1974 = Octavio Paz: Children of the Mire. *Modern Poetry from Romanticism to the Avant-Garde*. Translated by Rachel Philips. Printed in the United States of America.
- Peltonen 1964 = Aarre M. Peltonen: Kommentit teoksessa Eino Leino: Runot III. Keuruu.
- Peltonen 1975 = Aarre M. Peltonen: Tutkimus Eino Leinon ensimmäisen sarjan helkavirsien rakenteesta, synnystä ja tulkinnasta. *Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 68*. Tampere.
- Perri 1978 = Carmela Perri: On Alluding. *Poetics* 7, s. 289-307. Amsterdam.
- Petit 1967 = Jacques Petit: Kommentit ja selitykset teoksessa Paul Claudel: *Oeuvre poetique*. Imprimé en Belgique.
- Petöfi 1974 = Petöfi Sándor összes versei. Debrecen.
- Platon 1979 = Palton: Teokset. Kolmas osa. Suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski, Marianna Tyni, A.M. Anttila, Helsinki.
- Praz 1970 = Mario Praz: *The Romantic Agony*. Translated from the Italian by Angus Davidson. Second edition. Printed in Great Britain.
- Preminger 1965 = Alex Preminger (toim.): *Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton, New Jersey.
- Pyhä Raamattu 1970 = Pyhä Raamattu. Pieksämäki.
- Reimarus 1913 = Secundus Reimarus: *Stoffgeschichte der Salome-Dichtungen*. Neue Ausgabe. Leipzig.
- Remak 1971 = Henry H.H. Remak: *Comparative Literature. Its Definition and Function*. Teoksessa *Comparative Literature. Method & Perspective*, s. 1-57. Edited by Newton P. Stallknecht and Horst Frenz. Revised edition. Printed in the United States of America.
- Révész 1935 = Révész Béla: Ady trilogiája. (Három könyv egy kötetben. Számos illusztrációval, fényképekkkel és kézirat facsimilékkel.) Budapest.
- Reviczky 1895 = Reviczky Gyula összes Költeményei. I. kötet. Budapest.
- Rilke 1955 = Rainer Maria Rilke: *Sämtliche Werke. Erster Band*. Printed in Germany.

- Rónay 1958 = Rónay György: Petőfi és Ady között. Budapest.
- Rónay 1981 = Rónay György: Petőfi és Ady között (1849-1899). Budapest.
- Rothe 1969 = Wolfgang Rothe: Der Mensch vor Gott: Expressionismus und Theologie. Teoksessa Expressionismus als Literatur. Gesammelte Studien, s. 37-66. Herausgegeben von Wolfgang Rothe. Schwitzerland.
- Roudiez 1980 = Leon S. Roudiez: Johdanto Julia Kristevan teoksessa Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art. Edited by Leon S. Roudiez. Translated by Thomas Gora, Alice Jardine, and Leon S. Roudiez. Printed in the United States of America.
- Saarikoski 1977 = Pentti Saarikoski: Tanssilattia vuorella. Keuruu.
- Saarisalo 1975 = Aapeli Saarisalo: Raamatun sanakirja. Neljäs painos. Helsinki.
- Salmelainen 1955 = Eero Salmelainen (toim.): Suomen kansan satuja ja tarinoita. Helsinki.
- Santala 1974 = Risto Santala: Kristus Vanhassa testamentissa rabbinistisen kirjallisuuden valossa. Heinola.
- Sára 1977 = Sára Péter: Meseélmények, mesemotívumok Ady Költészetében. Teoksessa Tegnápok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról. Szerkesztette Láng József. Budapest.
- Schmidt 1964 = Adalbert Schmidt: Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert. Erster Band. Printed in Austria.
- Scholes-Kellogg 1968 = Robert Scholes & Robert Kellogg: The Nature of Narrative. Printed in the United States of America.
- Schöpflin 1945 = Schöpflin Aladár: Ady Endre. Második kiadás. Budapest.
- Seppälä 1979 = Apokryfiset evankeliumit. Suomentanut Johannes Seppälä. Joensuu.
- Sík 1928 = Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában. Budapest.
- Smeed 1964 = J.W.S. Smeed: Thomas Carlyle and Jean Paul Richter. Comparative Literature XVI, s. 226-253. Eugene, Oregon.
- Smitherham 1977 = Mary Lou Hale Smitherham: The Symbol of Night in the Works of Santa Teresa de Jesus and San Juan de la Cruz. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Spanish. Michigan.

- Sokel 1959 = Walter H. Sokel: Der literarische Expressionismus. Der Expressionismus in der deutschen Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts. Die vom Verfasser durchgesehene und autorisierte Übersetzung besorgten Jutta und Theodor Knust. Printed in Austria.
- Sonkoly 1961 = Sonkoly István: Ady verseinek megzenésítése. Teoksessa A Petöfi Irodalmi Múzeum Evkönyve 1960-1961, s. 123-143. Budapest.
- Strindberg 1974 = August Strindberg: Till Damaskus och Ett drömspel. Stockholm.
- Swinburne 1909 = The Poems of Algernon Charles Swinburne in Six Volumes. Volume III. Poems and Ballads. Second and third series and Songs of the Springtides. London.
- Szabó 1945 = Szabó Richard: Ady Endre lírája. Budapest.
- Szabó 1982 = Szabó Dezső: Ady. Budapest.
- Szerb 1978 = Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Hatodik kiadás. Budapest.
- Tammi 1980 = Pekka Tammi: Haavikon teksti ja subteksti. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 33, s. 145-159. Pieksämäki.
- Tanskanen 1982 = Taimi Tanskanen: Paul Claudel 2. Suuret oodit. Tampere.
- Taranovsky 1974 = Kiril Taranovsky: The Problem of Context and Subtext in the Poetry of Osip Mandel'shtam. Teoksessa Slavic Forum. Essays in Linguistics and Literature, s. 149-169. Edited by Michel S. Flier. Printed in Hungary.
- Taranovsky 1976 = Kiril Taranovsky: Essays on Mandel'shtam. Printed in the United States of America.
- Tarkiainen 1954 = Viljo Tarkiainen: Eino Leinon runoudesta. Tutkilemia. Helsinki.
- Tarkiainen 1958 = Selitykset teoksessa Elämän laulu. Valikoima Eino Leinon runoja. Kolmas, korjattu painos. Keuruu.
- Thornton 1968 = Weldon Thornton: Allusions in Ulysses. An Annotated List. North Carolina.
- Tigerstedt 1939 = E.N. Tigerstedt: Det religiösa problemet i modern Finlandssvensk litteratur. Helsingfors.
- Tóth 1919 = Tóth Arpád: Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez. Nyugat 1919, s. 351-361. Budapest.

- Tóth 1976 = Tóth Arpád válogatott művei. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Kardos László munkája. Debrecen.
- Tournier 1982 = Michel Tournier: Kolmen kuninkaan kumarrus. Suomentanut Annikki Suni. Keuruu.
- Vajda 1977 = Vajda János összes versei. A verseket összegyűjtötte és a szöveget gondozta Kozocsa Sándor. Budapest.
- Vajthó 1929 = Vajthó László: En, Ady Endre. Szeged.
- Varga 1977 = Varga József: Ady és kora. Budapest.
- Varpio 1982 = Yrjö Varpio: Reseptiotutkimus ja muita artikkeleita. Tampere.
- Vatai 1963 = Vatai László: Az Isten szörnyetege. (Ady lírája). Washington, D.C.
- Verch 1983 = Maria Verch: Das englische Gedicht für Kinder vom. 17. bis 20. Jahrhundert. Typen, Themen, Motive. Eine typologische Untersuchung. Heidelberg.
- Vezér 1969 = Vezér Erzsébet: Ady Endre. Élete és pályája. Budapest.
- Vinge 1967 = Louise Vinge: The Narcissus theme in Western European Literature up to the Early 19th Century. Trans. by Robert Dewsnap in collab. with Lisberth Grönlund and Nigel Reeves in collab. with Ingrid Söderberg-reeves. Lund.
- Vitályos-Orosz 1972 = Vitályos László - Orosz László: Ady-bibliográfiája 1896-1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Budapest.
- Vries 1974 = Ad de Vries: Dictionary of Symbols and Imagery. Netherlands.
- Ziolkowski 1972 = Theodore Ziolkowski: Fictional Transfigurations of Jesus. Printed in the United States of America.

ADYN RUNOJEN HAKEMISTO

- A bélyeges sereg 211, 214-215
 A csókok átka ks. Csókok
 A föltámadás szomorúsága 175-176
 A gazdagság álma 232-233
 A halál-árok titka 221-223
 A halál rokona 223-225, 226, 227, 229
 A hó 141-142
 A karácsony férfi-ünnep 194-195, 204-205
 A kenyér 113-115, 126
 A krisztusok mártírja 203
 A legszentebb csók 194, 195-197
 A lelkek temetője 217-220
 A magyar messiások 194, 197-200
 A megöszült tenger 59
 A mi gyermekünk 180-184, 185, 186, 194, 216
 A multak álmán 128-129
 A nagy Pénztárnok 233, 241-243
 A papok istene 220-221
 A platán-fa alma 261, 262
 A szememet csókold 213
 A Tisza-parton 111, 203
 A vég után 114
 Ahol Argyílus alszik 68, 69
 Akiknek dajkája vagyok 249-250
 Almodom 81-82
 Almom: az Isten 265
 Az anyám és én 185-189, 194, 206
 Az elbocsájtott légió 249, 250-253
 Az én két asszonyom 253-254
 Az én menyasszonyom ks. Fantom
 Az Ertől az Oceánig 185
 Az elsőség jósága 177
 Az úr érkezése 222-223, 265
 Az űs Kaján 190, 203, 237-238, 265-266

- Azuba 106-109, 112, 118, 120-121, 129, 131, 132, 133, 201, 202, 227,
240
- Béke 80, 115
- Békesség ünnepén 82-83, 90, 100, 102-103, 201
- Betűk ünnepe ks. Oda a betűkről
- Blaháné 138
- Boldog örvény 201-202
- Csaba új népe 68
- Csák Máté földjén 197, 210-211, 214-215
- Csókók 160-163, 181
- Dal a házi békéről 114
- Dal a rózsáról 144-145
- Divina Comoedia 106, 109, 163
- Egy csúf rontás 243, 244-246
- Egy jövendő karácsony 189-191, 200, 204-205
- Egy megtalált könyv 191-194, 195, 266
- Egy párizsi hajnalon 203
- Egy szép leányhoz 140-141
- Ejnimádó 158-160, 175
- Elbocsátó, szép üzenet 179-180
- En nem vagyok magyar? 203
- Ének a porban 199
- Fantom 93-98, 115, 116
- Farsangi dal 126-127
- Fekete Hold éjszakáján 202-204, 211, 212-213
- Feledjétek 86-87, 154-155
- Felhomályban 139-140
- Fuimus 124-125
- Futás a Gond elöl 203
- Fürdőlevelek 156-157
- Gizikének emlékül! 108
- Ha... 127-128, 134, 144
- Ha szeretlek 128, 130-131
- Háborog a sír 255
- Halálvirág: a csók 221
- Halottak napján 91-92
- Halton Nagyváradon 142, 143-144

Hamvazószerdán 138-139
 Harc a Nagyúrral 190
 Hazamegyek a falumba 262-265
 Herceg Karneválhoz 142, 143
 Hiába kísértsz hófehéren 171, 173-175, 206
 Hunn, új legenda 125 av.
 Ihar a tölgyek közt 261-262
 Júdás és Jézus 238-241, 243-246
 Jöjj, Léda, megölellek 227-229
 Karácsony (Harang csendül...) 100-102, 129, 263
 Karácsony (Ma tán a béke ünnepelne...) 90, 100-102, 115-116, 129-130,
 201
 Kereszttel hagylak itt 171, 176-177
 Két szent vitorlás 173
 Korán jöttem ide 266-267
 Kossuth halálának évfordulóján 88, 149-154, 155, 184
 Lázár a palota előtt 256-261
 Lázban 93, 177
 Lótusz 109-112, 118, 143, 158
 Mammon-szerzetes zsoltára 233
 Maradhatsz es szerethetsz 171, 177-179
 Március 20 145-149
 Mária és Veronika 206-210, 211, 213, 253, 254
 Mátyás bolond diákja 250
 Megpihent 136-138
 Még egyszer 163-165
 Mert engem szeretsz 171-173, 177-178, 205, 206
 Mesét mondok 141
 Milyen az ősz 140
 Mutamur 105-106
 Nem élek én tovább 134-136
 Nem hagyom abban 68-69
 Nyári strófák 98
 Oda a betűkről 88-89, 100, 104, 115, 118-119, 132, 133, 135, 175, 192
 Oh, Debrecen 114
 Október 6 86
 Októberben 157-158

- Pap vagyok én 58, 243, 246-248
Pénz a remeteségban 234, 235-237, 238, 256
Pénz és Karnevál 234
Pusztul a lótusz 109
Rózsaliget a Pusztán 234-235, 237
Sírás az Élet-fa alatt 261
Sorsunk 122-124
Strófák 100, 103-104
Szív nélkül ks. Fuimus
Találkozás Gina költőjével 220
Témák 90-91, 115, 116-118, 121-122, 131, 135, 201
Új Vizeken járok 185
Valaki útravált belőlünk 66
Vén faun dala 98-100, 165-166
Vér és arany 230-232
Vér:ős áldozat
Üdvözet 145

HENKILÖHAKEMISTO

- Ady, Lajos 60
 Ady, Lőrinc 56
 Angelus Silesius 72
 Anhava, Tuomas 33, 36
 Abrányi, Emil 15, 84, 96, 133
 Arany, János 92, 148, 212, 213
 Arnold, Armin 76
 Árpád (unkarilaisten suurruhtinas) 145 av.
 Avni, Abraham Albert 72
 Bartók, Béla 87
 Baudelaire, Charles 93 av., 160, 223, 251 av.
 Beckett, Samuel 22
 Békés, István 17
 Bergson, Henri 92
 Bernhard Clairvauxlainen 72
 Björling, Gunnar 75
 Blok, Aleksandr 78
 Bloom, Harold 19, 39, 245, 246, 248, 272
 Borges, Jorge Luís 25, 26
 Brentano, Clemens 72
 Brüll, Adél 171, 180, 205
 Böhme, Jakob 160
 Bölöni, György 60
 Carroll, Lewis 32, 33
 Carlyle, Thomas 41
 Cervantes Saavedra, Miguel de 35
 Chateaubriand, Francois-René de 71
 Chaucer, Geoffrey 29
 Claudel, Paul 26, 142, 159, 243
 Consolata, Maria 71
 Cruz, San Juan de la ks. Ristin Pyhä Johannes
 Csák, Máté 210 av.
 D'Annunzio, Gabriele 160, 223
 Dante Alighieri 24, 25, 30, 31, 106

- Dehmel, Richard 101-102
Diktonius, Elmer 75
Dostojevski, F. M. 76, 77, 95
Dumas, Alexandre (nuor.) 95
Dörmann, Felix 223
Eco, Umberto 25, 26
Eliot, T. S. 24, 27, 28, 30, 31, 133, 136, 242, 266
Elisabet (Itävallan keisarinna) 136-137
Faulkner, Peter 182 av.
Fielding, Henry 34
Flaubert, Gustave 74
Frank, Leonhard 74, 75
Frye, Northrop 46, 50
Földessy, Gyula 64, 126
Goethe, Johann Wolfgang von 42, 95
Goth, Maja 46
Gyllenberg, Rafael 54
Halász, Előd 173
Halton, Mary 143, 144 av.
Heine, Heinrich 73, 95, 102, 106, 112 av., 138 av.
Hellaakoski, Aaro 33, 34
Herczeg, Ferenc 96
Hermerén, Göran 39, 40
Holz, Arno 77
Homeros 28, 34
Hugo, Victor 70, 223
Huysmans, Joris-Karl 74
Jean Paul 41
Jiménez, Nilda 120
Johst, Hanns 74, 76
Joyce, James 21, 38
József, Attila 67, 182 av.
Kafka, Franz 46
Károli, Gáspár 59, 62, 107, 116, 132 av., 141, 147, 151, 152, 157, 193,
211, 229 av., 263, 267
Kempiläinen, Tuomas 77
Király, István 63, 64, 65, 83, 109, 110, 183, 188, 196, 223

- Kiss, József 96
Kivi, Aleksis 26, 31, 43, 44, 45
Komjáthy, Jenő 61, 84, 96, 170, 251 av.
Koskenniemi, V. A. 53
Kossuth, Lajos 87, 88, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 154
Kosztolányi, Dezső 102, 182 av.
Kristeva, Julia 22
Kölcsey, Ferenc 92
Lagerlöf, Selma 52
Lawrence, D. H. 182 av.
Leino, Eino 29, 31, 33, 36, 40, 42, 43, 44, 45, 53, 78, 122, 142, 221,
231
Lessing, Doris 28, 30
Lukács, György 182 av., 197
Lyy, Toivo 67 av., 81 av., 92 av.
Mallarmé, Stéphane 73, 74
Mande'lštam, Osip 21
Manninen, Otto 42, 81 av.
Markion 50
Marttila, Satu 29
Maupassant, Guy de 95
Meyer, Herman 35
Milton, John 28, 34, 38
Móricz, Zsigmond 87
Musset, Alfred de 25, 95, 226
Mörne, Arvid 271, 272
Nerval, Gérard de 42
Nietzsche, Friedrich 61, 62, 75, 84, 92, 96, 123, 183, 194, 244, 273
Novalis 72, 159
Nykrog, Per 22
Oláh, Gábor 159
Orosz László 14
Ovidius, Naso Publius 29, 38
Pásztor, Dániel 56
Pásztor, Mária 208
Perri, Carmela 27, 28
Petőfi, Sándor 67, 81, 96, 182 av., 250, 251

- Platon 66
Praz, Mario 74
Révész, Béla 60 av.
Raittila, Anna-Maija 14
Rákosi, Jenő 57
Reviczky, Gyula 84, 97, 98, 100 av., 107, 109, 111, 115
Richter ks. Jean Paul
Rictus, Jehan 257
Rilke, Rainer Maria 77, 209, 210
Ristin Pyhä Johannes 159, 160
Rónay, György 15, 16
Rossetti, Christina 120
Saarikoski, Pentti 29
Sade, Donatien-Alphonse-Francois markiisi de 160
Salmelainen, Eero 40, 42
Schöpflin, Aladár 15, 16
Shakespeare, William 24, 27, 28, 34
Sheldon, Charles 77
Shelley, Percy 182 av.
Sík, Sándor 181, 198, 231
Strindberg, August 77
Swedenborg, Emanuel 38
Swinburne, Algernon Charles 151, 160
Szabó, Richard 61, 62, 66, 81, 109, 207
Széchényi, István 148, 149
Szenci Molnár, Albert 62
Szerb, Antal 13, 14, 92
Szilágyi, Géza 61
Szóhner, Olga 155
Tammi, Pekka 20
Tapani Pyhä 136 av.
Taranovsky, Kiril 20, 21
Tavaststjerna, K. A. 75
Thornton, Weldon
Tigerstedt, E. N. 75, 271
Tolstoi, Leo 95, 198
Tóth, Árpád 182

Tournier, Michel 201 av.
Turtiainen, Arvo 67 av.
Ungaretti, Giuseppe 221
Vaara, Elina 24
Vajda, János 96, 219, 220
Vatai, László 63, 64
Vergilius, Maro Publius 28, 29
Vezér, Erzsébet 15, 16, 87
Vitályos, László 14
Voltaire, Francois-Marie 192, 193
Vörösmarty, Mihály 148
Ward, Humphry Mrs. 77
Watts, Isaac 32
Werfel, Franz 78
Wilde, Oscar 74, 268
Yeats, W. B. 68, 106, 238
Ziolkowski, Theodore 26
Zola, Emile 95

LIITE 1:

ENDRE ADYN ELÄMÄNVAIHEITA VER ES ARANY -KOKOELMAN
ILMESTYMISEEN SAAKKA

- 1877 Ady syntyy Ermindszentin kylässä Szilágyin läänissä Itä-Unkarissa.
- 1883 Endre aloittaa viisi vuotta kestäneen kansakoulunkäyntinsä Ermindszentin kalvinistisessa koulussa.
- 1886 Poika siirretään kylän katoliseen kouluun.
- 1888 Oppikouluopintojen aloittaminen Nagykárolyssa piaristien, siis katolisessa, koulussa. Nagykároly sijaitsee vajaan kahdenkymmenen kilometrin päässä Ermindszentistä, ja niinpä Endre joutuu asumaan kodin ulkopuolelle.
- 1892 Endre siirtyy Zilahiin, Wesselényin kalvinistiseen internaattiin, suorittamaan oppikoulun neljää ylintä luokkaa.
- 1896 Maaliskuussa Adylta ilmestyy ensimmäisen kerran painettu runo. Se julkaistiin paikallisessa, Szilágy-nimisessä lehdessä, jonka toimittajana oli tuolloin Adylle lukiossa kreikkaa ja latinaa opettanut Gyula Kincs, Endren mieliopettaja. Szilágy oli seuraavan parin vuoden ajan nuoren runoilijan miltei ainut julkaisukanava. - Ady päättää oppikoulun ja aloittaa yliopisto-opiskelut. Hän opiskelee kahden vuoden ajan oikeustiedettä, osaksi Debrecenin ja osaksi Budapestin yliopistossa. Välillä Ady on myös ansiotyössä: Temesvárin tuomioistuimessa ja eräässä zilahlaisessa lakiasiantoimistossa.
- 1898 Ady ryhtyy syyskuussa - opintojen jatkamisen sijasta - Debreceni Reggeli Ujság -lehden palkattomaksi harjoittelijaksi. Hän toimii lehtimiehenä Debrecenissä seuraavan vuoden joulukuuhun saakka, useiden eri lehtien palveluksessa.
- 1899 Kesäkuun loppupuolella ilmestyy Adyn ensimmäinen runokokoelma Versek.

- 1900 Vuoden alusta vuoden 1903 lokakuuhun saakka Ady toimii lehtimiehenä Nagyváradissa. Ensimmäiset puolitoista vuotta hän työskentelee Szabadság-lehdessä, lopun aikaa Nagyváradin Napló -lehdessä. Molemmat lehdet olivat lähellä Unkarissa tuolloin vallassa ollutta liberalistista puoluetta. Szabadság oli jopa hallituksen virallinen lehti.
- 1903 Maaliskuun loppupuolella Ady tekee ensimmäisen ulkomaanmatkansa. Se suuntautuu Wieniin ja Venetsiaan. - Elokuun loppupuolella Ady tutustuu runojensa Lédaan yhdistyvään Adél Brülliin. - Syyskuun lopulla ilmestyy Adyn toinen runokokoelma Még egyszer.
- 1904 Helmikuussa Ady lähtee ensimmäiselle Pariisin matkalleen ja palaa Pariisista vasta seuraavan vuoden tammikuussa.
- 1905 Tammikuusta seuraavan vuoden kesäkuuhun saakka Ady työskentelee Budapestin Napló -lehden toimituksessa. Budapestin Napló oli riippumaton, liberalistinen lehti, joka edisti ns. porvarillista radikalismia.
- 1906 Helmikuun alussa ilmestyy Űj versek -kokoelma. Kesäkuusta seuraavan vuoden kesäkuuhun Ady oleskelee taas Pariisissa, Budapestin Naplón kirjenvaihtajana. Syys-, loka- ja marraskuussa Ady tekee yhdessä Adél Brüllin kanssa matkan Etelä-Eurooppaan.
- 1907 Kesäkuusta seuraavan vuoden helmikuuhun saakka Adyn työpaikana on taas Budapestin Naplón toimitus. Joulukuun lopulla ilmestyy Vér és arany -kokoelma.

LIITE 2;

A DISSZERTACIÓ RÖVID MAGYARNYELVŰ ISMERTETÉSE

1. A tanulmány módszere és szerkezete

E tanulmány arra vállalkozik, hogy megállapítsa, milyen szerepet játszanak az evangéliumok Ady lírájában. Az elemzés Ady lírai zsengeire és tulajdonképpeni oeuvre-jének első szakaszára terjed ki: vizsgálatomba csak azokat az Ady-verseket vontam be, amelyek a Vér és arany-kötet megjelenése előtt születtek.

Az elemzés kulcsfogalma a "szubtextus" (mögöttes szöveg), amely Kiril Taranovsky meghatározása szerint "olyan, már korábban is létező szöveg, amely az új szövegben fölbukkan". A szubtextusok két csoportba sorolhatók: az átlátható és átláthatatlan szubtextusok csoportjába. Azt a szubtextust nevezzük átláthatónak, amely olymértékben magára vonja a figyelmet, hogy az olvasó kénytelen egyidejűleg két szövegre gondolni. Míg viszont az átláthatatlan szubtextusra az olvasó nem figyel föl.

A szubtextus fogalmának bemutatását követő négy fejezet az elemzés előkészítésére szolgál. A második fejezet az evangéliumok jelentőségét vizsgálja a szubtextus fogalmának segítségével. A harmadik fejezetben arra igyekszem fényt deríteni, hogy mi volt a Biblia jelentősége Ady életében. A negyedik fejezetben általában vizsgálom Ady lírájának szubtextualitását, végül az ötödik fejezetben áttekintem, miképpen jelennek meg az evangéliumok a XIX. század és a századforduló irodalmában. Különös figyelmet szentelek a múlt század francia lírájának és a századelő német expresszionizmusának, és pedig azzal az elgondolással, hogy tanulmányom lehetőleg kiegészítője legyen az Ady-líra korábbi vizsgálatainak. Az elemzés két részből áll: Ady zsengeinek, valamint a tulajdonképpeni oeuvre első szakaszának elemzéséből. A két rész közti határ 1903 szeptembere, a Még egyszer-kötet megjelenésének időpontja.

2. A kutatás eredményei

Vizsgálatom megerősíti azt az Ady lírájával kapcsolatban már korábban is hangoztatott nézetet, hogy a Biblia Ady 1908 előtti lírájának fontos stiláris eszköze. Rá kell azonban mutatnom arra, hogy a Biblia szerepe Ady költészetében már 1908 előtt megváltozik: 1906-ban és 1907-ben már nem csupán eszköz Ady lírájában a Szentírás, ekkor már ösztönző mintaként is szerepel. Ugyane folyamat részének kell tekintenünk az 1907 végén felbukkanó ún. istenes verseket, amelyeknek az Ady Biblia-felfogásában röviddel azelőtt bekövetkezett változások ugyanúgy előrejelzései is.

Az evangéliumoknak az Ady-versek szubtextusaiként való megjelenése annál valószínűbb, minél későbbi, minél véglegesebb versváltozattal állunk szemben. Jellemző Ady lírájára, hogy ha a vers kialakulásának folyamatába az evangéliumok egyszer belépnek, jelenlétük folyamatos marad, mindig megtalálhatók a szóbanforgó vers végleges változatában is. Sőt, gyakran az a helyzet, hogy az evangéliumok csak az illető vers kialakulásának végső stádiumában jelennek meg.

Ha nyomon követjük az evangéliumok szubtextusként való megjelenését Ady lírájában költészetének kezdeteitől a tulajdonképpeni oeuvre első éveikig, tapasztalhatjuk, hogy Ady evangélium-felfogása a részlegesség felől a teljesség irányába tart. Ady zsengeiben az evangéliumok, mint különálló, egymással csak lazán összefüggő történetek szerepelnek, míg a tulajdonképpeni oeuvre első korszakában az evangéliumok Ady számára már egységesen a Megváltó-Jézus ábrázolásai. Megállapítható tehát, hogy a zsengek korszakában erőteljesen jelentkező evangélium-részletek, mint például Jézus kálváriája, Szűz Mária és a Jézus halála után történtek, a tulajdonképpeni oeuvre kezdeti szakaszára elvesztik jelentőségüket, éspedig olymódon, hogy helyükbe nem lép semmilyen más hasonlóképpen kiemelt és jellegzetes evangéliumi részlet.

Az evangéliumok szerepe Ady lírájában nagymértékben összefügg a megváltó-kérdés megoldásával, a megváltó keresésével. Ebben a költészetben két különböző megváltás kérdésre kerestetik válasz, mégpedig egyrészt az egyén, másrészt a közösség megváltására. Ady költészetében e kettő világosan el van választva egymástól, és így a reájuk adott válaszok is különböznek.

Ady zsengeiben az egy én megváltójaként az élet, a szerettett nő és a halál szerepel, míg a közösség megváltójaként a magyar történelem

alakjai és a költők, s műveik. E korszakban a lírai én önmagában még nem kap megváltói jelentést, noha része a megváltónak tekintett költőknek. A tulajdonképpeni oeuvre kezdeti szakaszában azonban a megváltás már nagyrészt a lírai én vállaira nehezedik. E korszakban az egyén megváltója már mindig a lírai én, míg a közösség megváltására több különböző megoldás merül fel. A közösség megváltójaként szerepelhet az egyén, de szerepelhet a közösség is. A közösség egyéni megváltói közé sorolható a lírai én maga, a lírai én utódja, továbbá az újszerű gondolkodáshoz vezető irodalmi mű. A közösség kollektív megváltói pedig lehetnek a férfiak általában és a proletárok.

A négy evangélium közül legtöbbit Máté és Lukács evangéliuma szerepel Ady lírájában. E körülmény abban leli magyarázatát, hogy ez az a két evangélium, melynek hangsúlyai Ady lírájának Jézus-képéhez kapcsolódnak. Máté evangéliuma azért olyan gyakori Ady lírájában, mert benne jelentkeznek legerősebben Jézus költő-vonásai. Mind Máté, mind Lukács evangéliumát - viszonylagos ellentétben Márkéval és Jánoséval - az hozza oly közel Ady lírájához, hogy bennük különös hangúlyt kap a szenvedő és a Messiás Jézus alakja.

A korábbi Ady-kutatás nem tulajdonított olyan nagy jelentőséget az evangéliumok szubtextualitásának, mint amelyet ez a disszertáció, pedig az evangéliumok folyamatosan, nagymértékben és sokféleképpen vannak jelen Ady lírájában. Egypár kardinális jelentőségű mozzanat pedig teljesen elkerülte a korábbi kutatók figyelmét, úgymint Jézus aktualizálása az egyén megváltójaként, valamint azok az utalások, amelyek Jézus költő voltára mutatnak. Az elsőnek említett mozzanat figyelmen kívül maradásának az az oka, hogy korábban az Ady-kutatók nem érzékelték elég világosan, hogy Ady költészetében a szeretők viszonya a megváltóé és a megváltotté. A zsengekben a nő a megváltó, a Még egyszer-kötet utáni korszakban a férfi. Az evangéliumi megváltó Ady lírájában tehát először úgy jelentkezik, mint a szeretett nő metaforája, később pedig, mint a nő által szeretett lírai éné.

Amikor az evangéliumok szubtextualitását vizsgáltuk, fény derült Ady lírája más szubtextusainak az evangéliumokéihez való viszonyára is. Természetesen eléggé várható, hogy az evangéliumokkal kapcsolatban gyakran kerül szóba a kereszténység. Ezen belül azonban meglepetésnek hat, hogy a kálvinista Ady költésztében nemcsak a kálvinizmus, hanem a katolicizmus is erőteljesen jelen van. Az evangéliumok és a kereszténység szubtextusainak együttes megjelenésekor az egyik átlátható, a másik

átláthatatlan. Ady költészetének sajátos vonása, hogy amikor az előbb említett kettő együtt szerepel valamely vers szubtextusaként, gyakran nehéz eldöntenünk, hogy melyik közülük az átlátható és melyik az opálos.

A kereszténység mellett további szubtextusként az evangéliumokkal együtt jelentkezik még az antikvitás, az orientalizmus és Nietzsche munkássága. Az antikvitás és az orientalizmus mindenekelőtt azokban az Ady zsengekben jelenik meg, ahol a költő Jézus erkölcsi tanításával polemizál. Ekkor az antikvitás és az orientalizmus az evangéliumokkal ellentétesnek tekintett átlátható szubtextusként jelentkezik. E kettő ilyenkor letűnt világnak tetszik, melyeket a költő gyászol, s ahová visszavágy. Nietzsche munkássága azokon a verseken üt át, amelyekben az egyes ember vagy az egész közösség egyéni megváltójáról esik szó. Itt az evangéliumok a vers átlátható, míg Nietzsche munkássága a vers átláthatatlan szubtextusai: Ady megváltó-versei gyakran nietzschei mintára épülnek.

A tanulmány kitér Ady lírájának az expresszionizmushoz és a francia lírához való viszonyára is. A kapott eredmények alapján Ady líráját akár "magyar expresszionizmusnak" is lehetne nevezni, mivel benne az evangéliumok sok tekintetben az expresszionizmusra jellemző módon jelentkeznek. Ilyen vonások legalábbis: egyenlőségjelet tenni a költők és a szevedő Krisztus között, megváltót látni a megvetett nőben, dacolni Jézus erkölcsi követeléseivel és hagyománytiszteletével, továbbá az, hogy Ady lírai hőisében egyidejűleg megtalálhatók Jézus és a nietzschei felsőbbrendű ember vonásai. Az a körülmény, hogy Nietzsche munkássága Ady lírája központi szubtextusának bizonyult, megengedi nekünk, hogy Ady és az expresszionista költészet közti párhuzamosságot nagyrészt a közös tanítómester eszméiből származtassuk.

Az evangéliumi szubtextualitás Ady líráját a francia lírához is kapcsolja. E kapcsolatok a francia líra olyan korszakába vezetnek, amelyet nem szokás Ady lírájával összekötni. Tudniillik a szimbolizmus költészetében az evangéliumok lényegesen más módon jelennek meg, mint Adynál, ezzel szemben a korai francia romantika evangélium-képe nagyonis közel áll az Ady költésztől ismerthez. Ahogy a francia romantika korai korszakában, úgy Ady 1908 előtti költészetében is Jézus szelíd, igénytelen és melankólikus alakként van ábrázolva. Es Ady lírájában is erőteljes visszhangja van az evangéliumok szépirodalmi értékeinek.